

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HÜSEYİN HİLMİ PAŞA’NIN RUMELİ
UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİ
(1902-1908)**

DOKTORA TEZİ

Özgür TİLBE

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İSKEFİYELİ

HAZİRAN – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN RUMELİ
UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ
(1902-1908)

DOKTORA TEZİ

Özgür TİLBE

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez ^{06.06}..../.../2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi ZEYNEP İSKERİYELİ	BAŞARILI	
Prof. Dr. MEHMET ALPARGU	BAŞARILI	
Prof. Dr. BEKİR KOŞ	BAŞARILI	
Prof. Dr. KEMALETTİN KUZUCU	BAŞARILI	
Dr. Öğrt. Üyesi İSMAİL GÜNDOĞDU	BAŞARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

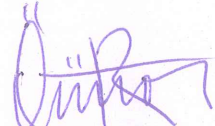
Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Özgür TİLBE
Öğrenci Numarası	:	D116012007
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Tarih
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)
Benzerlik Oranı	:	% 10

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İSKEFİYELİ

Tarih:

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

1878 Berlin Anlaşması'ndan itibaren Osmanlı ve Batı dünyasının gündemine bir sorun olarak giren Makedonya Meselesi, II. Abdülhamid döneminde öncelikli sorunlardan birine dönüşmüştür. 20. yüzyılın başından itibaren Avrupa kamuoyunun ilgisini Makedonya'ya çevirme biçimi, soruna diplomatik mücadele boyutu kazandırmıştır. II. Abdülhamid de meseleleri askeri yöntemlerle değil diplomasi yoluyla çözmeyi amaçlayan bir politika takip etmiştir. Abdülhamid'in politik mücadele tercihinin en somut göstergesi 1902 yılı Kasım'ında Rumeli Umumî Müfettişliği oluşturmasıdır. Müfettişliğe Yemen eski valisi Hüseyin Hilmi Paşa'yı atamıştır. Bu çalışmada 1902-1908 yılları arasında -yaklaşık 6 yıllık bir sürede- Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettiş olarak yaptığı icraatlar ele alınmıştır. II. Abdülhamid'in iktidar olduğu dönem göz önüne alındığında çok da uzun denilemeyecek bu süreçten ayrıntılı bir kesit sunmaya gayretindeki bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve tamamlanmasında birden fazla insanın emeği söz konusu olmuştur.

Çalışmam sırasında verdiği destek ve gösterdiği anlayışla her zaman yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İskefiyeli'ye teşekkürü borç bilirim. Ayrıca doktora eğitimim süresince her zaman desteğini gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Alparğu'ya şükran borçluyum. Tezin okunması aşamasında değerli katkıları ve sabırları için Dr. Öğr. Üyesi Haluk Öner ve Dr. Öğr. Üyesi Emrah Çetin'e teşekkür ederim.

Hayatımda her daim desteğiyle yanımda olan sevgili eşim Berrin Turan Tilbe'ye, Nur-ı Aynım canım kızım Zeycan Ela Tilbe'ye, aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Özgür TİLBE

Haziran, 2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ŞEKİL LİSTESİ	vi
TABLO LİSTESİ	vii
HARİTA LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: HÜSEYİN HİLMİ PAŞA’NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE MEMURİYET HAYATI	11
--	-----------

1.1. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Kökeni, Ailesi ve Kişiliği	11
1.2. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Karakter Özellikleri ve Devlet Adamlığı.....	14
1.3. Rumeli Umumî Müfettişliğine Kadar Memuriyet Hayatı	18
1.3.1. Midilli’deki Memuriyeti	18
1.3.2. Aydın Vilayet Mektupçuluğu	20
1.3.3. Suriye Vilayeti Mektupçuluğu	21
1.3.4. Mutasarrıflık Görevleri	22
1.3.5. Adana Valiliği	24
1.3.6. Yemen Valiliği.....	25
1.4. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği Sonrası Görevleri	31
1.4.1. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Dâhiliye Nazırlığı	32
1.4.2. Birinci Sadrazamlık Dönemi.....	35
1.4.3. İkinci Sadrazamlık Dönemi	42
1.4.4. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Avrupa Seyahati	50
1.4.5. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Büyük Kabine’de Adliye Nazırlığı.....	51
1.4.6. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Ayan Meclisi Üyeliği ve Faaliyetleri	52
1.4.7. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Başkanlığı.....	55
1.4.8. Viyana Büyükelçiliği ve Ölümü	57

BÖLÜM 2: BÖLGENİN GENEL DURUMU ve RUMELİ UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİNİN OLUŞTURULMASI	59
---	-----------

2.1. Makedonya’nın Coğrafi Sınırları ve Demografik Yapısı.....	59
--	----

2.2. Rumeli Umumî Müfettişliği'nin Kurulması Öncesi Vilayât-ı Selâse'deki Genel Durum	62
2.3. Rumeli'deki İdarî Teşkilatın Dönüşümü.....	68
2.4. Umumî Müfettişlik Uygulamasının Ortaya Çıkışı ve Rumeli Umumî Müfettişliğinin Oluşturulması	71
2.4.1. Rumeli Umumî Müfettişliğinin İdarî Yapısı ve Sorumlulukları.....	73
2.4.1.1. Viyana Islahat Programının Etkileri	78
2.5. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliğe Atanması ve Tepkiler	82
2.6. Göreve Başlaması.....	87
BÖLÜM 3: İDARÎ ALANDAKİ FAALİYETLERİ	90
3.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Teftişleri.....	90
3.2. Umumî Müfettişlik ve Saray Arasındaki İletişim	93
3.3. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Batı Kamuoyuyla İletişimi.....	94
3.4. Hüseyin Hilmi Paşa'nın İdarî Düzenlemeleri	100
3.4.1. İdarî Bölge Düzenlemeleri	100
3.4.2. İdarî Kadro Düzenlemeleri	104
3.4.3. Yetkilerin Kullanımı	109
3.5. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yaptırdığı Nüfus Sayımı.....	115
3.6. Umumî Müfettişliğin İstihbarat Faaliyetleri	121
3.7. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Görevinin Sona Ermesi ve Rumeli Umumî Müfettişliğinin Kaldırılması.....	127
BÖLÜM 4: ASKERÎ ALANDAKİ FAALİYETLERİ.....	130
4.1. Rumeli Umumî Müfettişliğinin Askerî Alandaki Düzenlemeleri Öncesi Genel Durum	130
4.1.1. Teftiş ve Raporlar	134
4.1.2. Askerî Alanda Karşılaşılan Güçlükler ve Alınan Önlemler.....	149
4.1.2.1. Komitacılarla Mücadele ve İsyan	149
4.1.2.2. İlinden İsyanına Kadar Komitacılarla Mücadele.....	150
4.1.2.3. Müslümanların Islahlara Tepkisi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Önlemleri	160
4.1.2.4. Selanik Olayları	163

4.1.2.5. İinden İsyanı ve Alınan Önlemler	167
4.1.2.6. Umumî Müfettişliğin İinden İsyanı Sonrası Aldığı Önlemler.....	171
4.2. Umumî Müfettişliğin Mürzsteg Tasarısına Göre Yeni Pozisyonu ve Askerî Alandaki Faaliyetler	178
4.2.1. Umumî Müfettişlik Uygulamasının Kaldırılmasına Kadar Çetecilerle Mücadele	184
4.3. Umumî Müfettişliğin Polis ve Jandarma Tensikatına Yaklaşımı	196
BÖLÜM 5: EKONOMİ, ADLİYE VE EĞİTİM ALANLARINDAKİ FAALİYETLERİ	208
5.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ekonomik Alandaki Faaliyetleri.....	208
5.1.1. Ekonomik Sorunlar ve Çözümleri	209
5.1.1.1. Vergi Düzenlemeleriyle İlgili Girişimler	212
5.1.1.2. Ziraat Alanındaki Gelişmeler	214
5.1.2. Asker ve Memur Maaşları Ödemeleri ve Diğer Ekonomik Önlemler	216
5.1.3. Uluslararası Malî Denetim	225
5.1.4. Vilayât-ı Selâse'de Gelir-Gider Dengesini Sağlama Girişimleri: Gümrük Vergilerinin Arttırılması	227
5.2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Adliye Alanındaki Faaliyetleri	230
5.2.1. Reform Programları Çerçevesinde Adliye Düzenlemeleri	231
5.2.2. Genel Af ve Sonuçları.....	236
5.2.3. Adli Denetim Girişimleri	240
5.3. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Eğitim Alanındaki Faaliyetleri	244
5.3.1. Vilayât-ı Selâse'de Eğitimin Durumu ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Faaliyetleri	244
SONUÇ.....	252
KAYNAKÇA	261
EKLER.....	278
ÖZGEÇMİŞ.....	302

KISALTMALAR

A.MTZ	: Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri
A.MKT. MHM	: Sadâret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
BEO:	: Babıâli Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren
DH. MKT	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
HH. SAİD Mem	: Hazine-i Hâssa Sicill-i Ahvâl İdaresi
HHPE	: Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı
HR. SYS	: Siyasî Kısmı Belgeleri
H.SFR.(04)	: Paris Sefareti Belgeleri
HR.İD	: Hariciye Nezareti İdare
İ.DH	: İrade Dâhiliye
İ.AS	: İrade Askerî
İ.HUS	: İrade Hususi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Arşivi
MMZC	: Mebussan Meclisi Zabıt Ceridesi
s.	: Sayfa
TFR.1.A	: Rumeli Müfettişliği Sadâret ve Başkitâbet Evrakı
TFR.1.M	: Rumeli Müfettişliği Mütferrik Evrak
TFR. 1. SL	: Rumeli Müfettişliği Selânik Evrakı
TRF. 1. UM	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrak
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayına
Y.A. HUS	: Sadâret Hususî Maruzâtı
Y.A.RES	: Sadâret Resmi Maruzâtı
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.PRK. A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. MK	: Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
Y. PRK.TKM	: Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y. PRK. UM	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Vol.	: Volume

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Sarışaban Kazası'nda Yapılan Bir Hapishane Planı.....	243
--	-----

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Memuriyet Görev Listesi	30
Tablo 2 : Aldığı Nişanlar.....	30
Tablo 3 : Vilayât-1 Selâse Nüfusu: (Bin) 1903.....	61
Tablo 4 : Umumî Müfettişlik Yönetim Şeması.....	75
Tablo 5 : Vilayet-İ Selâse’de 1901 İle 1908 Arasında Görev Yapan Valiler	101
Tablo 6 : Vilayât-1 Selâse’ye Bağlı Sancak ve Köyler.....	101
Tablo 7 : Hüseyin Hilmi Paşa’nın yaptırdığı Nüfus Sayımı (1905).....	118
Tablo 8 : Kurulması Önerilen Jandarma Subay Okulu Programı	144
Tablo 9 : Vilayât-1 Selâse Jandarma Sayısı (1904)	199
Tablo 10 : Jandarma Teşkilatındaki Müslüman/Gayrimüslim Oranı (%) (1904)	199
Tablo 11 : Jandarma Tensikatı ile Açılan Bölük ve Karakollar	203
Tablo 12 : Vilayât-1 Selâse Gelir-Gider Tablosu (1904-1905)	218
Tablo 13 : Vilayât-1 Selâse Ayrıntılı Gelir/Gider Tablosu (1906) Lira.....	218
Tablo 14 : Jandarma Tensikatında Görevli Yabancı Subay Maaşları (Bin)	221

HARİTA LİSTESİ

Harita 1 : Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1908'e Kadar Görev Yaptığı Yerleri Gösteren Harita	31
Harita 2 : Genel Olarak Kabul Edilen Makedonya Bölgesi	60
Harita 3 : Vilayât-ı Selâse Haritası	70
Harita 4 : Vilayât-ı Selâse Vilayet, Sancak ve Kazaları	71
Harita 5 : Vilayât-ı Selâse	90
Harita 6 : Vilayât-ı Selâse Haritası	136
Harita 7 : İlinden Ayaklanması Haritası	170
Harita 8 : Jandarma Tensikatından Sorumlu Devletlerin Bölgeleri	182

Tezin Başlığı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği (1902-1908)
Tezin Yazarı: Özgür TİLBE Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İSKEFİYELİ
Kabul Tarihi: 06 Haziran 2018 Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 277 (tez) + 24 (ek)
Anabilim Dalı: Tarih
<p>Osmanlı Devleti için 1878 yılı önemli bir dönüm noktası oldu. Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte ıslahatlar meselesi Osmanlı Devleti'nin gündemini meşgul etmeye başladı ve uluslararası bir sorun haline geldi. Avrupalı devletler önce Doğu Anadolu'da Ermenilere daha sonra Rumeli'de Gayrimüslimlere yönelik bir dizi reform talebine bulundu. Bu ıslahat talepleri aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne müdahalenin de bir aracı haline dönüştürdü. II. Abdülhamid ise Avrupalıların müdahalelerinin önüne geçmek için ıslahatları gerçekleştirmek üzere ilk olarak Anadolu Islahatı Umumî Müfettişliği ihdas etti. Bu uygulamada başarılı sonuçlar elde edildi. Bu sırada Rumeli'deki reformları askıya alan II. Abdülhamid'in bu tutumu karşısında Rumeli'deki etnik gruplar eğitim yoluyla milli bilinçlenme için çalışmıştır. Ayrıca örgüt ve çeteler kurarak mücadeleyi terör eylemleriyle uluslararası bir alana taşıma konusunda uğraş vermiştir. Sonuç olarak terör eylemleri ve çetecilik vasıtasıyla Avrupalı devletlerin ilgilisi bölgeye çekildi. Avrupalı güçler Makedonya'daki durum karşısında reform isteklerini yeniden gündeme taşıdı. II. Abdülhamid ufukta görünen Avrupa müdahalesine karşı 30 Kasım 1902'de Rumeli Vilayetleri Talimatnamesiyle Rumeli Umumi Müfettişliğini ihdas etti. Başına da Hüseyin Hilmi Paşa'yı atadı. Hüseyin Hilmi Paşa 1855 yılında Midilli Adasının Sarlıca kasabasında doğdu. 1874 yılında Midilli Tahrirat Kaleminde başlayan memuriyet hayatında, çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde adım adım yükseldi. Umumi Müfettişlik görevine kadar sırasıyla, Aydın Vilayet Mektupçuluğu, Suriye Vilayet Mektupçuluğu, Mersin Mutasarrıflığı, Adana Valiliği ve Yemen Valiliği görevlerinde bulundu. Paşalık rütbesiyle ödüllendirildi. 28 yıl boyunca devletin her kademesinde görev aldıktan sonra 1902 yılı sonlarında Rumeli Umumi Müfettişi olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki en yetkili ismi oldu.</p> <p>Bu çalışmada 1902-1908 yılları arasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişlik faaliyetleri İdarî, Askerî, Eğitim, Ekonomi ve Adliye Düzenlemeleri başlıkları altında incelenmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu alanlardaki icraatlarının bölgede hangi etkileri yaptığı, göreve getirilmesindeki amacı yerine getirip getiremediği ve karşılaştığı güçlükler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Sorunu'ndaki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılan bir başka nokta olmuştur.</p>
Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Makedonya Meselesi, Umumî Müfettişlik, Hüseyin Hilmi Paşa, Mürzsteg Tasarısı.

Title of the Thesis Hüseyin Hilmi Paşa's Inspector General of Rumelia (1902-1908)	
Author: Özgür TİLBE	Supervisor: Asst. Prof. Zeynep İSKEFİYELİ
Date : 06 June 2018	Nu.ofpages: x (preface) + 277 (thesis)+ 24 (app.)
Department: History	
<p>1878 was a milestone for Ottoman Empire. When Berlin Treaty was signed, Ottoman Empire got occupied with the issue of reforms and it became an international problem. European countries demanded a range of reforms firstly for Armenians in East Anatolia then for non-muslims in Rumelia. These demands of reforms were also interference tools used against Ottoman Empire. Abdulhamit II established Anatolian General Inspectorate in order to accomplish the reforms and prevent the interference of the Europeans. Successful results are obtained from that move. Meanwhile, when Abdulhamit II put the reforms aside in Rumelia, Ethnic groups in there tried to have a national consciousness through education. Besides, they formed terror organizations to try to carry the fight into an international platform. Eventually, the attention of Europeans was drawn into that area via terrorist actions. European Powers resumed their demands of reforms in the face of the situation in Macedonia. In November 1902, Abdulhamit II founded the Inspectorate of Rumelia on the basis of the Regulations of Rumalia Provinces against the European interference which could be seen on the horizon. He assigned Huseyin Hilmi Pasha as the top of the Inspectorate. Huseyin Hilmi Pasha was born in 1874 in Sarlıca. He climbed the ladder beginning from the bottom and moved up step by step due to his hard work and honesty in his professional life. Before he was assigned his duty as Inspector, he served as Aydın the chief secretary of a province, Syria the chief secretary of a province, Lieutenant Governor of Mersin, Governor of Adana and Governor of Yemen in chronologically. He became Pasha. After he served for Ottoman Empire in various levels, he became the authority in the Ottoman lands in Europe as the Inspector of Rumelia.</p> <p>In this study, the services of Hussein Hilmi Pasha between the years of 1902 and 1908 are examined under the titles of Governmental, Military, Education, Economy and Judicial Regulations. Whether Hilmi Pasha achieved his goal and the problems he had to face are tried to put forward. The importance of Hilmi Pasha in the Issue of Macedonia is another point which is emphasized.</p>	
Keywords: II. Abdulhamit, Macedonia Quesiton, Inspector General, Hussein Hilmi Pasha, Mürzsteg Shema.	

GİRİŞ

Batı dünyasında XIX. yüzyıl sosyo-ekonomik gelişmelerin hızlı yaşandığı bir dönem olmuştur. Endüstri devrimi ile özellikle İngiltere ve Fransa öncülüğünde Avrupalı başat güçler, sömürgeci bir anlayışı hâkim kılmaya çalışırken Osmanlı Devleti bu güçlere karşı mücadelede farkı kapatamayacak kadar geride kalmıştır. Bunun yanı sıra aynı yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti diğer büyük imparatorluklar gibi milliyetçilik kavramının yarattığı sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan halklar giderek milletlerinin farkına varmasıyla merkezi otoriteye karşı ayaklanmaya başlamıştır. İlk isyan bayrağını Yunanlı ve Sırp'lar açarak bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu deneyimin verdiği cesaretle yüzyılın ortasına doğru Bulgar, Makedon ve Ermeni milliyetçileri de aynı yolu takip etmişlerdir.¹ Tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin hem iç dinamiklerinde hem de uluslararası boyutta yaşadığı birçok krizle boğuşmak zorunda kaldığı bir dönem olarak imparatorluğun en uzun yüzyılı diye adlandırılmıştır.²

Osmanlı Devleti son yüzyılında Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki rekabetinden oldukça fazla etkilenmiştir. Nitekim 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar karşısında ağır bir yenilgi alarak önce 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetine son vermiştir. Çünkü anlaşmayla Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk ve Rusya güdümünde sınırları çok geniş bir Bulgar Prenslığı kurulurken Osmanlı Devleti'nin gücü bölgede sembolik hale getirdi. Ancak bu anlaşma Rusya'nın gerek Balkanlarda gerekse Doğu Anadolu'da üstün duruma geçmesi özellikle İngiltere'yi -sömürge yollarını tehlikeye sokacağı gerekçesiyle- rahatsız etti. Yanı sıra Avusturya-Macaristan ise Balkanlardaki Rus etkisinin bu denli genişlemesinden rahatsız oldu. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerine bu derece nüfuz sahibi olması ve mevcut siyasi dengeyi tek taraflı olarak bozması üzerine Ayastefanos'un değiştirilmesi için Rusya'ya yapılan baskılar artmıştı ve sonucunda anlaşmanın yenilenmesine karar verildi. Rusya önceleri böyle bir kongrenin

¹ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.1. Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkada İsyân Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (1878-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.25-27.

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.32.

toplanmasına taraftar görünmediyse de hiçbir Avrupa devleti Rusya'nın bu kadar genişlemesini istemediğinden daha sonra bunu kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti ile bu kez sadece Rusya değil İngiltere, Fransa, Almanya devletleri arasında 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması³ imzalandı. Bu antlaşmayla Bulgaristan'ın sınırları daraltılmış ve Bosna-Hersek Avusturya'nın işgal ve yönetimine bırakılmıştı. Bir önceki antlaşmadaki Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık hükümleri aynen korunmuş, Rusya, Doğu Anadolu'da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermek zorunda kalmıştı. Girit Adası ise özerklik kazanmıştı. Bu yeni hükümler Bulgaristan'ın sınırlarını daraltmış ve bu tarihten başlayarak Bulgar hükümetleri "*Ayastefanos Bulgaristan'ını*" kurmayı politika amacının odak noktası haline getirmişti.⁴ Tüm bu gelişmelerin yanında Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması'yla Doğu Anadolu ve Makedonya topraklarında reform yapmayı da kabul etmiş oldu. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı yaptığı savaşlardan yenik çıkması ve büyük toprak kayıplarını kabullenmesi yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Hıristiyan Balkan halklarındaki milliyetçi uyanışlar zayıflayan Osmanlı egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelelerinin şiddetini arttırmıştır.⁵ Berlin Antlaşması'nın yarattığı yeni siyasi iklim, tatmin edilmemiş hırsların bir belgesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu andan itibaren Osmanlı hâkimiyetinin aşındırılması sonucu yoğun bir toprak erozyonuna uğradığı döneme girilmiştir.⁶

Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlarından biri ıslahatlar meselesi olmuştur. 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile ilk defa Rusya tarafından siyasi gündem konusu olarak devletin karşısına çıkarılan Ermeni Meselesi, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla, uluslararası bir mesele halini almıştır.⁷ Bu antlaşma sonrası Doğu Anadolu'da Ermenilerin batı da ise Rumeli'de yaşayan Hıristiyanların

³ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, Cilt V, 1992, s.516-517.

⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 12. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2003, s.313-315.

⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.25.

⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.532-533.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C: VIII, 6. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2007, s. 149; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yay. Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.73.

durumlarını yakından takip eden Avrupalı devletler, bu bölgelerde yürütülecek reform çalışmalarını Osmanlı Devleti'ne karşı müdahalenin bir aracı haline dönüştürdü.⁸ Nitekim Anadolu'da uygulanması isteğiyle verilen dokuz maddelik ıslahat lâyihasında yer alan hususların tatbiki için İngiliz elçi Babıâli'ye Avrupalı bir müfettiş atanmasını teklif etmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin İstanbul'daki elçilerinin, 11 Mayıs 1895'te Osmanlı hükümetine Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılmasını istedikleri ıslahata dair verdikleri 40 maddelik Islahat Projesi'nin ana maddelerinden birini yine müfettişlik meselesi oluşturmuştur. İngilizlerin başını çektiği ıslahatların atanacak Avrupalı müfettiş tarafından gerçekleştirilmesi teklifi Babıâli'ye iletilmiştir. İngilizlerin teklifinin altında yatan gerçek ise ileri bir tarihte Makedonya'nın devletten koparılmasına zemin hazırlamaktı. Hem II. Abdülhamid hem de bazı devlet adamları Avrupalıların gerçek niyetinin farkındadır. II. Abdülhamid Avrupalı devletlerin bir genel vali atamak suretiyle, bölgeyi özerk bir eyalet haline getirmeye çalıştıklarını ve bunu elde ettikten sonra, genel valinin yerine Avrupalı bir prens tayininin çok büyük bir ihtimal olduğunu biliyordu. Avrupa basınında da ıslahatın uygulanması için Avrupalı bir komiserin atandığına dair haberler yer almaya başlamıştı.⁹

Müfettişlik uygulaması siyasî gündeme Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıkan Anadolu Islahatı meselesiyle birlikte girdi. Islahat fikri ile beraber devletin idarî düzeni Umumî Müfettişlik yönetimiyle tanışacaktı. Umumî Müfettişlik uygulamasının dünyada ilk örneği askerî alanda görülür. Batıdaki ilk örneğe 1668 yılında Fransa'da kralın ordusu hakkında bilgi toplamak için piyade ve süvari olarak müfettiş generaller görevlendirilmesiyle rastlanır. Daha sonra XIV. Louis tarafından müfettişlik yetkileri idarî alanı da içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu dönemden sonra "Inspector General" adıyla oluşturulan askerî ve idarî yapıyı denetlemek ve düzenlemek için Umumî Müfettişlik uygulaması dünyanın birçok ülkesi tarafından kullanıldı.¹⁰ Umumî Müfettişlik farklı dönemlerde birçok devlet tarafından hem askerî hem de idarî yetkiler içeren bir birim olarak kullanılırken varlığını günümüze dek sürdürmüştür.

⁸ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa(1895-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.44-55.

⁹ Karaca, *Anadolu Islahatı*, s.54-55.

¹⁰ http://ogc.osd.mil/defense_ethics/resource_library/deskbook/dodig_ethics.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2018)

Dünyadaki örneklerine bakılacak olduğunda oldukça erken tarihlerden itibaren kullanılmaya başlayan bu idarî yapı Osmanlı Devleti'nin idarî hayatına uluslararası gündem maddesi olarak Berlin Antlaşması'yla birlikte girmiştir.¹¹ Umumî Müfettişlik yönetimi altına alınmak istenen bölgelerin ortak özelliği gayrimüslim nüfusun yoğun olması ve Avrupalı güçlerin bölgenin durumuyla yakından ilgilenmesidir. Ancak II. Abdülhamid, Umumî Müfettişlik idaresini Avrupa'nın müdahalelerine karşı diplomatik bir koz olarak kullanmanın yanında, bu bölgelerdeki sorunları çözmeye yönelik bir politikanın parçası olarak uygulamayı hayata geçirmek istedi. Umumî Müfettişlikler II. Abdülhamid'in merkezîyetçi idaresinin kontrol aracı olarak önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu rolün Umumî Müfettişliği yürüten idarecinin görevini üstlenmedeki yeteneğine bağlı olarak değişiklik arz ettiği görülmüştür.

XIX. yüzyılın sonunda ilk defa 1895'te Müşir Şakir Paşa'nın Doğu Anadolu Umumî Müfettişi olarak atanmasıyla devletin idarî ve siyasi yaşamına giren Umumî Müfettişlik uygulaması, XX. yüzyılın başında bu kez de devletin en batıdaki topraklarında Makedonya Sorunu dolayısıyla devletin gündemini meşgul eden meseleyle tekrar gündeme gelmiştir.¹² Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan için Ermeniler tarafından takip edilen siyaset, aynı şekliyle bu kez devletin batı sınırlarında ayrılıkçı Bulgar, Yunan ve Sırp'lar için uygulamaya konulmuştur. Bu politika sayesinde Avrupalı devletler bölgeyle daha yakından ilgilenmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'ne Makedonya'da ıslahat yapma dayatmasında bulunmuşlardır. Bölgeye Hıristiyan bir vali atanacağı söylentilerinin yayıldığı bir dönemde II. Abdülhamid karşı hamle ile Rumeli Umumî Müfettişliği'ni kurarak ikinci kez bu uygulamayı hayata geçirmiştir. Umumî Müfettişlik uygulaması bu kez devletin Avrupa topraklarında Hüseyin Hilmi Paşa yönetiminde hayat bulmuştur.

¹¹ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2016, s. 32; Ayrıca Bakınız: Serap Taş, *Umumi Müfettişlikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1997.

¹² Murat Burgaç, *Trakya Umumi Müfettişliği*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2010, s.5.

Çalışmanın Konusu

Makedonya Meselesinin çözümü için II. Abdülhamid'in oluşturduğu Rumeli Umumî Müfettişliği ve Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın gerçekleştirdiği icraatlar ve Makedonya Meselesinde oynadığı rol incelenmiştir. Çalışma 1902-1908 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği (1902-1908) adlı çalışmamız 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Makedonya Meselesini doğuran gelişmeler ele alınmıştır. Birinci bölümde Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ailesi ve Memuriyet Hayatı başlığı altında hayatına değinilmiş ve yaptığı görevlere ilişkin genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde Umumî Müfettişlik oluşturulmadan önce Makedonya'nın genel durumu anlatıldıktan sonra bu uygulamanın ilk örnekleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra idari yapının dönüşümü ve Umumî Müfettişliğin ihdas edilmesine değinilmiştir. Üçüncü bölümde "İdarî Alandaki Faaliyetleri" başlığı altında Hüseyin Hilmi Paşa'nın idarî alandaki düzenlemelerine dair gelişmeler değerlendirilmiştir. Umumî Müfettişlik adı ile oluşturulan idarî yapılanmanın geçirdiği değişimlere de değinilmiştir. Bu bölümde Hilmi Paşa'nın idarî alanda ortaya koyduğu icraatlar ön plana çıkarılmıştır. Dördüncü bölüm "Askerî Alandaki Faaliyetleri" başlığını taşıırken Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgenin temel sorunlarından olan asayişin temini için askerî alanda ortaya koyduğu icraatlara değinilmiştir. Ayrıca Avrupa devletlerin baskısı sonucu Mürzsteg tasarısıyla ortaya çıkan askerî düzenlemeler de ele alınmıştır. Çalışmamamızın beşinci ve son bölümünde "Ekonomi, Adliye ve Eğitim Alanlarındaki Faaliyetleri" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hüseyin Hilmi Paşa'nın yürüttüğü Umumî Müfettişlik görevinde ortaya koyduğu ekonomik, adliye ve eğitim alanındaki icraatlarına değinilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu konulara ilişkin teftişleri, çözüm önerileri ve ortaya koyduğu icraatlar ele alınmıştır.

Araştırmamızın konusu doğrudan biyografi çalışması olmadığı için Hüseyin Hilmi Paşa'nın aile ve memuriyet hayatı genel hatlarıyla incelenmiştir. Bu dönemin üzerinde ayrıntılı olarak durulmamıştır. Çalışmamızı tamamladığımız süreçte Hüseyin Hilmi Paşa'nın biyografisi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Emin İsmail Altinkaya tarafından "*Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*"

başlığıyla doktora tezi olarak çalışılmış ancak yayınlanma süreci tamamlanmadığı için bu çalışmadan istifade edilememiştir.

Çalışmanın Amacı

II. Abdülhamid döneminde diplomasi alanında verilen sınavlardan birisi Makedonya Meselesi olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Makedonya Meselesinin tekrar Avrupa kamuoyu ve diplomasisinde gündeme oturmasıyla Rumeli Umumî Müfettişliği oluşturulmuştu. Bu yeni ama daha önce uygulamaya koyulmuş idarî yapının başına Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettiş olarak yetkilerinin sınırları talimatname ve Avrupalı devletlerin ortaya koyduğu reform programlarıyla belirlenmiştir. Bu çalışmada Umumî Müfettişliğin oluşumu, Hüseyin Hilmi Paşa'nın idarî, askerî, ekonomik, adlî ve eğitim alanlarındaki icraatları ön plana çıkarılacaktır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatlarının II. Abdülhamid'in diplomasi alanındaki politikasıyla örtüşüp örtüşmediği incelenmeye çalışılacaktır. Bunlara ek olarak bölgede önemli bir aktör olan Avrupalı devletlerin bölgede devletin hâkimiyetini aşındırıcı faaliyetlerine karşı Hüseyin Hilmi Paşa'nın aldığı tedbirler ve çözüm önerileri ortaya konacaktır. Görevi sırasında karşısına çıkan güçlülere değinilirken karakter özelliklerinin iş ahlakına etkileri de ele alınmaya çaba sarf edilecektir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği görevi sırasında aldığı kararlar ve icraatlarının Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine katkısı da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada Makedonya Meselesinin göreve atandığı tarihten itibaren önemli isimlerinden birisi olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın, bu görevi sırasındaki faaliyetleri ön plana çıkarılmak istenmiştir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın diplomasi alanındaki etkinliğinin devlete olan faydaları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışmanın devlet adına bölgede en yetkili kişi olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatları özelinde Makedonya Meselesi konusunu ele alan değerli çalışmaları tamamlayarak literatüre katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Bizce bu çalışmanın özgün ve literatüre katkı sunacak birkaç yönü bulunmaktadır. Birincisi Hüseyin Hilmi Paşa gibi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli görevler üstlenmiş bir devlet adamının icraatları üzerinden hareketli bir dönem ve coğrafyada

yürüttüğü faaliyetlerin ayrıntılarıyla ortaya konulmuş olmasıdır. Balkanlarda aralıksız savaş döneminin başlamasından (1912) hemen önce Hüseyin Hilmi Paşa'nın yürüttüğü faaliyetler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin çözülme yıllarındaki dış politika hakkında genellemelere varılmasını sağlamaktadır. İkincisi genelde Balkan özelde Makedonya Meselesinde gazeteler, anılar ve karakterin siyasete dolayısıyla tarihe etkisi boyutlarının bu çalışmada ön plana çıkarılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin 1912'de başlayan aralıksız savaş sürecine girmeden önce meseleleri siyaseten çözmeye yönelik tavrı, farklı ve her an kutuplaşmaya hazır etnik toplulukların kamuoyu algısı ile idare edilmesini içermektedir. Tam da bu noktada kamuoyu algısı yönlendirme hususunda her geçen gün etkisini artıran ve bir iktidar aygıtına dönüşen gazetelerin varlığı daha anlamlı hale gelmiştir. Bu nedenle Makedonya Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın gazetelerle temas kurma biçimi o dönem Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü siyasetin de görünür yüzü olmuştur. Çalışmamızda gazetelerin bu denli öne çıkmasının asıl nedeni her iki tarafının meseleyi siyaseten nasıl yürüttüğünü görme ve gösterme gayretidir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamıza başlarken geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Araştırmamızda şimdiye kadar yapılan çalışmaların büyük bir kısmının Makedonya Meselesi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan öne çıkanları, Fikret Adanır'ın *Makedonya Sorunu*¹³, Mehmet Hacısalihoğlu'nun *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu(1890-1918)*¹⁴ ve Gül Tokay'ın *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilallerinin Kökenleri 1903-1908*¹⁵ adlı çalışmalarıdır. Ayrıca konuya ilişkin Meltem Begüm Saatçı'nın, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*¹⁶ başlıklı yayımlanmamış doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Kemal Beydilli'nin "II

¹³ Fikret Adanır, *Makedonya Meselesi Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁵ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilallerinin Kökenleri 1903-1908*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996.

¹⁶ Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004.

Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair"¹⁷ adlı makalesi bu alandaki başlıca örneklerdendir. Tahsin Uzer'in *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*¹⁸ adlı çalışmasında ise döneme tanıklık eden bir devlet adamının gözünden dönemin olayları anlatılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda Makedonya Meselesi incelenirken Hüseyin Hilmi Paşa'nın müfettişlik faaliyetleri genel hatlarıyla ele almıştır. Ancak doğrudan bizim çalışmamızın esasını teşkil eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği ile alakalı olarak yalnızca bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma Hasan Hakan Ulutin tarafından hazırlanan *Hüseyin Hilmi Paşa's Inspectorate General of Rumeli Provinces*¹⁹ adlı İngilizce olarak yapılmıştır. Konuyla alakalı doğrudan yapılmış başka bir çalışma da Mustafa Alkan tarafından yazılan "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği (1902-1908)" adlı makaledir.²⁰ Ayrıca Abdülhamid Kırmızı tarafından yazılan "Balkanlar Üzerinde Diploması Savaşı: Rumeli Islahatı,1902-1908"²¹ adlı makalede de Hüseyin Hilmi Paşa'nın müfettişlik döneminden bahseder.

Hüseyin Hilmi Paşa'yı bir devlet adamı olarak inceleyen çalışmalara değinecek olursak, Abdurrahman Şeref'nin yazdığı, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa"²² ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*²³ adlı eserinde Hüseyin Hilmi Paşa'ya yer vermiştir. Abdullah Özdağ tarafından hazırlanan "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa Hakkında Bir Değerlendirme (1855-1923)" adlı makale de genel hatlarıyla

¹⁷ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IX, 1989.

¹⁸ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

¹⁹ Hasan Hakan Ulutin, *Hüseyin Hilmi Paşa's Inspectorate General of Rumeli Provinces*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

²⁰ Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2015, 242-255.

²¹ Abdülhamit Kırmızı, "Balkanlar Üzerinde Diploması Savaşı: Rumeli Islahatı,1902-1908", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No 2, Sakarya, 2013.

²² Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cilt 7-8, Sayı 49, İstanbul, 1326.

²³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Maarif Matbaası, Dergâh Yayınları, C.III, İstanbul, 1982.

onun devlet adamlığından bahseder.²⁴ Hüseyin Hilmi Paşa hakkında yapılmış bir başka çalışma Hans-Jürgen Kornrumpf'ın, "Hüseyin Hilmi Pascha, Anmerkungen Zu Seiner Biographie" adlı Almanca makalesidir.²⁵ Bunlara ek olarak Mahir Aydın'ın, "Hüseyin Hilmi Paşa"²⁶ ve Feroz Ahmad'ın, "Husayn Hilmi Pasha"²⁷, başlıklı maddelerde onun hayatından bahsedilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Rumeli Umumî Müfettişlik teşkilatını ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatlarını bir bütün olarak ele alan çalışma bulunmamaktadır. Amacımız, Makedonya Meselesi üzerine yoğunlaşmadan Müfettişlik makamı ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatları üzerine yoğunlaşarak dönemi farklı bir açıdan değerlendirilmeye çalışmaktır.

Konuya dair daha önce benzer bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilerek çalışmanın ana kaynaklarını teşkil eden dönemin yerli ve yabancı süreli yayınlarda, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE) arşivinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde incelemeler yapılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan kaynaklar üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

- 1) Osmanlı Arşiv Vesikaları: Yapılan ilk araştırmalarda konuyla ilgili olarak araştırma yapılabilecek önemli iki arşiv tespit edilmiştir. Bunlar (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı'dır (İSAM/HHPE). Arşiv belgeleri tezimizin ana kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu alandaki araştırmalarda padişah iradeleri, çıkarılan nizamnameler, Başbakanlık Osmanlı Arşiv tasnifinde bulunan konumuz ile ilgili olduğunu tespit ettiğimiz belgeler incelenmiştir.

²⁴ Abdullah Özdağ, "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)", Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2014, Sayı 41, s. 147-159.

²⁵ Hans-Jürgen Kornrumpf "Hüseyin Hilmi Pascha, Anmerkungen Zu Seiner Biographie" *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Volume 76, Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Schülern (1986), s. 193-198.

²⁶ Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, Ankara, 1998, s.550-551.

²⁷ Feroz Ahmad, "Husayn Hilmi Pasha", *The Encyclopaedia of Islam (New Editon)*, Vol.III, 1971: Leiden, s.624.

- 2) Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan defter ve dosyalar dışında çalışmamızda yararlandığımız bir diğer önemli kaynak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı fonunda bulunan belgelerdir. Bu fonda bulunan 3328 belge içerisinde konumuzla alakalı olan belgeler tasnif edilerek çalışmamızda sıkça başvurulan arşiv kaynağı olmuştur.²⁸
- 3) Dönemin gazetelerinden bir kısmı da incelenmiş ve konumuz ile ilgili yayımlanan haberlerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Amerika, İngiltere, Avusturya, Fransa ve Avusturalya basınında konumuzla ve Hüseyin Hilmi Paşa ile ilgili haberlerden faydalanılmıştır. Olayların gerçekleştiği yıllarda konunun Osmanlı basınında çok fazla yer almaması sebebiyle konuya dair haberler için yabancı gazeteler yoğun olarak kullanılmıştır. Süreli yayınlarda yaptığımız taramalar arşivden elde ettiğimiz bilgileri teyit etmemize imkan tanımıştır.
- 4) Bunların dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla konu ile ilgili olan akademik kitap ve makaleler incelenmeye çalışılmıştır. Gerek yukarıda ismini verdiğimiz gerekse çalışmamız içinde kullandığımız tüm kaynaklar yeri geldikçe dipnotlarda ve kaynakça kısmında gösterilecektir.

²⁸ Mustafa Birol Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, Yay. Haz. Ömer Faruk Bahadır, Asiye Kakırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.

BÖLÜM 1: HÜSEYİN HİLMİ PAŞA’NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE MEMURİYET HAYATI

1.1. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Kökeni, Ailesi ve Kişiliği

Hüseyin Hilmi Paşa, Midilli adasının Sarlıca kasabasının Şiryane köyünde 22 Kasım 1855²⁹ (12 Rebiü’l-evvel 1272) perşembe günü doğmuştur. Babası Kütahyalızâde (Molla) Mustafa olup annesi Hanife hanımdır. Hüseyin Hilmi Paşa’nın kendisinden başka Asiye, Hasan Basri, Ayşe, Zehra adında dört kardeşi daha vardır.³⁰ Büyükbabası Kütahya’dan Midilliye taşınmış Hasan Ağa namında bir Müslümandır.³¹ Hüseyin Hilmi Paşa’nın ailesine ait şecerede³², Kemal, Ali, Namık, Ömer, Osman, Sıddık, Nezahet, Aliye ve Saadet adında 9 çocuğu olduğu görülmektedir.³³ Eşi Zehra Hanımdır.³⁴ Şiryane köyü küçük olduğundan Sıbyan Mektebini Sarlıca’da okumuştur. Daha sonra 1873 yılında Midilli’ye giderek burada medrese eğitimine devam etmiştir. Ayrıca özel bir hocadan fıkıh ve Fransızca dersleri almıştır.³⁵ Suriye Mektupçusu iken hazırlanan sicilinde kendisi Farsça eğitimde kullanılan *Bend-i Attâr* ve *Gülistân* gibi eserleri okuduğunu ayrıca özel hocalardan fıkıh ve Fransızca dersleri aldığını belirtir. Yanı sıra eğitimini kendi imkânlarıyla sürdürdüğünü, bu sebeple elinde belgesi olmadığını da ekler.³⁶ Hüseyin Hilmi, iyi seviyede yabancı dil bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir. Sicill-i Ahvâl

²⁹ Hüseyin Hilmi Efendi’nin gerek Sicill-i Ahvâl kaydında gerekse birçok kaynakta doğum tarihi 22 Kasım 1855 (12 Rebiülevvel 1272) olarak geçmektedir (BOA.HH.Said.Mem. 27/11). Ancak Hüseyin Hilmi Efendi, Şifre Katibi Asım Bey’e gönderdiği bir belgede kendisinden bahsederken doğum tarihi ile ilgili şunları yazmıştır; “*Meskat-ı re’sim Midillü cezîresinde Sarlıca karyesidir bin iki yüz yetmiş üç senesi Rebiü’l-evvelinin on üçüncü pençsenbih günü tevellüd iddim*”. İSAM/HHPE/1/20. (16 Şubat 1318) Yazısında açık bir şekilde 1273 senesinde doğduğunu belirtir. Bu da arada 1 yıl gibi bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda gerek dönemin yazarlarının verdiği gerekse Hüseyin Hilmi Efendinin sonraları Sicill-i Ahvâl’de verdiği doğum tarihi bilgisine istinaden mevcut tarih kullanılmıştır.

³⁰ İSAM/HHPE/24/1583.

³¹ İSAM/HHPE/1/ 20 (16 Şubat 1318 / 01 Mart 1903).

³² Soy Şeceresi için bakınız: Ek: 2.

³³ İSAM/HHPE/24/1583.

³⁴ Aile fotoğrafı için bakınız: Ek:3.

³⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, s.1654.

³⁶ İSAM/HHPE/ 22 / 1413 (15 Kânûnisânî 1304 / 27 Ocak 1889); BOA. HH. Said. Mem. 27/11-1 (12 Şevval 1305 / 24 Haziran 1889).

için yazdığı bilgilere göre Türkçeye tam anlamıyla hâkim olup Fransızca ve Arapçayı konuşma, okuma, yazma ve tercüme düzeyinde bildiği, Rumca bilgisinin ise konuşma düzeyine sahip olduğunu yazmıştır.

Çalışkan ve idealist bir devlet adamı olarak görevini icra eden Hilmi Paşa'nın aile bağlarının da oldukça sıkı olduğu görülmektedir. Onun, çocuklarıyla yakından ilgilenen bir aile reisi olma özelliği öne çıkmaktadır. Onlara yazdığı mektuplarda bu ilgisi ve yakınlığı gözler önüne serilir. Oğlu Mehmet Kemal'in memur olma sürecini yakından takip eden Hüseyin Hilmi Paşa, onu Mabeyn-i Hümayun Kâtiplerinden Ekrem Bey'in yanına göndermiş³⁷ ve bu süreci takip etmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa bir baba olarak çocuklarına hitabeti oldukça samimi ifadeler içermektedir. Çocuklarına yazdığı mektuplarda onlara genellikle “*nûr-ı aynım*”³⁸ diye hitap eder. Viyana büyükelçiliği yaptığı dönemde çocukları ve ailesiyle sık sık mektuplaşarak rahat ve sıhhatlerini de yakından takip etmiştir. Örneğin oğlu Kemal'in geçirdiği rahatsızlıkla ilgili bilgi almak için yazdığı mektupta: Nûr-ı aynım Kemâl'im rahatsızlığın sebebini bana bildir, validene yazma çünkü bunu duyarsa hasta olur. Hamd olsun iyiyiz gözlerini öperiz, bâkî dua ile oğlum³⁹ diyerek hem oğlunu hem de eşi Zehra Hanım'ı düşündüğünü belli etmektedir. Başka bir mektubunda oğlunun rahatsızlığının sebebini sorarken: Nûr-ı aynım Kemâlim 13 Kânûn-ı evvel sene 914 (26 Aralık 1914) tarihli mektubunu biraz geç aldım. Geçirdiğin rahatsızlığı Ömer'in mektubundan anlamıştım. Gereksiz telaş ile hem kendini hem bizi rahatsız etmesin diye validen Zehra Hanım'a haber vermedim. Kazanın tehlikesizce geçmesine şükrediyorum ancak sebebini mümkün ise izah et. Doktorun tavsiyelerini dinleyeceğinden şüphe etmiyorum.⁴⁰ Gönderdiği mektuplarda eşi Zehra Hanım'a kendi sağlığını ihmal edebileceği gerekçesiyle özellikle oğullarının hastalığını haber vermediğini de belirtmiştir. Bununla birlikte çocuklarından da kendisine haber vermemesini istemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Kemal'e bu kez kız kardeşi Ayşe'nin durumunu sorduğu mektubunda ise: 3 Eylül 1914

³⁷ İSAM/HHPE/11/681.

³⁸ Oğlu Kemal'e yazdığı bir mektup örneği için bakınız: Ek:7.

³⁹ İSAM/HHPE/11/674-1.

⁴⁰ İSAM/HHPE/11/674-10.

tarihli mektubunu dün aldığıma nazaran tam on iki günde geldi. Sizde kısmen henüz cevapları yazılmamış kısmen henüz ulaşmamış mektuplarım var. Postalar bir türlü düzenli ve hızlı gidemiyor. Her memleket te şiddetli sansür devam ediyor. Yolcular üç gün zarfında gelip gitmeğe başlamış iken postalar on, on beş günden önce dağıtılmıyor. İstanbul'dan Pazartesi hareket edip perşembe günü Viyana'ya ulaşmıştı. Cümlenizin âfiyetini haber almaktan memnuniyet duydum. Yalnız Ayşe'nin biraz zayıf olduğunu söyledi sebep nedir? Validenin gönderdiği bir kutu şekerle senin verdiğin buhurları da getirdi dayın. İstanbul'a gittiği ve yakında yine Midilli'ye gideceğini bir mektupla bildirdi. Kendisine selâmımı ilet. Büyük validelerinin ellerini validenle senin ve kardeşlerinin gözlerinizden öperim oğlum.⁴¹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla hassas ve ilgili bir aile babası olduğunu söylemek mümkündür.

Zehra Hanım'ın da çocuklarıyla yakından ilgilenmekte olduğu görülmektedir. Bulduğu fırsatlarda çocuklarından haber alabilmek için mektup yazmıştır. Zehra Hanımın oğlu Kemal'e yazdığı bir mektupta: İki gözüm Kemâlciğim, gittin gideli bir mektubunu almadım. Aliye'den mektup almasaydım pek üzülecektim. Onun mektubunda afiyette olduğunu anladım o kadar üzülmedim paşa pederin de merak etmişti. Bugün de Rıfat Efendi'nin iki oğlu gelmiş senin ve Aliye'nin afiyetinden haber verdi pek memnûn oldum. İşinle meşgul olduğunu söylediler ondan da memnun oldum pek çok du'âlar ettim. İnşallah muvaffak olursun evladım hamd olsun cümlemiz afiyetteyiz. Şimdiye kadar gönderdiğim mektupları almışsınızdır her gidenle size mektup gönderiyorum. Burada da havalar iyi gidiyor kardeşlerin ellerinden öperler bende iki yanaklarından öperim evlâdım. Vâlden Zehrâ.⁴² Ayrıca Zehra Hanım kızının kendilerini habersiz bırakmadığından dolayı memnuniyetini ifade eden mektubunda: *"İki gözüm evladım kızım. Senden üç oldu mektup aldım beni mektupsuz bırakmadığına pek memnun oldum. Bahçemizdeki güllerle ilgileniyormuşsun memnun oldum. Sen afiyette oldukça ben de burada afiyette olurum. Hamd olsun cümlemiz de afiyetteyiz"*.⁴³ Zehra Hanım da çocuklarının durumlarını yazdığı mektuplar ile sürekli takip etmeye çalışmıştır. Mektupları duygularını, düşüncelerini, problemlerini, çevrelerinde yaşanan olayları en

⁴¹ İSAM/HHPE/11/674-5.

⁴² İSAM/HHPE/11/674-11.

⁴³ İSAM/HHPE/11/674-12.

yakınlarına samimi ve içten bir dille anlattıkları karşılıklı muhabbetler gibidir. Bu konuşma ve mektuplaşmalarda Hilmi Paşa'nın çocuklarını yakından takip eden ve sıkı ilişkilerini uzakta olsalar da sürdürmeye gayret eden bir ebeveyn olduğu dikkatlerden kaçmaz. Dönemin imkânlar elverdikçe sıkça mektuplaştıkları görülmektedir.

1.2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Karakter Özellikleri ve Devlet Adamlığı

Hüseyin Hilmi Paşa'nın kişiliği ve fiziksel özellikleri ile ilgili bilgilere çağdaşı olan devlet adamlarının anılarında ve yine o dönemde kaleme alınan yabancı kaynaklarda rastlıyoruz. Halit Ziya Uşaklıgil saray başkâtibi olarak görev yaptığı döneme ait anılarını kaleme aldığı *Saray ve Ötesi* adlı eserde; “*Ona küçük yaşından beri, tâ ben rüştiye çocuğu, o da İzmir mektupçusu iken başlayarak bağlı idim. O da bana her vesile ile temayül gösterdi. Hakkındaki fikirlerimin membaı yalnız bu hisler yoluyla gelmiyordu. Akdeniz'in küçük adalarında küçük kâtipliklerle başlayarak, İzmir'de vilâyet mektupçuluğundan atlayarak, merhale merhale yolunu geçen ve her kademedede yükseldikçe o mertebeye lâyük kabiliyetlerin senetlerini getiren, Abdülhamid zamanında pek girgin, pek faal bir devlet ileri geleni sıfatı ile vezarete kadar yükselen, icabında başında sarık, sırtında cübbe bir dinî kıyafetle bu kıyafetin iyi tesir yapacağına hükmedilmiş, arab diyarlarına memur edilirken birdenbire Rumeli ıslahatına memur Avrupa mümessillerine karşı en şık, en zarif bir garb siyaset adamı sıfatıyla Selânik'e gönderilen, orada ihtilâl müteşebbislerine imkân derecesinde fazla yardım ederek İttihad ve Terakki 'nin emellerine hizmet eden, nihayet Sultan Reşad'ın sadriazamı sıfatıyla de hünkârdan başlayarak herkesi memnun bırakan bu devlet ileri geleni” ifadelerine yer vermiştir.⁴⁴ Hüseyin Hilmi Paşa'nın fiziksel özelliklerine dair ilginç bilgilere yer veren Uşaklıgil; “*Hüseyin Hilmi Paşa ince, cılız vücuduna rağmen pek inatçı, pek metin bir yaratılış sahibiydi. O pek ince fakat pek hamuru sağlam bir çelik şerit gibiydi ki eğilir, bükülür, her baş eğmeği kabul eder, fakat çatlamaz, kırılmazdı. İnce ve cılız, dedim. Gözlerimin önüne geldi. Kupkuru bir deri bir kemikten ibaretti. Soğuktan korkar, fakat obur bir şişman kadar yiyip içmekten yılmazdı. Kış, yaz kat kat fanilalar içinde, türlü kaim yeleklerle soğuğa karşı siper altına giren bu zayıf vücudun midesi, inad ve sebat kadar, bitmez tükenmez bir kuvvet sermayesine malikti. Bunu tek başına kendisine mahsus**

⁴⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Gül Matbaası, İstanbul, 1981, s.84.

sofrada hizmet eden enderun efendileri hayretle görürlerdi. Onu böyle fazla yer ve sekiz on fanila, gömlek ve yelek altında barınır gördükçe yatağında bir mumya gibi hırkalara sarınan, başını birbiri üstüne sekiz on takye ve külah giyerek uyuyan, günde bir defa fakat on defaya bedel yemek yiyen, marazlarla, sakatlarla dolu vücudu yorgunluklara rağmen seksen şu kadar sene en zor vazifelere dayanan meşhur Talleyrand'a benzetirdim"⁴⁵ ifadelerine yer verirken Hüseyin Hilmi Paşa'nın fiziksel özelliklerinin yanında dirayetli ve çalışkanlığına vurgu yapmaktadır.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "*Hüseyin Hilmi Paşa, küçük bir köyde ve fakir bir aile arasında değil de büyük bir ailede, büyük bir şehirde ve iyi durumu olan bir aile içinde doğmuş ve iyi bir okulda eğitim almış, hususi surette mükemmel bir tahsil görmüş olsaydı kendisinden çok daha fazla faydalanılabilirdi. Çünkü zekâsı, kişisel gayreti, çalışmaktan ve uğraşmaktan usanmaması, kendini mühim bir hal ve istikbale kavuşturmuştur*".⁴⁶ Yazar bu ifadelerde onun yetenekli ve ilerleme kaydedebileceğine dikkat çekmektedir. Aynı dönemde yaşayan devlet adamlarından Tevfik Biren'in hatıralarından oluşan "*Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*" adlı eserde Hüseyin Hilmi Paşa'nın çalışkanlığına vurgu yapılır: "*Hüseyin Hilmi esasen çok çalışkan bir kâtip veya mektupçu evsafını haizdi. Daha sonraları, bulunduğu muhtelif valiliklerde tecrübe sahibi olmuş, vazife icabı ziyaret ettiği diğer vilayetleri yakından tetkik etmiş ve dâhili işlerde pek çok adam tanımıştı. Çalışkanlığı o derecede idi ki, geceleri bu yüzden pek az uyku uyurdu. Belki de bünyesi itibari ile istirahat herkeş kadar ihtiyacı yoktu. Bana senelerce evvel bir gün, geceleri sadece üç-dört saat kadar uyuyabildiğinden bahsettiği zaman böyle bir şeyin mümkün olamayacağına ve anlattıklarında büyük mübalağa hissesi bulunduğu hükmetmiştim. Daha sonraları kendim de uykusuz bir insana dönüştüğümde, Paşa'nın söylediklerinde pek de mübalağa olmadığını kabul ettim ve teslim ettim. Hüseyin Hilmi Paşa benden evvel Yemen Valiliğinde bulunmuştu. Orada kürk üstüne kürk giymekte olduğunu ve haline şaşırana: "İnsan soğuk alır ama sıcak almaz" diyerek cevap verdiğini hikâye ederdi.*"⁴⁷

⁴⁵ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s.84.

⁴⁶ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1695.

⁴⁷ Fatma Rezan Hürmen, *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C.II, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s.21.

Bu durum bazı sayısal verilerde de kendini göstermiştir. Hüseyin Hilmi Efendi'nin Paşalığa uzanan memuriyet hayatının birçok kişiye nazaran tam anlamıyla kendi gayret ve çabaları sonucu olduğu görülür. Hüseyin Hilmi Paşa'nın memuriyetine gelen dönemde ortalama olarak 42 yaşında paşa olunabiliyordu. Bu dönemde paşalarının yarısından fazlasının babası yine devlet hizmetinde görev yapıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın paşalığa uzanan hikâyesinde kendi başarısının önemli payı vardır. Ancak tüm bu yeteneğine rağmen Namık Kemal'le tanışmış olması yükseliş hikâyesinde kolaylaştırıcı bir etki yarattığı da kimi yazarlar tarafından vurgulanmıştır.⁴⁸ Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa'nın çalışkanlığı, dürüstlüğü ve iş yapma becerisiyle kendisine sunulan fırsatları olumlu değerlendirildiği görülür. Bu da üstlendiği görevleri sorumluluk bilinciyle yerine getirerek kariyer basamaklarını bir bir tırmanmasını sağlamıştır.

Türk Hayatı Dergisi'nde, Hüseyin Hilmi Paşa hakkında yayımlanan bir yazıda fiziksel özellikleri aktarılırken; “318 senesi kanun-ı sanisiydi. Hüseyin Hilmi Paşa Selanik'e geldi. Rıhtımdaki Otel Emriale inmişti. Bende ziyaretine gittim. Onu hayalimde sarığını henüz atmış, alelade bir tarzide giyinmiş, sofı kıyafetli, sükûtu meşreb bulacağımı tahmin ediyordum. Hâlbuki bir aks tek gözlüğü ile şık ve iyi giyinmiş, zarif buldum. Ziyaretçilerini eski vüzerâ tarzında değil Avrupalılaştırmış hafif bir vakur ile kabul ve taltif ediyordu. Uzun boyu, pek az kırılmış uzunca siyah sakalı, nüfus nâzırı kendisine muhabbet bahşediyordu. Midillili Türk evladı olduğunu bilmesem söz söylemesinden onu Arab zan edecektim. Uzun müddet Suriye'de ve Yemen'de bulunması Arapça kelimelerin telaffuzunda lisanına bir değişiklik vermişti” ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁹ Uzun yıllar Suriye ve Yemen vilayetlerinde görev yapmasına rağmen giyim tarzına bu durumun yansımadağı gayet şık ve zarif kıyafetler giydiği belirtilmişti. Konuşma şekline de yer veren dergide, Türk kökenli olduğu bilinmese aksanı yüzünden Arap zannedilebileceği, bu zannın Suriye ve Yemen'de kaldığı yıllarda konuşmasının değişime uğraması nedeniyle olduğundan da bahsedilmiştir. Onun kökenini bilmeyen birinin, aksanına bakarak hakkında kolayca Arap olduğu tespitinde bulunabileceğine dair tespite, Hüseyin Hilmi

⁴⁸ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Çev. Devrim Çetin Kasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.232-233.

⁴⁹ “Hüseyin Hilmi Paşa” *Türk Hayatı*, Sayı 22, 15 Ocak 1926, s. 2.

Paşa'ya bir bölüm ayrılan John Foster Fraser tarafından 1912 yılında yayımlanmış *Pictures From The Balkans* adlı eserde de rastlıyoruz: “O, sinirli bir insandır. Konuşurken uzun parmakları titreşir. Hızlı konuşur, fakat asla kestirip atmaz; hassas bir insandır ve daima karşındakinin bilgisine başvurur. Onu fesli görmezsen, Musevi sanabilirsin. Sami özellikleri taşır. Yahudilere özgü bir burunu olsa da gerçek bir Arap'tır”.⁵⁰ Onunla tanışmış ama geçmişine dair bir malumatı olmayan birinin ona kolaylıkla Arap yakıştırması yaptığı söylenebilir. Uzun yıllar Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde görev yapmış olmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu özelliğine pek çok kaynakta değinilmektedir. Ancak onun en az aksanı kadar dikkat çeken ve sıkça vurgulanan bir yönü de çalışkanlığı olmuştur. *Pictures From The Balkans*'ta; “Hilmi, muazzam çalışkandır. Gün ağarınca kadar masasındadır, sekreterlerle görüşür, gönderileri yazdırır, kendisiyle görüşmek isteyenleri kesintisiz bir şekilde ağırılar, bunları yaparken durmaksızın sigara içer ve içtiği kahvenin sayısı belli olmadan ara vermeden gece yarısına kadar çalışmasını sürdürür” ifadeleriyle çalışkanlığının onun karakterinin en belirgin tarafı olduğu vurgulanmaktadır.⁵¹

Hüseyin Hilmi Paşa'nın çağdaşı Arthur Moore, 1914 yılında yayımladığı *The Orient Express* adlı eserinin bir bölümünü ona ayırmıştır. Moore, bu bölümün giriş cümlesinde; “Avrupa'da en zeki ve en ilginç kişi olduğuna karar vermek zor olsa da, her şey hesaba katılığında bana göre, bu listenin çok da uzağında olmamalı” ifadelerine yer verir.⁵² Onunla ilgili kaleme alınan birçok yabancı kaynakta benzer ifadeleri görmek mümkündür. Dolayısıyla bu ifadelerdeki benzerliklerden yola çıkılarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın iletişim konusunda becerilerinin oldukça iyi olduğu söylenebilir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişlik görevini yürüttüğü dönemde Vilayât-ı Selâse'nin çeşitli kazalarında kaymakamlık yapan Tahsin Uzer, anılarında ondan övgü dolu sözlerle bahseder. Uzer; “Rumeli Umumî Müfettişliğine atanan Hüseyin Hilmi Paşa çok çalıştı. Onun zamanında Rumeli; Hükümet idaresi yönünden büyük bir gelişmeye sahne oldu. Devlet görevleri ağır koşullar altında olmasına rağmen düzenli bir

⁵⁰ John Foster Fraser, *Pictures From The Balkans*, Cassell and Company Ltd., London, New York, Toronto and Melbourne 1912, s. 197-198.

⁵¹ Fraser, *Pictures From The Balkans*, s.197-198.

⁵² Arthur Moore, *The Orient Express*, Constable & Company Ltd., London, 1914, s.210.

çalışmaya, işler saat gibi yürümeye başladı. Ben kendi hesabıma Umumî Müfettişten birbirini çürüten, birbirine zıt hiçbir emir aldığımı hatırlamıyorum. On yedi saat çalışmaya yabancılar da şaşa kaldılar” sözleriyle onun çalışkanlığı ile devlet adamlığı arasına bağ kurmuştur. Hilmi Paşa'nın adalet ve çalışkanlıkla yoğrulmuş karakterinin Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığını uzattığına dair iddialı bir yorum da yapar: *“Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli'nde kelimenin tam anlamıyla büyük bir devlet adamı, yüksek ve adil bir idare amiri olduğunu gösterdi. Yapmış olduğu değerli hizmetlerde iyi örnekler vererek başarıya erişmiş oldu.”*⁵³

Berber çalıştığı yerli ve yabancı devlet adamları ondan övgüyle bahsetmiş, onun çalışkanlığı, dürüstlüğü ve bilgiye olan açlığı ön plana çıkarılmıştır. Çalışkanlığını sabırla olgunlaştıran karakteri sayesinde küçük bir adada en alt basamaktan başladığı memuriyet hayatına en üst basamak olan Vezirlik makamına kadar adım adım yükselmiştir. Devlet için hayati öneme sahip bölgelerde ve hassas dönemlerde başarılı idarecilik yaparak bu konudaki yeteneğini göstermiştir. Başarısı bununla kalmamış –beklentilerini tam karşılamasa da- siyaset hayatında Nazırlık ve Sadrazamlık mertebesine ulaşmış; padişaha sadık, çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile devletini seven, ömrü vefa ettiği devlete hizmetten geri durmayan özverili bir devlet adamı olmuştur.

1.3. Rumeli Umumî Müfettişliğine Kadar Memuriyet Hayatı

1.3.1. Midilli'deki Memuriyeti

Hüseyin Hilmi Efendi küçük yaşlardan itibaren devlet hizmetinde çalışmak istemiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra dava vekili olmak isteyen Hüseyin Hilmi Efendi, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti Adliye Encümeni'nde sınava girerek birinci sınıf dava vekilliği diplomasını kazanmış⁵⁴ ve kendisine memurluk yolunu açan mazbata verilmiştir.⁵⁵

⁵³ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.158-159.

⁵⁴ Hüseyin Hilmi Efendi'ye girdiği sınavda mecelle, hukuk mahkemesi usulü, ceza, ticaret ve arazi kanunlarına dair otuz altı sorulmuş ve bunların çoğunluğuna yeterli derecede cevap vermiştir. Ayrıca yazı yeteneği de fevkalade bulunarak şahadetname almaya hak kazanmıştır. (BOA. HH. Said. Mem. 27/11-12 (6 Mayıs 1298 / 18 Mayıs 1882) Bakınız: Ek:16.

⁵⁵ “*Da'vâ vekîli olmak arzusunda bulunan Hüseyin Hilmi Efendi'nin mücâzât-ı terhîbiyye ve terzîliyye ile mahkûmen cezâ görmemiş ve i'lân-ı iflâs itmemiş olduğu gibi dirâyet ve istikâmet cihetiyle dahi ashâb-ı kadr ve imtiyâzdan bulunduğunu tasdikan işbu mazbata i'tâ kılınmıştır*” İSAM/ HHPE/ 22/ 1411 (4 Mayıs 1298 / 16 Mayıs 1882) ; BOA. HH. Said. Mem. 27/11-13 (28 Şubat 1297 / 12 Mart 1882).

Hüseyin Hilmi Efendi, 19 yaşında iken 1874 yılında memuriyete maaşsız olarak Midilli Tahrirat Kalem’inde başladı.⁵⁶ 1875 yılı Haziranında 235 kuruş maaşla Midilli Tahrîr-i Emlâk Dairesi seyyar fırkası kayıt memurluğuna, aynı yılın Kasım ayında 300 kuruş maaşla Tahrîr-i Emlâk Kalemi vukuat kitabetine memur oldu. 1876 yılı Haziranında 700 kuruş maaşla aynı kalemin baş kitabetine yükseltildi.⁵⁷ Beş sene kadar bu görevde kaldı.⁵⁸

Hüseyin Hilmi Efendi, 19 yaşında iken başladığı memuriyet hayatında çalışkan ve işini layıkıyla yapan birisi olması sebebiyle görev basamaklarını hızla tırmanıyordu. Yanı sıra Midilli’de sürgünde olan Namık Kemal’le tanışıp yakın ilişkiler kurması kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştu. Onun fikirlerini benimsemiş ve tüm kitaplarını okumuştur. Namık Kemal’le oldukça yakın ilişki kurmuştu.⁵⁹ Öyle ki çocuklarından ikisine Namık ve Kemal ismini vermiştir. Midilli’de bulunan Namık Kemal Bey’in meclislerine devam etmiş ve sohbetlerinde bulunmuştur. Abdurrahman Şeref Tarihi Osmani Mecmuasında Namık Kemal’le yakınlık derecesini “*Namık Kemal’in çömezi*” ifadesiyle anlatmaktadır.⁶⁰ Namık Kemal, sürgünü bitip Midilli Mutasarrıflığı’na atanınca 1881’de Hüseyin Hilmi Efendi’yi 1750 kuruş maaşla Midilli Tahrirat Müdürlüğü’ne getirdi. Midilli’de başlayan memuriyet hayatı çeşitli kadrolarda toplam 9 yıl boyunca sürdü. Bu sürede yaptığı işlerdeki başarılarla görevinde yükselmeye devam etmişti. Ancak onun Midilli’deki memuriyet hayatının dönüm noktası Namık Kemal’le yollarının kesişmiş olmasıydı. Çünkü Namık Kemal’in açtığı yoldan başarılı bir şekilde yürümeye devam edecekti.

⁵⁶ İSAM/HHPE/22/1413. (15 Kânûnisânî 1304 / 27 Kasım 1888).

⁵⁷ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1654.

⁵⁸ Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, s.64.

⁵⁹ Bu ikili arasındaki ilişkinin yakınlığını görmek için mektuplaşmalarını incelemek yeterli olacaktır. Bu mektupların ayrıntısı için bakınız: Ali Akyıldız, Azmi Özcan, *Namık Kemal’den Mektup Var*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶⁰ Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, s.64.

1.3.2. Aydın Vilayet Mektupçuluğu⁶¹

1874’de Midilli adasında başlayan memuriyet hayatında uzun bir aradan sonra 12 Ağustos 1883’te 3000 kuruş maaşla Aydın Vilayeti mektupçuluğuna⁶² atanmasıyla yeni bir sayfa açılmıştı.⁶³ Bu görevle birlikte ada dışına ilk defa çıkmış ve sonrasında memuriyet hayatı boyunca yolu bir daha Midilli’ye uzanmamıştı. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Hüseyin Hilmi Efendi’nin bu göreve atanmasını Namık Kemal’le kurduğu ilişkinin yakınlığına bağlarken: *“Hüseyin Hilmi Paşa, Viyana sefiri iken Çetine Sefiri Fahrüddin Beye demiş ki; “Kemal Bey kirli beyaz bir entari giyerek işret eder, bir taraftan da bana ve Kıbrıslı Nef’i Efendiye dikte ederek yazı yazdırırdı. Teveccühünü kazanmıştım. Darüssede Ağası Hafız Behram Ağanın maaşı, Midilli emvaline havale edilmiş olduğundan üç aylığı, üç ayda bir kere gönderildi. Kemal Bey, “Behram Ağanın maaşını sen götür. Seni tanıması hakkında hayırlı olur. Teveccühünü kazanırsın, lütfunu görürsün” dedi. Maaşını hep ben götürdüm. İltifatına nail oldum. Beni Aydın mektupçusu yapan Behram Ağa’dır” dediğini aktarmaktadır. Ayrıca bir de bilgiye yer verir. Buna göre; “Cezairi Bahri Sefid valisi iken Aydın valiliğine tahvil olunan Naşid Paşa, mektubculuğa münasip bir zat tavsiye etmesini rica eylemesi üzerine Kemal Bey, Hüseyin Hilmi Efendi’yi tavsiye ederek mektupçuluğa bu suretle atandığı bilgisini aktarmaktadır”.*⁶⁴ Bu görevi yürütürken Nâfi’a Nezaretince, Gediz Nehri’nin taşarak yolunu değiştirmesinden dolayı tehlikeye giren limanın onarımı ve inşaatına başlamak

⁶¹ *Mektupçu*: Resmi devlet dairelerinde yazı işleriyle ilgilenen, idare veya kalemin başından bulunan memura verilen unvan. Mektupçuya aynı zamandan “Mektubi” de denilirdi. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.II, İstanbul, 1993, s.486.); *Mektupçuluk*: vilayet bürokrasisine ilk defa 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eklenen “mektupçu,” vilayetin yazı işlerinden ve vilayette kurulacak matbaanın idaresinden sorumluydu. Mektupçu emrinde bir de “tahrirat kalemi” görev yapıyordu. Vilayetin tüm resmî iletişimi, evrak ve kayıtları tahrirat kalemi vasıtasıyla yürütülecekti. (Nazım Kartal, *İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşamaları Üzerine Bir Çözümleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.30.)

⁶² “Vilâyetin haberleşme işi, kuyudat toplama ve koruma işi ile görevlidir. Vilâyet matbaasının idaresi, vilâyet gazetelerine hükümet tarafından resmi ve gayri resmi ortaya çıkacak tebligatın müsveddelerinin düzenlenmesi ve incelenmesi de görevleri arasındadır. Vilayetin her türlü yazışması mektupçu tarafından yapılacak, bu işlerin yapılması için emrinde tahrirat kâtibi bulunacaktır”. (Mutullah, Sungur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1363-1364.

⁶³ BOA.HH.SAİD.MEM. 27/13/3 (8 Şevval 1300 / 12 Ağustos 1883).

⁶⁴ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1655.

için kurulan komisyona üye olarak Hüseyin Hilmi Efendi görevlendirilmiştir.⁶⁵ Aydın Vilayeti mektupçuluğu görevini sürdürürken başarısından dolayı kendisine 14 Mart 1885 rütbe-i ûlâ sınıf-ı Sâni'si rütbeleri verilir.⁶⁶

1.3.3. Suriye Vilayeti Mektupçuluğu

12 Eylül 1885 yılında Suriye mektupçuluğuna tayin edildi. Hüseyin Hilmi Efendi bu göreve atanma sürecini adım adım şöyle anlatır: “*Memleketim olan Midilli’de bulunmuş ve kademe kademe tahrirat müdürlüğüne kadar yükselmişim. O zamana gelinceye kadar ne İstanbul’da ne başka bir vilayette bulunmadığım gibi ömrümde hiçbir matbaaya da devam etmedim. Nâşid Paşa’nın bahr-ı sefidden İzmir Vilayetine tayin edildiği sırada İzmir’in idaresine ilişkin lâyihayı kullarına yazdırmış ve İzmir’e mektupçuluğa beni o getirmiştir. 1301 senesi Eylül’ünde Suriye valiliğine atandığı zaman İstanbul’a gittiği sırada kullarını Suriye mektupçuluğa aldirtti.*”⁶⁷ Açıklamasında Naşid Paşa’nın da onun memuriyet hayatına önemli sıçramalar yapmasına katkı sağladığı görülür. Bundan başka Naşid Paşa’dan bahsederken, hizmetleri sırasında ondan gördüğü yakın ilginin kendisini ne derecede memnun ettiğini de anlatır.⁶⁸

Hüseyin Hilmi Efendi, 1885’den 1891’a yaklaşık 6 yıl kadar yürüttüğü Suriye mektupçuluğu görevi sırasında iş başındaki devlet adamlarından bahsederken: “*Vefatından sonra Nazif Paşa ve ondan sonra Mustafa Asım Paşa ile Şam’da bulundum. 1301’den 1307 tarihine kadar beşinci ordu müşirliğinde bulunanlar sırasıyla Tevfik Paşa, Hüseyin Fevzi Paşa ve Receb Paşa’ydı. İzzet Paşa, kendisinin Şam’da mektupçulukta bulunduğu sıralarda Dersa’âdet’de memur olduğunu ifade etmiştir.*”⁶⁹

⁶⁵ İSAM/HHPE/2/149. (30 Temmuz 1301 / 11 Ağustos 1885).

⁶⁶ İSAM/HHPE/7/402. (2 Mart 1301 / 14 Mart 1885).

⁶⁷ İSAM/HHPE/1/19.

⁶⁸ “*Muhât-ilm-i âlî buyrulduğu üzere abd-i memlûkleri Aydın ve Suriye vilâyetlerinde beş sene kadar mektûbculukla Nâşid Paşa merhûmun refâkatinde bulunmuş ve kendisinden pederâne ve müşfikâne mu’âmeleye mazhar olmuş idim*”. İSAM/HHPE/1/19.

⁶⁹ İSAM/HHPE/1/19.

25 Kasım 1885'te padişahın Suriye arazilerini idare eden komisyonun fahrî azalığına tayin edildi.⁷⁰ 6 Ekim 1887 tarihinde üçüncü rütbeden Nişân-ı Alî-i Osmânî ile mükâfatlandırıldı.⁷¹ Hüseyin Hilmi Efendi altı yıl bu görevi sürdürdükten sonra mektupçuluktan istifa etti.

1.3.4. Mutasarrıflık⁷² Görevleri

Hüseyin Hilmi Efendi, Burdur Sancağı sınırlarında padişah arazisi olarak yer alan Çeltikçi Çiftliklerine 26 Nisan 1891 tarihinde dört bin kuruş maaşla memuriyete tayin edildi⁷³ Ancak bu görevi uzun süreli olmadı. Hazine-i Hassa'dan Hüseyin Hilmi Efendi'ye gönderilen yazıda, Burdur Sancağı gelirlerinin buradaki memur maaşını karşılamaya yetmediği belirtilerek bu görevde uzun süre kalamayacağı ifade edilmiştir. Bu maaşı karşılayacak olan yeni bir göreve atanacağı, buranın da Bağdat Arâzî-i Seniyye İdare Müdüriyeti olabileceği belirtilmiştir.⁷⁴ Nitekim 28 Ağustos 1892'de 5 bin kuruş maaşla Bağdat Arâzî-i Seniyye İdare Müdüriyetine atanmıştır.⁷⁵ Göreve atanması konusunda olmasa da bu görevdeki maaşının miktarı ile ilgili bilgi verilirken bir yanlışlık yapılmıştı görevde ki maaşı 5 bin kuruş olması gerekirken sehven 6 bin kuruş yazılmıştır.

⁷⁰ “Ru’yet ve fetânet-i müslimeleri iktizâsınca vilâyet-i arâzî-i şâhâne komisyonu fahrî a’zâlığına ta’yînleri husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte’allik ve şeref-sünûh buyrulduğu hazîne-i hassa nezâret-i celîlesinden alınan telgrafnâmede iş’âr buyrulmağla mezkûr komisyona devâm ve arâzî ve emlâk-ı mahsûsa-i cenâb-ı şehinşâhînin husûl-i ümrânı ve tezyîd-i vâridâtı yolunda sarf-ı kemâl-i gayret ve ihtimâm buyrulması bâbında irâde efendimindir. Fî 22 Safer sene 303 ve fî 17 Teşrîn-i sâni sene 301.” İSAM/HHPE/21/1409 (17 Teşrînisânî 1301 / 29 Kasım 1885).

⁷¹ İSAM/HHPE/21/1413.

⁷² Mutasarrıf: Osmanlı taşra teşkilatında sancak veya livanın mülkî amiri için kullanılan unvan. Kurumsal bir kimlik kazanması 1864 Vilayet Nizamnamesi ile olmuştur. Eyalet yerine vilayet sistemine geçilmesiyle sancağın idaresi mutasarrıfa verildi. (Ali Fuat Öreç, “Mutasarrıf”, *DİA*, Cilt XXXI, İstanbul, 2006, s.377-378); Ayrıca Bakınız: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, s.586.

⁷³ İSAM/HHPE/6/320 (26 Eylül 1312 / 8 Ekim 1896).

⁷⁴ İSAM/HHPE/22/1424 (23 Ramazan 1309 / 21 Nisan 1892).

⁷⁵ “Zât-ı vâlâlarının beş bin gurusu ma’âşla Bağdad idâre müdüriyetine ta’yîniniz Bağdad arâzî-i seniyye komisyonu riyâseti ile bi’l-muhâbere tensîb kılındığından icâbı icrâ kılınmak üzere bu bâbdaki mütâla’anızın telgrafla izbârı” “İSAM/HHPE/22/1423 (31 Ağustos 1307 / 12 Eylül 1891).

Bu yanlışlık bir tahriratla Hüseyin Hilmi Efendi'ye bildirilmiştir.⁷⁶ Gerekli açıklama yapılarak yanlışlık düzeltilmiştir.

Hüseyin Hilmi Efendi, Hazine-i Hassa'ya gönderdiği arizada yeni görev yeri olan Bağdat'a sağlık sorunları sebebiyle gidemeyeceğini öne sürmüştür. Gerekçesini açıklarken sağlık problemlerinin bu dönemde tekrar rahatsızlık verdiğini bir müddet tedavisi ile uğraşması gerektiğini bu sebeple Bağdat gibi sıcak ve uzak olan bir yerin sağlığına iyi gelmeyeceğini hatta hekimler tarafından da uyarıldığını ifade etmiştir. Sonuç olarak açıklamalar doğrultusunda Bağdat'a gitmesinin gerek iş ve gerekse sıhhat açısından uygun olmayacağını belirtmiştir.⁷⁷ Bağdat görevlendirilmesiyle ilgili olarak; sıcak ve uzak bir yere giderse doktorların mevcut rahatsızlığının⁷⁸ asla düzelmeyeceği konusunda kendisini uyardığını dolayısıyla bu görevi yapamayacağını belirtmiş, sıhhate kavuştuktan sonra başka bir memuriyete tayin edilmeyi istemiştir.

Hüseyin Hilmi Efendi, yaklaşık 6 ay sonra Adana Valiliğine tayin olan Nasuhi Bey'in isteği ile 5 bin kuruş maaşla Ocak 1893 yılında Mersin Mutasarrıflığına tayin edildi.⁷⁹ Yaklaşık üç ay bu görevi sürdürdükten sonra yeni bir bölgede mutasarrıflığa atandı. 13 Mart 1893 tarihinde Ma'an sancağına 7 bin kuruş maaşla mutasarrıf oldu. Daha sonra da görülecek olan özellikleri burada karşımıza çıkmaya başladı. Artık görevinde deneyimli yaklaşık 19 yaşında başladığı memuriyet hayatında 18 yıl geçirmiş 38 yaşında bu göreve atanmıştı. Görev yaptığı bölgede eksiklikleri tespit eden ve çözüm için yeni yöntemler arayan bir anlayışla çalışmıştır. İstanbul'a gönderdiği bir tahriratta; Ma'an Sancağı'ndaki ahalinin İslami eğitimden mahrum kaldığı ve gayr-ı İslami bir hayat yaşadığını, ayrıca

⁷⁶ İSAM/HHPE/ 22/ 1427. (18 Ağustos 1308 / 30 Ağustos 1892) Bu konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bakınız. İSAM/HHPE/ 22/ 1425 (29 Muharrem 1310 / 23 Ağustos 1892) “*Burdur'da Çeltikçi Çiftlikât-ı Hümâyûnunda Hüseyin Hilmi Efendi 15 Ağustos sene 308 ve 11 Ağustos sene 308 târîhli ve yüz seksen üç numrolu tahrîrât-ı cevâbiye ile bildirildiği üzere Bağdad müdürîyeti ma'âşî zâten beş bin guruş ve akdemce altı bin guruş yazılması sehvden münba'is olup ma'amâfih bunun ilerüde tezyidi mümkün olduğundan ale'l-usûl harcırâhınızın ahzıyla heman Bağdad'a azîmet olunması muktezidir*”.

⁷⁷ İSAM/HHPE/22/1430 (27 Ağustos 1308 / 8 Eylül 1892).

⁷⁸ Rahatsızlığı ile ilgili olarak: “Zâten mübtelâ olduğum zaa'f-ı a'sâb burada dört aydan beridir devâm iden sinir illeti belasıyla bir derece daha istidâd itmiş ise de...” diye ifade etmiştir. Nevrasteni, kısaca sinir sistemi fonksiyonunda olan aşırı çatışma nedeniyle oluşan zayıflık ve bitkinlik durumudur.

İSAM/HHPE/22/ 1422 (18 Nisan 1308 / 30 Nisan 1892).

⁷⁹ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1656.

buraya bir cami inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁰ Abdurrahman Şeref, “*Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa*” adlı makalesinde, Hilmi Efendi’nin 4 yıl görev yaptığı Kerek’te (Ma’an) hükümetin yapamadığını yaparak muntazam bir teşkilat kurduğunu, bölgedeki başarılı yönetiminden dolayı Rauf Paşa’nın onu İstanbul’a tanıtarak yükselmesine katkı sağladığını belirterek, bu katkının onu valiliğe tayin edilebilecekler arasına soktuğunu aktarır.⁸¹ Bu görevdeki başarısından dolayı kendisine rütbe-i ûlâ sınıfı evveli ve ikinci rütbeden mecîdi ve üçüncü rütbeden Osmânî nişânı verilmiştir.⁸² 4 yıl boyunca görevini başarıyla yürüttükten sonra, Hüseyin Hilmi Efendi’nin yeniden Kerek Sancağı Mutasarrıflığı’na tayin olunmasına dair Beyrut Valisi Abdülhalik el-Nasuh tarafında mühürlü tahrirat gönderilir.⁸³ Hüseyin Hilmi Efendi bu yazıya cevaben, Beyrut’ta hastalığından dolayı tedavi gördüğünü ve bu görevi kabul edemeyeceğini bildirir.⁸⁴ Sağlık sorunlarını gerekçe göstererek bu görevinden istifa eder. Hüseyin Hilmi Efendi’nin yerine Kerek Sancağı Mutasarrıflığı’na Lazkiye Mutasarrıfı Sadık Paşa ve Lazkiye Mutasarrıflığı’na ise Salt Kaymakamı Abdülgani Bey’in tayin olmuştur.⁸⁵

1.3.5. Adana Valiliği

Midilli Tahrirat Kalemünde başlayan memuriyet hayatında önce aynı kurumda yükselmeye başlamış ardından üstlendiği görevlerdeki başarısı onu önce vilayet mektupçuluğuna daha sonra ise Mutasarrıflığa kadar taşımıştır. Görev yapma anlayışı sorumluluktan kaçmaması verilen görevleri layıkıyla yerine getirmesi memuriyette yükselmesinin önünü açmıştır. Böylece Hüseyin Hilmi Efendi, İstanbul’da tanınır bir devlet adamı konumuna gelmiştir. Başarısı ve çalışkanlığı, memuriyet basamaklarını

⁸⁰ İSAM/HHPE/ 11/ 656. (29 Mart 1310/10 Nisan 1894).

⁸¹ Abdurrahman Şeref, “*Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa*”, s.65.

⁸² “*kendisine rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli ve ikinci rütbeden mecîdi ve üçüncü rütbeden Osmânî nişân-ı zîşânlarını hâiz ve hâmilidir müşârün ileyh iffet ve istikâmetle muttasıf ve cesûr ve sâdik ricâl-i devlet-i aliyyeden olup ahâlîsi kabâil ve aşâir-i mütevahhişeden mürekkebe olan ve hükümet yüzü görmeyen Ma’an sancağının teşkilâtını matlûb-ı âli vechile ikmâl ve mesârifât-ı mahalliyeye kifâyet idecek derecede mürettebât-ı müberrîye tertîb ve tahsîs ile âsâyişi istikrâr eylemiştir*”. İSAM/HHPE/23/1531. (1 Mart 1309/13 Mart 1893).

⁸³ “*Kerek sancağı mutasarrıflığına geçende Nablus mutasarrıflığına nakl olunan Hüseyin Hilmi Efendi hazretleri fi 14 Zi'l-ka'de sene 1313 târîhinde ibkâen ta'yîn buyrulmağla ba'de't-tahlîf işe başlatdırılması bâbında*” İSAM/HHPE/13/802 (24 Nisan 1312/6 Mayıs 1896).

⁸⁴ İSAM/HHPE /13/ 810 (25 Nisan 1312 / 7 Mayıs 1896).

⁸⁵ İSAM/HHPE/20 /1349 (28 Temmuz 1312/ 9 Ağustos 1896).

hızla tırmanmasına sebep olacaktı. Artık Abdurrahman Şeref'in de işaret ettiği gibi vali olması çok yakındı. Çok geçmeden beklediği göreve 42 yaşında memuriyetinin 23'cü yılında atandı. 25 Mart 1897'de Hüseyin Hilmi Efendi Adana Valiliği görevine atandı.⁸⁶ Abdurrahman Şeref bu görevin başarılarının bir ödülü olarak kendisine verildiği düşüncesindedir.⁸⁷ 15300 kuruş maaşla Adana Valiliği görevine getirilen Hüseyin Hilmi Efendi'ye, görevle birlikte Rütbe-i Balâ ve birinci rütbe taltifi yapılarak Mecidi nişanı verildi.⁸⁸ Adana valiliği görevi yaklaşık dokuz ay sürecektir. Görevinin kısa sürmesinin sebebi, Hüseyin Hilmi Efendi'nin, Adana valiliği görevini sürdürürken zararlı faaliyeti tespit edilen Avusturya vatandaşının ülke dışına çıkarılması kararı vermesiyle olayın bir krize dönüşmesidir. Olayı krize dönüştüren ise Mersin limanına Avusturya zırhlısı yanaşırken Avusturya konsolosunun gemiden karaya indiği sırada Osmanlı askerinin mukavemeti sırasında çıkan kargaşada Avusturya bayrağının yere düşmesiydi. Bu olay siyasi bir krize dönüştü. Bu krizin yatışması için olaydan sorumlu tutulan Adana valisi Hüseyin Hilmi Efendi ve Mutasarrıf Nazım Paşa'dan özür dilemeleri istendi. Beklenen özür gelmeyince Avusturya'nın baskısı üzerine Babîâli, Hüseyin Hilmi Efendi'nin özür dilememesi halinde istifa etmesini gerektiğini bildirdi. Hüseyin Hilmi Efendi ise olay karşısında özür dilemek yerine 17 Kasım 1897 tarihinde valilik görevinden istifa etti.⁸⁹ Hüseyin Hilmi Efendi valilik görevine yeni atanmış olsa da bu görevi sürdürmek uğruna devlet taraftarı hassasiyetini korumuştur. Sırf koltuğunu korumak için isteneni yapmak yerine yaptığı işin arkasında durarak istifa etmeyi göze alabilmiştir. Bu tutumu onun iş anlayışını ve devleti koruma hassasiyetine iyi bir örnektir.

1.3.6. Yemen Valiliği

Osmanlı Devleti'nin hem uzak hem de sorunlu olan bölgesi Yemen olmuştur. Bu sorunun kaynağı ise Yemen'de Zeydilerin dini açıdan Osmanlı otoritesini tanımamalarıdır.⁹⁰ Ayrıca Yemen'de kabileciliğin yaygın olmasına ek olarak aralarındaki kan bağıının güçlü

⁸⁶ İSAM/HHPE/10/ 600 (13 Mart 1313/ 25 Mart 1896).

⁸⁷ Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", s.65.

⁸⁸ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1657. Ayrıca; Hüseyin Hilmi Efendi'nin (Adana) vali tayin edilmesi ve Padişah nişanıyla ödüllendirilmesi üzerine Padişah'a teşekkür ettiği mektup için bakınız : (İSAM/HHPE/ 10/598).

⁸⁹ Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", s.550.

⁹⁰ Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34 Güz, 2013, s.259.

olduğu sosyal bir yapı vardır. Bu sosyal yapı imamların toplumda ön plana çıkarmasını sağlamıştır. Toplumda ön plan çıkan imamlar amaçları doğrultusunda halkla devleti karşı karşıya getirdi. Bir de bunlara Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idarecilerinin yanlış uygulamaları da eklenince Yemen'de sıkıntıların artmasına sebep oldu. Tüm bu nedenlerle Yemen'de 1889 ve 1895'de iki ayrı isyan meydana geldi. İlk 1889'da Ahmet Feyzi Paşa yönetiminde ordu gücüyle isyan bastırıldı. Ancak 1895'te yeni bir isyan daha çıktı. Bu isyanda İmam Hamidüddin önderliğinde Zeydiler devlete karşı ayaklandı. Daha önce olduğu gibi isyan askerî güçle yatıştırılmadı. İsyancıların Yemen'in bazı bölgelerini ele geçirmeleri üzerine Yemen Valisi Ahmet Feyzi Paşa İstanbul'dan yardım istemek zorunda kaldı. İstanbul'da da ciddiye alınan isyanın bastırılması için Adana ve Akka yedek tugayları, Ferik Naim Paşa kumandasında bölgeye yardım gücü olarak gönderildi. Ayrıca idarî bir tedbir olarak Yemen bölgesi valilik ve kumandanlık olarak birbirinden ayrılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Hüseyin Hilmi Efendi, 21 Nisan 1898'de Yemen'e 30 bin kuruş maaşla vali olarak atanmıştır.⁹¹ Bu göreve getirilmesinde, Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde yaptığı görevlerdeki başarısının etkili olduğu da gösterilebilir. Abdurrahman Şeref bu düşüncüyü destekleyen yazısında; "*Hüseyin Hilmi Efendi'nin medrese geçmişinin, hizmetlerinin, görevlendirildiği makam ve mevkilerde çalışmayı sevmesinin Yemen valiliğine atanmasında etkili olduğunu*" belirtiyordu.⁹²

Yeni görevine giderken Hüseyin Hilmi Efendi'ye Yemen halkına iyi görünmek için sarık sarması ve cübbe giymesi de emredildi. Ayrıca sadece kendisi değil, kendisiyle birlikte giden İslah Heyeti'ndeki üyelerin de bu hususa dikkat etmeleri söylenilmiştir. Bu tedbirin dışında adlî işlerin yoluna konulması, vergilerin düzenli toplanması ve halkın Osmanlı idaresine ısındırılması için gerekli önlemlerin alınmasını istendi. Bu nedenle Heyet-i İslahiye ve Heyet-i Nasiha adında iki heyet de Hüseyin Hilmi Efendi ile birlikte Yemen'e gönderildi.⁹³ Yemen'e vali ve heyet, padişahın iradesi gereği başlarına sarık sarıp, cübbe ve şalvar giyerek gitti.⁹⁴ Hüseyin Hilmi Efendi, sorunlu bir bölgede zor bir görevin onu

⁹¹ Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği", s.260.

⁹² Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", s. 66. ; İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1658.

⁹³ Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği", s.261.

⁹⁴ İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1660; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", s.550.

beklediğini biliyordu. Bölgede devletin varlığını hissettirecek ve halkla devleti yakınlaştıracak icraatlara öncelik verdi.

Hüseyin Hilmi Efendi valilik görevi esnasında, özverili, çalışkan ve devlet merkezli bir yönetim anlayışı ortaya koydu. Yemen'deki görevinde yaklaşık 4 yıl 4 ay kaldı.⁹⁵ Bu süre boyunca icraatlarıyla İstanbul'da adından söz ettirdi. Başarılı hizmetlerinin karşılığını bir süre sonra aldı. Nitekim Serkatib Tahsin tarafından 28 Mayıs 1899 tarihli tahriratta başarılı hizmetinden dolayı Hüseyin Hilmi Efendi'ye vezir rütbesi verileceği bildirilmiştir.⁹⁶ 12 Haziran 1899'da kendisine vezirlik unvanı taltif edildi.⁹⁷ 1875 yılında başladığı memuriyet hayatında hep çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile nam yapan Hüseyin Hilmi Efendi yaklaşık 24 yıl sonra Paşalık makamına tırmanmıştır.⁹⁸ Hüseyin Hilmi Paşa genç sayılabilecek bir yaşta yani 44 yaşında paşa olmuştur. Başarısı kendi yeteneğine dayanırken bu yeteneğin keşfedilmesi için Namık Kemal gibi bir isimden destek gördüğü de gözden kaçırılmamalıdır.

Kuşkusuz ki başarılı bir memuriyet hayatı ona üst düzey unvanlar kazandırırken beraberinde ona daha zor sorumlulukları yüklüyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen Valiliği süresince rüşvet ve adam kayırmadan uzak bir idarî yapı kurmayı amaçlarken, ekonomik yapının düzenlenmesi, eğitim yapısındaki eksiklerin giderilmesi, imar faaliyetleri ve din hizmetlerinin daha iyi verilmesi gibi birçok konuda faaliyet yürüttü. Bunan başka Osmanlı hâkimiyetinin tam anlamıyla nasıl tekrar tesis edilebileceği ile ilgili düşüncelerini de Padişaha ve hükümete yazdığı raporlarla ifade ediyordu. Hüseyin Hilmi Paşa bu yazılarından birinde, Yemen Vilâyeti'nin yaklaşık 4 milyon nüfusuyla arazisinin her türlü ziraat ve imara elverişli, zengin tabii kaynaklara sahip olduğunu ıslah

⁹⁵ “Yemen vilâyeti vâli-i sâbıkı devletlü Hüseyin Hilmî Paşa hazretlerinin târîh-i mübâşeretleri olan 314 senesi Mayıs 'ının 28 gününden 318 senesi Teşrîn-i evveli 'nin 2. günü nihâyetine kadar görevini yürüttüğünü” belirten tahrirat (İSAM/HHPE/16/1008-B).

⁹⁶ İSAM/HHPE/16/ 1018 (16 Mayıs 1315 / 28 Mayıs 1899) “Yemen vilâyet-i celîlesine Vezâif-i mevdû'a-i vâlâlarının ifâsında ibrâz eyledikleri mesâ'î-i rüteb-mendâne ve sâdikâneye mükâfâten uhde-i istibhâl-i düstûrîlerine rütbe-i sâmi-i vezâret tevcih ve ihsân buyrulduğunun bâ irâde-i iltifât-âde-i cenâb-ı hilâfet-penâhî tebşîrine mübâderet kılınmağla ol bâbda”.

⁹⁷ BOA.İ.DH. 1365/10 (31 Mayıs 1315/ 12 Haziran 1899).

⁹⁸ 16 Mayıs sene 315 îcâb-ı hâlin icrâsı Bâb-ı âlî'ye emr u fermân ve mesâ'î-i hasene-i sadâkat-kârânelerine binâen ferîha-i ilhâm-cebhe-i hazret-i hilâfet-penâhîden olarak zât-ı âlîlerine rütbe-i sâmiye-i vezâreti ihsân buyrulduğundan ber mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne teblîğ ve tebşîrine müsâra'at kılındığı ma'rûzdur fermân. (İSAM/HHPE/16/1018).

çalışmalarına ve iyi bir idareye ihtiyaç duyduğu belirtiyordu. Hudeyde ile San'a arasında bir tren hattı inşa ettirilmesinin ticareti ve askerî nakliyatı kolaylaştıracağını, eşkıya ile mücadeleye de katkı sağlayacağını belirtmişti. Ayrıca yabancılara imtiyaz verilmesinin uygun olmamasına rağmen bölgede siyasi bir hedefi bulunmayan Almanya gibi bir ülkenin şirketine, memur istihdamını yerli ahalden yapmak kaydıyla tren hattı için ayrıcalık tanınmasında sakınca olmayacağı tespitlerini iletmiştir.⁹⁹ Bunlara ek olarak eğitim konusundaki aksaklıkların giderilmesi için yapılması gerekenlerden bahsettiği raporunda Yemen'deki ibtidâî mekteplerinde Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, ilmihal, Türkçe, matematik, imlâ, ahlâk, hat ve dilbilgisi derslerinin verilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Ayrıca derslerin ahalinin hükümete itaat ve bağlılığı artıracak şekilde programlandığını, Osmanlıların fetihlerini ve İslam'a yaptıklarından haberi olmayan halk için bu hizmetleri anlatan bir eserin İstanbul'da hazırlandıktan sonra bastırılıp gönderilmesinin faydalı olacağını ifade etmişti.¹⁰⁰ Başkitabet'e gönderdiği başka bir tahriratta ise; Yemen'de bazı asi kabilelerin kontrol altına alınması için bölgenin ileri gelenlerinden söz konusu kabileler üzerinde nüfuz sahibi kişilerin aracı olarak kullanılmasını öneriyordu.¹⁰¹

13 Aralık 1899'da Yemen'den elde edilebilecek her çeşit gelir ve hazinenin ayrıntılı açıklamasını içeren bir rapor yazdı.¹⁰² Yemen'de yıllık alınan mahsulün miktar ve değeri, ihracat, tüketim, gelir ve giderleri, bunlar hakkında verilen malumatı içeren bir başka raporda ise; Yemen coğrafyasının hangi bölgesinde, tarımın hangi türde yapılacağını izah ediyordu. Yemen'in dağlık bölgelerin çeşitli tahıl ürünleri, kahve, tütün, bağ ve her tür bahçecilik faaliyetinin yapılabileceği ifade edilirken, bunların hayata geçirilmesi için ziraat mühendisi ve bahçe işlerinden anlayan memurların acilen Yemen'e gönderilmesi gerektiği tespitlerine yer verdi. Ayrıca üretim faaliyetlerinin başlaması için gerekli fidan ve tohum gibi ihtiyaçların bölgeye gönderilmesini istedi.¹⁰³ Hüseyin Hilmi Paşa'nın

⁹⁹*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 92, İstanbul 2008, s.212.

¹⁰⁰*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, s.116-117.

¹⁰¹ İSAM/HHPE / 1 / 68.

¹⁰² İSAM/HHPE/ 16/1010. (1 Kânunuevvel 1315 / 13 Aralık 1899).

¹⁰³ İSAM/HHPE / 16/1011.

talimatlardan yola çıkarak, Yemen Valiliği sırasında idarî, ekonomik ve askerî alanda birçok tedbir alındığı görülmektedir. Yolsuzluk yapan kamu görevlilerini cezalandırma, memurları Yemen halkından seçme, yeni kamu binaları yapma gibi Yemen’de gündelik hayatı ve Yemenlilerin Osmanlı algısını değiştirecek ıslahat yaptı.¹⁰⁴

Hüseyin Hilmi Paşa’nın yaptığı düzenlemeler ve otoriteyi devlet adına hakkaniyet çerçevesinde teşkil etme gayretleri, ona olan düşmanlıkları da arttırmıştır. Yemen valiliği görevini yaklaşık 4 yıl 4 ay yürüten Hüseyin Hilmi Paşa, görevden aldığı bir kaza kaymakamının tahrik ettiği bir kişi tarafından girişilen suikast ile şekilde yaralandı. Ayrıca Ordu Müşiri Abdullah Paşa’nın tutumları sebebiyle arası açılmış bu sebeple onunla çalışmak istemediğini Saraya bildirmiştir.¹⁰⁵ Hüseyin Hilmi Paşa suikasttan yaralı olarak kurtuldu ancak sağlık durumunu sebebiyle bir süre görevine devam edemedi. Abdullah Paşa’ya vekâlet vererek idarî işlerin aksamamasının önüne geçti. Ayrıca bu durumu İstanbul’a bildirerek Yemen’deki görevinden alınmasını talep etti. İşleri daha fazla yürütemeyeceği anlaşılınca bu görevinden alındı. 1902 Kasım ayının başında görevini vekâleten 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa’ya bırakarak Yemen’den ayrıldı.¹⁰⁶

Yemen valiliği görevinden ayrıldıktan yaklaşık 20 gün sonra ise son dönemde Osmanlı Devleti’nin dış politikasını en çok meşgul eden bölgelerden biri olan Rumeli’ye, Vilayât-ı Selâse (Üsküp, Kosova, Selanik) Umumî Müfettişi olarak atandı. Daha önce bu bölgede görev yapmamış olmasına rağmen ona bu derece önemli görev verilmesi, önceki görevlerindeki başarısı ve padişaha bağlılığıyla II Abdülhamid’in güvenini ve teveccühünü kazanması sayesinde bu göreve getirildiği söylenebilir.

Çalışmamız sonraki bölümlerde Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumî Müfettişliği görevine odaklanacağı için bu bölümde ayrıca bahsedilmeyecektir. Umumî Müfettişlik sonrası görevleri hakkında bilgi verilecektir.

¹⁰⁴ Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği”, s.265-267.

¹⁰⁵ BOA. Y.EE. 10/16 (04 Ramazan 1316/ 16 Ocak 1899).

¹⁰⁶ Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği”, s.278.

Tablo 1
Hüseyin Hilmi Paşa'nın Memuriyet Görev Listesi

TARİH	GÖREV	MAAŞ
13 Haziran 1875	Mukayyidlik	235
27 Kasım 1875	Vukû'ât Kitâbeti	300
13 Haziran 1876 – 27 Mart 1882	Başkitâbet	700
27 Mayıs 1882 – Temmuz 1883	Tahrirat Müdürlüğü	1750
10 Ağustos 1883	Aydın Vilayeti Mektupçuluğu	3000
15 Ağustos 1884	Suriye Vilayeti Mektupçuluğu	3500
25 Kasım 1885	Suriye Arâzî-i Seniyye Komisyon A'zâlığı	

Kaynak: HHPE/25/1606.¹⁰⁷

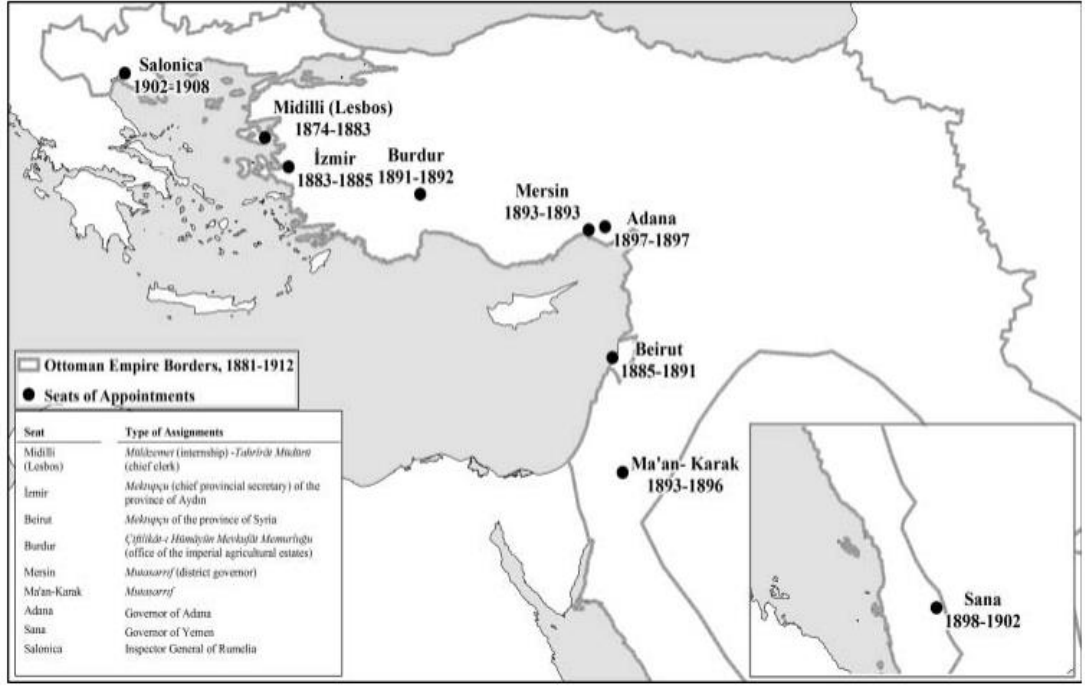
Tablo 2
Hüseyin Hilmi Paşa'nın Paşalık Rütbesine Kadar Aldığı Nişanlar

1883	Sâniye
1884	Mütemâyiz
1885	Ulâ sânişi
1884	Dördüncü Osmânî
1887	Üçüncü Osmânî
1897	Rütbe-i Bâlâ
1897	Mecidî

Kaynak: HHPE/25/1606.¹⁰⁸

¹⁰⁷ İSAM/HHPE/25/1606.

¹⁰⁸ İSAM/HHPE/25/1606.

Harita 1: Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1908'e Kadar Görev Yaptığı Yerleri Gösteren Harita

Kaynak: Sena Hatip Dinçyürek, "Reading A Bureaucratic Career Backwards: How Did Hüseyin Hilmi Pasha Become The Inspectorgeneral Of Rumelia?", *Middle Eastern Studies*, 2017 Vol. 53, No. 3, s.388.

1.4. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği Sonrası Görevleri

Rumeli Umumî Müfettişliği sonrası siyasete adım atan Hüseyin Hilmi Paşa, oldukça zor ve çalkantılı olduğu bir dönemde görev yaptı. II Abdülhamid'in istibdadının sona ermesiyle gelen hürriyet ortamında Hüseyin Hilmi Paşa Umumî Müfettişlikte kazandığı başarı sayesinde önce Kamil Paşa hükümetinde Dâhiliye Nazırı sonrasında da onun yerine Sadrazam oldu. 31 Mart vakası gibi önemli hadise yaşanırken dönemin sadrazamıydı. II. Abdülhamid tahtan indirilip yerine V. Mehmet Reşat geçirilince bu dönemin de ilk sadrazamı oldu. Sadrazamlık görevleri sonrası yurtdışı gezisine çıkmıştır. Ahmed Muhtar Paşa'nın kurduğu Büyük kabinede Adlîye Nazırlığı görevini üstlenerek tekrar siyaset sahnesine döndü. Çalışmamızın bu bölümünde Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği sonrasında ifa ettiği görevler üzerinde genel hatlarıyla durulacaktır.

1.4.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı

II. Abdülhamid tarafından 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edildi. Meşrutiyet ortamının getirdiği yeni süreç temel yapı taşlarını yerinden oynatmış, devlet kademelerinde ve sosyal hayatta birçok gelişme meydana gelmiştir. Bu süreçle birlikte Meşrutiyetin getirdiği siyasi ortamda, yeni bir hükümet kurmak ve meşrutiyetin kazanımlarını vakit kaybetmeden uygulamaya koymak büyük önem arz ediyordu. 22 Temmuz 1908'de kurulan Said Paşa Hükümeti Meşrutiyet'in ilanını bütün vilayetlere tebliğ etmişti. Hükümet bundan sonraki ilk icraatı saraya yakınlıkları ile tanınan bir kısım ileri gelen devlet adamlarına görevden el çektirmek oldu. 27 Temmuzda siyasi suçlar, 28 Temmuzda da adli suçlular için genel af ilan edildi. 30 Temmuzda ise II. Abdülhamid'in kurmuş olduğu hafiyelik kaldırıldı.¹⁰⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti namına Selanik'ten Talat ve Cavid Beyler, Hükümetle görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Said Paşa, Meşrutiyet kabinesi adına hazırlanacak Hattı Hümayuna, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının tayini padişah hakkıdır, diye padişaha bir talepte bulundu. Bu talebe Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi Kanun-u Esasiye aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etti. Bu anlaşmazlık önemli bir soruna dönüşünce Said Paşa istifa etmeye mecbur kaldı.¹¹⁰ Said Paşa'nın 22 Temmuz'da başlayan sadareti, nazırları tespit etmekteki karşılaştığı güçlüklerden dolayı yalnızca 14 gün sürdü ve 4 Ağustos 1908'de sona erdi.

Said Paşa'nın yerine Kamil Paşa, 5 Ağustos 1908'de hükümet kurmak üzere görevlendirildi. Vükelâ listesinin oluşturulmasında sadrazamla, cemiyet temsilcileri arasında ufak bir pürüz çıkarttı. Nihayet Trablusgarp vali ve kumandanı Recep Paşa'nın Harbiye Nazırlığı, Sultan Abdülhamid tarafından da kabul edilince prüz ortadan kalktı.¹¹¹ Böylece Kamil Paşa hükümeti kuruldu. Bu hükümet kurulduğu anda çok iyi karşılandı. 7 Ağustos 1908 günü gazetelerinde çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beyannamesinde artık padişah ve hükümete itimat edilip ahalinin iş ve güçleriyle meşgul olması ve hükümet işlerine karışılmaması yer alıyordu. Bir taraftan halk ve İttihat - Terakki Cemiyeti kabineyi memnuiyetle karşılarken, Kamil Paşa'nın iş başına gelmesi memleket

¹⁰⁹İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.239.

¹¹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.477.

¹¹¹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri*, s.477.

dışında da olumlu karşılandı.¹¹² Bu arada Mebusan Meclisi seçimleri yenilenerek seçilen vekiller de yavaş yavaş İstanbul'da toplanmaya başladı. Heyet-i âyana da vükelâdan ve memurîn-i sâireden seçimler yapıldı. Şûra-yı Devlet Reisi Tevfik Paşa ile Maarif Nâzırı Ekrem Bey âyana geçirildi. Sadrazam ile araları açılan Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey Maarif Nezaretine, Adlîye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa Şûrayı Devlet Riyaseti'ne geçirildi.¹¹³ Boşalan Dâhiliye Nazırlığına ise daha önce Rumeli Umumî Müfettişi olarak görev yapan Hüseyin Hilmi Paşa'ya teklif edildi. Paşa bir an tereddüt etmişse de ısrara direnemeyip Dâhiliye Nâzırı olmayı kabul etmiştir.¹¹⁴ Sadrazam Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderdiği 30 Kasım 1908 tarihli tahrirattaki: "*Zât-ı vâlâ-yı dâverîlerinin muvâfakat-ı devletleri vechile dâhiliye nezâret-i celîlesine ta'yînleri lede'l-arz mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olduğu beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim*" ifadeleriyle Dâhiliye Nazırı olduğunu bildirmiştir.¹¹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa bunun üzerine Dâhiliye Nezaretine tayininden dolayı Rumeli Müfettişliğinden istifa ettiğini bildiren bir mektup yazdı.¹¹⁶ Bu istifa ile birlikte memuriyet hayatının önemli bir dönemi sona erdi. Onu İstanbul'da tanıtan ve hükümette görev alacak kadar üne kavuşturan ve padişahın güvenini kazanmasını sağlayan Rumeli Umumî Müfettişliği görevini başarıyla yürütmesidir.

Hüseyin Hilmi Paşa Dâhiliye Nazırlığı göreviyle ilk defa siyaset sahnesinde yerini aldı. Bu göreve getirilmesiyle ilgili olarak Abdurrahman Şeref: "*Kazandığı başarılar sayesinde bu göreve getirildi*" derken, İbnülemin Mahmut Kemal İnal ise farklı bir düşünceyle; "*İttihat ve Terakki'ye girmesinin onu bu göreve getirilmesinde etkili olduğunu*" savunmuştur. Kamil Paşa hükümetinde, göreve geldiği 27 Kasım 1908'den 12 Şubat 1909'e kadar Dâhiliye Nazırlığı görevini yürüttü.

¹¹² Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara, 1954, s.243-244.

¹¹³ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İstittiklerim*, TTK Basımevi, Ankara, 1949, s.17.

¹¹⁴ Hüseyin Hilmi Paşa, Dâhiliye Nazırlığı görevine kadar taşrada görev yapmış ve hiç İstanbul'da çalışmamıştır. Bu anlamda kendi döneminde bu başarıya ulaşmış nadir devlet adamlarından birisi olmuştur. (Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.228.)

¹¹⁵ İSAM/HHPE/10/576 (17 Teşrinisânî 1324 / 30 Kasım 1908).

¹¹⁶ İSAM/HHPE/10/572.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin hükümeti dışarıdan kontrol etmek istemeleri, Kamil Paşa hükümeti ile İttihat ve Terakki ilişkilerinin giderek gerginleşmesine neden oldu. Dönemin Şeyhülislamı Cemalettin Efendi hatıratında: “*Kamil Paşa Sadaretinin başlangıcında İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile hoş geçinmek ve devlet idaresi ile ilgili hatırlatmalarını daima dikkate almak yolunu lüzumlu gördüğü halde, devletin her zamankinden daha nazik olan dış siyasetini zorlaştıracak aşırı düşünce ve emellere maruz kaldıkça, yavaş yavaş Cemiyet ile arası açılmıştı*” diyerek konya açıklık getirmiştir.¹¹⁷ Cemalettin Efendi açıklamasında artan gerginliğin sebebini açıkca ortaya koymuştur. Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkilerin bozulmasının en önemli sebebi cemiyetin hükümetin işlerine müdahale etmek istemesi ve bunu el atından yapmaya çalışmasıdır.¹¹⁸

Gerginleşen ilişki sebebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri arasında Kamil Paşa hükümetinin bir şekilde düşürülmesi fikri kuvvetlenmeye başladı. Beklenen fırsat ise Sadrazam Kamil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye nazırlarını habersizce değiştirmesiyle ayaklarına kadar gelmişti. Yaşanan bu gelişmeler sonucu Sadrazam'dan zaman kaybetmeden Meclis'e gelmesini ve kabine değişikliğine ihtiyaç duyulma sebeplerinin açıklamasını istediler. Sadrazam ise gerekli açıklama için dört günlük süre istedi. Mebuslar ise meselenin bir an önce açıklanmasını dolayısıyla Sadrazam'ın Meclis'e gelmesi için ısrarlarını sürdürdü. Başlarında İsmail Kemal ile Lütfü Fikri'nin bulunduğu küçük bir grup Kamil Paşa'yı savunmak istese de bu grup etkili olamadı. Yaşanan gelişmeler üzerine oylamaya başvuruldu. 14 Şubat 1909'da yapılan oylama sonucu beklenildiği gibi 8 oya karşı 217 oy ile Kamil Paşa hükümetine güvensizlik oyu verildi.¹¹⁹ Bu sırada Hüseyin Hilmi Paşa'da, Harbiye ve Bahriye nazırlarını değiştirme usulünü meşrutiyet sistemine aykırı olduğunu öne sürerek, Dâhiliye Nazırlığı görevinden istifa

¹¹⁷ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım (1908-1913)*, Sadeleştiren: Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1978, s.45.

¹¹⁸ Yaşar Özüçetin, Sıddık Yıldız, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebucan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, 13 (1), s.12.

¹¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C: IX, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.72.

etti. Bunu diğer kabine üyelerinin de istifa kararı alması takip edince Kâmil Paşa Kabinesi düşürüldü.¹²⁰

1.4.2. Birinci Sadrazamlık Dönemi

Kamil Paşa hükümeti 14 Şubat 1909'da kurulduktan 6 ay 10 gün sonra düşürüldü. Meclisin hükümeti düşürmesinden sonra II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak kendini işine adayan birinin sadarete atanmasını talep etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ismi ön plana çıksa da o sadrazamlık konusunda gönülsüzdü. Paşanın gönülsüzlüğünün nedenini Ali Fuat Türkgeldi şöyle aktarır: “*erbab-ı kalemden ve cerbeze-i lisaniye esbabından olup hafızası metin ve gayet çalışkan bir zattı. Fakat hayat-ı memuriyeti taşrada geçip muamelât-ı merkeziyeye kesb-i vukuf eylemeden makam-ı sadarete irtika etmiş ve bu noksanını kendisi dahi müdrük bulunmuş olduğundan “Ben Sadr-ı âzam olmak isterdim ama şimdi değil; Said ve Kamil Paşalar gibi zatlarla iki üç sene birlikte bulduktan sonra derdi. Tabındaki isticâl ve şiddet te muamelâtteki noksanına inzîmam ederdi. Maamafih Meclis'in idaresinde iktidar gösterirdi.*”¹²¹ Paşanın asıl düşüncesi, Said ve Kamil Paşaların yanında kalarak iki, üç yıl deneyim kazandıktan sonra bu göreve gelmektir. Kısaca yeni olduğu siyaset sahnesinde deneyim kazanarak bu göreve gelmeyi istemiştir. Oysa siyaset sahnesi herhangi bir planı tam anlamıyla hayata geçirmeye imkân vermeyecek kadar karışık kurguya sahipti.

Hüseyin Hilmi Paşa, bu ortamda görevi kabullenme konusunda çekingen bir tavır takınsa da Dâhiliye Nâzırlığı da kendisinde kalmak kaydıyla 14 Şubat 1909'da Sadrazamlığı kabul etti.¹²² Cemalettin Efendi'nin yerine ise Rumeli Kadıaskerî Payeli Ziyaettin Efendi Şeyhülislamlığa getirildi. Yeni hükümet kurulduğunda yapılan Sadaret alayı o dönemin önemli törenlerinden biridir. Ali Fuat Türkgeldi Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaret alayı ile ilgili önemli detaylara yer verir. Bu anları: “*O zamanlar Sadaret alayı İstabl-i âmireden gönderilen mükellef gâşiyeli atlarla icra olunmak ve Daire-i sadaret erkânından beylikçi, mektupçu, teşrifatçı, evrak müdürü ile teşrifat ve evrak muavinleri alaya binmek mutad*

¹²⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C: V, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s.97.

¹²¹ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.27.

¹²² Sadrazam olduğunda *Servet-i Fünun* gazetesi 916 nolu sayısında resmini 1. sayfadan vermiştir. Bakınız: Ek: 17. ; Ayrıca bakınız: Ek:19.

*olduğundan ben de Sadaret mektupçusu sıfatıyla alaya iştirak ettim. Önde muzika “Ey vatan, ey ümm-i müşfik, şâd u handan ol bugün marşını terennüm etmekte bulunduğu ve karanlık basmış olduğu halde Sirkeci ve Bab-ı âli caddesi tarikiyle Kapıya muvasalat eyledik ve teşrifat memurları tarafından şamdanlarla istikbal edildik. Hattı, Sadaret müsteşarlarının veyahut âmedçilerin okuması mutad olduğu halde Müsteşar Ziya Bey’in mazeret-i sadriyesi ve Amedçi Asaf Bey’in de mazeret-i lisaniyesi cihetiyle kendileri bu vazifeyi ifaya cesaret edemiyerek Sadr-ı âzam, Arz odasında hattı okutacak adam araştırmakta olduğu sırada beni ileri sürdüler. Ben de hattı Sadr-ı âzamin elinden alıp bülend-âvaz ile okudum. Sadaret mektupçuluğunda bulunduğum müddetçe bu vazife benim uhdemde tekrarrur etti” biçiminde aktarmaktır.*¹²³

Takvim-i Vekayi gazetesinin baş sayfasında Hüseyin Hilmi Paşa’nın sadarete getirildiği haberi yerini almıştır. Haberde: *Hattı Hümayun başlığıyla “Sureti Veziri mealî semirim Hüseyin Hilmi Paşa Kamil Paşa’nın hasb-el lüzum vuku-ı infisaline mebni Sadaret, sadakat ve ehliyetinize binaen uhdenize ve mesned-i Meşihat dahi Rumeli Kazaskerî Ziyaaddin Efendi uhdesine ihale ve tevcih kılınmakla diğer vükelanın bila intihab memuriyetleri icra olunmak üzere arzı Kanun-ı Esasi’nin muhafazası ve memleketin idame-i asayiş ve emniyeti vedevleti aliyye ve memalik-i şahanenizin ümran ve terakkisi ve kaffe-i tebaamızın saadet-i halî refahı esbabının istikmalî nezdinizde begayet müstelzim olduğundan ana göre sarf-ı mesai ve gayret olunması matlubı kat’i şahaemizdir. Cenabihak tevfi katı. ilahiyyesine mazhar buyursun”.*¹²⁴ Takvim-i Vekayi’nin 14 Şubat 1909 tarihli pazartesi günü çıkan sayısında yayımlanan atanma hattı hümayununda yeni sadrazamın görevleri belirtilirken memleketin asayışı ve ilerlemesini koruması ve halkın herkesiminin mutluluğu için çalışılması gibi konular öne çıkıyordu.¹²⁵

¹²³ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.25.

¹²⁴ *Takvim-i Vekayi*, 22 Muharrem 1327/14 Şubat 1909, s.1.

¹²⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C: IX, s. 72.

Hükümet Üyeleri ise:

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa
Şeyhülislâm	Ziyaeddin Efendi
Harbiye Nazırı	Ali Rıza Paşa
Hariciye Nazırı	Rıfat Paşa
Adliye Nazırı	Refik Bey
Şûra-yı Devlet Reisi	Hasan Fehmi Paşa
Dâhiliye Nazırı	Hüseyin Hilmi Paşa
Maliye Nazarı	Ziya Paşa
Evkaf-1 Hümayun Nazırı	Ziya Bey
Bahriye Nazırı	Rıza Paşa
Maarif Nazırı	Abdurrahman Efendi
Ticaret ve Nâfia Nazırı	Gabriel Efendi
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Mavro Kordato Efendi ¹²⁶

İlk hükümet programını selefî Kamil Paşa uygulamaya koymuştur. Hüseyin Hilmi Paşa bunu bir adım daha ileri taşıyarak hazırladığı hükümet programını Mebusan Meclisinde okuyarak güvenoyu almak istedi.¹²⁷ Hüseyin Hilmi Paşa daha önce yapılanların aksine yeni bir geleneğin başlangıcı olacak icraata imza attı ve hükümet programı 17 Şubat'ta okundu. Hüseyin Hilmi Paşa, Dâhiliye Nazırlığı görevini de üstlenerek üzere kurduğu hükümette yer alan birçok kişi, daha önce Kamil Paşa kabinesinde de görev yapmış isimlerdi.

Hilmi Paşa, hükümet programını okunurken öncelikle neden böyle bir programa ihtiyaç duyulduğunu açıkladı. Buna göre; Diğer ülkelerin, vatanımızı dikkatle takip ettiği, meşrutiyeti yakından merakla takip ettiği bir dönemde bize verilen önemli ve hassas görevi biraz çekinerek üzerimize aldık. Bu görevi icra etmek ne kadar ciddi mesai gerektirip fedakârca çalışmak gerektirse de tüm meclis ve milletvekilleri milleti korumak ve yardım etmek için o nispette çalışmaktayız. Çünkü özgür ve ilerlemeye istekli bir milletin saadetini arttırmak ve şeref ve onurundan başka bir şey düşünmeksizin vatanın

¹²⁶ *Takvim-i Vekayi*, 22 Muharrem 1327/14 Şubat 1909, s.1.

¹²⁷ *Kalem* gazetesi 14 Şubat 1324 / 27 Şubat 1909 tarihli nüshasında bu konuşmayı resmetti. İlgili resim için bakınız: Ek: 23.

menfaati için hizmet etmek azmindeyiz. Mesleğimizi tamamen tarafsız ve vatanperver olduğu meclisçe onaylanırsa görevimizi ancak o zaman yapabiliriz. Kanuni Esasiye uymak ve sadakat konusunda bir olumsuz düşünce oluşursa Meclisi Mebusanın emniyetine delalet edecek ufak bir işareti ortaya çıkarsa hükümetten çekilmeye teşebbüs edeceğiz. Meşrutiyet usullerinin başlangıçtan uygulanmasıyla görev ve kanunlara göre iki haftada bir bazı tereddüt ve şüpheler ortaya çıkabilir diye iç ve dış siyasetimizde tamamen normal hale gelinceye kadar karşılıklı olarak güvene ihtiyacımız vardır. O halde mebusan meclisinde güvenoyu almakla övünen kabinenin icraatlarının takip edeceği program ne olacaktır?

Sonrasında ise takip edilecek programı açıkladı. Bu programın esasları şöyledir: İçişlerimiz, meşrutiyetin usullerinin bölümlerine ve aydınlık bir şekilde halkın ihtiyaçlarına uygun bir biçimde çalışma olacaktır. Sizlere sunacağımız kanun ve nizamnameleri bu fikre uygun olarak, kanunları geniş ve ayrıntılı biçimde araştırarak bunların gerekli olanlarından yararlanacağız. Avrupalı devletlerin bazılarının önerdikleri mükemmel siyasete ulaşmadan önce ilerlemede / gelişmede önemli yollar kat edilmesi gerekliliği düşüncesiyle her millet doğal olarak kendi özelliklerine göre kanun ve nizamları uygun olarak düzenlemelidir. Bununla beraber sosyal dönüşümün pratik kazanımları kısa sürede elde edilecektir. Bunun için yapılacak çalışmalar da planlanmıştır: İçişleri ile alakalı bütün işlerin en uygun ve kabul edilebilir bir neticeye bağlamak için araştıracağız. Bu işlerin bazıları kısa zamanda karar almayı gerektirirken bazıları da bu öneme sahip değildir. Ve hatta uzun uzadıya inceleme ve tekrar tekrar hatırlamak gerekir. Her şeyden önemli olan memleketin her tarafında huzur ve asayişin sağlanmasıdır. Düzenli görünüş ve zorlamayla iş görülebilmesi için düzen ve tertip lüzumu çok önemlidir, bütün çalışmalarımızı bu düşünceye harcayacağız. Zira halktan herkes adalet ve tam bir eşitlikle güven içinde olduğunu hissetmelidir. Bu esaslar Kanuni Esaside yer alsada bunları düşünce olmaktan çıkarıp gündelik yaşama aktarmalı ve bütün özellikleriyle elde etmeliyiz.¹²⁸

Geri kalmış halkı, eğitim alanında yavaş yavaş geliştirmek ve ileri milletler seviyesine çıkarmak; cinsiyet ve mezhepsel farkların ortaya çıkardığı kutuplaşmayı kardeşlik bağına

¹²⁸ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C.I, s. 288-289.

dönüştürmek için okullar ve basın yoluyla eğitim vermek zorunluluğu dile getirilir. Ekonominin ve maddi olanakların imkân verdiği ölçüde bu amaca hizmet etmeye dikkat edileceği, genel harcamalarda akılcı bir ekonomi politikası takip edileceği, israfın engelleneceği bildirilmiştir. En önemli ve öncelikli husus memleketin saadeti ve medeniyetin ilerlemesini sağlamaktır.¹²⁹

Birlik, bir milletin yalnız kuvvet ve sağlamlığı değil huzurunu, mutluluğunu, iç barışı ve onurunu korumak için gereklidir. Herkesin kalbinde bu his olursa başka milletlerle iletişimi daha ziyade kolaylaştırır. Çünkü başka milletler de devletimizin kadir ve kıymetini bilecek, özgürlüğünü korumak konusunda ne istediğini bilen bir millet karşısında olduklarını hissedeceklerdir. Biz yabancı ülkelerle münasebetlerimizi sürdürmeye devam edeceğiz. Hükümetin genel düşüncesi, “*kimsenin hukukuna karışmayacağız, kimseyi de hukukumuzla karıştırmayacağız.*” Vicdanı rehber edinerek fikir ve maksadımız meşrutiyeti yaşatmak olsa da bu düşünceye rağmen bir savaş tehlikesi doğarsa da bunu bertaraf edecek gücümüz olduğundan kimsenin şüphesi olmasın ifadeleriyle hükümet programına dair açıklamalarını devam etti.¹³⁰

Yukarı da detayı verilen programın özü, memleketin iç ve dış meseleleri ile ilgiliydi. Kesin tarafsızlık ilkesiyle kabinenin ülkede izleyeceği iç politikayı özetlemiştir. Hilmi Paşa, yapılacak yenilikler arasında önceliğin devlet kurumlarına düzen vermek olduğunu ifade etmişti. Bu bağlamda yapılacak kanunların hazırlığı için Avrupa kanunlarının hızla inceleneceği ve yürürlüğe konacağını belirtilmişti. Kanunların memlekete özgü bir şekle geldiği gerçeğinin de kabinenin farkında olduğu dikkatlere sunmuştu. Prgramda vurgulanan işlerin kısa zamanda hayata geçirilmesinin zor olduğu uyarısında bulunan Hüseyin Hilmi Paşa, bu işlerin Batılı ülkelerde yüzyıllar içinde gerçekleştiği bu nedenle sabıra ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. Kanun-i Esasi'nin gereği olan adalet ve eşitlik kavramlarının pratikte hayata geçirip gündelik yaşamın içine sokacaklarını, bunun için de gerekli düzenlemelere en kısa sürede başlama sözünü vererek konuşmasını tamamladı.

¹²⁹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C.I, s.289-290.

¹³⁰ İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları” *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: I, Ankara 1990, s 205-207.

Hüseyin Hilmi Paşa, ittihatçıların yardımı ile kabinesini kurmuştu. Bununla beraber, kabine ne kuruluş ne de program bakımından tamamıyla ittihatçı bir kabine değildi. İttihatçıların ileri gelenleri Sait ve Kâmil Paşa kabinelerinde olduğu gibi bu kabinede de yer almamışlardı. Nazırların bir kısmı Kâmil Paşa Kabinesinde bulunmakla beraber genel olarak tarafsızdı.¹³¹ Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dışarıdan müdahaleleri devam etmektedir. Zamanla bu politika, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümetin arasını açmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine karşı muhalefet gittikçe artmıştır. Muhalefet, hükümeti, orduyu ve İttihat-Terakki'yi siyasete bulaştırmakla suçlamıştır. *Yeni Gazete*, *İkdam Gazetesi* ve *Volkan Gazetesinde*, İttihat-Terakki, hükümete ve Meclis-i Mebusuna müdahale ederek, “hükümet içinde hükümet” olduğu öne sürülmüştür. Buna karşılık da *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleri ise İttihat-Terakki'yi savundu. 1909 Mart ayında Ahrar Fırkası, Kamil Paşa'nın konağında başlayıp İngiliz Elçiliğinde biteceği duyurulan büyük bir protesto yürüyüşü düzenlemeyi planlamıştır. Hükümetin bu sırada izinsiz gösteri ve toplantılara sınırlama getirmesi siyasi havada gerilimin tırmanmasına sebep oldu.¹³² Bunun yanında iç politikadaki bir başka çıkmaz da ekonomik olarak hükümetin zora girmesidir. Hükümetin girdiği malî krizi aşmak için Mebusan Meclisi'nde yoğun bir çaba sarf ederek milletvekillerine bütçeyi onaylatmakta güçlük çektiği görülmüştür.

Siyasi ortam gün geçtikçe gerilmeye başlamıştır. İlk miting 3 Nisan'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından düzenlendi. Burada Derviş Vahdeti'nin ateşli konuşmasını dinlemek üzere ellerindeki yeşil sancakları dalgalandıran hatırı sayılır bir kalabalık toplanmıştır. Bu süreçte 6 Nisan'ı 7 Nisan'a bağlayan gece, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalifliğiyle tanınan Serbesti başyazarı Hasan Fehmi'nin, Galata Köprüsü üzerinde tabancayla vurularak öldürülmesi, var olan tepkileri doruk noktasına çıkarmıştır. Cinayet hemen İttihat ve Terakki'ye yüklenerek sorumluların bir an önce bulunması istendi. Öldürülen gazetecinin 8 Nisan'daki cenaze töreninde büyük bir kalabalık “Adalet istiyoruz!” diye haykırırken bu tören İttihatçı aleyhtarı bir gösteriye dönüştü.¹³³ Bu siyasi

¹³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C: IX, s.73.

¹³² Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: XIII. Ankara 2002, s.300.

¹³³ François Georgeon, *Sultan II. Abdülhamid*, Çev.Ali Berktaş, Homer Kitapevi, İstanbul 2006, s. 479.

gerilim bir kargaşaya yol açmış ve 13 Nisan günü başlayan isyan tam bir İttihatçı avı niteliği kazanmıştır. Ali Fuat Türkgeldi o günü şöyle aktarır; *“Sabah evde evrak-ı resmiye ile meşgul iken mektupçuluk odacısı gelip; Bu sabah Avcı taburları Ayasofya da Meb’usan dairesi önünde toplanarak ihtilâl çıkardılar; Hey’et-i vükelâ da Bab-ı âlide içtima ettiler ve Şeyh ul-islâm Efendiyi nasihat etmek üzere gönderdiler diye haber verdi. Ben de derhal giyinip ve bir arabaya binip arka sokaklardan geçtiğim Bab-ı âliye gittim, Kapıya vürûdumda Sadr-ı âzamin istifa için Harbiye nâzırı ile beraber saraya gittiğini ve diğer vükelânın içtima halinde bulduklarını söylediler”*. Avcı taburunun başlattığı isyan kısa sürede İstanbul geneline yayıldı.

Bu kargaşa sırasında II. Abdülhamid, Hüseyin Hilmi Paşa’dan derhal Babıâli’ye gidip, asayişî yeniden temin etmek için gerekli tedbirleri almasını istedi. Padişah ayrıca isyancılara karşı sert müdahaleye başvurmadan nasihat yoluyla ayaklanmanın önlenmesini tavsiye etti. Sabah erkenden bir grup mebus saraya geldi; durumun denetimden çıktığını anlattı ve sultandan askerlere seslenip asayişî sağlamak üzere bizzat sahaya gelmesini istediler.¹³⁴

Mebussan Meclisi binasını çeviren isyancıların ise istekleri şunlardır:

1. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa istifa etmesi,
2. Milletvekillerinden Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey’le, İkinci Başkan Talat (Talat Paşa), Hüseyin Cahit, Rahmi ve Dr. Bahaeddin Şakir beyler sınır dışı edilmesi,
3. Şeriat hükümleri olduğu gibi uygulanması,
4. Mektepli subaylar ordudan uzaklaştırılacak veya en kötü ihtimalle yerleri değiştirilerek alaylılardan açığa alınanlar yeniden orduya dönmesi,
5. Bunlar yapıldıktan sonra isyan sona erecek ve ayaklanma dolayısıyla hiç kimse hakkında takibata girilmemesiydi.¹³⁵

Hüseyin Hilmi Paşa, isyanın ilk günü öğleden sonra Yıldız Sarayı’na giderek hükümetin istifasını sundu. İstafının kabulünden sonra sadarete Ahmed Tevfik Paşa getirildi.

¹³⁴ Georgeon, *Sultan II. Abdülhamid*, s.479.

¹³⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C: IX, s.88.

Hüseyin Hilmi Paşa ise bu sırada isyancılardan korunmak için bir süre Yusuf Râzî Bey'in evinde gizlendi. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden ve II. Abdülhamid'in yerine Sultan Reşad'ın tahta çıkarılmasına kadar pek ortaya çıkmadı (27 Nisan 1909).¹³⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu davranışını Ziya Nur Aksun, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasını vererek kaçtığını bu sebeple memleketin hükümsüz ve isyan halinde kaldığı şekilde yorumlayarak eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.¹³⁷ Sonuç olarak ilk Sadrazamlığı, 31 Mart Vakası'na kadar, yani 13 Nisan 1909 tarihine kadar, 1 ay 27 gün sürdü. Yeni padişahın tahta geçmesiyle Tevfik Paşa hükümeti de istifa etti ve Hüseyin Hilmi Paşa'ya tekrar sadaret yolu açıldı.

1.4.3. İkinci Sadrazamlık Dönemi

Hüseyin Hilmi Paşa 5 Mayıs 1909'de ikinci kez sadaret makamına oturdu. Tevfik Paşa'nın istifa sürecini Ali Fuat Türkgeldi şöyle aktarır:

*“Riyaset odasına gidip keyfiyeti Ahmet Rıza Bey'e anlattım. Kendisi büyüklenen bir tavır ile Tevfik Paşa kabinenin istifa edeceğini söylemiştir, halâ istifa etmediler. Meb'uslar bekliyorlar, hem benim işim var, celseyi açacağım, gidemem dedi. O sırada odaya gelen birinci reis vekili Talat Bey beni bir köşeye çekerek Tevfik Paşa 31 Mart vakasında hakikaten memlekete hizmet etti; fakat taşrada galeyana ziyade olduğundan kabinenin istifası zarurî görünüyor. Ben gider kendileri ile görüşürüm dedi. Bab-ı âliye avdetimde keyfiyeti Hey'et-i vükelâya bildirdim. Müteakiben Talat Beyde ikinci reis vekili Aristidi Paşa ile birlikte gelerek ve kendileri ile görüşerek istifaya karar verilmiş, üç gün sonra da Hüseyin Hilmi Paşa ikinci defa sadarete gelmiştir”.*¹³⁸

Halit Ziya Uşaklıgil ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kez sadarete getirilmesi sürecine dair görüşlerini; *“Mart sonu isyanında Sadareti işgal etmekte bulunan Hüseyin Hilmi Paşa o olaydan sonra bu makamda kalamayarak çekilince Abdülhamid Sadarete Tevfik Paşayı getirmişti. Tevfik Paşa dürüstlüğü, namusuyla herkesin indinde pek muhterem sayılırdı. O, ne Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihat ve Terakki Cemiyetiyle irtibat sahibi, ne*

¹³⁶ Aydın, “Hüseyin Hilmi Paşa”, s.550.

¹³⁷ Ziya Nur Aksun bu eleştirisini, İttihat Terakki muhalifi olduğu için Mısır'a kaçan Selahattin Bey'in *Bildiklerim* adlı eserine dayandırır. Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010, s.478.

¹³⁸ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.46.

de Kâmil Paşa gibi Cemiyetin belli bir muhalifi idi. O zaman için en münasip bir sadrazam ancak o olabilirdi. Fakat yeni Hünkârın tahta çıkması üzerine Cemiyet, nüfuz ve kuvvetinin geri dönmesine gözle görülür bir timsal olmak üzere, 31 Mart irticasında çekilmeye mecbur olan sadrazamı gene yerine getirmeye lüzum gördü ve bu suretle Tevfik Paşaya Londra sefareti verilerek Hüseyin Hilmi Paşa da Sadarete getirildi” şeklinde aktarır.¹³⁹ Dönemin tanıklarının anılarında belirttiği gibi Hüseyin Hilmi Paşa’nın tekrar sadarete getirilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti açısından bir güç gösterisi sergilemek anlamına gelmekteydi.

Hüseyin Hilmi Paşa’yı ikinci kez sadrazam yapan iradenin altında yeni padişah V. Mehmet Reşat’ın imzası vardır.¹⁴⁰ Hüseyin Hilmi Paşa, 5 Mayıs 1909’da (22 Nisan 1325) kabinesini oluşturdu. Bu kabine *Takvim-i Vekayi’nin* 6 Mayıs 1909’da (23 Nisan 1325) tarihli nüshasında yayımlandı.

Buna göre Hükümet üyelerinin isimleri aşağıdaki gibidir:

Hüseyin Hilmi Paşa Sadaretinin Hükümet Üyeleri

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa
Şeyhülislam	Sahib Efendi
Harbiye Nazırı	Salih Paşa
Harbiye Nazırı	Rıfat Paşa
Şurayı Devlet Reisi	Raif Paşa
Dahiliye Nazırı	Ferid Paşa
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Halil Hemade Paşa
Bahriye Nazırı	Arif Hikmet Paşa
Maarif Nazırı	Nail Bey
Ticaret ve Nâfia Nazırı	Gabriel Efendi
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Aristidi Paşa ¹⁴¹

¹³⁹ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s.25.

¹⁴⁰ *Takvim-i Vekayi*, 23 Nisan 1325, s.1.

¹⁴¹ *Takvim-i Vekayi*, 24 Nisan 1325, s.1.

Hüseyin Hilmi Paşa kabineyi teşkil ettikten sonra parlamentonun karşısına çıktı. Bir önceki programdan çok daha kapsamlı ve detaylara yer verilmiş Hüseyin Hilmi Paşa konuşmasında programın kapsamı hakkında bilgiler vermiştir: “31 Mart Hadisesinin gerçekleştiği günlerde Kabinenin ne kadar zor günlerden geçtiğini nasıl istifaya zorlandığı herkesin bildiği bir gerçektir. Hareket Ordusunun İsyanı bastırıp sükûneti sağladıktan sonra Mebusan Meclisinin ittifakıyla Hakan-ı Sabık hal edilmiş yerin Sultan Mehmet han geçirilmiştir”. Konuşmasının başında memleketin ve hükümetin geçirdiği zor zamanlardan bahsettikten sonra bunun siyasi sonucuna değinmiştir. Konuşmasının devamında: “Şanlı askerinin saye-i süyuf-ı celadetiyle hürriyetini” tekrar kazanan imparatorluk için en önemli şeyin icra ve teşri kuvvetlerinin bir arada çalışması olduğunun altını çizen Sadrazam, vatanın pek büyük fedakârlıklara muhtaç olduğunu söyler ve diğer devletlerin dikkatlerinin devletimizin üstünde olduğuna dikkat çeker”. Bu açıklamalardan sonra hükümet programının iç ve dış meselelerde takip edeceği programı açıklamaya başladı. “Meşrutiyetin ilanından beri gerekli olan tecrübenin eksikliğinin kuvvetli bir şekilde hissedildiğine değinen Hilmi Paşa, bu eksikliğin nihayetinde 31 Mart İsyanı ile sonuçlandığını ifade etmiştir. İsyandan en fazla zarar gören İstanbul ve Adana vilayetlerinde alınan önlemlere değinen Sadrazam, söz konusu illerde yaşanan güvenlik boşluğuna parmak basarak polis ve jandarma tensikatının ön plana alınacağını beyan etmiştir”.¹⁴²

Hüseyin Hilmi Paşa, daha sonra bütçe konusunda bilgi verdi. Sadrazam, yalnızca tasarruf yoluyla malî sorunların aşılamayacağını daha önceki deneyimlerden anlaşıldığını, bu nedenle devletin kaynaklarını üretime dönüştürecek çözüm üretilmesi için çalışılacağını ifade etti. Bütçenin önemli bir kısmının kara ve deniz kuvvetlerine ayrıldığını yineleyen Hüseyin Hilmi Paşa, Hükümet’in özellikle bayındırlık projelerini hayata geçirmek isteğinde olduğunu meclisle paylaştı. Sadrazam’ın gündemindeki bir diğer konu da eğitimidir. Sadece medeniyetin terakkisi değil meşrutiyetin en muvaffak şekilde devamını sağlayacak aracın eğitim olduğunu dikkat çekti. Maarife ayrılan ödeneğin artırıldığı müjdesini veren Hüseyin Hilmi Paşa, devletin güvenliğini ilgilendiren ve meclise tevdi geciken kanunların bir an önce hazırlanması sözü de verdi. Merkez teşkilatında sürekli

¹⁴² Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Dönemi’nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s.136.

geciktirilen tensikat sorunu ile ilgili olarak da parlamentoya en kısa sürede bir kanun tasarısının sunulacağı ve gerekli teşkilat hazırlıklarının da bu arada tamamlanacağını ifade etti. Kadro hariçleri için hazırlanan ve onların geleceğini güvence altına alan tasarının hazırlandığı ve isyan nedeniyle bunun meclis riyasetine ulaştırılmadığının altını çizen Sadrazam, bu konu ile en kısa sürede ilgilenileceğini belirtti.¹⁴³ Hükümetin 31 Mart'tan çıkardığı bir diğer sonuç da sınırsız basın özgürlüğünün meşrutî idare ile yeni tanışan bir toplum üzerinde olumlu etki yapmadığıdır. Programa basın yasasını da dâhil eden hükümet, Grev ve Miting Yasası'nın da hazırlandığı müjdesini verdi.¹⁴⁴

Meşgul olunacak bu meselelerin yanında 31 Mart hadisesinin izlerinin silinmesi için çalışmaya devam etti. II. Abdülhamid 31 Mart ayaklanmasında katkısı olduğu gerekçesiyle tahttan indirilmiş; ancak Divan-ı Harb kararlarına göre tahttan indirilmiş Padişah'ın da yargılanması gerektiği düşünülüyordu. Bu konu hakkında ilgili rapor Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin bir toplantısında görüşüldü. Harbiye Nazırı Salih Paşa böyle bir hareket "*asla caiz olamaz*" diye kesin tavır ortaya koyarken, Şeyhülislam Sahip Efendi de "*altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'nde asla görülmemiş bir hal, böyle bir raporun düzenlenmesine de, burada okunmasına da teessüf ederim*" diyerek karşı çıktı. Ferid Paşa da "*Taht-ı muhakemeye aldirmek demek öldürmek demektir, ihtiyar adam, günahdır*" sözleriyle başladığı dirençli bir müdafaadan sonra bu direncin kanunen bir kıymeti olmadığını fark etmiştir. Bu tartışmalar ışığında oylama yapılmış ve oylama sonunda rapor oy birliğiyle reddedilmiştir.¹⁴⁵

Hüseyin Hilmi Paşa, Padişah ile çok sık görüşür ve uzun süre onunla sohbet ederdi. Halit Ziya Uşaklıgil bu yakınlığı: "*II. Abdülhamid zamanında sadrazamların, hatta şeyhülislâmla diğer vekillerin belli günlerinde Yıldız'da bulunmaları âdeti. Hüseyin Hilmi Paşa bu âdeti haftada iki gün konağından doğrudan saraya gelmek ve huzura girmek şeklinde ihya etti. Tabî o günlerde sadrazama ayrılan cephenin kara tarafındaki büyük salonda matbahı hümayundan hazırlanan pek mükellef pek şahane bir yemek verilirdi. Hüseyin Hilmi Paşa selefi gibi susar bir zat değildi; sohbeti pek dolgun ve pek cazipti.*

¹⁴³ M.M.Z.C., 1. Dönem, C.3, Cilt 78. Birleşim, s:635-636.

¹⁴⁴ M.M.Z.C., 1. Dönem, C.3, Cilt 78. Birleşim, s:635-636.

¹⁴⁵ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.48.

Onun için huzurda uzun bir zaman geçirirdi. Nelerden bahsolunurdu. Bunu bilmiyoruz, fakat pek iyi biliyoruz ki siyasetten, hükümet işlerinden bahsolunmazdı. Gerek Hünkâr, gerek Sadrazam lâfi o yollara götürmeyecek kadar perhizli idiler” ifadeleriyle gözler önüne sermiştir.¹⁴⁶

Hüseyin Hilmi Paşa ikinci sadrazamlığı döneminde, Adana ihtilalini yatıştırmak, İstanbul ve vilayetlerde asayişi sağlamak, Divan-ı Harb-i örfî kararlarını uygulamak, Bosna, Hersek ve Bulgaristan meseleleri ve son zamanlarda da tensikat-ı Umumiye meselesi ile meşgul oldu.¹⁴⁷

31 Mart Vakası'nın ertesi günü çıkan Adana ayaklanması gerçekte bir Ermeni ayaklanması niteliğindedir. Ermeni Komitacıların isyan etmelerinin temel amacı, Çukurova'da bir Ermeni hükümeti kurmak için Batılı devletlerin dikkatini bölgeye çekmektir. Ayaklanma bastırılmış ve suçlular Adana'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmıştır. Böylece Adana ayaklanması kısmen bastırılmış oldu.¹⁴⁸

Özellikle memleketin iç işlerindeki memur tenkisiatı konusu, hükümetin en mühim meselesi olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetini en çok zorlayan hatta mecliste en hararetli tartışmalara sebep olan bu konu, memur maaşları ve tenkisiatları olmuştur. Bu meseleye ilk sadrazamlığı sırasında kurduğu hükümet için açıkladığı programda zaten yer veren Hüseyin Hilmi Paşa, 31 Mart vakasından sonra hükümetin istifa etmesi ve ülke gündeminin değişmiş olması nedeniyle rafa kaldırmıştır.

1909 yılı bütçesinde devletin geliri 25 milyon gideri ise 30.5 milyondur sonuç olarak 5 buçuk milyon açık vardı. Dış ülkelere borç almak mümkün olmadığı için faiz haddi % 4, ihraç fiyatı % 83,5 oranlarıyla Osmanlı Bankası'ndan borç alındı. Devlet 7 milyon lira borçlanmış, hazineye 6 milyon lira girmişti. Böylece uygun bir borçlanma yapıldı. Bu ortamda Teşkilat Kanunu'nu hazırlayamayan ve tensikati ağırdan alan Hükümet, faturayı meclis, memur maaşlarına kesti.

¹⁴⁶ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s.26.

¹⁴⁷ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.47.

¹⁴⁸ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.5, s.374-375.

Öteden beri devletin memur yükünün fazla olduğu her ortamda dillendirilirken bütçe görüşmeleri sırasında mebuslar bilhassa memur maaşları için konulan tahsisatı çok bulur ve bunların indirilmesini isterdi.¹⁴⁹ Hüseyin Hilmi Paşa bu konun görüşüldüğü oturumlara, elçileri kabul edeceği ve zamanın olmadığı gerekçesiyle katılmaz, her nazırdan kendi bütçesini savunmasını isterdi. Böylece güçlü nazırlar, istediklerini alırken diğerleri alamazdı. Sonuçta bir kısmının maaşı aynı kalırken diğerlerinin maaşı %10 ile %40 arasındaki oranlarda azaltıldı.¹⁵⁰ Örneğin Maliye Nezareti Müsteşarına 10.000 kuruş aylık bağlanmasına karşılık, Hariciye Müsteşarı ile Adalet Müsteşarına 6.000'er kuruş aylık bağlandı.

Hükümet, meclisteki mebuslar tarafından maaşlar konusunda bir hayli şikâstirıldı. Yaşanan gerilim sebebiyle sürekli gündemde olan kadro tensikatlarında hükümeti daha aktif bir politika izlemeye sevketti. Meclis-i Vükela Nizamnamesi'nden sonra Sadrazam, çalışmalarını hızlandırarak diğer dairelere aynı talimatı vermiş ve bir an önce kadro cetvellerinin çıkarılması ile ilgili olarak uyarılarda bulunmuştu. Meclisin baskıları vesilesiyle kadro cetvelleri hazırlayan Hilmi Paşa Hükümeti, bu cetveli hazırladığı tensikat kanunu layihasıyla beraber Meclis Başkanlığı'na sundu.¹⁵¹ Ancak memur tenkisi çok zor bir görev olduğu için kimse bu görevi kabul etmek istemiyordu. Türkgeldi bu zorluğu: *“Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadaretinden hazırlanan Tenkiset Kanunu bazı düzeltmelerle tekrar yapılacaktı. Bu kanun için kurulacak heyete Ayan Meclisi ve Parlamentodan seçilecek birer üye ve Nazırlar tarafından dairelerindeki başkanlardan üçer kişiden oluşan komisyonlarla Tenkiset yürütülecekti. Ben denizde Sadarete kurulacak komisyona seçileceğimi hissettiğimden Sadaret müsteşarı Ziya Bey'e kimsenin tepkisini çekmemek için komisyona seçilmek isteğimi söyleyince Ziya Bey'de ben de bulunmak istemiyorum dedi. Birlikte gidip sadrazama rica edelim dedi. Sadrazam cevaben “Siz dairenin müsteşarı ve en büyük amirisiniz komisyonda bulunmanız zaruridir” dedi. Ziya Bey'de asabının bozuk olduğu gerekçesiyle itiraz edip bu işe mektupçu bey daha münasiptir dedi. Hüseyin Hilmi Paşa “ Mektupçu beyde bulunacak fakat sizin mutlaka bulunmanız lazımdır” dedi. Aralarında söz uzayıp münakaşaya*

¹⁴⁹ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, Güven Basımevi, İstanbul, 1972, s.3459.

¹⁵⁰ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.51-52.

¹⁵¹ *M.M.Z.C.* 1, 82, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C:1, s. 4-5.

dönüştü ve Ziya Bey'e oturduğu sandalyenin üzerinde baygınlık gelince artık benimde itiraz etme imkânım kalmadı." ifadeleriyle anlatmıştır.¹⁵²

Memur maaşlarının bütçe görüşmesi sırasında tartışılması bir meclis rutinine dönüşmüş durumdaydı. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi zamanında açığa alınan 5000 kadar memur, haksız yere yerlerinden atıldıklarından dem vurup Meclis'e şikâyetler yağdırarak kaotik ortam yaratmak istemiştir.¹⁵³ Hükümetin sonunu hazırlayan olay Lynch Şirketi anlaşması olmuştur. II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi üzerine Lynch şirketi ile yapılması düşünülen anlaşma yeni bir şekil almıştır. Yeni padişah Sultan Reşat, Hazine-i Hassa'ya ait olan Nafia imtiyazlarını, devlet hazinesine bağışladığı için Lynch şirketinin artık Nafia Nezareti ile temasa geçmesi gerekmektedir. Hükümet ise Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gemi işletme haklarının en kârlı şekilde ihale edilmesi için bir Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulmasına karar vermişti. Lynch şirketi ile yapılan yeni anlaşma 31 Mart isyanı öncesi yapılan anlaşmaya yakındı. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa anlaşmanın önemli maddelerini açıkladı. Buna göre;

1. Osmanlı Anonim Şirketi tarafından çıkarılacak 354.200 liralık hissenin %50'si hükümete, %37'si Lynch şirketine ve %13'ü İngilizlere satılmasına,
2. Gelirlerin %6'sı hisse senetlerinin faizine verildikten sonra kalanın %10'u yönetim kurulu üyelerine ve diğerleri de hisse sahiplerine dağıtılmasına, Şirketin yönetim kurulu, 4 Osmanlı ve 4 İngiliz üyeden oluşacak ve yönetim kurulu başkanı İngilizlerden seçilecek,
3. Şirket, Osmanlı kanunlarına bağlı kalacak,
4. Savaşta ve barışta, askerlerin ve askerî mühimmatın, hükümetçe sevk edilecek mahkûm ve memurların taşınmasında belirlenmiş olan fiyat tarifesinden hükümete %75 indirim yapılacak,
5. Yelken veya kürekte işleyen kelekler veya diğer vasıtalar şirket tarafından karışılmayacak. Bununla birlikte, hususi vasıtalar da yolcu ve başkalarına ait ticari malları taşımayacak,

¹⁵² Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.53-54.

¹⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C. IX, s.125.

6. Müdürler, yöneticiler, kaptan ve kaptan yardımcıları ile muhasebe için belli kıstaslara sahip olanlar haricinde bütün memurlar Osmanlı halkından hükümetçe seçilecek, şirketin imtiyaz süresi 75 yıldır ama hükümet, isterse, otuz yedi buçuk sene sonra imtiyazı satın alabileceği gibi elli iki buçuk sene sonra da imtiyazı bedelsiz olarak ele geçirebilecektir.¹⁵⁴

Anlaşma öncekilerden çok faklı olmasa da parlamentoda büyük bir gürültü koparmıştır. Bu süreç, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa etmesine neden olmuştur (28 Aralık 1909). 7 ay 24 gün sonra istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabine yönetimi de pek parlak geçmemiştir.¹⁵⁵

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası içte ve dışta olumlu bir etki uyandırmadı. Sadrazamın iktidarından ziyade, mecliste çoğunluğu aldığı halde çekilmesi, yani çekiliş şekli bu olumsuz havanın ortaya çıkmasında en önemli etkindir. Avrupa matbuatı bunun sebebini, çoğunluk partisinin devlet işlerini gayri resmi şekilde tesir altına almasında bulmuştu. *Le Temps* gazetesi 29 Aralık 1909'da çıkan nüshasında “*Sadrazamın Kaçınılmaz Düşüşü*” başlıklı bir habere yer verdi.¹⁵⁶ Hariciye Nezareti Matbuat-ı Ecnebiye Şubesi tarafından gönderilen tahriratta ise bu haberi, Paris'te çıkan *Le Temps* gazetesinde sadrazamın istifasına İttihat ve Terakki'nin neden olduğu, zaten Lynch meselesinden beri sadrazamın kabineden çekilmesi yönünde taleplerin olduğu şeklinde bir yazı yazıldığı bildirildi.¹⁵⁷ Hüseyin Hilmi Paşa bunun üzerine Sadarettin istifası hakkında, İttihat ve Terakki'den hiç bir tazyik görmediğini, bu parti ile anlaşmazlık halinde bulunmadığını, kendince lüzumlu gördüğü sebeplerden dolayı çekildiğini gazetelerle ilan etmek¹⁵⁸ zorunda kaldı.¹⁵⁹ İstifası

¹⁵⁴ M.M. Z.C., 1. Dönem, I. Cilt 13. Birleşim, s.247-248.

¹⁵⁵ Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, s.70.

¹⁵⁶ *Le Temps*, 29 Aralık 1909, s.1.

¹⁵⁷ İSAM/HHPE / 8 / 463/ 30 (30 Kânunuevvel 1909).

¹⁵⁸ Açıklamanın tam metni; “*Hidmeti sadarettin istifamın güya İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından vuku bulması bir tazyik neticesi olduğuna dair Avrupa gazetelerinde münderiç neşriyata karşı cemiyeti muhteremenin merkezi umumisi mürahassı Ömer Naci Beyin, Dersaadet gazetelerine gönderdiği tekzip nameyi okudum. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hiçbir suretle duçarı tazyik ve tesir olmadığımı ve aramızda ihtilaf zuhur etmediğini ve istifayı vaki kendimce gördüğüm lüzuma müstenid olup kararımın cemiyetin malumatı bile olmadığını ve Ömer Naci Beyin beyanatı tamamen müvafıkı sıhhat ve hakikat bulunduğunu ilan ederim Hüseyin Hilmi.* (İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1674.)

¹⁵⁹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.3460. İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1674.

sonrası yerine geçen Roma sefiri Hakkı Paşa görevinin başına geçene kadar bir süre daha vekâleten işlerle meşgul olmaya devam etti. (12 Ocak 1910)

1.4.4. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Avrupa Seyahati

Hüseyin Hilmi Paşa, 1910 yılı başlarında ikinci defa sadrazamlıktan istifa etmesinin ardından kendi ifadesiyle “tatil” yapmak amacıyla bir Avrupa seyahati yapmaya karar verdi. Bu doğrultuda Batı Avrupa'nın görülecek yerlerini gezdikten sonra Berlin'den bir trenle gezisinin Rusya ayağının ilk durağı olan Petersburg'a geldi. Burada Çar ve Çariçe tarafından resmi devlet töreni ile karşılandı. Ardından Rusya Başbakanı Stolipin ile de bir görüşme yaptı. Petersburg şehrini gezen Paşa, devrin en etkili yayın organlarından olan Rus *Novoe Vremya* (Yeni Zaman) gazetesini ziyaret etti. Gazete, ertesi günkü nüshasında Paşa'nın bu ziyaretini okuyucularına duyururken haberin yanına bir de Paşa'nın portre resmini koymayı da ihmal etmedi.¹⁶⁰ Hüseyin Hilmi Paşa, Petersburg'a kadar gelmişken Rusyalı Türklerin yaşadığı şehirleri de ziyaret etmek istedi. Yanında Osmanlı'nın Petersburg büyükelçisi Turhan Paşa olduğu halde önce Moskova'ya gitti ve oradaki Tatarlarla görüştü. Ardından Novgorod üzerinden 8 Nisan 1910'da Kazan şehrine geldi. Burada şehrin Rus erkânı tarafından yine resmi törenle karşılanan Paşa'ya Tatarların gösterdiği sevgi seli görülmeye değerdi. Nasyonel Otel'e yerleşti. Burada N. İvonoviç, Aşmirin, Nikolay Fyodoroviç Katanov gibi tanınmış Türkologlarla görüşüp, şehrin önemli yerlerini dolaştı. Üç günlük Kazan seyahati Rus ve Tatar basınında geniş şekilde yer aldığı gibi, küçük bir risâle olarak da Kazan'da yayımlandı.¹⁶¹

Hüseyin Hilmi Paşa, gezisi sırasında gazeteci Hasan Sabri Ayvazov'a verdiği mülakatta önemli açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶² Aymazov'un “*Paşam! Avrupa'yı Garbiye (Batı Avrupa) ve Rusya'ya olan bu seyahatiniz bir siyasete mebni midir?*” Hilmi Paşa: “*Hayır oğlum, hiçbir siyasete mebni değildir. Bu seyahatten maksadım Avrupa'yı Garbi'yi (Batı Avrupa'yı) görmek ve Avrupa'nın usul-i nizam ve kanunlarını anlamaktır. Ben bu sinnime (yaşıma) gelince hiç Avrupa'ya çıkmamıştım ve çıkamıyordum. Şimdi ise elhamdülillah*

¹⁶⁰ Selçuk Altuntaş, “Rusya Müslümanları Arasında Eski Bir Osmanlı Sadrazamı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hasan Sabri Ayvazov'a Verdiği Mülakat”, *Kardeş Kalemler Dergisi*, Sayı: 53 / Mayıs 2011, s. 1.

¹⁶¹ *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, s.12-13.

¹⁶² Açıklamanın tam metni için bakınız: Selçuk Altuntaş, “Rusya Müslümanları Arasında Eski Bir Osmanlı Sadrazamı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hasan Sabri Ayvazov'a Verdiği Mülakat”, *Kardeş Kalemler Dergisi*, Sayı: 53 / Mayıs 2011, s.1-6.

iki senden beri ağızlarımız (boğazlarımız) açıldığı gibi yollarımız da açıldı. Sadrazamlıkta aldığımız ruh ve vücut rahatsızlığını geçirmek ve bu vesile ile de Avrupa'ya ve Rusya'ya görmek ve anlamak niyetiyle bu seyahati ihtiyar ettim." demiştir. Şehrin önde gelen isimlerinden olan Hacı Hüseyin Efendi Baybekof onun namına evinde yemek vermiştir. Paşa, bu yemekte yine önemli açıklamalarda bulundu. Özellikle eğitime değinen Hüseyin Hilmi Paşa, camilerin yanına okul yapılması gerektiğini belirtti. Rus dilini de iyi öğrenmeleri tavsiyesinde bulunduktan sonra "*Mektep açınız. Din, dil, fen öğreniniz*" demişti. İlim, irfan ve fenne destek vermeyen mollalara da kulak asmamaları gerektiğini ekledi. İkinci günü Esedullayef tarafından Hilmi Paşa'ya bir ziyafet verildi. Baybekof hanesinde bulunan Müslümanlar orada da hazır bulundular. 11 Nisan akşam saat 10 ekspres treniyle Paşa, Kazan'da üç gün kaldıktan sonra gezinin son durağı olan Samara'ya geçti. Oradan Astırhan'a yapılması planlanan ziyaret çeşitli nedenlerle iptal edilince Paşa aynı güzergâhı takip ederek Varşova üzerinden İstanbul'a geri döndü.¹⁶³ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Avrupa seyahati kendi ifadesinde de belirttiği gibi batıyı daha yakından tanıma maksatlı yapılmıştı. Bu seyahat ona daha önce hiç gitmediği bir coğrafyayı ve kültürü tanıma fırsatı sunmuştur.

1.4.5. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Büyük Kabine'de Adliye Nazırlığı¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin hem iç politikada hem de dış politikada oldukça çalkantılı bir dönemden geçiliyordu. İç politikada Gazi Ahmed Muhtar Paşa bu kriz ortamında memleketin en ileri gelen devlet ricalini ve eski Sadrazamlarını bir kabinede toplayarak hepsinin deneyimlerinden faydalanıp güçlü bir kabine yaratmak istemişti. 22 Temmuz 1912'de kurduğu hükümette Şeyhülislâmlığa Cemaleddin Efendi'yi, Adliye Nazırlığına eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Devlet Şûrası Reisliğine eski Sadrazam Kâmil Paşa'yı, Dâhiliye Nazırlığına eski Sadrazam Ferid Paşa'yı, Hariciye Nazırlığına Gabriel Nuradungıyan Efendi'yi, Harbiye Nazırlığına Nâzım Paşa'yı, Bahriye Nazırlığına kendi oğlu eski Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşayı, Ticaret ve Ziraat Nazırlığına eski Viyana Büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa'yı, Nafia Nazırlığına Devlet Şûrası Mülkiye Dairesi Başkanı Mehmed Şerif Paşayı, Maarif Nazırlığına, Nezaret müsteşarı Said Beyi, Maliye Nazırlığına eski Maliye Nazırı Ziya Paşayı, Evkaf Nazırlığına Meclis ikinci

¹⁶³ Altuntaş, "Rusya Müslümanları Arasında Eski Bir Osmanlı Sadrazamı", s.3-5.

¹⁶⁴ Adliye Nazırı olduğu dönemdeki fotoğrafı için bakınız: Ek:13.

başkanı Mehmed Fevzi Paşayı getirdi.¹⁶⁵ Kamuoyu bu hükümete “Büyük Kabine” ismini verdi.¹⁶⁶ Ancak, aralarında görüş ve düşünüş birliği olmayan bu kimselerin bir arada uzun süre çalışmaları ve memleketi içine yuvarlanmış olduğu çıkmazdan kurtaracak tedbirleri bulup uygulamaları zor görünüyordu.¹⁶⁷ Büyük Kabine görünürde tarafsız gibi dursa da hükümet üyelerinin büyük bir kısmı İttihatçılara muhalefetiyle bilinen isimlerdi.¹⁶⁸ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa’nın da yardımıyla çoğunluğu İttihatçılardan oluşan Meclisi dağıttı. Halkın tarafından Hüseyin Hilmi Paşa, hükümet içindeki en etkili kişi olarak görülüyordu. Çünkü hükümetin Mebusan Meclisi’nden güvenoyu alması için en çok mücadele eden isim olmuştu. Bu sebeple hükümetin hatalarından da o sorumlu tutuluyordu. İttihatçılar ise meclisin feshinde katkısı olduğu gerekçesiyle Hilmi Paşa’yı suçladı. Paşa ise yaptığı icraatların doğru olduğunu şikâyet edenlere anlatmaya çalıştı. Fakat işler umduğu gibi gitmeyince ve sorumluluklar da onun sırtına yüklenince hükümette kalmanın uygun olmayacağını anlamıştı. Bu sebeplerle görevinden istifa etti.¹⁶⁹

1.4.6. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Ayan Meclisi Üyeliği ve Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa, padişah tarafından 13 Kasım 1909’de Ayan Heyeti üyeliğine seçilir. Sadrazamlığı sırasında ayan üyeliğine seçilen Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlıktan istifa ettikten sonrada bu görevine devam etmiştir. Ayan Meclisi üyeliği görevinde bulunduğu süre boyunca deneyimli devlet adamı sıfatıyla önemli sorumluluklar üstlenir. Oldukça faal bir üye olur. Çok sayıda konuşma yapar ve birçok konuda deneyimiyle sorunlara çözümler üretir. Yaptığı konuşmalar zabıt ceridelerine en az yüz kez yansır. Konuşmaların çoğu oldukça detaylı ve konulara farklı bakış açısı getiren niteliktedir. Örneklendirmeleri dünyadaki uygulamalara atıflar yaparak çeşitlendirir. Mektupçuluktan gelmesi itibari ile açıklamalarını uzun ve detaylı yapmaktan da çekinmeyen birisidir.

¹⁶⁵ Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi”, s.236-237.

¹⁶⁶ Kamuoyu tarafında Ahmet Muhtar Paşa kabinesine *Büyük Kabine* denilmiştir. Bunun sebebi ise yeni kabinede 3 eski Sadrazamın görev almasıdır.

¹⁶⁷ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI. s.3484.

¹⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX. s.173.

¹⁶⁹ Abdurrahman Şeref, “Viyanâ Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, s.71.

Ayan Meclisi üyeliği bir hayli aktif geçen Hüseyin Hilmi Paşa özel encümenlerde üyelik yapmıştır. Kanuni Esasi Encümeni üyeliği görevi sırasında Halit Ziya'nın mabeyn başkâtibi görevini yürütürken, padişah tarafından Ayan Meclisi üyeliğine atanması tartışmalara yol açmıştır. Bu olay yüzünden Ayan Meclisi ile Ayan eski başkanı yeni Sadrazam Sait Paşa karşı karşıya gelmiştir. Konu gündeme ilk geldiğinde Damat Ferid Paşa Halit Ziya Bey'in hem mabeyn başkâtipliği hem de ayan meclisi üyeliğini aynı anda yürütemeyeceğini söyleyerek bu atamaya itiraz etmiştir. Said Paşa cevaben bu durumun normal olduğunu ve yapılan uygulamanın yanlış olmadığını savunmuştur.¹⁷⁰ Hüseyin Hilmi Paşa ise cevaben oldukça detaylı bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı özellikle Sait Paşa'nın savunması diye nitelendirdiği uzun konuşmaya karşılık yapmış ve tek tek Sait Paşa tarafından ileri sürülen gerekçelere cevap vermiştir. Encümen oylaması ile kararın sadaret aracılığıyla değil doğrudan padişaha iletilmesi kararlaştırılarak bir arz tezkiresi hazırlanmıştır.¹⁷¹ Sait Paşa ise bu olay karşısında karşı bir hamle yaparak padişaha gönderilen bu tezkireyi reddettirmiş ve meclise gelerek tekrar söz alıp yapılanlara tepki göstermiştir. Konuşmasında bir önceki konuşmalarını tekrar niteliğinde görüşlerini aynen savunmuştur. Bunun üzerine cevabı yine Kanuni Esasi Encümeni başkanı Hüseyin Hilmi Paşa vermiştir. Bu konuşması da önceki gibi hayli uzun ve detaylı olmuştur. Konuşmasına Sait Paşa'nın Meclis başkanlığı dönemindeki uygulamalarına değinerek başlamıştır. Anayasanın 61. ve 62. maddesine atıf yapmış bu atamanın bu hükümlere aykırı olduğunu açıklamıştır. Açıklamasını bununla sınırlamayan Hüseyin Hilmi Paşa, Fransa, ABD, İtalya, Prusya ve Macaristan meclislerindeki benzer örneklere değinmiştir. Vükelanın meclislerdeki söz hakkıyla ilgili olarak Sait Paşa'nın Almanya, Belçika ve Fransa'dan verdiği örneklere binaen Belçika, Prusya, Fransa, Danimarka, ABD, Norveç ve Portekiz gibi ülkelerde konunun nasıl düzenlendiğine açıklık getirmiştir. Meclisin doğrudan padişahla yazışmasının da anayasa da yer aldığını ayrıca Prusya ve Avusturya anayasalarının ilgili maddelerine atıf yapmıştır. Konuşmasının sonunda sadareten gelen evrakı sadarete iade etmeyi teklif eder. Açıklamasını Ayan Meclisinin bağımsızlığını vurgulayarak bitirmiştir.¹⁷² Genel kurulda Hüseyin Hilmi Paşa'nın teklifi kabul edilerek evrakın sadarete iadesi kararlaştırılır. O günü Halit Ziya kendi kaleminden

¹⁷⁰ H.Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.99-103.

¹⁷¹ Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, s.103-107.

¹⁷² Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, s.114-115.

şöyle aktarır; “İşte artık ayan olmuşum; yemin etmiş, tebrik olunmuş, yerime geçmişim. Hünkâr rahat olabilirdi, başkâtibinin istikbalini temin etmiş oluyordu. Elbette ben de müsterih olabilirdim. Heyhat!... Mukadderata kim hâkim olabilir? Olayların gidişini kim idare edebilmek iddiasında bulunabilir?.. Ben henüz oturmuş, henüz etrafta ekserisini tanıdığım ayan arkadaşlarıma bakmağa başlamıştım ki, karşımda Ferid Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşayı gördüm. İkisinin arasında ufak bir konuşma vardı. Ferid Paşa ayağa kalkarak söz istedi ve reis: Buyurunuz! deyince başladı. Uzunca bir hitabe!... Hakkımda beni methedecek mahiyette birkaç sözden sonra meseleyi hukukî bir zemine koydu; ayan âzalığıyla mabeyn başkitabetinin aynı zat üzerinde toplanamayacağımıza dair bir esas meselesi... Ferid Paşanın bu hitabesi bir mühim ve uzun münakaşanın başlangıcını teşkil ediyordu. Cereyan edecek müzakerede hazır bulunmağa münasip nazariyle bakmadım, yavaşça yerimden kalkarak, ayanı, fikirlerini söylemede serbest bırakmak için oradan sıvıştım; saraya döndüm. Ayanda ilk ve son günüm bu oldu”.¹⁷³

Toplantı yılının başında padişahın açılış konuşmasına Âyan Meclisinin cevabını hazırlayan ayrıca padişaha teşekkür ettikten sonra bazı konularda açıklamalarda bulunan Nutk-u İftahi Encümeni üyeliğini iki dönem yapmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa tekrar bu göreve getirilmek istenince iki kez daha önce bu görevi yaptığı için görevden çekilmiştir.¹⁷⁴ Kanuni Esasi değişiklik tasarısının görüşülmesi için kurulan aynı isimli encümende başkanlık yapmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa birkaç yıl süreyle Âyan Meclisi maliye encümeni başkanlığı yaptı. Bu sırada malî işlerin düzeltilmesinde ve israfın önlenmesinde önemli rol oynadı.¹⁷⁵ İkinci dönemde üç kez görev almış meclisin önemli üyesi ve encümen başkanı olan Hüseyin Hilmi Paşa, encümen çalışmalarının yasal ve mantıklı bir çerçevede yürümediği gerekçesiyle istifa etmiştir. Bu encümende üye olmasına rağmen encümen çalışmalarına ait mazbataların kopyalarını ve karar metinlerini göremediğini bunların doğrudan genel kurula geldiğini söyleyerek istifasına açıklık getirir. Aynı zamanda Askerî Encümen üyesi olduğu için o toplantılara katıldığında yapılan diğer encümen toplantısından kendisine daha sonra bilgi gelmediğinden şikâyet eder. Bütçe görüşmelerinde bir konuya itiraz ettiği için encümen başkanının kırıldığını belirtir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası

¹⁷³ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s.156.

¹⁷⁴ Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, s.130-131.

¹⁷⁵ *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, s.13.

üzerine Mavro Kordato Efendi ise “*Maliye Encümenin ruhu Hüseyin Hilmi Paşa hazretleridir.*” diyerek Paşa’nın meclis için önemine dikkat çekmiş kendisi de istifa etmiştir.¹⁷⁶

Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlıktan ayrılmadan önce (28 Aralık 1909) Ayan Meclisinden izin istemiştir. Meclis başkanı, Hüseyin Hilmi Paşa’ya verilen ve ne olduğu açıklanmayan bir görevden sağlık problemleri gerekçesiyle dört ay izin vermiştir. İzin süresi bitince on gün daha izin istemiş ve süresi uzatılmıştır. İzinli olduğu süreçte yurt dışı gezisindedir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın yürüttüğü bu görevinde de saygı duyulan ve görüşlerine önem verilen bir isim olduğu görülmektedir. Yaptığı işin hakkını veren ve devletin çıkarlarına öncelik veren bir devlet adamı portresi çizmiştir.

1.4.7. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Başkanlığı

Meşrutiyet’in ilanından takiben Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Cemiyetin Nizâm-nâmesinin Şûrâ-yı Devlet’te kabulünden sonra nâzır, ulemâ, ayân, mebus, doktor, tüccarlardan oluşan yüz kişi civarında kurucu üye kaydedilerek cemiyet faaliyetlere başlamıştır. Kurucu üyelere meydana gelen Umumî Meclis, 20 Nisan 1911 de kurulduktan sonra ilk başkan Rıfat Paşa olmuştur. Bu görevi yaklaşık bir yıl sürdüren Rıfat Paşa yerine 13 Nisan 1912’de cemiyetin yapılan ilk kongresinde başkanlığına eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa, başkanvekilliklerine ise Bahriye eski Nâzırı Muhtar Paşa ve Dr. Mazhar Paşa seçildi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ikinci genel kongresini, olağanüstü olarak, 12 Ekim 1912 de yaptı. Sebebi ise Balkan Savaşı’nın başlamış olması ve bu savaş sırasında, Hilâl-i Ahmer’e düşen görevleri belirlemektir. Yapılan olağanüstü kongrelerde Hüseyin Hilmi Paşa tekrar başkan seçildi.¹⁷⁷ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında faâl olarak görev aldı. Çünkü Balkan Savaşı söylentileri dolaşmaya başlar başlamaz, Cemiyet Başkanı Hüseyin Hilmi Paşa’nın isteğiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yönetim Kurulu her gün toplanmıştır. Çünkü Hüseyin Hilmi Paşa savaşın başlayacağı bölgede 6 yıl görev yapmış bölgeyi yakından tanıyan bir devlet adamıdır. Bu dönemde Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu görevde bulunması bu anlamda yararlı olduğu söylenebilir. Cemiyetin bankadaki parasının bir kısmını savaş hazırlıklarına ayırmıştır. Yine Hilal-i Ahmer Başkanı olarak

¹⁷⁶ Demirci, *İkinci Meşrutiyet’te Ayan Meclisi 1908-1912*, s.139-140.

¹⁷⁷ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, Özel Matbaası, Ankara 2010, s.13-14.

Hüseyin Hilmi Paşa, savaş bölgesi içinde kalan Üsküp'ün merkezindeki konağını Cemiyet'in kullanımına açmış Üsküp Hastanesi için kullanıma açılmasına izin vermiştir.¹⁷⁸ Cemiyet, Balkan Harbi'nde orduya, hasta ve yaralı askerlerle esir ve göçmenlere yardımda bulunarak savaşın olumsuz sonuçlarını hafifletmek için var gücüyle çalışmıştır.¹⁷⁹ Cemiyet bu savaştan sonra girdiğimiz I. Dünya Savaşı'nda da aktif bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde Hilal-i Ahmer Başkanlığını sürdüren Hüseyin Hilmi Paşa savaşa girdiğimiz dönemde Viyana Elçiliği görevini sürdürdüğü için fiilen görevinin başında değildi. Bununla birlikte cemiyetin Avrupa'daki teşkilât ve faaliyetiyle yakından ilgilenmeye devam etmiştir.¹⁸⁰ Örneğin Osmanlı Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, 1914'de Viyana'ya giden Hilal-i Ahmer görevlilerini kabul etmiştir. Burada bir büro açtırtarak yardım toplama faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.¹⁸¹ Hüseyin Hilmi Paşa 27 Aralık 1915 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne gönderdiği yazıda, Macaristan'da toplanan yardım miktarınının 156 bin kronu geçtiğini en kısa sürede bu yardımların 300 bin krona ulaşacağını ümit ettiğini belirtmiştir. Macaristanın birçok kent ve kasabalarında da Hilâl-i Ahmer yararına konserler verilmiş, toplanan toplam bağış, kısa sürede 313 bin krona ulaşmıştır. Bu yardımların toplanmasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın yol gösterici olması ve yardımları öne çıkmasıdır. Viyana, Hüseyin Hilmi Paşa'nın koordinesinde Hilâl-i Ahmer'in üs ve tedarik merkezine dönüşmüştür.¹⁸²

Bunun yanı sıra aynı dönemde Hüseyin Hilmi Paşa'ya itafen “*Yaşasın Osmanlılar*”¹⁸³ adında bir parça bestelenmiştir. Çıkarılan bu plağın gelirleri de Hilal-i Ahmer'e bağışlanmıştır.¹⁸⁴ Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa bu görevinde sorumluluk anlayışıyla çalışmış ve yoğun mesai harcayarak cemiyetin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hilmi

¹⁷⁸ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV. Yay., Ankara, 2002, s.100-110.

¹⁷⁹ Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, s.15.

¹⁸⁰ Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, s.24.

¹⁸¹ Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.25.

¹⁸² Ahmet Altıntaş, “Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri”, *Tarihin Peşinde*, Sayı:16, 2016, s.6-14.

¹⁸³ Albüm kapağı ve notları için bakınız: Ek: 11 ve Ek: 12

¹⁸⁴ <https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2014/11/06/2-abdulhamitin-vrisleri-belirlendi> (Erişim Tarihi: 02/01/2018)

Paşa Hilal-i Ahmer'in kuvvetlenmesi için çaba harcamış hatta geceleri bile cemiyet merkezine gelerek çalışmıştır.¹⁸⁵ Sadece kendisi değil aynı zamanda eşi Zehra Hanımda da desteklerini sürdürmüştür. Bağış kampanyaları düzenleyerek cemiyete gelir sağlamaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa bu cemiyetin gelişimine ve ilerleme kaydetmesine verdiği destek ile devlet adamı kimliğinin yanında yardımsever bir insan olduğu da söylenebilir.

1.4.8. Viyana Büyükelçiliği ve Ölümü

Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinde Adliye Nazırı iken işlerin istediği gibi gitmemesi üzerine istifa eden Hilmi Paşa 28 Ekim 1912'de Viyana Büyükelçiliğine atandı.¹⁸⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaret ve nazırlık görevlerinden sonra büyükelçi olarak Viyana'ya gönderilmesini yabancı basın "*Osmanlı hükümetinin Avusturya Macaristan'la yakın ilişki kurmak istediğini*" belirten yorumlarla okuyucularına aktardı.¹⁸⁷ Hüseyin Hilmi Paşa, diplomasi konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadığı ileri sürülse de Rumeli Umumî Müfettişliği görevi sırasında 6 yıl boyunca diplomasi konusunda başarılı bir sınav verdiği görülmüştür. Mülkiye'de gösterdiği başarıyı Dünya Savaşı sırasında yeterli bir şekilde ortaya koyamamıştır. Bu görevini Osmanlı hükümetinin kaldırılmasına kadar sürdürdü. Mütareke'den sonra İstanbul'a dönmeyerek Viyana civarında kiraladığı bir köşkte ailesiyle birlikte oturmaya devam etti.¹⁸⁸

Tanin gazetesinin 6 Nisan 1923 tarihli nüshasında onunla ilgili olarak: "Hüseyin Hilmi Paşa'nın son günleri iki evladını yitirmenin acısı ile geçti. İki oğlu hemen hemen aynı günde İsviçre'de eğitim görürken hayatını kaybetti. Merhum bu tarifsiz acıya dayandı. Fakat o kadar ağırdı ki günden güne çöktüğünü hissediyordu. Onun tek amacı Dünya Savaşı sona erince çocuklarının mezarının bulunduğu İstanbul'a gelerek hayatının kalan kısmını burada tamamlamaktı. Ne yazık ki evini işgal etmişler ve ailesine barınacak yer bırakmamışlardı. İşte bu hüsrana ve acı ile Viyana'nın bir köşesinde hiç de tahmin edemediği bir sonla ölüm bu muhterem ihtiyarı yakalayarak aramızdan ayırmıştı"

¹⁸⁵ Hayri Orhun ve diğerleri, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara, 1969, s.139.

¹⁸⁶ BOA.BEO. 4105/307825 (17 Zilkade 1330 / 29 Ekim 1912) ; İnal, *Son Sadrazamlar*, s.1674.

¹⁸⁷ *Mower County Transcript*, 30 October 1912.

¹⁸⁸ Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", s.551.

yorumuna yer verilmişti.¹⁸⁹ Hilmi Paşa Viyana’da böbrek hastalığına yakalandı 3 Nisan 1923’te hayata gözlerini yumdu. Ölüm haberi, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya’nın büyük gazetelerinde¹⁹⁰ yer aldı. Cenazesinin geçici olarak Viyana merkezi mezarlığına gömüldü daha sonra ise İstanbul’a gönderildi. Cenazesi İstanbul Beşiktaş’taki Yahya Efendi Mezarlığı’na gömüldü.¹⁹¹

¹⁸⁹ *Tanin*, 6 Nisan 1339 (6 Nisan 1923), s.

¹⁹⁰ “Hilmi Pasha, Death of a Turkish Statesman”, *The Times*, 5 April 1923, s.9; *Le Temps*, 5 Avril 1923, pd.4; *Le Petit Parisien*, 5 Avril 1923, s.3; *Le Gqulois*, 5 Avril 1923, s.5; *La Press*, 4 Avril 1923, s.4; *Le Rappel*, 5 Avril 1923, s.1; *Wiener Zeitung*, 4 April 1923, s.4.

¹⁹¹ Kornrumpf “Hüseyn Hilmi Pascha, Anmerkungen Zu Seiner Biographie”, s.197; Hüseyin Hilmi Paşa’nın ölümü hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber hakkında gazetelerde çıkmış yazılarda ölümü hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. (*Milli Nevsal*, 1340/1924, s.348.)

BÖLÜM 2: BÖLGENİN GENEL DURUMU ve RUMELİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİNİN OLUŞTURULMASI

2.1. Makedonya'nın Coğrafi Sınırları ve Demografik Yapısı

Coğrafi olarak stratejik bir konuma sahip olan Makedonya, yüksek dağ sıralarının ayırdığı, farklı iklim özellikleriyle, birçok havzaya ev sahipliği yapmaktadır.¹⁹² Makedonya'nın genellikle kabul edilen coğrafi bölgesi, kuzeyde Üsküp'ü çevreleyen Şar Dağları, doğuda Rila ve Rodop Dağları, güneyde Selanik'teki Ege sahili, Olimpos Dağı ve Pindus dağları, batıda Prespa ve Ohrid gölü arasında kalan toprakları içine alır.¹⁹³ Makedonya'nın deniz yolu ile dünyaya açılmasını sağlayan Selanik Limanı, Vardar Ovası, Tuna Nehri'ni, Struma Ovası ise Sofya'yı Orta Avrupa üzerinden Ege Denizi'ne bağlar.¹⁹⁴ Bu konumuyla Selanik, Makedonya için oldukça önemli bir merkez konumundadır. Ohri, Manastır ve Florina hattından Adriyatik Denizini Ege Denizine bağlayan Via Egnatia yolu da önemli geçit noktaların biri olup verimli topraklarıyla öne çıkar.¹⁹⁵ İncelediğimiz dönemde Balkanların kapısı Makedonya, Makedonya'nın kapısı da Selanik'tir. Dolayısıyla bu bölge hem verimli arazilere sahip hem de stratejik bir noktada bulunmaktaydı. Dolayısıyla dünyaya açılmak isteyen Balkan devletleri ve Avrupa devletleri bölgeye hâkim olmak istemekteydi. Osmanlı Devleti'nde Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden oluşan bu coğrafyanın yüz ölçümü yaklaşık 62.000 kilometrekareydi.¹⁹⁶ Ancak Makedonya'nın sınırları konusunda tam anlamıyla herkesin

¹⁹² Muhammet Kaçmaz, "Balkan Coğrafyası", Türk Tarihinde Balkanlar, Ed. Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. 1, s.20-21.

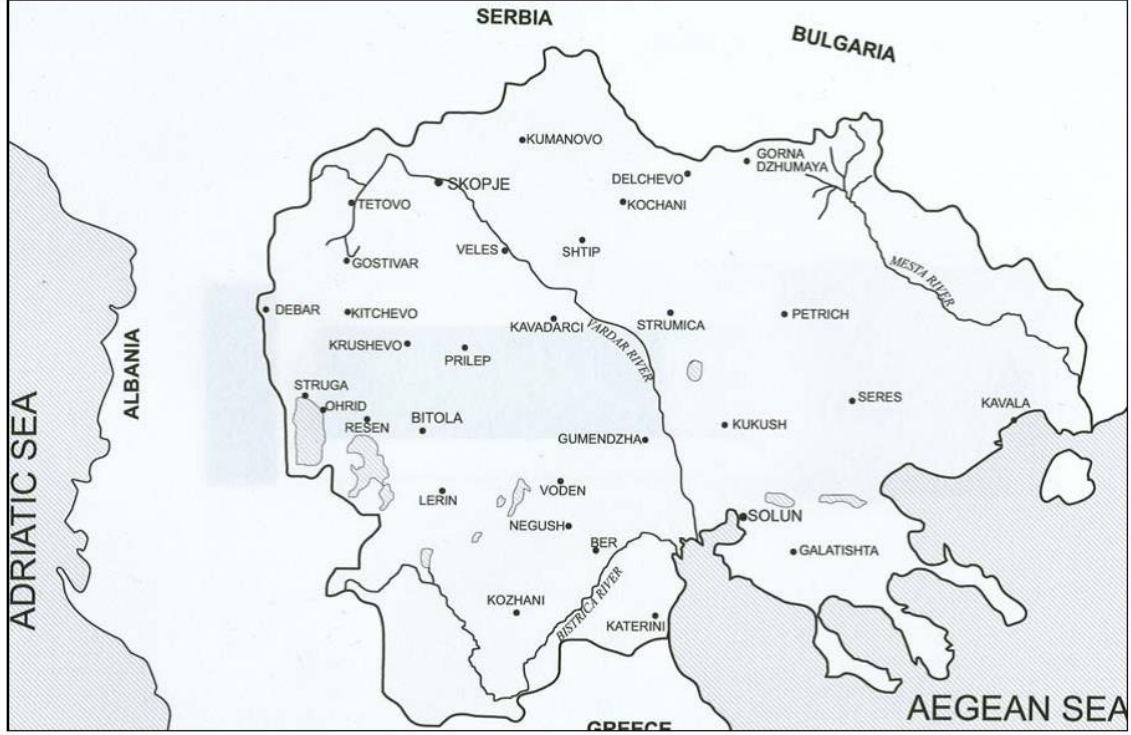
¹⁹³ Elisabeth Barker, *Macedonia Its Place in Balkan Power Politics*, Greenwood Press, London/Newyork, 1980, s.7.

¹⁹⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA*, Cilt. 27, Ankara, 2003, s. 440.

¹⁹⁵ Mehmet Ak, "Makedonya'da Eşkıyalık ve Bulgar Asi Çakalarof", *Mediterranean Journal of Humanities*, I/1, 2011, s. 14.

¹⁹⁶ Saatçı, *Makedonya Sorunu*, s. 3; Batılı araştırmacılar da Makedonya'nın kesin sınırları tartışmalı olduğuna dikkat çeker. Dördüncü yüzyıldaki Makedon Krallığı döneminden beri hiçbir Makedon devleti kurulamadı. Bu zaman ile 1912 arasında Makedonya bölgesi, sırasıyla Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, ortaçağ Bulgar ve Sırp İmparatorlukları ve Osmanlı İmparatorluğu himayesinde kaldı. Toplam alanı yaklaşık 67.000 kilometre karedir. (Elisabeth Barker, *Macedonia Its Place in Balkan Power Politics*, Greenwood Press, London/Newyork, 1980, s.7).

üzerinde birleştiği bir coğrafi bölge yoktu.¹⁹⁷ Bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin 25.000 km² yüzölçümüne sahip olduğu düşünülürse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki Makedonya bölgesi bugünkünün yaklaşık 2.5 katı olduğu görülmektedir.

Harita 2: Genel Olarak Kabul Edilen Makedonya Bölgesi

Kaynak: Nick Anastasovski, *Contestations over Macedonian Identity 1870–1912*, School Of Social Sciences Melbourne, Victoria, 2005, p.60.

Bölgenin sınırlarıyla ilgili bir görüş birliği olmadığı gibi benzer bir durum da nüfus konusunda ortaya çıkmıştır. Makedonya, XIX. yüzyılın sonunda birçok bakımdan farklı inanç, kültür ve nüfus özelliklerini barındırmaktaydı. Halk inanç bakımından Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudiliğe tabiydi. Aynı mezhebe inananlar bile farklı kiliselerde (Patrikhane taraftarı, Eksarhlık taraftarı) ibadet ediyordu. Bu dini yapının yanında etnik

¹⁹⁷ Saatçı, *Makedonya Sorunu*, s.3; Tunalı Hilmi Makedonya ile ilgili çalışmasında Makedonya'nın sınırlarını tespit etmenin zorluğundan bahsedilmiştir. Batılı araştırmacılarda benzer soruna işaret eder. (Tunalı Hilmi, *Makedonya Mazisi, Hali, İstikbali*, Mısır el Kahire, 1326, s.7) Makedonya'nın kesin sınırları tartışmalı konulardan birisidir. Dördüncü yüzyıldaki Makedon Krallığı döneminden beri hiçbir Makedon devleti kurulamadı. Bu zaman ile 1912 arasında Makedonya bölgesi, sırasıyla Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, ortaçağ Bulgar ve Sırp İmparatorlukları ve Osmanlı İmparatorluğu himayesinde kaldı. Toplam alanı yaklaşık 67.000 kilometre karedir. (Elisabeth Barker, *Macedonia Its Place in Balkan Power Politics*, Greenwood Press, London/Newyork, 1980, s.7).

olarak da Arnavut, Bulgar, Sırp, Rum, Ulah, Türk ve Çingeneler yaşamaktaydı. Bu demografik yapı bile bölgenin idaresini son derece zorlaştırmaya yetiyordu. Konuşulan diller arasında Bulgarca, Arnavutça, Türkçe, Rumca, Sırpça, Ladino (Yahudi İspanyolcası) ve Ulahça bulunmaktaydı.¹⁹⁸ Bu çeşitliğiyle Makedonya adeta canlı bir etnografya müzesi özelliği taşımaktaydı. Makedonya’da çatışmanın başlangıç noktası olan milliyetçiliğin sayılarla desteklenmesi gerekiyordu. Nüfus istatistikleri de kimin tarafından yayınlandığına bağlı olarak farklı rakamlar ihtiva ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti’nin 1903’teki resmi nüfus istatistiklerine göre bölgede 3 milyona yakın insan yaşamaktaydı.

Tablo 3
Vilayât-ı Selâse Nüfusu: (Bin) 1903

		Selanik	Kosova	Manastır	Toplam	
Müslüman	Türk	505	95	115	715	1.525
	Boşnak	-	100	-	100	
	Arnavut	-	400	310	710	
Gayrimüslim	Arnavut	-	120	80	200	1.384
	Rum	325	-	100	425	
	Bulgar	260	148	185	593	
	Ulah	-	-	56	56	
	Sırp	3	105	7	115	
Diğer	Yahudi	65	-	5		70
	Çingene	1	2	1		4
					2.983	

Kaynak: BOA.Y. PRK. MK.12/92 (29 Zilhicce 1320/29 Mart 1903)

Tabloya bakıldığında nüfusun yaklaşık olarak yarıdan biraz fazlası Müslüman geri kalanı da Hristiyanlardan oluşuyordu. Çok sayıda Yahudi ve Çingene de yaşamaktaydı. Makedonya Meselesi’nin özünü oluşturan bu çeşitlilik birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kısaca Osmanlı Devleti’nin bu bölgede işini zorlaştıran temel sebep bölgenin etnografik yapısının oldukça zengin olmasıdır. Bu kültürel çeşitliğin milliyetçilikle

¹⁹⁸ Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler*, s.35.

tanışmasına Avrupalı devletlerin çıkar çatışmaları da eklenince bölgede Makedonya Sorunu denilen bir kördüğüm ortaya çıkmıştır.

2.2. Rumeli Umumî Müfettişliği'nin Kurulması Öncesi Vilayât-ı Selâse'deki Genel Durum

Osmanlı Devleti son yüzyılına girerken birçok sorunla boğuşmak zorunda kalmıştı. Bu sorunları aşabilmek için ciddi bir değişim ve dönüşüm içine girdi. Ancak özellikle Rusya ile girilen savaşlarda alınan başarısız sonuçlar devleti ciddi şekilde sarstı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonuçları itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetine büyük bir darbe vurdu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslim tebaa arasında yayılan milliyetçilik bu savaş sonrasında imzalanan anlaşma sonrası daha da güçlenmesine ve öldürücü bir hal almasına sebep oldu.¹⁹⁹ 1880'lere gelindiğinde, II. Abdülhamid'in devlet bünyesindeki yeniden yapılanmaya ve reform programını hayata geçirmeye yoğunlaşmasına imkân tanıyan bir dönem vardı. Ancak bu dönem uzun sürmedi. Milliyetçiliğin yarattığı etnik çatışmalar, komşu devletlerin tahrikleri ve büyük güçlerden gelen baskıyla birleşince, önce 1890'ların başından ortalarına kadar süren Ermeni ayaklanmalarıyla, sonra 1897'deki Yunan çatışmasında, II. Abdülhamid rejiminin kaderi açısından daha belirleyici olarak da XX. yüzyılın hemen başlarında Makedonya'da kendini gösterdi.²⁰⁰

Makedonya'daki gelişmelerin dönüm noktası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaş sonucunda imzalanan antlaşmalar Rumeli'de yeni bir düzenin kapısını aralamıştı. Çünkü 1878 Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a özerklik verilmişti.²⁰¹ Böylece bölgede yeni bağımsızlığını kazanmış Balkan milletleri hâlâ Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan bölgeleri kendi topraklarına katma planları yapmaya başladı.²⁰² Ayastefanos Antlaşması'yla kurulan Büyük Bulgaristan

¹⁹⁹ Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.9.

²⁰⁰ Benjamin C. Fortna, "II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Türkiye Tarihi: Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, Çev. Zuhâl Bilgin, Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.87.

²⁰¹ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.16-22.

²⁰² Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014, s.142-143.

birkaç ay sonra yeni antlaşmayla ortadan kalkmıştır. Ancak bu durum Bulgarlara ileride bir gün tekrar gerçekleştirebilecekleri bir hedef koymuştur. Buna diğer Balkan milletleri de eklenince Makedonya tam bir yangın yerine dönüşecektir. 1878 Berlin Antlaşması'yla Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki rekabet ve bölgesel çıkarları da eklenince son dönem Osmanlı diplomasisinin en çok uğraştığı Makedonya Meselesi ortaya çıkmıştır.²⁰³

XX. yüzyılın hemen başında Makedonya, komitacılığın kol gezdiği ve bu sebeple asayiş problemlerinin zirveye çıktığı bir bölge haline gelmiştir. Birçok milletin hayallerini süsleyen Makedonya'da tek bir milletin komita²⁰⁴ ve çetecilik faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Demografik yapının adeta bir müzeyi anımsatmasıydı. Dolayısıyla komitacılık meselesi açıklanırken bir milletin kurduğu Makedonya komitesinden değil, Bulgar, Yunan ve Sırp'ların kurduğu Makedonya komitelerinden bahsetmek doğru olacaktır. Bunun sebebi ise Makedonya'da yaşayan ve Osmanlı Devleti'nin otoritesine karşı mücadeleye kalkışan aynı zamanda kendi içlerinde de çatışan çeşitli halkların ayrı ayrı komiteler oluşturmuş olmasıdır. Bulgar, Rum, Arnavut, Sırp komiteleri bölge milletlerinin arasında doğmuş veya onların arasına sokulmuştur. Makedonya'daki farklı hedefler çeşitli örgütlerin doğmasına yol açmıştır. Bunlar arasında İç Makedonya Devrim Örgütü (İMDÖ), Yüksek Makedonya Komitesi (YMK), St. Sava ve Etnik-i Eterya öne çıkanlarıydı. Farklı isimler altında kurulan örgütler Makedonya'daki etnografik çeşitlilikten payını almış ortak bir düşünceye sahip olmayan fikirleri savunmuştur. İç Makedonya Devrimci Örgütü Makedonyalıların, Yüksek Makedonya Komitesi Bulgarların, St. Sava Sırp'ların ve Etnik-i Eterya ise Yunanların Makedonya emellerine hizmet için çalışmıştır.²⁰⁵ Ancak bu komitelerin ortak amacı Osmanlı hâkimiyetine son vermek olsa da, bu işin nasıl yapılacağına dair bir fikir birliğinden söz etmek oldukça zordu.²⁰⁶ Bu gerçeğin farkında olan komitacılar milleti bir araya getirmek ve fikir

²⁰³ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.159.

²⁰⁴ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğü'nde Komita: Siyasi bir amaca ulaşmak için silah kullanan gizli topluluk olarak tanımlanmıştır.

²⁰⁵ Meltem Begüm Saatçı, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.193.

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asyaya Enver Paşa*, C.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s.431.

birlikteliği oluşturmak için büyük bir okul ve kültür savaşına başlamıştır. Hiç Sırp yaşamayan yere Sırp Okulu, hiç Rum yaşamayan yere Rum Okulu açılmıştır. Amaç Makedon köylü çocuklarını çeşitli yöntemlerle Sırp, Rum veya Bulgar olduklarına inandırmaktır.²⁰⁷ Ayrıılıkçı düşünceye sahip kişilerin fark ettiği bir başka sorun da insanların milli bilinç noktasında fikir sahibi olmamasıdır. Bu sebeple insanlara önce milli bir kimlik öğretilmeliydi. Ancak buradaki olayları körükleyen sayısal olarak en çok öğretmeyi başaranlar çoğunluğu elde edeceği için eğitim yoluyla bilinçlendirme politikası önem kazanmıştır. Kısaca milli bir benlik oluşturmak öncelikli hedef halini almıştı ve en kolay yolu eğitim yoluyla kazandırmaktı. Bu strateji yalnızca sayısal üstünlüğü elde etmek için benimsendiğinden bir kimsenin gerçekte hangi milliyete mensup olduğunun önemi yoktu. Önemli olan kendisini ne olarak ifade edecek olmasıydı. Bulgarlar faaliyet alanlarını genişleterek amaçlarına hizmet edecek hayır dernekler kurmaya başladılar. Görüntü de kültürel gelişme katkı sağlayan dernekler olsalar da asıl amaçları politik çıkar elde etmektir.²⁰⁸ Tüm gelişmelerin temelinde bölgede çoğunluğu elde etme çabaları yatıyordu.

Bununla beraber mücadeleye farklı bir boyut kazandıran yeni bir gelişme yaşanmıştır. Bu da dini inanışların ideolojik tercihlerle örtüşmeye başlamasıdır. Sonuç olarak mezhepler üzerinden gidilen güçlü ve yeni bir mücadele alanı ortaya çıkmıştı. Bulgaristan ve Yunanistan'ın Makedonya bölgesi ile ahalisi üzerindeki ideolojik ve siyasal çatışmalarının dini kökeni, 1870'te Bulgar Eksarhlığı olarak da bilinen özerk Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına dayanmaktaydı. İki yıl sonra, 23 Mart 1872'de ilk Bulgar Eksarhı Antim, yeni kilisenin bağımsızlığını duyurdu. Bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki Ekümenik Patrikhane ise bu kiliseye katılan Ortodoks Hıristiyanları bölücü ilan etti. Artık yeni bir mücadele alanı daha ortaya çıkmıştı. Ancak özerk Bulgar Ortodoks Eksarhlığı'nın kurulması, çiçeği burnunda Bulgar milliyetçi seçkinlere kendi ulusunu ve devletini kurmak için güçlü bir kurumsal temel sağladı.²⁰⁹ Bağımsız bir dini

²⁰⁷ Fikret Adanır, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim Dergisi*, Sayı 9, İstanbul, 1975, s.15.

²⁰⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.109.

²⁰⁹ Anastasian Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.101.

idare kuran Bulgarlar, Rumlarla ya da başka bir ifadeyle Patrikhane ve Eksarhlık arasında 40 yıl sürecek olan bir mücadeleyi başlattı. Kimi batılı yazarlar bu mücadeleyi “*ruhlara yönelen destansı savaş*” olarak nitelendirdi.²¹⁰ Artık Bulgar Eksarhlığı, Makedonya’da yaşayan Patrikhaneye bağlı Bulgarları, Ulahları ve hatta tüm Rumları kendi kilisesine bağlama mücadelesi başlattı.

Bu gelişmeler çerçevesinde tüm taraflar kilise ve okul mücadelesini yoğun bir şekilde kullandı. Makedonya’da Rum Ortodoks okulları yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Bu okullar özellikle kilise çatısı altında faaliyet gösterirken din görevlileri önemli bir rol üstlendi. Bu mücadele sayısal verilere de yansdı. 1890’larda en yaygın eğitim sistemine sahip olan millet Rumlardı. Rum Patrikliği ve Yunanistan, Makedonya’daki konsolosları yoluyla kültür atağı başlatarak bu konuda öncü oldular. Selanik ve Manastır’da 1877’de Rum Okullarının sayısı 256 civarındayken, bu sayı 1896’da 907’ye ulaşmıştı. Sayı artışının temel hedefi Makedonya’da yaşayan Slavları, Rum davasına kazandırılabilirdi. Durumun önemini kavrayan Bulgarlarda ise durum pek farklı değildi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru öğrenci sayısı 17 bin dolaylarına kadar ulaşmıştı.²¹¹ İngiliz diplomat Sir Charles Eliot’a göre 1900 yılında Makedonya’da ırk denince belli bir siyasi grup anlaşılıyordu. Gerçekten de bir yanda Yunan diğer yanda Bulgar milliyetçileri Slav köylülerini kendi yanlarına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla okullar kuruldu, kiliseler yaptırıldı, haritalar ve istatistikler hazırlandı. Ayrıca hem yerli hem de yabancı destekle milli çeteler oluşturuldu.²¹² Mücadele rekabetle birleşince bir sonraki adım çetecilik olacaktı ve bölgenin kaçınılmaz gerçeği haline gelecekti.

Yerel mücadelede bir başka kırılma noktası da Bulgar Prensiği’nin Doğu Rumeli’yi ilhak etmesi ve Bulgarların Sırplarla yapılan savaşı kazanması oldu.²¹³ Sırbistan, Kasım 1885 Bulgaristan’a savaş açtı ancak savaş Bulgaristan’ın galibiyeti ile sonuçlandı. Çünkü artık bölgede çok güçlenmiş bir Bulgaristan vardı. Artık temel hedefi Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetindeki Makedonya bölgesine yönelebilirdi. Bölgedeki diğer devletler

²¹⁰ Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2013, s.342.

²¹¹ Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler*, s.43-44.

²¹² Mazower, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, s.145.

²¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi, C. VIII*, s.151.

Bulgarların bu politikasına karşı çıkararak onun gücünü kırma yoluna gitti. Bu başarısızlık Sırbistan'ı, Bulgar ve Yunanlıları Makedonya'da başarıya taşıyan yöntem olan dernek faaliyetleri altında siyasi amaçlarını gerçekleştirme politikasını takip etmeye yöneltti.²¹⁴ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin bir kısmının terör eylemleri vasıtasıyla Avrupa kamuoyunun ilgisini yaşadıkları bölgeye çekmeyi başarması²¹⁵ özgürlük taraftarı Bulgarlar, Yunan ve Sırlara da ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Bulgar komitacılar kendi davaları için büyük devletlerin ilgisini bölgeye çekebilmek adına silahlı mücadele yöntemine başvurmaya başlamıştı.²¹⁶ Gizli örgütler vasıtasıyla bu amaçları gerçekleştirmeyi planlayan Bulgarlar, 22 Ekim 1893'te Selanik'te "Makedon İhtilal Örgütü" adıyla bir komite kurdu.²¹⁷ Sonraki dönemde adı birkaç kez değişen örgüt 1902'den itibaren "İç Makedonya Devrimci Örgütü" (İMDÖ) adıyla faaliyetlerini sürdürdü. Örgüt 1890'lardan itibaren Makedonya Sorunun önemli bir aktörü haline gelmişti.²¹⁸ Örgütün kurucuları arasında öğretmen olanlar, Damian Gruyev, Hristo Bostanciev, Petar Pop Arsov, Doktor Hristo Tatarçev ve Kitapçı Ivan Hacı Nikolov ile Anton Dimitrov gibi isimlerdi. Bu isimlerin mesleklerine bakıldığında eğitimli insanlar olduğu görülüyordu.²¹⁹ Bir başka Bulgar örgütü 1895'te "Yüksek Makedonya Komitesi" (YMK) adıyla Bulgaristan'da kuruldu. Bu örgüt Bulgar hükümetinin anlayışı doğrultusunda Bulgar davası için mücadele edecekti. İki örgüt de silahlı çetelerle ve isyanlarla Makedonya Sorununu uluslararası bir davaya dönüştürmek için var gücüyle eylemlere başladı.²²⁰ Bulgarların faaliyetlerini gören Yunanlılar, 1894 yılında Milli Cemiyeti, 1886 yılında Sırlar da Sava Cemiyeti'ni kurarak Makedonya'yı gelecekte bir gün kendi topraklarına katmak için mücadele etmeye başladı.²²¹ 1900'lü yılların başından

²¹⁴ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.114.

²¹⁵ Ermeni Meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1976; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

²¹⁶ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.36.

²¹⁷ İlhan Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması", *Cumhuriyetin Harcı I- Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.70.

²¹⁸ Hacısalihoğlu, *Jön Türkler*, s.46.

²¹⁹ Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü", s.70.

²²⁰ Hacısalihoğlu, *Jön Türkler*, s.47.

²²¹ Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü", s.72.

itibaren komitacılıkta öncü rol oynayarak güçlenen Bulgarların eylemlerine, Makedonya üzerinde söz sahibi olmak isteyen Sırp ve Yunanlıların eylemleri de katılınca Makedonya tam bir yangın yerine dönmüştü.²²² Yöntem aynı ama amaçları farklı olan gruplar Makedonya’da çeteciliği bölgenin kaderi haline getirdi. Her yapılan eylem gelecekte bölge halkının huzuru adına yapıldığı iddiasıyla meşrulaştırılsa da en çok zarar gören bölge sakinleri oluyordu.

Çetecilerin eylemleri belli bir yöntemden yoksundu ve günün ihtiyaçlarına göre şekillenen politikalar üretiyorlardı. Bu sebeple başlarda çetelerin en önemli ihtiyacı malî kaynak bulmaktı. Çetelerin finansmanını sağlamak için zengin yabancılar kaçırılarak fidye talep ediliyor ve bu yolla ihtiyaç duydukları paraya ulaşıyorlardı. Bu olaylar arttıkça uluslararası devletler ön yargılı bakışlarının Osmanlı yönetimine çevrilmesine de sebep oldu. Bu ön yargı 1901’de Amerikan misyoneri olan Ellen Stone’nin kaçırılmasında kendini gösterdi.²²³ Olay kısa sürede uluslararası düzeyde gazete manşetlerine taşındı.²²⁴ Komitacılar meseleyi Osmanlı Devleti’nin üstüne yıkmak için olay sırasında Türkçe konuşmuşlardı. Bu olay gösterdi ki şiddet artık sadece bir geçim kaynağı değil tüm dünyanın Makedonya Sorunu olarak tanıyacağı milliyetçi siyasetin bir aracına dönüşmüştü.²²⁵ Bu olay bölgeye “terörist” yaftasının yapıştırılmasına sebep oldu.²²⁶ Makedonya’daki Bulgar komitelerinin eylemleri de bu olayla uluslararası kamuoyunda yer aldı.²²⁷ Yeni siyasal eşkıyalık faaliyetleri tartışılmayacak ölçüde başarılı olmuştu. Ellen Stone olayına olan basın ilgisi yeni gelişmelerin kapısını araladı.

²²² *Makedonya’daki Osmanlı*, s.11.

²²³ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mahir Aydın, “Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması”, *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, İstanbul 1998, s.239-258.

²²⁴ Ellen Stone’nin kaçırılmasına dair haber Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Avustralya gibi birçok ülkenin gazetesinde yer almıştır. Bunlar; *The Houston Daily Post* (Houston, TX), 7 September 1901, ps.3 ; *The Evening World* (New York, NY), 27 September , 1901 ; *The Evening World* (New York, NY), 27 September , 1901 ; *Le Temps* (Paris), 10 Septembre 1901, s.2 ; *Le Matin* (Paris), 9 Septembre, 1901, s.3; *The Telegraph (Brisbane, Qld.)* 29 November 1901, s.4; *The Times*,9 Septembre, 1901, s.4.

²²⁵ Mazower, *Selanik*, s.347.

²²⁶ Maria Todorova, *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.240.

²²⁷ “Macedonia’s Struggle for Liberty- An Explanation of the Balkan Situation”, *The Minneapolis Journal*, 11 February 1903, s.4.

Kısaca Osmanlı Devleti'nin Vilayât-ı Selâse olarak adlandırdığı onun dışındaki unsurların ise Makedonya diye tabir ettiği bölgenin bir kargaşa ortamına sürüklendiği görülmüyordu. Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmak isteyen bölge devletleri, milliyet, din ve ekonomik unsurların yanına Batı kamuoyunun da çıkarlara dayanan ilgisini bölgeye çekmek isteyince terörü bir araç olarak kullanmaktan geri durmamıştır. Terör artık kurulan örgütler ve çeteler vasıtasıyla bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntem önce Ellen Stone olayında olduğu gibi Avrupalı devletlerin bölgeye ilgisini çekmek için sonra da Osmanlı yönetiminin yetersizliklerine dikkat çekmek için kullanıldı. Makedonya'daki sorunlar uluslararası bir boyut kazandıkça mesele bir kördüğümüne dönüşmüştür. II. Abdülhamid bölgede gelişen siyasi ortamı yakından izlemiş ve Avrupa müdahalesi belirlediği vakit olayı diplomatik olarak çözebilmek için yeni formüller ortaya koymuştur. Daha önce denenmiş ve başarılı olmuş bir yöntem olan Umumi Müfettişlik makamını Makedonya Meselesinin diplomatik olarak çözümünde bir anahtar olarak tekrar tesis etmiştir. Rumeli Umumi Müfettişliği bahsine geçmeden önce kısaca bölgenin idarî teşkilatı hakkında bilgi vermek gerekir.

2.3. Rumeli'deki İdarî Teşkilatın Dönüşümü

Ayastefanos Antlaşması'yla Bulgarlara verilen Makedonya bölgesi, Berlin Antlaşmasıyla tekrar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girince, Bulgarlar açısından “Büyük Bulgaristan” fikri bir hedef haline geldi. Çünkü Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi, Rumeli vilayetlerinde Avrupa devletlerinin denetimde reformlar yapılmasını ön görüyordu.²²⁸ Osmanlı idarî yapılanmasında Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerine “*Vilayât-ı Selâse*” ismi verildi. Makedonya olarak tanımlanan bölge, Balkan yarımadasının güneybatısında, Selanik vilayetinin tamamını, Kosova ve Manastır vilayetlerinin Arnavutluk'tan geri kalan kısımlarını kapsıyordu.²²⁹ XIX. yüzyıldan itibaren bir coğrafi terim olarak tekrar kullanılmaya başlayan Makedonya adı Osmanlı Devleti yöneticilerince kullanılmamaya özen gösterildi.²³⁰ Hatta Osmanlı mülkî idaresinde resmî bir olarak bu ismin kullanması yasaklandı.²³¹ Çünkü Avrupalı

²²⁸ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.33.

²²⁹ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.81.

²³⁰ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.2.

²³¹ BOA. A.MTZ. (04). 91/84 ; BOA. A.MTZ.(04), 92/18; Beydilli, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair”, s.77.

devletlerin ve bölge devletlerinin kullandığı Makedonya ismi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini sonlandırmayı amaçlayan düşüncenin tercihi olarak görülüyordu. Resmi olarak devlet, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleriyle bunlara bağlı kaza ve köylerden meydana gelen bölge için Vilayât-ı Selâse ismini tercih etmiştir. Sadaret ve Müfettişlik yazışmalarında Rumeli Vilayât-ı Şahanesi ve Rumeli Müfettişliği ifadeleri sıklıkla kullanılmıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti batılı devletlerin gerisinde kalmanın yarattığı sorunlarla başa çıkabilmek için yoğun bir idarî yapı değişimi ve dönüşümü içerisine girmiştir. Tanzimat'la başlayan idarî ve malî alandaki değişim ve dönüşüm devletin merkezîyetçi yapısını güçlendirme amacı taşıyordu. Bunun yanı sıra yerel yönetimlere de sorumluluk yüklenerek görevin paylaşılması ve bölgesel sorunların yerinde çözülmesi istenen nihai hedeflerden biriydi. Nitekim 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri²³² ile vilayetlerin taşra teşkilatlarında idarî düzenlemeye gidildi.²³³ Devlet teşkilatında yapılan yeni düzenlere göre, eyaletlerin adı vilayet olarak değiştirildi. Ayrıca sınırları daraltılan yeni kurgulanan vilayet örgütü ortaya çıktı. Vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar da nahiyeye ve köylere ayrıldı. Bütün bu idarî birimlerin en üst amiri vali oldu. Valinin yetkisi altında, sancakta bir mutasarrıf, kazada bir kaymakam, nahiyede bir müdür, kariye veya mahallede seçilmiş bir muhtar tarafından yönetecek idareciler olacaktı. Bu yapıda her alt birim bir üste karşı sorumlu hale getirildi. Böylece valinin görev ve yetkilerine ciddi değişiklikler oldu. Valinin yetki ve sorumluluğu mülki, malî, güvenlik, siyasi ve

²³² Ayrıntılı Bilgi için bakınız: Erkan Tural, "1864 ve 1871 Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 14, Sayı 1, Ocak 2015, s.71-91; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III; Tuna Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 1996, s.67-81; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı:5, Eylül 1996, s. 89-103; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VII, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı:5, Kasım 1996, s. 89-99.

²³³ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idarî yapısında değişim ve dönüşümler için bakınız: Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Basımevi, Ankara, 1991. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

hukuki işleri olarak bölümlere ayrıldı.²³⁴ Bunun bir sonucu olarak da idarî birimler arasında dikey bir hiyerarşi kurulmuş oldu.²³⁵

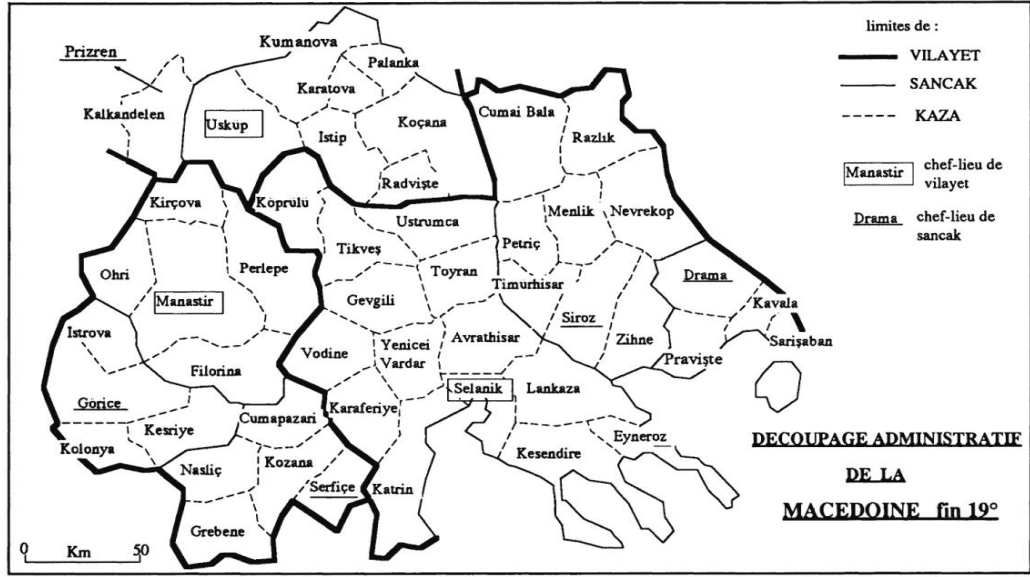
Harita 3: Vilayât-ı Selâse Haritası²³⁶

Kaynak: Nick Anastasovski, *Contestations over Macedonian Identity 1870–1912*, School Of Social Sciences Melbourne, Victoria, 2005, s.60.

²³⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.384.

²³⁵ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2(1), s.36.

²³⁶ Yabancı kaynaklı haritayı kullanma sebebimiz tespit edebildiğimiz kadarıyla vilayet sınırlarını en net gösteren haritadır. Vilayet of Skopje (Üsküp Vilayeti), Vilayet of Solun (Selanik Vilayeti), Vilayet of Bitola (Manastır Vilayeti).

Harita 4: Vilayât-ı Selâse Vilayet, Sancak ve Kazaları

Kaynak: Daniel Panzac, “La population de la Macédoine au XIXe siècle (1820-1912)”, In: Revue du monde musulman et de la Méditerranée, n°66, Les Balkans à l’époque Ottomane, 1992, pp. 121.

2.4. Umumî Müfettişlik Uygulamasının Ortaya Çıkışı ve Rumeli Umumî Müfettişliğinin Oluşturulması

Hüseyin Hilmi Paşa’nın bölgeye Umumî Müfettiş olarak gönderilmesinin en önemli sebeplerinden birisi II. İbrahim Hamdi Bey tarafından hazırlanan “Makedonya Meselesinin Sebeb-i Zuhuru” adlı layihada ortaya konulan tespitlerdir. Rapordaki tespitlerde Makedonya’nın devletten koparılamaya çalışıldığı ifade ediliyordu ki tam da bu padişahın endişesini arttıracak sonuçlardı. Rumeli Nizamnamesinin uygulanmasının Girit Meselesi örneğinde olduğu gibi sonuçlanabileceği kaygısıyla II. Abdülhamid tarafından kasıtlı olarak uygulamaya konulmamıştır. Ayrıca tüm unsurların bölgeye önce Büyük devletlerin ilgisini çekmek sonra bu yolla özerk bir yönetim yapısı oluşturduktan sonra bağımsızlığa giden yolu açmak amacıyla oldukları gerçeği ortaya çıkar. Bundna başka olarak bölgedeki etnik grupların devlet kurma iddialarına büyük devletlerin çıkarları da eklenince ortaya çok büyük sorunlar çıkacağı aşikârdır.²³⁷

²³⁷ Zekeriya Türkmen, “Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere’nin Rolüne Dair Bir Vesika”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1989, s.61.; Sabri SÜRGEVİL, “Makedonya Meselesi Hakkında Bir Layiha ve Düşünceler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.V, İzmir, 1990, s.135-167.

Osmanlı Devleti'nde, müfettişlik uygulaması ilk olarak olağanüstü durumlarda ilgili bölgede denetim yapmak için ortaya çıkmıştır. Örneğin Viyana bozgunu sonrası Anadolu'da çıkan eşkıyalık olaylarına karşı Paşa rütbesinde teftiş memurları tayin edilmiştir. Bu görevlilerin sorumluluğu bölgedeki aksaklıkları tespit ederek çözüm önerileri sunmaktı. Tanzimat fermanının ilanından sonra bu uygulama bir adım öteye götürüldü. Tanzimat döneminin başlamasıyla birlikte siyasi, toplumsal ve ekonomik yapınının batılı anlamda düzenlenmesi amaçlayan reformların hayata geçirildiği bir dönem başladı. Ancak ilk uygulamalarda yaşanan aksaklıklar devleti yeni çareler aramaya götürdü. Tanzimatın getirdiği yeniliklerin taşradaki uygulamalarını görmek, aksaklıkları gidermek için ve daha iyi bir yönetim için tekliflerde bulunmak üzere belirli aralıklarla ülkede teftişler yapılmasına karar verildi. Tanzimat öncesi böyle bir uygulama olmamakla birlikte gerek duyulduğunda müfettişler gönderiliyordu. Müfettiş olarak gönderilen kişiler halk içinde saygı duyulan isimlerdi. Bu isimlerin mahiyetinde her türlü ihtisas sahibi memurlar vardı.²³⁸ Bu müfettişler artık gittikleri bölgedeki karşılaşılan güçlükleri saptayıp bunların çözümü için yardımcı olmaya başlamıştır. 1840 ve 1842 yıllarında yapılan teftişler alt yapı eksikliği sebebiyle gözle görülür bir sonuç yaratmamıştır. Daha sonra edinilen tecrübeyle birlikte planlı bir program hazırlanmıştır. Ayrıca müfettişlerin teftişi ne şekilde yapacaklarına dair bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatnameye göre müfettişlere, teftiş edecekleri yerlerin durumunu görüp tetkik etmek, Tanzimat fermanın hükümlerini tam anlamıyla hayata geçirecek tedbirleri almak, bu hükümlere aykırı gördükleri halleri men etmek, Tanzimat hükümlerine aykırı hareket eden memurları ve memurluk ahlakına uygun olmayanların cezalandırılması için gerekli girişimleri yapmak gibi sorumluluklar verildi. Müfettişler ayrıca ülkedeki vali, kaymakam ve kaza müdürlerini denetleyerek başarılı olanları taltif ederken kusuru bulunanları ise merkeze bildireceklerdi.²³⁹ Devlet idaresindeki aksaklıkların reformlar yoluyla düzenlenmeye çalışılması müfettişlere verilen yetkilerinde zaman içinde arttırmıştır. Müfettişlere verilen yetkilerin artırılması daha sonra sorunlu bölgelere geniş yetkilerle Umumî Müfettiş atanmasının da alt yapısını oluşturmuştur.

Umumî Müfettişlik uygulaması ise ilk olarak, Berlin Antlaşmasının 61. maddesi uyarınca daha önce ıslahat istenen Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratü'l-aziz, Diyarbakir

²³⁸ M. Murat Öntüğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya, 2009, s.15.

²³⁹ Öntüğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, s.18-19.

vilayetlerini kapsayan *Vilayât-ı Sitte* denilen bölgede uygulandı. Müfettişliğin kurulmasını hızlandıran gelişme 1894 Sason İsyanı oldu. İsyân sonrası Avrupalı Devletler bölge için Osmanlı Devleti'ne yapılmasını istediği ıslahatları dikte ettirdi. II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin bölgeye Hıristiyan bir vali atama düşüncesinde olduğunu anlayınca 27 Haziran 1895'te Anadolu Vilayeti Umum Müfettişliği'ni oluşturup başına Ahmet Şakir Paşa'yı atadı. Çok geniş yetkilerle getirildiği bu görev II. Abdülhamid'in deyimiyile pek büyük bir memuriyetti ve devletin, İslâm'ın saadetini sağlayabileceği gibi yıkımına dahi sebep olabilecek nitelikteydi.²⁴⁰ Padişah bu memuriyete oldukça güvenmekte hatta devletin kaderini belirleyecek bir önem yüklemektedir. Çünkü devletin bekası ve iktidarının güçlendirilmesi temelinde devlet gücünün artırılması; yine bu ekseninde taşra da dâhil olmak üzere toplumun bütününe temas eden bir iktidarın önemi anlaşılmıştı. Bu vesile ile taşrada neler olup bittiğine dair durumu teftiş eden, gördüğü aksaklıkları rapor eden ve icraat gücüne sahip kişiler müfettiş yapıldı.²⁴¹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın atandığı Rumeli Umumî Müfettişliği de aynı düşüncelerle oluşturulmuştu. Ek olarak II. Abdülhamid'in bu anlamda Avrupalılarla ilişki kurma biçimini de doğrudan etkileyecek bir teşkilat yapısı da ortaya çıkmıştır.

2.4.1. Rumeli Umumî Müfettişliğinin İdarî Yapısı ve Sorumlulukları

Rumeli topraklarında artan isyanlara çetecilik faaliyetlerinin de eklenmesiyle 1902 yılının sonlarına doğru şiddet had safhaya ulaşmıştı. Süreç ve içinde bulunulan şartlar II. Abdülhamid yönetimini, Doğu Rumeli ve Girit örneğinde olduğu gibi benzer bir vaka yaşamamak için çözüm arayışına zorluyordu. İsyânlar, çetecilik faaliyetleri, Avrupalı devletlerin çıkarları ölçüsünde meseleye dâhil olmaları, yerel halkın beklentileri ve hükümetin Rumeli topraklarında uyguladığı politikanın beklentileri karşılammaması meseleyi kördüğüm haline getirdi. II. Abdülhamid yönetimi 29 Kasım 1902'de Rumeli Vilayât-ı Talimatnamesi ile bu kördüğümü Osmanlı Devleti adına çözmek için icraatları yerinde gerçekleştirecek genel bir vali atayarak Rumeli Umumî Müfettişliği'ni tanzim etti.²⁴²

²⁴⁰ Karaca, *Anadolu Islahatı*, s.44-56.

²⁴¹ Ayfer Genç Yılmaz, "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler, Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.I, Sayı I, İstanbul, 2013, s.51.

²⁴² BOA. Y.A.RES, 118/82.

Kosova, Manastır ve Selanik'i içine alan Vilayât-ı Selâse'de ıslahatları gerçekleştirmek üzere valilerden daha geniş bir yetkiye sahip olan Umumî Müfettişlik makamı oluşturuldu. Programın uygulayıcısı ve denetleyicisi olarak 30 Kasım 1902'de Yemen eski Valisi Hüseyin Hilmi Paşa Umumî Müfettiş tayin edildi.²⁴³ Teftiş-i Askerî Komisyonu Azası Ferik Nasır Paşa²⁴⁴, Ticaret ve Nâfia Nezareti Turuk ve Meabir Müdürü Yusuf Razi Bey ve Ziraat Müfettişi Nesib Beylerde Hilmi Paşa'nın maiyetine atandı.²⁴⁵ Ayrıca Maliye Nezareti müdürlerinden Nurettin Bey ve Şura-yı Devlet üyelerinden İhsan Bey'de onlara yardımcı olacaklardı.²⁴⁶

Umumî Müfettişliğin bölgede gerçekleştireceği ıslahatları denetlemesi için İstanbul'da bir başkan ve üç üyeden oluşan özel bir komisyon kuruldu. Komisyonun başına Konya Valisi Mehmet Ferid (Avlonyalı) Paşa,²⁴⁷ başkıtabetine de Şura-yı Devlet muavinlerinden Süleyman Faik Bey getirildi.²⁴⁸ Vilayât-ı Selâse'de icra edilecek ıslahatlara dair tüm bilgi ve belgeler bu komisyona buradan da padişaha iletilecekti.²⁴⁹ Talimatnameye göre Umumî Müfettişliğin yönetim şeması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

²⁴³ Belgenin Orijinali için Bakınız: Ek:21.

²⁴⁴ BOA, BEO, 1959/146905/1.

²⁴⁵ BOA, BEO, 1959/146905/2.

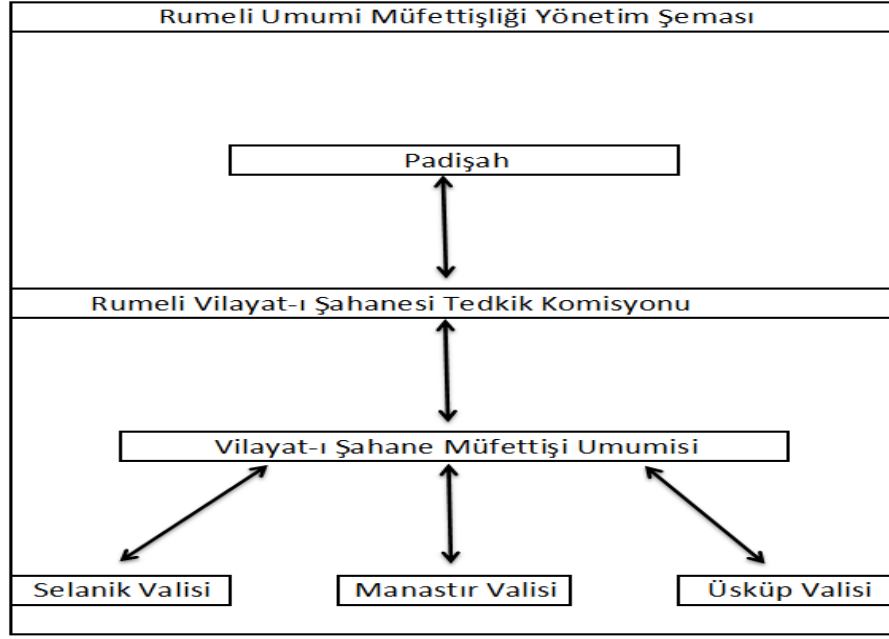
²⁴⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s.157.

²⁴⁷ BOA, BEO, 1957/146718. (29 Şaban1320 / 01 Aralık 1902).

²⁴⁸ BOA, BEO, 1959/146874. (04 Ramazan1320 / 05 Aralık 1902).

²⁴⁹ Abdülhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Kitap, İstanbul: 2014, s.219.

Tablo 4
Umumî Müfettişlik Yönetim Şeması

Rumeli Islahatı Komisyonu üyeliğine, Mülkiye Memurları Komisyonu üyesi Muhittin Bey ile Temyiz Mahkemesi üyelerinden Emin Bey atandı. Komisyona ayrıca yabancı devletlerin elçilerinin talebiyle Hıristiyan bir aza da atanmak istenmişti. Bu isteğin gerekçesi ise Babiâli yönetimi ve padişahın Batılı devletlerin olumlu karşılayacağı bir izlenim yaratmasını sağlamaktı.²⁵⁰ Komisyona henüz üçüncü üye atanmadan, Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa, 14 Ocak 1903'te Said Paşa'dan boşalan Sadarete getirildi. Mehmet Ferid Paşa'nın yeni görevinde üzerinde hassasiyetle durması gereken hususlardan biri de Rumeli'deki karışık siyasi ve toplumsal yapının düzeltilmesine yönelik politikalar belirlemek olmuştur. Dolayısıyla sadrazam olarak konuyla doğrudan ilgilenmeye başlayınca komisyon kendiliğinden işlevini yitirmişti.²⁵¹

Müfettişliğin görev, yetki ve sorumlulukları nizamnamelerde tespit edilmiştir. Rumeli'de yeni gelişmeler ortaya çıktıkça ve Avrupalı devletler Rumeli ile alakalı işlere doğrudan müdahale ettikçe müfettişin görev ve sorumluluklarında öz aynı kalsa da birtakım

²⁵⁰ Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s.219.

²⁵¹ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s.481.

değişiklikler yapılmıştır. Nitekim 11 Aralık 1902'de *Rumeli Umumî Müfettişliği Talimatnamesi* 5 fasıl ve 18 madde olarak ilgili devlet kurumlarına, iki gün sonra da sefaretlere tebliğ edildi. Talimatnamenin içeriği şöyleydi:²⁵²

I. Fasıl: İdarî Teşkilatlanma-Genel Esaslar

1. Madde: Valiler bayındırlık, ticaret, ziraat ve sanayi tesisleri ile eğitimin gelişmesine özen gösterecek, maiyetlerine birer maarif müdürü tayin edilecek. Maarif ve ziraat müdürleri bulunmayan vilayetlere de birer maarif ve ziraat müdürü tayin edilecek,
2. Madde: Valilerin maiyetinde Hariciye Nezareti tarafından seçilecek bir Umum-ı Ecnebiye Müdürü bulundurulacak,
3. Madde: Vilayet merkezlerinde de birer kaymakamlık kurulacak,
4. Madde: Memurları vilayetlerce seçilen ve atanan Vilayât-ı Selâse'de, valiler, bu memurların ehil olmalarına dikkat edecek; mutasarrıf, mektupçu, kaymakam ve diğer memurların seçiminde Dâhil-i Memurin-i Mülkiye Komisyonu inceleme yapacak,
5. Madde: Jandarma emir ve subayları ile polis müdürü ve komiserlerin dairelerinde azil, tebdil ve seçilme işlemleri valilerin onayı ile gerçekleşecek,
6. Madde: Vilayetlerde jandarmalar, Müslüman ve Hıristiyanlardan teşekkül edilecek,
7. Madde: Müslümanlar için jandarma mesleğine alınacaklarda askerî hizmette bulunup, hizmet süresi içinde ceza görmemiş olanlar tercih edilecek,
8. Madde: Vilayetlerin polis komiserleri Müslüman ve Hıristiyanlardan olacak; komiserlerin namuslu ve ceza görmemiş olmaları, Türkçe okuyup-yazma bilmeleri şartı aranacak; Türkçeden başka dillere vâkıf olanlar ve Müslümanlardan bu vasıflara sahip olup, askerliğini yapmış bulunanlar ruhsatlı sayılacak,
9. Madde: Vilâyetlerde güvenliği ihlâl edecek olaylar çıktığında Jandarma yetersiz kalıp vilayetlerde asker ihtiyacı hâsıl olduğu takdirde valinin isteğiyle mahalli askerî makamlardan kuvvet isteyebilecekti. ²⁵³

²⁵² İSAM/HHPE/3/155/1.

²⁵³ İSAM/HHPE/3/155/2.

10. Madde: Mahkeme olmayan yerlerde Teşkil-i Mehakimi Kanununa uygun olarak mahkemeler kurulacak ve mahkemelere atanacak hâkimlerin yarısı Müslüman yarısı Hristiyan olup ehil olan hâkimlerden Hukuk mektebinden mezun olan ya da Adliyeden yetişmişler tercih edilecek,
11. Madde: Kazalarda hukuk ve ceza işlerini yürütmekte olan mahkemeler bazı kazalarda ve livalarda olduğu gibi Hukuk Mahkemesi ve Ceza Mahkemesi olarak ikiye ayrılacak; Hukuk Mahkemesine Naibler, Ceza Mahkemelerine adliyeden yetişmiş bir başkan bir yardımcı bir de sorgu hâkimi atanacak,
12. Madde: Mahkemeler bağımsız hareket edecek ve herhangi bir müdahaleye kapalı olacaktır. Hâkimler ve adlîye memurlarından kanuna karşı çıkan olursa durum valiler ve Umumî Müfettiş tarafından derhal Adlîye Nezareti'ne yazılı olarak bildirilecek; Nezaretçe bunlar derhal açığa alınıp mahkemeye çıkarılacaktır. Ayrıca soruşturmaları ihmal edenler görülürse ihmal edenlerin işine son verilecek ve bu kişiler mahkemeye çıkarılacaktır.

Talimatnamenin üçüncü bölümü bölgenin maarif teşkilatını geliştirmeye yönelik maddeler içermektedir. Buna göre;

13. Madde: 50 ve daha fazla hanesi olan ve okulları olmayan köylerde ilkokul; kazalarda ilkokul ve ortaokullar; liva ve vilayet merkezlerinde ise Ortaokul ve karma ortaokullar açılacak,
14. Madde: Her vilayetin eğitim hissesinin 3/2'si o vilayetin genel eğitim giderine ve 3/2'si yüksek mekteplere ayrılacak,

Talimatnamenin dördüncü bölümü bayındırlık işlerine ayrılmıştır:

15. Madde: Yolların inşası için mükellefiyet işçilik usulünün yanı sıra her vilayet gelirinin % 5'i bayındırlık işlerine ayrılmıştır.

Talimatnamede Umumî Müfettişin görev, yetki ve sorumlulukları şöyle belirlenmiştir:

16. Madde: Rumeli Vilâyetleri hakkında talimatnamesinde ön görülen ıslahatları uygulamaktır,
17. Madde: Umumî Müfettiş, öncelikle talimatnamenin uygulanmasını takip edecek; ikinci olarak talimatname uygulanmıyorsa valileri uyarıp Babîâlî'yi haberdar edecek; üçüncü olarak vilayetin idare ve maliyesini denetleyecek yanı sıra ıslaha

gerekli bir durumu Babîâliye bildirecektir. Dördüncüsü valilere danışarak gerektiğinde memurları azledebilme ve gerekenleri mahkemeye verebilme, bu gibi memurlardan irade ile tayin edilmiş olanların yerlerine başkalarının tayini için Bâbîâli'ye müracaat edebilme yetkileridir.

18. Madde: Valilerin talimatnameyi uygulamalarına ve Umumî Müfettişin teftişlerine dair Babîâli'ye gönderilecek tebliğlerin danışma merci olmak, talimatname ile ilgili valiler ve Umumî müfettiş ile haberleşme, kararları sadaret makamına hızlıca bildirmek amacıyla Babîâli'de bir başkan ile iki üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştu.²⁵⁴

Talimatname ile görev ve yetkileri belirlenen Hüseyin Hilmi Paşa, Umumî Müfettiş sıfatıyla hızlıca görevinin başına geçti. 8 Aralık 1902'de Umumî Müfettişliğin merkezi olan Selanik'e giderek kendisine verilen görevleri yerine getirmek için derhal çalışmalara başladı.

2.4.1.1. Viyana Islahat Programının Etkileri

II. Abdülhamid yönetimi önceki dönemden çok daha etkin bir politika güderek Rumeli'deki sorunlara bir çare aramış olsa da Avrupalı devletler bu girişimleri yeterli bulmamıştı. Bunun altında yatan sebep ise Osmanlı devlet adamlarının zorda kaldıklarında kendiliğinden teoride sorunları çözen birkaç yönetmelik ve yasayı alalecele ilan ederek durumu idare etme yönetimiyle hareket etmeleridir.²⁵⁵ Bu düşüncüyü doğrulayan gelişme 1903 yılı başında, Viyana'da Rusya Dışişleri Bakanı V. Lamsdorff ve Avusturya Dış İşleri Bakanı Goluçovski arasında Rumeli ıslahatı esaslarını belirleyen yeni bir anlaşma yapılmasıdır. Berlin Antlaşmasını imzalamış olan diğer devletlerin onayı alınarak Viyana Islahat Programı olarak adlandırılan kararlar bir memorandum şeklinde 21 Şubat 1903'te Babîâli'ye verildi.²⁵⁶ Memorandumda geçen esaslar, Osmanlı Devleti'nin ıslahat tasarısına ek olarak yeni bir şey ortaya koymamakla birlikte bazı hususlarda düzenlenmeleri ön görmektedir. Ancak hiçbir şey önermese bile Avrupalı

²⁵⁴ İSAM/HHPE/3/155/3.

²⁵⁵ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.168.

²⁵⁶ *The Washington Times* gazetesinin 23 Şubat 1903 tarihli sayısında "Powers Reform Plan Submitted to Porte" başlığı altındaki haberde Viyana Islahat programının maddeleri verilmiştir.

devletlerin bu meselede kendilerini var etme çabaları da gözden kaçmamalıdır. Viyana Islahat Programına göre;

- “Umumî müfettişin üç yıldan önce görevinden alınmaması; alındığı takdirde Avusturya ve Rusya devletlerine danışılması,
- Umumî Müfettişe gerek gördüğü anda, İstanbul’dan izin beklemeden, askerî kuvvetleri kullanma ve üç vilayetin her yerinde asker istihdamı oluşturma konularında yetki verilmesi; Vilayât-ı Selâse valilerinin müfettişin talimatlarına harfiyen uyması,
- Hükümetin Arnavutların kanundışı faaliyetlerini hemen engellemek için çare ve yollar bulması,
- Polis ve jandarmanın yabancı temsilciler vasıtasıyla düzenlenmesi, asayiş kuvvetlerinin ve bekçilerin nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşturulması,
- Vilayât-ı Selâse şehirlerinin her biri için gelir gider bütçesi oluşturup gelirin bir kısmının vilayetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılması” gibi istekler sıralanıyordu.²⁵⁷

Bu düzenleme Osmanlı Devleti’nin ortaya koyduğu talimatnameden çok farklı bir içeriğe sahip değildi.²⁵⁸ Bu sebeple Osmanlı yöneticileri talimatnameye ek olarak gördükleri bu ıslahat programını hızlı bir şekilde kabul etmişlerdi. Batılı bazı yazarlar, Osmanlı yöneticilerinin alışlagelenin aksine tasayı hızlıca onaylamasını, tasarının yüzeysel oluşuna ve yeni bir şey vadetmemesine bağladı.²⁵⁹

23 Şubat 1903 tarihinde onaylanan programın, *Rumili Vilâyât-ı Şâhânesi Hakkındaki Ta’lîmâta zeyl* adıyla Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa’ya gönderilmesine karar

²⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, 157-158; Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.171; Güler Yarcı, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı I, 2013, s.94.

²⁵⁸ Amerika Birleşik Devletlerinde yayımlanan *The Washington Times* gazetesi bu ıslahat tasarısını, yayımlandıktan yalnızca iki gün sonra okuyucularıyla paylaşmıştı. 23 February 1903.

²⁵⁹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.168.

verildi.²⁶⁰ 7 maddelik bu yeni talimatnamenin Viyana Islahat Programından tek farkı Arnavutlarla ilgili maddenin metinde yer almamasıydı. Talimatnamenin içeriği şöyledir:

1. Madde; Umumî Müfettişlik görev süresi 3 yıl olarak belirlenecek, ayrıca Umumî Müfettiş merkeze danışmaksızın asker gücünü kullanabilecek, müfettişin gerekli görürse Vilayât-ı Selâse sınırları içinde asker istihdamı yetkisi bulunacaktır;
2. Madde: Vilayât-ı Selâse valileri Umumî Müfettişin talimatlarına titizlikle uyacaktır,
3. Madde: Polis ve jandarmanın yeniden yapılandırılarak düzenlenmesi yabancı uzmanların altyapıyı çalışmalarıyla tamamlanacaktır. Nüfusla orantılı olarak Müslüman ve gayrimüslim jandarma sayısı yeniden belirlenecek. Jandarma komutanları, önceki hizmetlerinde başarılı ve ahlaki açıdan uygun subayların seçilecektir. Polis teşkilatının da yeniden yapılandırılmasında aynı kıstaslar geçerli olacaktı. Yukarıda adı geçen Rumeli Vilayetleri Talimatnamesi'nin sekizinci maddesi gereğince görev alacak Müslüman ve gayrimüslim komiserler ve polis memurları Türkçe okuma yazmayı bilecekler, ancak bu şartı sağlayan gayrimüslimlerin sayısı sınırlı olduğunda bu şartta da esneklik sağlanacak,
4. Madde: Köy bekçileri o köy halkı içerisinde seçilecek, Hıristiyan sayısının daha çok olduğu köylerde bu bekçiler Hıristiyanlardan seçilecektir,
5. Madde: Hıristiyanlara karşı yapılan aşırılıklardan sorumlu olanların kanunlara uymaları için Osmanlı yönetimi gerekeni yapacaktır,
6. Madde: Osmanlı hükümeti siyasi suçlular için genel af çıkaracak, çatışmalardan dolayı göç edenler tekrar evlerine geri getirilecek ve davası görülmekte veya araştırılmakta olan tüm cinayet ve kamu hukukuna giren suçlar geciktirilmeden sonuçlanacaktır,
7. Madde: Her vilayette yıl başlangıcında gelir ve gider bütçeleri hazırlanacak, vergi gelirleri öncelikle sivil ve askerî hizmetler de dâhil olan yerel idarenin ihtiyaçlarına tahsis edilecek; Aşarın toplanmasında toptan ihale usulü kaldırılıp, yerine göre köy köy ve isme göre ihaleye verilecek, sorun olduğunda ise köylü mahkemelere başvurabilecektir. Eğer ihaleye giren kimse olmazsa veya verilen fiyat gerçek fiyatın altında kalırsa bu takdirde aşar, reji düzenlemelerine uygun

²⁶⁰ İSAM/HHPE/3/158/1/2.

olarak idare olunacaktır. Tüm vilayet gelirleri merkez vilayette bulunan Osmanlı Bankası acentesinde tutulan vilayet sandığına aktarılacaktır. Vilayet masrafları için bütçeden ayrılan meblağın ödenmesi bu konuyla ilgili hazırlanacak olan ve söz konusu masrafların düzenli ödenmesini amaçlayan özel bir kanuna uygun olarak gerçekleştirilecektir.²⁶¹

Talimatname incelendiğinde Umumî Müfettişin görev süresi değişikliği dışında farklı bir gelişmenin olmadığı görülmektedir. Avrupalı devletlerin Makedonya Sorunu olarak nitelendirdikleri bu meseleyi herhangi bir uluslararası komisyonu devreye sokmadan Osmanlı Devleti'nin kendi içinde halletmesine müsaade etmesi, II. Abdülhamid'i rahatlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin nizamnamesinden çok da farklı olmayan Viyana Islahat Programının onaylanması ve talimatname ile uygulamaya konulması, Osmanlı kamuoyuna Avrupa baskısını hissettirmeme gayretine bağlanabilir. Yanı sıra yeni tasarıda Müfettiş-i Umumî makamının arz ettiği önem artmaktadır. Kısaca Viyana tasarısı tüm yetkiyi müfettişlik makamına bırakmaktadır.

Bu gelişmelerden sonra meseleyi iki boyut üzerinden takip etmek yerinde olacaktır. Birincisi Vilayât-ı Selâse kurumunun Osmanlı-Batı ilişkilerine kazandırdığı boyut, ikincisi bu göreve getirilen Hüseyin Hilmi Paşa'nın kendisi, devleti ve Batı arasındaki dengeyi kuracak politika ve uygulamalarının tespitidir.

Vilayât-ı Selâse Kurumu, Osmanlı ile Batı arasında yazılı olmasa da pratikte kabul gören ilişkilerin -en azından bir süreliğine- savaş yerine siyaseten yürütülmesine dair ortaklığa da işaret etmektedir. Yanı sıra Batılı devletlerin Islahat Fermanı, Paris Anlaşması ve Duyun-ı Umumîye konularında başlattıkları bir siyasi tercihi, Makedonya meselesinin çözümünde de kullanmak istedikleri görülmektedir. Osmanlı bünyesindeki azınlıkların varlığını kullanarak Osmanlı siyasetine ortak olma çabaları Makedonya sorununa çözüm arayışlarında -Hıristiyan toplumunun varlığını hatırlatma ve onların haklarını koruma bağlamında- kendini göstermiştir.

²⁶¹ İSAM/HHPE/3/158.

2.5. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliğe Atanması ve Tepkiler

Osmanlı Devleti iktidarının son yüzyılında Balkan topraklarında, her geçen gün sorun derinleşmekte ve Düvel-i Muazzama'nın devletin iç işlerine müdahale etmesine sebep olan olaylar silsilesi artmaktaydı. Avrupalı devletlerin iç işlerine karışmasını engellemek için devletin, bölgede otorite problemini derinleştiren idarî, malî, eğitim ve askerî gibi hayati öneme sahip alanlarda ciddi düzenlemeye gitmesi zorunlu hale gelmiştir. II. Abdülhamid'in yönetime gelmesiyle idarî düzende farklı bir yapılanmaya gidildiği görülür. Bu yeni anlayış, sorunlu bölgelerde merkeze bağlı valilikler oluşturarak bölgenin sorunlarını doğrudan çözmeye dönük politikadır. Bu uygulama yabancı devletlerin de Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini ve baskısını azaltma amacı taşımaktadır.

Osmanlı Devleti son dönemde yaşanan gelişmelerden sonra Rumeli topraklarında ciddi bir ıslahat yapmayı gündemine tekrar aldı. Bu sebeple öncelikle 30 Kasım 1902'de yayınlanan "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimatname" ile bir Umumî müfettişlik oluşturulmasına karar verildi. Aynı gün "*ta'limâtın tatbikâtına i'tinâ etmek için teşkili lâzım gelen müfettişliğe refakatinde teftiş-i asker komisyon-ı âlisi a'zâsından bir zat bulunmak üzere Yemen valisi sâbık devletlü Hüseyin Hilmi Paşa*" atandı.²⁶² Hüseyin Hilmi Paşa, kararın kendisine ulaşmasıyla bu karardan duyduğu memnuniyeti, padişaha bağlı olduğunu ve onun döneminde yetişmiş bir idareci olarak sürekli çalışacağını ifade ediyordu.²⁶³ Zor bir dönemde bu denli önemli bir göreve atanması II. Abdülhamid'in Paşa'ya güven duyduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu görev için tercih edilmesinin sebepleri dönemin basını ve yazarları tarafından da sorgulanmıştır. Ahmet Selahaddin, Hüseyin Hilmi Paşa tercihini onun kişiliğine, daha

²⁶² BOA.BEO, 1957/146718 (17 Teşrinisânî 1318 / 30 Kasım 1902).

²⁶³ "*Yedd-i müeyyede-i hazret-i hilâfet-penâhîleriyle yetişdirilmiş ve hâkipâ-yı akdes-i hümayûn-ı şâhânelerinden başka hiçbir melce ve mürâca'atgâhı olmayup sagîr sinninden beri her dürlü eltâf ve inâyât-ı şehriyâr-ı a'zamîlerine karîha-i âtifet-sariha-i cenâb-ı mülûkânelerinden mazhar olarak magbût-ı akrân olmakda bulunmuş olan bu abd-i memlûklerine tevdi' buyrulmuş olan müfettişlik hüdmeti dahi hamden sümme hamden rızâ-yı âli-i velî-ni'met-i akdesîlerinden zerre kadar inhirâf idilmeksizin kemâl-i sıdk ve sadâkatle ifâ olunup müddet-i mu'ayyenesi hitâma tekarrüb itmiş olduğundan karîn-i tensîb-i âli buyrulacak diğere bir me'mûriyetle çerâğ ve ihsân-ı ale'l-ihsân olarak şa'sa'a-pâş-ı sunûh ve sudûr buyrulan va'd-i hümayûn-ı me'âlî-meşhûn-ı cenâb-ı pâdişâhîleriyle icrâsına mübeşşir olduğum nişân-ı fûrûğ-efşân imtiyâzın merhameten ihsânıyla ez-sernû taltif ve ihyâ buyrulamaklığımı avâtîf-ı seniyye ve merâhim-i mâlâ-nihâye-i cenâb-ı şâhânelerine min gayr-ı hadd istirhâm ve istid'âyâ mücâseret eylediğim muhât-ilm-i âlem-ârâ-yı velî-ni'met-i bî-minnet-i a'zamîleri buyruldukda ol bâbda ve her hâlde emr u fermân ve merhamet ü ihsân velî-ni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir*". (İSAM/HHPE/11/ 646).

önce yaptığı hizmetleri ve sadakatine bağlarken: “*Bu zat, Makedonya’da hükümet-i Osmâniyye’nin en büyük memur ve timsâli olan Hüseyin Hilmi Paşa’dır ki evsâfi, izah olunmağa değer. Hilmi Paşa Cezâir-i Bahr-i Sefid’de doğmuş bir Osmanlı’dır. Bir Helen inceliğine bir eski Türk şiddet azmini mizac etmiştir. Kendisi, harikulade bir hafızaya ve dekaik-i senc bir dirayet-i siyâsiyyeye mâlik, yorulmaz bir saiddir. Ahali ile Avrupa memurları arasında kendini temsil için tam Bâbîâli’nin muhtaç olduğu şahsiyet idi*” ifadelerine yer vermiştir.²⁶⁴ Bu tayin için Abdurrahman Şeref ise melaen: Hüseyin Hilmi Paşa, alafranga bir zat olmayıp, yabancılarla sıkı fıkı ilişki kurmayan, milli hissi, sadakat ve dirayeti şüphe götürmeyen birisidir. Deneyimiyle bir nevi muhtariyet idaresi olan Umumî müfettişlik teşkilatının başında olması, Makedonya bölgesinin ecnebi entrikalarının dolaştığı bir dönemde buna Umumî müfettişin alet olması veya bunların altında oyuncak olması endişelerine mahal vermeyecektir diyerek güvenilir ve deneyimli bir devlet adamı olduğu ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır.²⁶⁵ Çalışmamızın ilk bölümünde, Hüseyin Hilmi Paşa’nın öz geçmişinden bahsedilirken beraber çalıştığı devlet adamlarının onun çalışkanlığı ve dürüstlüğüne vurgu yaptıkları belirtilmişti. Hasan Tahsin Paşa, Sadrazam Ferid Paşa’ya Viyana Islahatı ile ilgili düşüncelerini aktarırken; bu programda yer alan müfettişlik makamına 3 yıllığına atama yapılması şartının Padişah’ın nezdinde de olumlu karşılandığını belirtmiştir. Hizmetlerinden ve sadakatinden memnun kaldığı ve bu göreve doğrudan atadığı Hüseyin Hilmi Paşa’nın 3 yıldan fazla bu görevde kalacağı da açıktır yorumunda bulunmuştur.²⁶⁶ Hüseyin Hilmi Paşa’nın tamamen kendi çabası ile liyakat ve başarısıyla en alt memuriyet görevinden başlayarak Paşalık rütbesine kadar yükselmiş olması çalışkanlığının bir göstergesiydi. Kendisinin bu göreve atanmasında daha önce görev yaptığı sorunlu bölgelerde asayiş problemlerine getirdiği çözümler noktasında başarılı olması etkili olmuştur.²⁶⁷ Bununla birlikte uzun süre başarıyla görev yapmış olması bu göreve seçilmesinde önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha da önemlisi padişaha sadık bir devlet adamı karakteri

²⁶⁴ Ahmed Selahaddin, *Makedonya Sorunu hakkında Bir Risale: Makedonya Mes’eleleri ve Balkan Harbi Ahiri*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331, s.30.

²⁶⁵ Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, s.67.

²⁶⁶ Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s.237.

²⁶⁷ Dinçyürek, “Reading A Bureaucratic Career Backwards: How Did Hüseyin Hilmi Pasha”, s.399.

ortaya koymasıdır. II. Abdülhamid'in bu atamayı yaparken bu kıstaslar çerçevesinde üzerine etraflıca düşündükten sonra karar verdiği görüşü ağır basmaktadır.

Müfettişlik makamına atanan üst düzey bir devlet adamı için yabancı devletlerin ve yabancı basının bu atamaya nasıl baktıkları da önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ortak bir görüş olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Avrupa basınında bu atamayı müspet ve menfi karşılayan yazılara, haberlere rastlamak mümkündür. İngiliz gazeteci Henry Noel Brailsford, Makedonya Sorunu'nu yerinde incelemek için gittiği ve Rumeli'nden ülkesine döndüğünde yayınladığı kitabında, Hüseyin Hilmi Paşa hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarır; “*Hilmi Paşa kesinlikle Osmanlı yetkilileri arasında çoğunun aksine çok daha kültürlü ve olağanüstü yetenekli bir adamdır. Biraz okumuş ve iyi Fransızca²⁶⁸ konuşuyor. Ancak hayatı boyunca Türkiye'den hiç dışarı çıkmamıştı. Üstün körü eğitimiyle oluşan idealleri Hamit dönemi etkisindeydi. Yemen'in eski valisi olan bu zat güvenilir bir “Saray” adamıydı. Padişah'tan bahsederken derin ve müzikal sesindeki etki onun Abdülhamid'e atfedilen cazibeden etkilendiğini açığa çıkarıyordu. Hilmi Paşa'da benzer bir cazibeye sahipti. Onun tarzı cömert, saygılı ve seçkin. Türk'ten ziyade Arap izlenimi veriyordu. Birinin onun hakkındaki ilk izlenimi, onun samimi ve tamamen güvenilir olmasıydı. İyimserliği bulaşıcıydı ve onun varlığı doğu da o zamana kadar nadir bulunan bir duygu olan umuda olan büyük heyecanı deneyimleyebildiniz*”.²⁶⁹ Hilmi Paşa'nın çalışkanlığını ve dürüstlüğünü ön plana çıkaran Brailsford, onun daha önce bu bölgede görev yapmamış olması eksiklik olarak görmekteydi. Fransız basınında da Hüseyin Hilmi Paşa'dan sıkça söz edildiği görülmektedir. 12 Ekim 1903 tarihli *Le Figaro* gazetesi'nde Emile Berr imzasıyla yayımlanan makalede yazarın Hüseyin Hilmi Paşa ile ilgili izlenimler hayli olumluydu: “*On ay evvel İmparatorluk kararıyla oldukça güç bir görev olan, Makedonya'yı yatıştırma görevi verilen yaklaşık 45 yaşında bir Türk. Adı Hüseyin Hilmi Paşa ve görevi bir devlet adamının hayal edebileceğinin en onurlusudur, zira onun görevi, bu altüst olmuş ülkeye barışı, orduların kaba kuvvetiyle getirmek değil de barışı sağlayacağı umut edilen reformlarla gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmeye çalışmaktır. Resmî unvanı görünüşte “Rumeli Genel Müfettişidir”. Aslında, “teftiş” eden bir*

²⁶⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Fransızca bir yazışma örneği için bakınız: Ek:6.

²⁶⁹ H.Noel Brailsford, *Macedonia, Its Races and Their Future*, London, 1906, s.300.

adamdan fazlasıdır. Teftiş etmekle yükümlü olduğu insan ve olayların karmaşasında kendi kişisel görüş ve zevklerine dayalı olarak, tek başına ve bir kalemle reform gerçekleştiren yaratan ya da reformu yok eden, düzeni getirendir”.²⁷⁰ Bu cümleler okunduğunda daha önce onu tanımayan ve hakkında herhangi bir bilgisi olmayan yabancı bir gazetecinin Hüseyin Hilmi Paşa’dan etkilendiğini, iş disiplini ve konuşmalarıyla karşısındaki kişilere görevinde başarılı olabileceğine dair güven aşıladığı anlaşılmaktadır. Bir başka Fransız gazetesi *Deux Mondes*’de ise Hüseyin Hilmi Paşa, “kusursuz yaka paltosuyla görünüşü, kırmızı fesi, fiziksel özellikleriyle, zarif, incelikli ve seçkin tavırları ile Fransızca biliyor olmasıyla, mükemmel bir oryantal diplomat” olarak tanıtılmıştır.²⁷¹

Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti’nin yapmaya çalıştığı reformları genellikle önemsiz ve zaman kaybettiren uğraşlar biçiminde gösteren bir siyaset izlemeyi tercih ediyordu. Bu yaklaşım dönemin Avrupa basınında görünür hale gelmişti. Reform tasarısının hayata geçirildiğinin duyurulmasından sonra *The Times* gazetesinin 11 Aralık 1902 nüshasında; saray otoriteleri, reform tasarısının ekonomik açıdan bir vaat içermemesine rağmen tüm askerî ve malî sorunları düzenlemeye yetkili olarak Hüseyin Hilmi Paşa’nın kendini gösterebileceği bir görev olduğu açıklamalarına yer verilmişti.²⁷² Aynı gazetenin sonraki nüshalarında benzer düşüncenin yansımalarını görmek mümkündür. “The Macedonian Question” başlığıyla yayımlanan haberde; “Babiâli’nin Makedonya’yı kapsayan reform planı yapmasına rağmen bunun güven aşılayan bir durum olmadığı” görüşü savunulmaktadır.²⁷³ Aynı yazı dizisinin devamında; “Hüseyin Hilmi Paşa’nın 3 yıllığına genel vali olarak bölgeye atanmasının Avusturya ve Rusya’nın Sultanla doğrudan görüşme arzusuna yardım ettiğinin bir göstergesi olarak” ifade edilmiştir. “Hüseyin Hilmi Paşa’nın yeni görevine hızlıca başlamış olması Sultanın reform programında dış faktörlerin etkisini hızlıca kabul ettiğinin bir işareti olarak görülmüştür” ifadeleri batı kamuoyundaki ön yargılı düşünceleri kanıtlar niteliktedir.²⁷⁴ Bu yazılarda öne çıkan

²⁷⁰ *Le Figaro*, 12 Octobre 1903.

²⁷¹ *Reuve Des Reux Mondes*, Paris, 1907, s.668.

²⁷² *The Times*, 11 December 1902, s.5.

²⁷³ “The Macedonian Question”, *The Times*, 04 December 1902 s.1.; William Ward, George Peabody Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Cambridge University Press, Newyork 2012, s.373.

²⁷⁴ “The Macedonian Question”, *The Times*, 11 December 1902, s.1.

yaklaşımın temelinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın başarılı olup olamayacağı ihtimalinden çok siyaseten devletin durduğu pozisyona dair görüşler yer alıyordu.

Tüm bu olumlu izlenimlerin yanı sıra ıslahat projelerine ve Paşa'nın görevlendirilmesine olumsuz yaklaşanlar da vardı. İstanbul'daki İngiliz konsolosu padişaha bu atamayla ilgili görüşlerini iletirken, Hüseyin Hilmi Paşa için becerikli bir yönetici olmasına rağmen uluslararası camiada tanınmadığı için bu atamanın isabetli olmadığını söylemiş ve ayrıca planın yeterli olmadığını da belirtmiştir.²⁷⁵ Bu düşünceleri destekler nitelikte görüşler Avrupa basınında da görülmüştür. Örneğin *Le Temps* gazetesinde yayımlanan bir makalede, Rumeli'ye Hıristiyan kökenli bir vali atanması gerekliliği üzerinde durulurken, atanacak ismin Aleko Paşa veya Karadağ prensi Mirko olması isteniyordu.²⁷⁶ Kuşkusuz Avrupalı devletlerin Rumeli'ye Hıristiyan kökenli bir Osmanlı veya doğrudan bir Hıristiyan vali atamak istemelerinin temel sebebi, bölgenin önce özerkliğe ardından da bağımsızlığa hazırlanmak istenmesiydi. Bu amaca en kısa yoldan Hıristiyan kökenli bir vali yönetiminde gidileceği düşünülmekteydi.

Asıl itiraz, tasarı üzerinden Müslüman bir valinin atanmasına tepki olarak Bulgarlardan gelmiştir. Bulgar yetkililer Avusturya ve Rusya'nın reform projesini yeterli bulmayacak; hatta projenin göz boyamadan ibaret olduğunu, bu valilerin padişahın bağımsız yetkilere sahip olması gerektiğini düşündüklerini ilettiler.²⁷⁷ Bulgar milletinin ve Bulgaristan'ın bu atamaya tepki duyan devletlerin başında gelmesi şaşırtıcı değildir. Bulgarlar ve Rumlar, Makedonya'nın sıkıntıya düşmesini siyasi başarı için istifade edilecek bir fırsata dönüştürmek istemişlerdi. Çünkü onlar bu sayede bölgeye doğrudan Avrupalı Devletlerin kontrolünde Hıristiyan bir vali atanacağı beklentisinde idiler. Romanya'da yayımlanan *Independents Romen* gazetesindeki bir haberde geçen "*Avrupalı devletlerin Makedonya meselesini diplomasi yoluyla olayları yatıştırarak çözebilmeleri şüpheli görünüyor*" şeklindeki yorumu Batılı devletlerin meseleye çözüm odaklı bakmadığını gösteren örneklerden biridir.²⁷⁸ Bu ifadeler meselenin kolay çözümlenemeyeceği gerçeğini gözler

²⁷⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.168

²⁷⁶ "La Question Macedonienne", *Le Temps*, 05 Janvier 1903, s.1

²⁷⁷ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.45.

²⁷⁸ BOA. Y.PRK. A. 13/33.

önüne sermektedir. Avrupalı Devletler, her ne kadar meselenin idarî, askerî, malî ve adlî düzenlemelerle asayişin tekrar sağlanacağını umsalar da özellikle Bulgarlar ve Sırp'ların aynı yaklaşımı sergilemediği iyileştirme için atılan adımlara gösterdikleri tepkilerinden belli olmaktadır. Bölgede yaşayan ve her fırsatta seslerini Avrupalı Devletlere duyurmaya çalışan azınlıklar ve onların hamisi bölge devletleri, Osmanlı Devleti'nin himayesinde ve Avrupalı devletlerin kontrolünde gerçekleşecek bir yenilemeyi baştan reddettikleri için meselenin bir çıkmaza doğru ilerlediği açıkça görülebilir.

Bu görüş ve düşüncelerin yanında, Hüseyin Hilmi Paşa isminin daha önce Batı diplomasisinde ve basınında çok duyulmamış olması en azından genel anlamda isim hakkında bir ön yargı oluşmasının önüne geçmiştir. Buna bir parça katkı sağlayan bir başka gerçek de yabancı devletlerin bu bölgeye ıslahat çerçevesinde ajan sivil²⁷⁹ denilen görevlilerini göndererek ıslahatları yerinde inceleyen ve denetleyen bir yapı oluşturmalarıdır. Ajan sivillerin sayılarının her geçen gün arttırıldığı bir ortamda bu atamayla ilgili genellikle olumsuz bir kanı oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen ıslahatlar zaten kendi görevlilerince yakından incelenecek ve kendi devlet çıkarlarına göre de şekillendirilecektir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve atandığı duyulduktan sonra Avrupa basınında bazı gazetelerde onun kısa biyografisine yer verilmiştir. Onunla ilgili çıkan yazılarda genellikle, çalışkanlığı, iyi eğitim aldığı ve birkaç Avrupa dili bildiği yazılmıştır.²⁸⁰ Yabancı devletlerde başlangıçta olumsuz bir kanaat belirmiş ise de Hüseyin Hilmi Paşa'nın yoğun bir mesai ile başarılı icraat sergilemesi birçok devlet adamının ve yabancı basının takdirini kazanmasını sağlamıştır.

2.6. Göreve Başlaması

2 Aralık 1902'de Rumeli Umumî Müfettişliğine atanan Hüseyin Hilmi Paşa, görev yeri olan Rumeli'ye gitmek için hazırlıklara başladı. II. Abdülhamid yönetimi, Hüseyin Hilmi Paşa'ya yanında yardımcılarını ile birlikte Selanik'e gitmesi için özel bir tren kiralatmasına

²⁷⁹ Avrupalı siyasi veya askerî temsilciler.

²⁸⁰ *Journal de Salonique*, 8 Decembre 1902; *Le Matin*, 6 Mars 1903, Gazetenin Orijinali için bakınız: Ek:22.

karar verildi.²⁸¹ Bu sebeple trenin masrafları için bir ödenek ayrıldı. Ancak tüm hazırlıklar yapıp yola çıkılacağı gün Hazine dairesi, kira ücretini zamanında Şark Demiryolu şirketine yatırmadığı için tren hazırlanamadı. Şirketten konuya dair yapılan açıklamada; İstanbul- Üsküp seyahat ücreti olan 22.323 kuruşun peşin verilmedikçe trenin tahsis edilemeyeceği belirtilmiş, çözüm olarak ise gerekli ücret ödendikten üç saat sonra trenin hazır olacağını bildirmişti. Ufak çaplı krizin aşılması için Padişah devreye girmiş ve konunun hızlıca çözülmesi için istenen miktarın şirkete hemen ödenmesi için Maliye'ye emir vermiştir.²⁸² Sonuç olarak küçük kriz aşılmış ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın treni 6 Aralık 1902 Cuma günü akşam saatlerinde İstanbul'dan Selanik'e hareket etmiştir. Aynı gün Hüseyin Hilmi Paşa'nın treninin Selanik'e gitmek üzere akşam saat 18.00'de Hadımköy'den geçtiği Çatalca topçu kumandan vekâletince bildirildi.²⁸³ Selanik'te çıkan *Journal de Salonique* adlı gazete de Hüseyin Hilmi Paşa'nın özel treninin sabah 08.30 da Dedeğaç istasyonuna daha sonra akşam saat 20.00 sularında Selanik istasyonuna vardığı haberini okuruyla paylaşmıştı.²⁸⁴ 7 Aralık 1902'de akşam 20.00 civarında Selanik'e gelen Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Aralık 1902'de resmi olarak görevine başladı.

Hüseyin Hilmi Paşa, idarî, malî, askerî, eğitim ve adliye alanlarında düzenlemeleri içeren Rumeli Islahatları Talimatnamesi'ni uygulamaya sokarak bölgede devletin otoritesini tekrar güçlendirmek, halkın huzurunu sağlamak ve refah seviyesini arttırmak için yoğun bir mesaiye başlamıştır. Göreve başladıktan 2 gün sonra 10 Aralık 1902'de Sadrazam Sait Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'ya icraatta öncelikli konular ve dikkat etmesi gereken hususları hatırlatan bir tahrirat yolladı. Sadrazam Padişahın beklentilerine değinirken; bölgede yaşayan tüm unsurların can ve mal güvenliğinin sağlanması, namus ve hürriyetlerinin korunması, memlekette bayındırlık, inşaat, sanayi, tarım ve ticaretin geliştirilmesini istediğine değinmiştir. Açıklamanın devamında bölgede Müslüman ve Gayrimüslim ileri gelenlerinin yeteneklerinden devlete hizmet adına istifade edilmesi, memurların adaletli olması, merkez vilayetler ve kazalarda okulların arttırılması, tarım, ticaret ve sanatın geliştirilmesi; yol, köprü yapımı ve tren gibi araçların çoğaltılması öncelikli işler olarak

²⁸¹ BOA.BEO,1964/147230.

²⁸² BOA.BEO, 1964/147230.

²⁸³ BOA, Y.PRK.ASK. 187/75. (24 Teşrinisânî 1318 / 7 Aralık 1902).

²⁸⁴ *Journal de Salonique*, 8 Decembre 1902.

sıralanmıştı.²⁸⁵ Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa'dan istenen, bölgede eksik görülen tüm konuların doğrudan Umumî Müfettiş tarafından çözüme kavuşturulmasıydı.

II. Abdülhamid yönetiminin daha önce hiçbir mevkidaşına verilmemiş yetkilerle donatığı Hüseyin Hilmi Paşa'yı Rumeli ıslahatını gerçekleştirmek için görevlendirmesi, yalnızca yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı baskının bir sonucu olarak görülmelidir. Yerleşik ve köklü bir devlet geleneğine sahip Osmanlı Devleti bu uygulamaları ile toprak bütünlüğünün ve iktidar alanının kısıtlanmasına karşı Avrupalı güçlere karşı politik gücünü göstermek istemiştir.

²⁸⁵ İSAM/HHPE/11/673. (27 Teşrînisânî 1318 / 10 Aralık 1902).

BÖLÜM 3: İDARÎ ALANDAKİ FAALİYETLERİ

3.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Teftişleri

Devletin kurum ve kuruluşlarının verimli bir şekilde işleyebilmesi için en önemli şartlardan biri idarî mekanizmanın sağlıklı bir düzende çalışmasıdır. Bu sebeple idarî sistemi doğru kurgulanmış yapılar sağlıklı mekanizma ile devlet adına katma değer yaratabilirdi. Osmanlı Devleti'nin bu anlamda Umumî müfettişlik bölgeleri oluşturma fikri, tam da bu soruna çözüm arayışından doğmuştur. Devlet sorunlu olarak nitelendirilen bölgelerinde ıslahat çalışması çerçevesinde, Umumî Müfettişlik bölgesi oluşturup başına Umumî bir müfettiş tayin etmek suretiyle, meselelerin çözümünü kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Bu sayede meselelerin çözümü için dipolamasi kartını etkili bir şekilde kullanmıştır.

Harita 5: Vilayât-ı Selâse

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vilayets_in_the_region_of_Macedonia_1907.png
(Erişim Tarihi: 02.03.2018)

Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına eşlik etmesi için bir 4 Aralık 1902'de Nâsır Paşa²⁸⁶ görevlendirildi. Ayrıca Nâsır Paşa'nın maaşına zam yapıldığı Maliye ve Dâhiliye nezaretine bildirildi.²⁸⁷ Turuk ve Maâbir Müdürü Yusuf Razi Bey ile Ziraat Müfettişi Nesib Beyler de maaşları oranında harcırah tahsis edilerek Umumî Müfettiş maiyetine dâhil edilmişlerdir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli'de yapacağı müfettişlik görevi esnasında yanında çalışacak memurları kendisinin seçmesine dair Sadrazam Said Paşa'dan Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir yazı gönderilmiştir.²⁸⁸ Hüseyin Hilmi Paşa yeni talimatname ve bilgilendirmelerle müfettişlik makamının görev, yetki ve sorumluluk alanları hakkında bilgilendirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgede yapacağı düzenlemeler devlet açısından hayati önem taşımaktaydı. İslahat talimatnamesi yayımlandıktan 6 gün sonra Müfettiş Paşa'nın hızlıca göreve başlaması, devletin konuya verdiği önemi ve ciddiyeti ortaya koymaktaydı.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın talimatnameye göre vereceği kararların vakit kaybetmeden ve iyi niyetle uygulanması gerekliliği vurgulanırken ilgili memurların konuyu dikkatle takip etmesinin devletin yararına olacağı belirtilmiştir.²⁸⁹ Bununla beraber Maliye Nezareti'nce, Edirne, Selanik, Manastır Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerine yapılması planlanan seyahatler için gerekli ödenek ayrılmıştır.²⁹⁰

İstanbul'da, Umumî Müfettişlik makamının denetlenmesi, müfettişlikten gelen bilgilerin hızlı şekilde değerlendirilmesi ve aynı şekilde müfettişliğe gidecek talimatnamelerin düzenlenip gönderilmesi amacıyla bir kurul oluşturulmuştu. Bu durum ıslahat projesinin hızlı ve planlı yürütülmek istendiğini ve müfettişlik makamıyla iletişimin doğrudan sağlanmasının amaçladığını göstermekteydi.

²⁸⁶Belgede “*Rumeli vilayati hakkında bu defa kaleme alınıp mer’iyyet-i ahkâmına irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne-i şeref-sâdır olan ta’limâtın tatbikâtına i’tinâ etmek için teşkili lâzım gelen müfettişliğe refakatinde teftiş-i asker komisyon-ı âlisi a’zâsından bir zat bulunmak üzere...*” ifadesiyle refakat edecek kişinin Teftiş-i Asker Komisyon üyesi olacağı belirtilmişti. (BOA.BEO,1957/146718).

²⁸⁷ BOA. BEO, 1959/146877/1-2. (21 Teşrinisânî 1318 / 4 Aralık 1902).

²⁸⁸ İSAM/HHPE/19/1227 (17 Teşrinisânî 1318 / 1 Aralık 1902).

²⁸⁹ BOA.BEO, 1959/146877/3 (21 Teşrinisânî 1318 / 4 Aralık 1902).

²⁹⁰ Umumî Müfettiş ve beraberindeki memurlar Kosova'ya hareket edeceklerinden İstanbul'dan Üsküp'e kadar harcırahları olan 30.559 kuruş Hüseyin Hilmi Paşa'nın konağına gönderilmiştir. Ayrıca teftiş edecekleri diğer vilayetler için gerekli harcırahları temin için o yerlerdeki maliye memurlarına bilgi verilmiştir. (BOA.BEO, 1959/146877/4 (21 Teşrinisânî 1318 / 4 Aralık 1902).

Hüseyin Hilmi Paşa daha önce Rumeli’de hiç çalışmamıştı. Daha önceki memuriyeti genellikle Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde geçmişti. Müfettişlik görevine başlar başlamaz ilk olarak bölgeyi tanımak üzere gezi ve teftişler yapmak istedi. Umumî Müfettişlik sınırlarında olan bölgede özel trenle bir gezi yaptı. Yerel yöneticilerle bürokratlardan bölgenin mevcut durumuyla ilgili rapor istedi.²⁹¹ Müfettiş Paşa, Vilayât-ı Selâse dâhilinde teftişe gidecek bir heyet oluşturmakta zorlanılırsa fırsat buldukça bizzat kendisi gitmeyi planladı.²⁹² Kazalarda denetimler yaptıkça bu bilgileri telgrafla İstanbul’a bildiriyordu.²⁹³ Her ne kadar eksiklikler tespit edip önem sırasına göre icraatlara girişilse de işlerin akışını bozan gelişmeler yaşanacaktır.

Hüseyin Hilmi Paşa’nın göreve getirilmesindeki temel amaç bölgedeki sorunları tespit ederek bu sorunların yerinde çözüme kavuşturulmasıydı. Paşa, Umumî Müfettiş olarak sorunların yoğun olduğu bölge merkezlerine giderek doğrudan sorunun bulunduğu yerlerde çalışmalarını sürdürdü. Gazeteci Emile Berr, yayınladığı makalede bu durumun çeteciliğin kol gezdiği ve güvenlik zaafının olduğu bir dönemde oldukça cesur bir davranış olduğunu yazarken şu bilgilere yer verir: Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik’e 8 Aralık 1902’de gelmiştir. Reformlarının birkaçını tasarlayacağı Üsküp’e yerleşecektir ve birkaç ay sonra Manastır’a görevini devam etmeye gelecektir. Buradaki görev daha çetindir, Manastır isyanın merkezidir ve Rumeli müfettişi burada olağanüstü dirençle karşılaşacaktır. Hepsinin üstesinden geldiğini söylemiyorum ama tespitime göre bu onu ne korkutmuş ne de cesaretini kırmıştır. Manastır’da daha ne kadar kalacağını bilmiyor, niyeti oradan yalnızca yapmak istediği önemli işleri halledilince ayrılmak.²⁹⁴ Hüseyin Hilmi Paşa görev bölgesindeki vilayet merkezlerine sıkça yaptığı ziyaretler yerel gazetelerde de haber konusu olmuştur.²⁹⁵

²⁹¹ İSAM/HHPE/1/33. Bu raporda; Sırbistan hududu kumandanı Mehmed Halid tarafından Hüseyin Hilmi Paşa’ya Mitroviçe Fırkası dâhilinde Sırbistan, Karadağ ve diğer iç hudutlardan ordu nakli için yolların, köprü ve geçitlerin durumlarını bildirilmiştir.

²⁹² BOA. TFR.1.A.33/3236.

²⁹³ BOA. Y.A. HUS. 445/127.

²⁹⁴ *Le Figaro*, 12 Octobre 1903.

²⁹⁵ *Manastır*, (8 Haziran 1321 / 21 Haziran 1905).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve geziler ve teftişlerle başlaması onun iş yapma biçimini ortaya koymuştur. Kısaca onun yönetim anlayışı nerede bir problem varsa yerinde tespit edip meseleyi çözmektir. Hilmi Paşa idare merkezini sorun olan bölgelere taşıyarak sorunları yerinde çözen bir idareci olmuştur.

3.2. Umumî Müfettişlik ve Saray Arasındaki İletişim

II Abdülhamid'in sarayı devlet işlerinin merkezi haline getirmesi öteden beri tartışılan bir konudur. Saray ile Babîali arasındaki nüfuz ve yetki mücadelesi 1890'lardan itibaren gün yüzüne çıkmıştır. Daha önceleri Babîali ve Saray arasındaki yazışmaları gerçekleştiren mâbeyn kitabeti, Tahsin Paşa'nın 1894'te göreve getirilmesiyle birlikte saray ve devlet işleri ile sefatetlerin yazışmalarının merkezi haline gelmiştir. Yanı sıra bu dönemde kâtip sayısında da gözle görülür bir artış yaşanmıştır.²⁹⁶

Bu dönem saray bürokrasisinde gelişen birimlerden birisi de mâbeyn telgrafhanesi ve şifre kâtipliği olmuştur. Merkezî idarelerde çok büyük öneme sahip olan heberleşmenin sağlayıcısı olan telgrafhanenin II. Abdülhamid döneminde önemini arttığı görülmüştür. Bu sayede Padişah merkez dairelerini devre dışı bırakıyor ve vali, vali yardımcısı, ordu komutanı, mutasarrıf, elçi gibi devlet görevlileriyle şifre vasıtasıyla doğrudan itribat kurmuştur.

Etnik farklılığın yoğun olduğu bir bölgede ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını devam ettirme çabasının verildiği bir dönemde haberleşme de kuşkusuz çok önemli bir gereksinimdir. Rumeli Müfettişliği ile Saray arasındaki iletişimin güvenli ve sürekli olması meselenin mahremiyeti adına da zaruretli. Avrupalı devletlerin sürekli takipte bulunduğu göz önüne alınırsa, II. Abdülhamid yönetiminin merkeziyetçi yapısından kaynaklanabilecek bir sıkıntı da Hüseyin Hilmi Paşa ve saray arasında bir soruna yol açabilirdi. Hüseyin Hilmi Paşa, saray ile yapılacak önemli haberleşmelerde kullanılmak üzere bir şifre anahtarı düzenlenmesi için Başkâtip Tahsin Paşa'dan emir aldığı bilgisini Dâhiliye Nezareti'ne ilettili.²⁹⁷ Bunun üzerine Rumeli Umumî Müfettişliği ile saray arasında iletişimin doğrudan ve güvenli bir şekilde sağlanması için özel telgraf

²⁹⁶ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, s. 167-170.

²⁹⁷ İSAM/HHPE./6/322, (20 Teşrînisânî 1318 / 3 Aralık 1902).

şifresi verildi.²⁹⁸ Ayrıca padişah güvenlik tedbiri olarak bu şifre anahtarının iki ayda bir değiştirilmesini emretmiştir.²⁹⁹ Her şeyden önce Müfettişlik makamıyla İstanbul arasında güvenli ve doğrudan iletişim kanalı kurmak, meselenin II. Abdülhamid yönetimi açısından büyük bir öneme sahip olduğunu göstermekteydi. Ayrıca bu tutum II. Abdülhamid'in sarayı merkezileştirmesine örnek olduğu da görülmüştür.

Haberleşme hassasiyetinin yoğun olduğu bu meselede de yürütülecek politikanın belirlenmesinde de aynı titizlik gözetilmişti. II. Abdülhamid yönetimi Hüseyin Hilmi Paşa'ya bölgede Müslümanların mağduriyete uğratılmaması ve Hıristiyan halka farklı muamele yapılmaması, ayrıca maden işletmelerinin Hıristiyan halka verilmemesini tavsiye eden bir yazı gönderdi.³⁰⁰ Temelde bu düşüncenin altında yabancıların mülk edinerek bölgeyi ele geçirme ihtimali ve maden için kullanılacak dinamiklerin farklı amaçlarla kullanılacağı endişesi yatmaktaydı. Hüseyin Hilmi Paşa ise Umumî Müfettiş olduğu andan itibaren Bulgar çetecilerin faaliyetlerini ve verdikleri zararları, çetelerin lehinde olan Avrupalılara göstermek için elden geldiği kadar çalıştığını ifade etmişti. Yanı sıra Rumeli'de devlet kontrolünde Hıristiyan okullarının açılmasının faydalı olacağını böylece ayrılıkçı fikrinde olan öğretmenlerin de faaliyetlerinin durduracağını deşinmiştir. Rumeli'de işsiz kalanların hırsızlık yaparak bölgenin asayişine zarar verdiğini bu sebeple yerli halka ve Hıristiyanlara maden imtiyazları verilmesinin uygun olduğuna dikkat çekmiştir.³⁰¹ Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa, devlet kontrolünde olmak kaydıyla hem okul açılması hem de Hıristiyanlara maden işletmesinin verilmesini bölgenin asayiş açısından oldukça önemli bulduğunu İstanbul'a bildirmiştir.

3.3. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Batı Kamuoyuyla İletişimi

XIX. yüzyılda basın, Batı'da ise gazetelerin basım ve dağıtımının yaygınlaşması ile birlikte basın toplumu yönlendiren ve gerektiğinde etkili bir muhalefet unsuru olarak kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bununla birlikte kimi zaman hükümetlerin

²⁹⁸ BOA. TFR. 1. SL. 7/780; BOA.TRF.1.A. 24 / 2378.

²⁹⁹ İSAM/HHPE/3/161/5.

³⁰⁰ İSAM/HHPE/1/2. (1 Mayıs 1319 / 14 Mayıs 1903).

³⁰¹ BOA. Y.EE. 9/30 (24 Safer 1321 / 22 Mayıs1903); İSAM/HHPE/10/624 (24 Safer 1324 / 22 Mayıs1903).

politikalarının ya da siyasi ideolojilerinin temsilcisi sıfatıyla kamuoyu oluşturmak adına da kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalı devletler ve bağımsızlık arayışında olan milletler bu yöndeki faaliyetleri etkili bir şekilde kullanmaya çalışmıştı. Hatta Osmanlı Devleti aleyhinde uluslararası siyaset noktasında karalama kampanyası başlatılmıştı. Bu tarz haberler Makedonya Meselesi konusunda da bolca kullanıldı. Özellikle II. Abdülhamid ve hükümet politikaları ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın Vilayeti Selâse Umumî Müfettişi olarak faaliyetleri hakkında birçok kez olumsuz haber yapıldı. Hüseyin Hilmi Paşa ise bu dönemde dış basını yakından takip etmiş ve olumsuz haberlere karşı yoğun bir faaliyet yürütmüştü. Osmanlı Devleti'nin dış basındaki olumsuz imajını düzeltmeye çalıştı. Çünkü bu dönemde, Avrupa'dan Amerika'ya ve hatta Avusturalya basınına kadar bütün dünya basını, Rumeli'deki gelişmelere yer vermektedir.³⁰² Bu ilginin sebebi genellikle yeni reform planı ile ilişkilendirildi.³⁰³ Avrupa ve Amerikan basınında “*Makedonya Meselesi*”, “*Makedonya Krizi*”, “*Balkan Krizi*” gibi başlıklar altında çokça haber yapıldığı görülmektedir.³⁰⁴ Hüseyin Hilmi Paşa, yabancı basında çıkan haberleri yakından takip etmiş ve yanlış haberlere doğrudan tezkip yazısı göndererek ilgili gazetede yayınlamaya çalıştı.³⁰⁵ Ayrıca Avrupalı gazetecilerle mülakat yaparak Osmanlı Devleti'nin sesini Avrupa basınında duyurmaya gayret gösterir.

Gazetecilerin görüşme tekliflerini geri çevirmeyen Hüseyin Hilmi Paşa, Paris'ten Üsküp'e gelen bir gün sonra Selanik'e ve oradan üç gün sonra Manastır'a gideceğini beyan eden *Maten* gazetesi muhbirinin görüşme talebini kabul ederek gelen görüşme tekliflerini çok sınırlı sürede olsa kabul etmekten geri durmamıştır. Gazeteci Hüseyin Hilmi Paşa'dan yapılan ıslahlara dair bazı bilgiler istemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa gazeteciye; polis ve jandarma düzenlemeleri ile adliye teşkilatının padişah tarafından yakından takip edildiğini ve talimatnamenin ciddiyet ve süratle uygulanması, halkın emniyet ve istirahatini sağlamak konusunda padişahın sorumluluklarını açıklamıştır.

³⁰² BOA. Y. PRK. HR. 33/63.

³⁰³ Robert Graves, *Storm Centres of The Near East (Personal Memories 1879-1929)*, Hutchinson & Co. Ltd., London 1933, s.206.

³⁰⁴ *Patrie, La Petite Republique, Le Figaro, Soleil, Matin, L'Eclair, Messenger De Paris, Le Gil Blas, Gaulois, Le Single, La Liberte, La Republique, Journal Des Debates ve The New York Herald* gazetelerinde Bulgarlar ve Rumeli ile ilgili yayımlanmış yazılar görülebilir. (İSAM/HHPE 6/26.) Londra da yayımlanan *The Times* Gazetesi'nde bu konuya sıkça yer verilmektedir.

³⁰⁵ BOA.BEO, 2274/185511. (25 Şevval 1322 / 01 Ocak 1905).

Ayrıca ekonomik gelişmelerle ilgili olarak, aşar vergisinin sona erdiği söylentilerinin dedikodudan ibaret olduğunu bu konudaki düşünce ve uygulamaların aşar gelirlerinin bölgesel açık arttırma ile halka dağıtılmasına başlandığını ifade etti. Hükümetin bu yönetime önem verdiğini ancak halkın bu konuda isteksiz olduğunu ve bununla ilgili de devletin önlemler aldığına dair bilgi aktarmıştır. Bunlara ek olarak gazetecinin Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa ve Manastır Valisi Ali Rıza Paşa'yı ziyaret etmek istediğini ifade etmesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, görüşmeyi kolaylaştırmak için özel bir mektup yazmıştır.³⁰⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, saraya bildirmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın basın mensuplarına karşı olumlu bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu davranışın altında yatan gerçek, Osmanlı Devleti'nin bölgede kendinden emin bir yönetim anlayışı olduğunu ve Avrupa kamuoyunda var olan devletin bir şeyler gizlemeye çalıştığı düşüncesini kırma çabasından ileri gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nin müttefiki sayılan Almanya'da, kendi kamuoyunu etkilemek amacıyla "Memâlik-i Şahâne'de Hıristiyanların Katli" adıyla bir risâle yayımlanmıştır. Risâlede Osmanlı topraklarında Müslümanlar tarafından Hıristiyanlara etnik temizlik uygulandığı iddiası öne sürülüyordu.³⁰⁷ Kamuoyun bu denli yanlı haberler ve yayınlarla yönlendirilmeye çalışıldığı dönemde Hüseyin Hilmi Paşa basın faaliyetleri konusunda etkin bir politika yürütmüştü. Bu çerçevede Hüseyin Hilmi Paşa, yanlı yayın yapan yabancı gazetecilerin bölgeden gönderilmesi talimatını vermişti.³⁰⁸ Örneğin *Daily Mail* Gazetesi Muhabiri Rejnial Waim'in tarafgir ve ön yargılı haber yapmasından dolayı Manastır'dan göndertmiştir. Bundan dolayı Hüseyin Hilmi Paşa, Manastır İngiliz Konsolosluğu'na ilgili karar için bilgi vermek istemişse de bu talep geri çevrilmiştir. Bunun üzerine konuyla ilgili İngiltere sefiriyle müzakere yapmıştır.³⁰⁹ Bu tür eylemlerin Avrupalı devletler nezdinde yeni bir kriz doğurmasına engel olmaya çalışmıştır.

³⁰⁶ BOA.Y.PRK.MK.12/43. (28 Kânûnisânî 1318 / 10 Şubat 1903).

³⁰⁷ BOA. HR. SYS. 41/37.

³⁰⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Avrupa basınının temsilcileriyle olan ilişkileri hakkındaki şu tespit göze çarpar; Belki de diğer herhangi bir Osmanlı yetkilisinden daha çok, Avrupa muhabirleri ve konsolosları ile iyi halkla ilişkiler sürdürmenin önemini anlamakla kalmadı, aynı zamanda onlarla nasıl başa çıkacağını da öğrenmişti. (Julian Brooks, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention, and 'Proto-peacekeeping' in Ottoman Macedonia, 1902-1905*, (Doctor of Philosophy) Simon Fraser University, Spring 2014, s.457.)

³⁰⁹ BOA Y.PRK.MK.21/93 (29 Zilhicce 1323 / 23Eylül 1906).

Avrupa basınının Makedonya Sorunu olarak gördüğü konuyu sıkça haber yaptığı tespiti dönem gazetecileri tarafından da ifade edilen bir husustur. Fransız gazetesi *Le Figaro* muhabiri Emile Berr'in Rumeli ve İstanbul'a giderek yaptığı mülakatta bu hususta Avrupa basınının konuya bakışını yansıtan ifadelerle rastlanır. Emile Berr'in İstanbul'a doğru giden vapurda sohbet ettiği ve iyi eğitilmiş olan fesli Osmanlı'ya adını vermek istemediği için Şef diye hitap ederek aktardığı sohbetini şöyle aktarmıştır:

“Şef: Size işlerimizi yerinde incelemeniz tavsiye edildi öyle mi? İyi olmuş sizi temin ederim ki gazeteleriniz mübalağa ediyor.

Emile Berr: Sekiz aydan beri bir vilayetinizin isyan halinde olduğunu inkâr edemeyeceğiz.

Şef Bey tebessüm ederek: İşte sizi düşüncenizdeki abartı ortaya çıktı. Çoğu Hıristiyan nüfusun yaşadığı bölgeye denk gelmek ile beraber İslam vilayetleri olan Tiran ile Arnavutluk arasında büyük kısmı Hıristiyan olan bir vilayet vardır ki orası Makedonya'dır ve orada bir isyan çıkmıştır. Fakat bu Makedonya tamamen isyan ediyor demek değildir. Bu vilayet farklı milletlerden oluşmuştur. Makedonya dört yol ağzı bölgedir ve beş altı millet orada karmakarışık bir halde yaşar. Makedonya'da, Bulgarlar, Sırlar, Rumlar, Yahudiler, Ulahlar ve Türkler yaşamaktadır. Yalnız Bulgarlar son derecede maharet ve çok cesaretle çetecilik yaparak bundan faydalanmayı ümit ettiler.

Emile Berr: Tüm Hıristiyanlar kalben Bulgar çetelerinin başarılı olmasını arzu etmiyorlar mı?

- Hayır, efendim memleketimizdeki birçok farklı dini inanış vardır. Hıristiyan Makedonya tek vücut boğuluyor. Ulahlara ve Katolik Rumlara da hata yapılarak Ortodoks denilir. Ancak Slavca dua okumak isteyen Sırlar Rumların Ortodoksluğundan biraz farklı Ortodoks'turlar. Bulgarlar ise açıktan açığa Ortodoksl değildir. Bunlara ek olarak Bulgar ve Rum kiliseler arasında açıktan açığa ihtilafı mevcuttur” görüşleriyle konuya açıklık getirilmiştir. Fransız gazeteci Emile Berr'in ön yargılı düşüncesi karşısında yüksek rütbeli olarak tarif edilen Osmanlı subayının söylediği “Sizden bizi korumanızı istemiyoruz. Sadece tarafsız olun yeter”³¹⁰ tespit içeren sözler meseleyi özetlenmiştir.

³¹⁰ BOA. Y.PRK.TKM 47/21 (01 Recep 1321-23 Ağustos 1903); Emile Berr imzasıyla *Le Figaro* gazetesinin 04.10.1903 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

Osmanlı yönetimi ve Rumeli Vilayât-ı Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, bölgeye huzur getirmek istese de bölgenin kaotik ortamından yararlanarak Osmanlı yönetimini zayıf göstermek isteyen Bulgar çetecilerin faaliyetleri artarak devam etmiştir. Bulgarlar bölgenin Osmanlı Devleti'nden koparılması için uluslararası büyük güçlerin bölgeye gelmesini ve hatta Osmanlı yöneticilerinin kovularak bölgeyi doğrudan kendilerinin yönetmelerini istemişlerdir. Nitekim Rumeli Islahat uygulamasının ortaya çıktığı ve büyük güçlerin, Osmanlı yönetimi egemenliğinde sürdürülmesini kabul ettiği reform uygulamalarına karşı Bulgar örgütlerinin tepkileri bu karara karşı çıkmak ve kararı protesto etmek olmuştur. Özellikle Avrupalı güçler meseleyi diplomasi yoluyla çözmek istedikleri ve Osmanlı yönetimiyle anlaştığı 1902-1903 yıllarında, Makedonya'daki iç örgüt çevreleri, başarısız Cuma-i Bala isyanı sonrası çetecilik ve isyan faaliyetlerine devam etme kararı alır. Aynı dönemde Berlin Romanya Büyükelçiliği, Alman Dışişleri Bakanlığına; Viyana ve Petersburg hükümetleri tarafından mevcut durum temel alınarak tasarlanmış yönetim önlemlerinin her türlü yararlı etkisini daha başlangıçta felce uğratacak genel bir ayaklanma hazırlanmakta olduğu bilgisini vermiştir.³¹¹ Yabancı basında bu konuyla ilgili Hüseyin Hilmi Paşa'nın ümitsizliğe kapıldığı da yazılmaktadır.³¹² Bulgarlar yeni yönetimi zor durumda bırakacak her yolu denerken basın bu kamuoyunu yaratmada önemli bir araçtır. Örneğin Bulgar gazetesi *Vectherna Pochta*; Rumeli Vilayeti Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın, halkı silahlandırarak savaş hazırlandığında olduğuna dair haber yaparak asılsız iddialarla kamuoyu oluşturmak amacındadır.³¹³ Basın bu algıyı yaratmak için çok önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Emile Berr imzasıyla *Le Figaro* Gazetesi'nde yayımlanan haber buna iyi bir örnektir.

“Beyoğlu'nda ikamet eden on gün önce caddede rastladığım bir Fransız taciri dedi ki: Paris'te bulunsam daha iyi olurdu. Çünkü Makedonya'nın durum hakkında bilgi sahibi olurdum.”

Emile Berr: Ya Türk gazeteleri? Türk gazeteleri bu hadiseye dair az yayın yapıyor. Fransız gazeteleri ise beş altı günlük veya biraz daha eski havadis getiriyorlar.³¹⁴

³¹¹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.169-176.

³¹² “Bulgar Want War” *The San Francisco Call*, 7 April 1903, s.1.

³¹³ BOA. A.MTZ.(04). 134/26.

³¹⁴ Emile Berr, “Notre enquete en Turgue” *Le Figaro*, 04 Octobre 1903. s.1-2.

Bulgarlar çetecilik faaliyetlerini bir adım daha öte götürerek şehirlere inip tebaanın kendini güvende hissettiği yerlerde terör ortamı yaratmak vasıtasıyla Avrupalı devletlerin ilgisini çekmeyi amaçlıyorlardı. Nitekim Selanik’te gerçekleştirmeyi planladıkları bir terör faaliyeti Bulgarların sesini duyurması için uygun bir zemin hazırladı. 28 Nisan 1903’te bu planlarını uygulamaya koyan Bulgar çeteciler, gün ortasında Fransız yolcu vapuru “*Quadalquivir*” Selanik Limanını terk ederken dinamit patlattılar. Vapur tamamen yansa da can kaybı olmadı. Bunu aynı gün akşam saatlerinde eski ve yeni garın arkasındaki raylarda patlama meydana geldi. Lokomotif geçtikten patlatılması planlanan bomba erken patladığı için lokomotifte küçük bir zarar oluştu.³¹⁵ 30 Nisan’da Osmanlı Bankasını havaya uçurdu.³¹⁶ Bankaya komşu Alman Bowling Klubü de zarar gördü. Bununla yetinmeyen çeteciler Alman okulunu da bombalayarak buranın da büyük zarar görmesine sebep oldu. Çetecilerden Kirkov telgraf binasını havaya uçurmak için binaya girdiği sırada kurşunlanarak öldürüldü.³¹⁷ Bu olaylar beklendiği gibi Avrupa basınında hemen yer buldu. Ancak Bulgar Komitacıların kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmek konusundaki istekleri gerçekleşse de amaçlarına tam anlamıyla ulaşamadılar. Çünkü eylem yaparak Avrupalı güçlerin dikkatini bölgeye çekmek isterken bu kez Batı basınında çetecilik faaliyetlerinin ön plana çıkarıldığını gördüler. *Times* gazetesinde “The Balkan Crisis” başlığıyla yayımlanan haberde olaylarla ilgili şöyle bir yoruma yer veriliyordu: Selanik’te yaşanan olaylar yalnızca insanlığa karşı işlenen suç değil aynı zamanda siyasi bir gaf olarak konunun taraflarınca kınanmıştır. Bu olaylar Makedonya’da Bulgar davasına ciddi bir darbe vurmuştur. Bölgede yabancıların yaşamlarına ve mülküne karşı girişimler yalnızca Avrupa’da öfke uyandırıcı olabilir yorumu bu eylemlere duyulan tepkiyi ortaya koydu.³¹⁸ Bulgar çeteciler strateji hatası yaptıklarını anladılar ve planladıklarından farklı bir tepkiyle karşılaşınca eski yöntemleri olan taşrada çetecilik yapma faaliyetlerine geri döndü. Ancak yabancı basında propaganda faaliyetlerini de sıkı şekilde yürütmeye devam ettiler.

³¹⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.185.

³¹⁶ Ayrıntılı bilgi ve resim için bakınız: <http://www.obarsiv.com/ab-selanik-subesi.html>.

³¹⁷ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.185-186.

³¹⁸ “The Balkan Crisis”, *The Times*, 4 May 1903. s.8.

Kamuoyu yaratma ve bunu aktif siyasete yansıtma konusunda karnesi iyi olmayan Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler ve kamuoyuna karşı yürütülen Makedonya politikasında bu anlamda bir mücadele yürütmesi daha da önem kazanmıştı. Çünkü batı kamuoyunda zaten devletin olumsuz imajı son derece yaygın iken bu alandaki faaliyetlerin önemsenmemesi işlerin daha da kötüye gitmesine sebep olabilirdi. Hüseyin Hilmi Paşa Müfettişlik görevine atandıktan sonra bölgedeki incelemelerinde ve batı kamuoyunun bölgeye olan ilgisinden özellikle basınla iletişime önem vermiş ve gazetecilerle yakından ilgilenmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nı bu alandaki faaliyetleri, Makedonya Meselesi konusunda Osmanlı Devleti'ne karşı basın yoluyla oluşturulmaya çalışılan olumsuz kamuoyu imajını tamamen ortadan kaldırmasa da hafifletmek için önemli bir rol oynamıştır.

3.4. Hüseyin Hilmi Paşa'nın İdarî Düzenlemeleri

3.4.1. İdarî Bölge Düzenlemeleri

Hüseyin Hilmi Paşa'nın idare edeceği bölge talimatnamede Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerini kapsayan Vilayât-ı Selâse olarak bilinen yerdi. Selanik Vilayeti, Selanik Merkez, Drama, Siroz olmak üzere 3 Sancak ve 23 kaza, Kosova Vilayeti, Üsküp, Priştine, Yeni Pazar, Prizren, İpek ve Taşlıca olmak üzere 6 Sancak, 24 Kaza, Manastır ise Manastır Merkez, İlbasan, Debre, Görice, Serfice olup 5 Sancak, 17 kazadan oluşan bir bölgeydi.³¹⁹ Toplamda 14 Sancak ve 64 kazadan oluşan bir geniş bir coğrafi alanda düzenleme yapması gerekiyordu.

Nizamnamede belirlenen yetkilere göre bölgenin valileri Umumî Müfettişliğe bağlı ve doğrudan müfettişlik makamından emir alacaktır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliği görevi süresinde Vilayât-ı Selâse'de görev yapan valiler bir tablo ile aşağıda gösterilmiştir.

³¹⁹ BOA. TFR.1.M. 1/31. (29 Zilhicce 1320/ 29 Mart 1903)

Tablo 5**Vilayât-ı Selâse’de 1901-1908 Arasında Görev Yapan Valiler**

Selanik	Manastır	Kosova
Mehmet Tevfik Bey (1901)	Hasan Edip Paşa (1901)	Mehmet Reşat Bey (1900)
Hasan Fehmi Paşa (1902)	Ali Rıza Paşa (1903)	Hafız Mehmet Paşa (1903)
Mehmet Şerif Rauf Paşa (1904)	Ebubekir Hazım Bey (1903)	Şakir Paşa (1903)
Ali Daniş Bey (1908)	Ahmet Reşid Bey (1906)	Mahmut Şevket Paşa (1905)
	Hıfzı Paşa (1907)	Mehmet Hadi Paşa (1908)
	Fahri Paşa (1908)	

Kaynak: Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Ricalı ve Erkanı* (1839-1922), İsis Ltd., İstanbul, 1999, s.37.

Tablo 6**Vilayât-ı Selâse’ye Bağlı Sancak ve Köyler**

Manastır Vilayeti				
Manastır	İlbasan	Debre	Görice	Serfiçe
Pirlepe	Gramiş	Mat	Kesriye	Kozana
Filorina	Peklin	Debre-i Zîr	İsterova	Cuma-Kayalar
Kırçova		Rakalar	Kolonya	Nasliç
Ohri				Grebene
				Alasonya
Selanik Vilayeti				
Selanik	Drama		Siroz	
Kesendire	Kavala		Menlik	
Karaferye	Sarışaban		Zihne	
Yenice	Rabçoz		Razlık	
Vodina	Pravišta		Petriç	
Langaza			Demirhisar	
Gevgili			Cum’a-i Bâlâ	
Avrethisar			Nevrekop	
Toyran(Doyran)				
Usturumca				
Tikveş				
Katerin				
Aynaroz				

Tablo 6'nın devamı

Kosova Vilayeti					
Üsküp	Priştine	YeniPazar	Prizren	İpek	Taşlıca
Palanka	Mitroviçe	Yeni Pazar	Kalkandelen	Yakova	Prepol
İştib	Volçetrin	Akova	Luma	Berane	
Kumanova	Preşova	Yeni Varoş		Tergovişte	
Köprülü	Gilan			Gosina	
Radovişte					
Osmaniye					
Koçana					
Kretova					
Orhaniye					

Kaynak: BOA. TFR.1.M. 1/31³²⁰. (29 Zilhicce 1320/ 29 Mart 1903)

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli'ye müfettiş olarak atandığı tarihe kadar vilayeti valiler, sancakları mutasarrıflar yönetiyordu. Hilmi Paşa bölgeye atandıktan sonra valiler yetkilerinin birçoğunu kaybetti. Üsküp, Manastır ve Selanik valileri Hüseyin Hilmi Paşa'ya bilgi veren birer memur konumuna geldi. Valiler ve mutasarrıflar vilayetteki her gelişmeyi Müfettişi Umumi'ye bildirirken; en alt kademeye alınacak bir görevli için bile müfettişin onayını almaya başladılar.³²¹ Tahsin Uzer valilerin bu tutumlarını, *“Beş yıl Rumeli’de Hüseyin Hilmi Paşa’nın emrinde çalıştım. Hasan Fehmi Paşa ayrı tutulursa, valilerin tümünün memleket ve milletin selameti için oldukça az uğraştıkları her şeyi müfettişliğe bıraktıklarını gördüm”* ifadeleriyle gözler önüne sermiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın iş yapma biçimi bir çekişmeyi de beraberinde getirdi. Paşa'nın yönetimini benimseyemeyen ve doğrudan başkentle temas kurmaya alışmış devlet geleneğine sahip valiler onunla yazışmak yerine eskiden olduğu gibi yine devam etmek istiyorlardı.³²² Uzer, Babiâli'deki kişilerin ve sadrazamların birbirini çekememeleri ve aralarındaki çekişmelerinin Hüseyin Hilmi Paşa'nın dikkatini dağıttığını ileri

³²⁰ Ayrıca İşkodra, Yanya ve Edirne vilayetlerinin kaza ve nahiyelerine ait bilgilerde aynı belgede mevcuttur.

³²¹ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.98-99.

³²² Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.302.

sürmüştür.³²³ Tahsin Paşa da, anılarında Tahsin Uzer'in işaret ettiği konuya değinerek: “*Ferid Paşa'nın, Rumeli Müfettiş-i Umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa'nın muvaffakiyetsizliği için onun işlerini kasten geciktirdiğini*” yazmıştır.³²⁴

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra her kaza merkezinde birer merkez kaymakamlığı oluşturmuştu. Ayrıca bölge kaymakamlarının tespiti doğrultusunda idarî taksimatı yeniden düzenledi. Örneğin Kesendire Kazası kaymakamı Tahsin Bey, bu kazanın çok büyük bir araziye sahip olduğunu bu haliyle yönetim zorluğu yaşandığını mümkünse kazanın ikiye bölünmesini Hüseyin Hilmi Paşa'ya iletmişti. Bu istek olumlu karşılanmış ve Kesendire kazası, Poliroz ve Larigo isimleriyle iki idarî kısma ayrılmıştı.³²⁵ Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'a Selanik Kazası'nda yeni nahiyeler oluşturmanın yönetim açısından fayda sağlayacağını ve asayiş için de önemli olduğunu yazmıştı.³²⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, idarî taksimatın hem yönetim kolaylığı hem de asayişin sağlanması açısından yeri geldikçe uygun şekilde yeniden kurgulanmasına destek vermiştir. Uygulamalara bakıldığında bu konuda kendisine iletilen yeni fikirlere de açık olduğu görülmektedir. Ancak Bulgarlar, Kosova Vilayeti'nde Müslümanların çoğunlukta olmasını sağlayan İpek, Prizren ve Priştine kazalarını bu vilayetin sınırları dışında tutmak istemişlerdir. Aynı şekilde Debre ve İlbasan kazaları da Manastır'a bağlı olup Müslüman çoğunluğu sağlayan yerleşim birimleriydi. Bu fikri, Bulgarlar ortaya atmış Avusturya elçisi de vilayetin yeniden taksimine destek vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa ise bu isteği sakıncalı bulmuştur. Bunun sebebi öngörülen değişikliklerin uygulanması halinde burada yaşayan Müslümanların büyük bir azınlık haline geleceği gerçeğini görmüş olmasıdır.³²⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaklaşık 28 yıllık memuriyet hayatında kazandığı deneyimlerden yola çıkarak icraatlarına yön verdiği görülmektedir. Yaptığı icraatlarda Vilayât-ı Selâse'nin hem coğrafi hem de demografik yapısı hakkında detaylı bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bu nedenle aldığı kararlarda pratik anlamda fayda sağlayacak işlere onay verirdi. Ancak ileride devletin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatabilecek idarî bölünme

³²³ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.160.

³²⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamid*, s.69.

³²⁵ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.222.

³²⁶ BOA, Y.MTV. 239/61. 27 Şevval 1320 (27 Ocak 1903)

³²⁷ İSAM/HHPE/2/84.

isteklerini de geri çevirmiştir. Bölgenin idarî olarak yeniden düzenlenmesinde demografik unsur ön planda tuttuğu görülmüştür. Bu anlamda bölgede özellikle Bulgarların Hıristiyan nüfusun çok olduğu iddialarını güçlendirecek girişimleri engellemeye özen göstermiştir. Bu tavırla Hüseyin Hilmi Paşa'nın devlet hassasiyetiyle davrandığını söylemek mümkündür.

3.4.2. İdarî Kadro Düzenlemeleri

Hüseyin Hilmi Paşa teftişleri ve bölge memurlarından aldığı rapor ve kendisine ulaşan şikâyetler sonucunda, Vilayât-ı Selâse sınırları içinde görev yapan memurların yeterli seviyede olmadığına dair bir kanaate ulaşmıştı. Onların bir an önce eğitim alması; uygunsa eğitilmiş ve deneyimli memurlarla yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini ve eğitim için bir de komisyon kurulmasını talep etmişti.³²⁸ Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa, güvenlik değerlendirmeleri sonucunda Selanik vilayeti sınırları içinde bulunan toplam 23 kazadan 20'sinde Yunan, Bulgar ve Sırp çetelerinin faaliyetleri olduğunu ve bu çeteleri ortadan kaldırmak için daha fazla zabıta ve memura ihtiyaç duyulduğunu İstanbul'a bildirdi.³²⁹ Bu istekte düzenleme yapılacak bölgelerde yeterli memur sayısının önemine de vurgu yapılmıştır. Konun önemli olmasının bir başka sebebi Tahsin Uzer'in anılarında göze çarpmaktadır: *“Avrupa'da her şey kanunlarla sağlanır. Oradaki halkın devletten beklediği şey, vatanlarının korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Biz de ise halk her şeyi, hatta kendi özel işlerine verilecek yönü, hükümetten ve özellikle mülkiye amirlerinden bekler. Bu prensip benimsenince, bir valinin, bir kaymakamın, bir nahiye müdürünün, ilk önce halk arasında güven ve saygı kazanması gerekir”* ifadeleriyle memurların devletin güven veren yüzü olduğuna işaret eder³³⁰. Hüseyin Hilmi Paşa'nın amacı, talimatnamenin uygulanması ve görevliler marifetiyle daha kullanışlı bir hale getirilmesidir. İdarî anlamda düzenleme yapmanın ne derece önemli olduğu fark edilmiş ve bu düzenlemelerin halkın nazarında olumlu karşılık bulacağı düşünülmüştür. İdarî kadroların düzenlenmesi, tüm idarî yapının meselenin ciddiyetinin farkına vararak daha

³²⁸ BOA. BEO. 1984/148773. (27 Şevval 1320 / 26 Ocak 1903)

³²⁹ İSAM/HHPE/ 2/85.

³³⁰ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.122.

bilinçli ve özveriyle çalışması halkla bütünleşerek kalıcı çözüm yaratılabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Rumeli ıslahatının uygulanabilmesi, huzur ve asayişin sağlanması için Yakova'da olduğu gibi Vilayât-ı Selâse'de de memurlar görevlendirilmesi gerektiği ve bölge halkına gerçekleri anlatmak için bu memurların çalışmasına ihtiyaç duyulduğunu 1 Şubat 1903 tarihli yazısında merkeze bildirilmiştir.³³¹ Müfettişlik makamı yaptığı incelemelerde yetersiz gördüğü bölge yöneticilerini Babiâli'ye bildirirerek değiştirilmesi yönünde görüşlerini iletmiştir. Örneğin; Kalkandelen, Orhaniye ve Osmaniye kazaları kaymakamları olan Rasim, Malik ve Abdullah Efendiler görevlerini ifa etmede yeterli olmadıkları için görevden alınmış, müfettişliğin talebi üzerine yerlerine liyakatli kaymakamlar tayin edilmiştir.³³² Hüseyin Hilmi Paşa görevinde yeterli görmediği veya ihmali bulunan valileri de değiştirmiştir. Örneğin 1903 yılında Kosova valisi Reşat Bey'i görevden almış yerine Mamut Şevket Paşa'yı tayin ettirmiştir.³³³ Süleyman Kani İrtem, Hüseyin Hilmi Paşa'nın idarî faaliyetlerini; *"Makedonya'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın durumu oldukça zordu. Çok çalışıyordu. Birkaç ay içinde üç yüz kadar memuru değiştirmiş, azletmiş ve onlara soruşturma açmıştı. Valilerde iktidar bırakmamış, idareyi en ufak detayına kadar kontrolü altına almıştı"* biçiminde anlatır ve herkesin sorduğu soruyu İrtem de sorar: *"Fakat fevkalade olarak ne yapabilirdi?" Makedonya kan ve ateş deryası halinde iken ıslahatı nasıl yürütebilirdi?*³³⁴ Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevinin en zor kısmı bu ıslahatı yönetmektir. Ancak o çalışma azmi ve iş takibiyle elinden geldiğince duruma el koymaya çalışmıştır.

Büyük bir bölgeyi idare etmek zorunda olan Hüseyin Hilmi Paşa valilerden personelle ilgili gelen bilgilendirmelere güvenmek zorundadır. Paşa'nın sorumluluk bölgesi oldukça

³³¹ BOA. BEO.1990/149178. (03 Zilkade 1320 / 01 Şubat 1903)

³³² BOA. DH. MKT. 647/31. (06 Zilkade 1320 / 04 Şubat 1903)

³³³ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.152.

³³⁴ Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s.237.

geniş olduğu için bu bilgiler doğrultusunda icraatlarını yapmak zorunda kalmıştır.³³⁵ Hatta Brailsford, Üsküp, Selanik ve Manastır'da ortalama üç ya da dört ay kalabildiğini bu sebeple “*Hilmi Paşa her yerde olamaz,*” diyerek bu zorunluluğa dikkat çekmiştir.³³⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın çalışmalar yürüttüğü sahanın genişliği icraat yapmayı zorlaştırdığı görülmektedir.

Hüseyin Hilmi Paşa bazı dönemlerde valiler görevden alındığında yeni vali atanıncaya kadar bu görevlere vekâlet etmiştir. İşlerin yoğunluğu sebebiyle İstanbul'a bu durumdan şikâyetini anlatan bir tahrirat göndermiştir. Müfettişlik görevlerinin zaten yeterince yorucu olduğunu bir de valilik işlerinin buna eklenmesiyle işlerin içinden çıkılmaz bir hal aldığını dolayısıyla bir an önce Selanik valisinin atanarak işe başlatılmasını talep etmiştir.³³⁷ Çok uzun saatler mesai başında kalan ve çalışmaktan bıkmayan birinin böyle bir şikâyette bulunması işlerin ne kadar bunaltıcı ve yoğun olduğunun bir işaretiydi.

Memurların tavır ve tutumları bölgede uygulanmak istenen ıslahatların aksamasına yol açıyordu. Bu sebeple Rumeli Umumî Müfettişliği İstanbul'a işlerin hızlanması konusuna dikkat çekiyordu. Müfettişlik makamınca, Vilayât-ı Selâse'de bulunan bazı memurların hal ve hareketlerinden dolayı değiştirilmesini bu değişikliklerin zaman kaybetmeden yapılması talep edildi.³³⁸ Nitelikli kadro oluşturmak Hüseyin Hilmi Paşa'nın üzerinde durduğu önemli bir husustu. Bir başka önemli konuda da yolsuzluk ve görevi ihmaldir. Bu konuda özellikle bölgeye gönderilecek memurların güvenilir ve dürüst olanlarının tercih edilmesinin bölgede düzenli, kalıcı bir idare kurulmasının yanı sıra şikâyetlerin de önlenmesine katkı sağlayacağını bildirmiştir.³³⁹

Devlet bölgenin idarî anlamda düzene girmesi için öncelikle memurların istenen şekilde tanzim edilmesi gerektiğini istemekteydi. Nitekim Başkitabet'den Hüseyin Hilmi Paşa'ya, gönderilen 30 Ocak 1903 tarihli yazıda; memurların azlî ve yerlerinde değişiklik

³³⁵ Abdülhamit Kırmızı, *Adülhamid'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s.133.

³³⁶ Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.302.

³³⁷ İSAM/HHPE/ 19/ 1280. (22 Haziran 1324/05 Temmuz 1908)

³³⁸ BOA. BEO. 1987/148997. (01 Zilkade 1320 / 30 Ocak 1903)

³³⁹ BOA. BEO. 2114/158510 (20 Rebûlâhîr 1321 / 03 Temmuz 1905)

yapılmasıyla ilgili talimatname hatırlatılarak gerekli incelemelerin bir an önce ancak adaletle yapılması emredilmiştir. Aynı yazının devamında, memurlardan hangisinin suçlu hangisinin iyi niyetli ve dürüst olduğu ise tahkikat sonucunda ortaya çıkacağı ancak valilerden kaza müdürlerine kadar tüm memurlardan hangilerinin yolsuzluk yaptığı tespit edilmişse derhal sadarete bildirilmesi gerektiği emri verilmiştir.³⁴⁰ Ayrıca vilayet sınırları içinde bulunan bazı memurlar arasında uygunsuz davranışlarından dolayı değiştirilmesi gerekenlerin zaman kaybetmeden yapılması talimatı gönderilmiştir.³⁴¹ Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde memur, asker ve jandarma maaşlarının kesin bir şekilde zamanında ödenmesi Hüseyin Hilmi Paşa'ya önemi vurgulanan bir başka konu olmuştur.³⁴² Yapılan inceleme soruşturma sonucunda kötü davranışları ve hataları nedeniyle 1000'in üzerinde görevli, ayrıca aşırı davranışları yüzünden de bazı Yunan Konsolosları görevlerinden alınmıştır.³⁴³ Bu rakamlar devlet kadrolarında ciddi bir yenilenmeye gidildiğini ve görevini ihmal edenlerin yerlerine yeni memurlar atandığını göstermektedir.

Hüseyin Hilmi Paşa teftişe gittiği her bölgede pek çok aksaklık tespit etti. Bunlara ek olarak bir önemli sorun da işlerin yavaş ilerlemesiydi. Rusya konsolosunun Üsküp'ü ziyaretinde sırasında Hüseyin Hilmi Paşa ile yaptığı bir görüşmede; ıslahat kararlarının uygulanmasıyla ilgili olarak padişaha güvenlerinin tam olduğunu ancak daha önce gönderdiği rapor ve telgraflara rağmen istenen bazı işlerin hala yapılmadığının altını çizmesi işlerin yavaş ilerlediğini gösteren somut örneklerdendi. Hüseyin Hilmi Paşa, Rus konsolosuyla yaptığı görüşmelere dair bilgiyi 26 Nisan 1903'te bir telgrafla Başkitabet'e ilettili.³⁴⁴

Hüseyin Hilmi Paşa gördüğü ve temel eksikliklerini tespit ettiği üst dereceden başlayarak en alt memur kadrosuna kadar yeniden tanzim etti. Bu sayede en azından bölgenin bürokratik yapısını düzeltmeye gayret etti. Çünkü yapılan ıslahatların hayata

³⁴⁰ İSAM/HHPE/ 1/13. (16 Kânûnisânî1318 / 30 Ocak 1903)

³⁴¹ BOA.BEO, 1987.148997. (01 Zilkâde 1320 / 30 Ocak 1903)

³⁴² İSAM/HHPE/2/165. (23 Teşrînisânî 1318 / 05 Şubat 1903)

³⁴³ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.98-99.

³⁴⁴ İSAM/HHPE/1/23. (13 Nisan 1319 / 26 Nisan 1903)

geçirilmesinde en önemli göre devlet kadrolarında bulunan memurlara düşüyordu. Bu memurların yanlış veya ihmali işlerin daha kötüleşmesine ve krize girmesine sebep olabilirdi. Sorumluluk alan ve durum ciddiyetinin farkında olan memur vasıtasıyla iyi idare kurularak devletin varlığını hissettiren adımlar atılması sürece olumlu katkı yapabiliirdi. Hüseyin Hilmi Paşa bunun farkındaydı ve önemlerini idarenin iyi kurulması için aldı.

Bölgede görev ihmalleri olan, liyakatsiz, yetersiz memurlar değiştirilmek istenmiş bu yolla bölgenin idarî kadro yapısına bir düzen verilmeye çalışılmıştır. Ancak bir bölgede çalışan tüm memurların yetersiz olduğuna dair genel bir kabul yoktur. İşini hakkıyla yapan memurlar da Hüseyin Hilmi Paşa döneminde korunmuş ve ödüllendirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, her zaman çalışanı teşvik etmiş ve çalışana destek olmuştur. Onun dönemi için iki kelime “vazife ve sorumluluk” parola olmuştur. Tahsin Bey’in anılarında, “*Hüseyin Hilmi Paşa’ya Florina’daki eksiklikleri yazdım, keşif ve planları takdim etti. 1500 lira ödenek geldi*” diye yazması Paşa’nın iş ciddiyetini göstermektedir. Tahsin Bey’in Florina Kaymakamlığı sırasında gösterdiği başarılar sebebiyle -Hüseyin Hilmi Paşa’nın teklifi üzerine- rütbesi iki derece yükseltilmiştir.³⁴⁵ Bu dönemde çalışan memurlar dürüstlikle devletin lehine çalıştıklarında hem kendilerinin hem de devletin kazanacağını algılamışlardır. Çalışanın karşılığını aldığı düzgün bir idarî yapı oluşturulmaya gayret etmiştir.

Müfettişlik makamı oluşturulduğunda bölgedeki memurların bu makamı nasıl algıladıkları ve karşıladıkları da önemli sorudur. Çünkü Abdülhamid yönetimi gibi merkeziyetçi bir anlayışla yönetilen devletin aldığı yeni kararları uygulayan müstakil bir valiliğin oluşturulması bölgede görev yapan memurlarca kolay kabullenilmesi düşünülemez. Bölge memurlarının bu makam ve Hüseyin Hilmi Paşa’ya karşı tutumları bölgede onun müfettişlik görevine denk gelen beş yıllık süreçte önemli görevlerde bulunmuş Tahsin Uzer tarafından kaleme alınan *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Osmanlı Yönetimi* adlı eserde anlatılmıştır. Tahsin Uzer, bölgedeki memurların iş yapma biçimini: “*Beş yıl Rumeli’de Hüseyin Hilmi Paşa’nın emrinde çalıştım. Hasan Fehmi Paşa ayrı tutulursa, valilerin tümünün memleket ve milletin selameti ile ilgili işlerde pek az*

³⁴⁵ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.206.

uğraştıklarını, her şeyi müfettişliğe bıraktıklarını yakından gördüm ve anladım” biçiminde aktarmaktadır³⁴⁶. Ayrıca mülki, malî, askerî alanlar dâhil devlet memuru olan herkes Hüseyin Hilmi Paşa’dan son derece çekinmekte, ondan gelen emirleri hiç zaman kaybetmeden derhal hakkıyla uygulamaya çalışmaktadır.³⁴⁷ Bu bilgiler ışığında memurların gözünde Hüseyin Hilmi Paşa’nın müfettişlik makamını dolduran bir yetkili olarak kabul gördüğü söylenebilir.

3.4.3. Yetkilerin Kullanımı

Rumeli topraklarında yabancı müdahalesine yol açabilecek her türlü görev ihmallerinin süratle sona erdirilmesi önemli bir başka husustur. Bu nedenle Rumeli Vilayât-ı Komisyonu Reisi sıfatıyla Ferid Paşa tarafından, 12 Aralık 1902’de Hüseyin Hilmi Paşa’ya görev ihmallerinin araştırılması ve en küçük itiraza sebebiyet verecek bir hadiseye bile meydan verilmemesi konusunda bir tahrirat yollanmıştır.³⁴⁸ Bu uyarı bile meselenin hassasiyetini gözler önüne seriyordu. Buna benzer uyarılar lüzum görüldükçe tekrar edilmiştir. Örneğin Ferid Paşa, Sadrazam olduktan sonra da bu konuya dikkat çeken tahriratlar göndermiştir. Müfettişliğe, yabancıların şikâyetine konu olabilecek her türlü durumun engellenmesini isteyen 20 Ağustos 1903 tarihli bir telgraf göndermiştir.³⁴⁹ Hüseyin Hilmi Paşa ise 21 Ağustos 1903 tarihinde verdiği cevapta: Yabancıların şikâyet ve itirazlarına sebep olacak yolsuzlukların olmaması için özen gösterilmekte olduğunu ancak şikâyet konusu olan hallerin yalnızca kendi çaba ve dikkatiyle engellenemeyeceğine değinmiştir. Vilayet idaresinden sorumlu olan valiler ve vilayet memurları kapsamında idare düzenlemesi yapıldığını, ayrıca memurların, kanunların uygulanmasına yardımcı olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa nitelikli kadronun önemine değinirken, taşrada görev yapacak memurların devletin içinde bulunduğu hassasiyetin farkında olan faal, donanımlı memurlara görev verilmesi gerektiği tespitinde bulunmuştur. Hilmi Paşa: *“Ortaya çıkan şikâyetlerin büyük bölümü asker ve jandarma kaynaklı olduğu için onların uygunsuz durumlarının kesin ve hızlıca*

³⁴⁶ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.160.

³⁴⁷ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.158.

³⁴⁸ BOA. Y.PRK.A. 14/3. (13 Ramazan 1320 (12 Aralık 1902.)

³⁴⁹ İSAM/HHPE/1/10. (7 Ağustos 1319 / 20 Ağustos 1903)

ortadan kaldırılması bu şikâyetlerin azalmasını sağlar. Aksi halde zorluklar artarak devam eder” diyerek yalnızca idarî alanda görev yapan memurların değil askerî alanda görev yapan memurlarında bir an önce düzene sokulması gerektiği düşüncesini Sadrazam Ferid Paşa’ya iletmıştır.³⁵⁰ Hüseyin Hilmi Paşa’nın üzerinde durduğu konuların başında ıslahat uygulamasının hayata geçirilmesinin en üst makamdaki yöneticiden en alt kademe görev yapan memura kadar bir ekip işi olduğu gerçeğidir. Onun emrinde çalışan memurların nitelikli, dönemin hassas siyasi ortamının farkında olan ve ciddiyetle iş yapacak özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

Bir taraftan Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hâkimiyetinin geleceğine dair oluşan endişeler diğer taraftan bölgede Avrupalı güçlerin devleti sıkıştırmak adına ortaya çıkacak en küçük olumsuzluklara dikkat kesilmesi, Hüseyin Hilmi Paşa adına zor bir ortam yaratmaktaydı. Umumî Müfettişlik görevinin ilk altı aylık periyodunda doğrudan Hüseyin Hilmi Paşa’ya gelen şikâyet dilekçesi sayısı 600 civarındadır.³⁵¹ Yanı sıra Umumî Müfettişlik görevi sırasında ihmal suçlamalarına maruz kalması tüm bu siyasi gerginliklerin yanına psikolojik gerginliklerin de eklenmesine sebep olmuştur. Bu itham içeren şikâyete cevaben: Hüseyin Hilmi Paşa, İsmail Mahir Paşa’nın kendisine devleti aldattığı iftirasını attığını ancak kendisinin sadakatle görevine devam edeceğini yazmıştır.³⁵² Başka bir suçlamaya karşı yazdığı cevapta: Padişah’a karşı herhangi bir kusur işlemediğini ve Padişaha olan sadakatinde bir eksilme olmadığını ifade edecekti.³⁵³ Bu nedenle görevini sadakatle ve dürüstlikle yürüttüğüne dair padişaha olan bağlılığına dair yazılar göndermeyi gerekli görmüştür. Buna istinaden Başkitâbet’ten Hüseyin Hilmi Paşa’nın endişelerini gidermek adına güven telkin eden cevaplar yazıldı.³⁵⁴ Hüseyin Hilmi Paşa’nın şimdiye kadar bulunduğu görevlerde yabancı unsurlara ve onların baskılarına karşı taviz vermediği, Padişah’a sadakatten ayrılmadığı ile ilgili bilgiler içeren yazılar gönderdi.³⁵⁵ 30 Ocak 1903 tarihli başka bir yazıda da Hüseyin Hilmi Paşa görevine

³⁵⁰ İSAM/HHPE/1/11. (8 Ağustos 1319 / 21 Ağustos 1903).

³⁵¹ BOA. HR.SYS. 219-B/4-2.

³⁵² İSAM/HHPE/2/137.

³⁵³ İSAM/HHPE/3/160.

³⁵⁴ İSAM/HHPE/1/14. (7 Ağustos 1319 / 20 Ağustos 1903).

³⁵⁵ İSAM/HHPE/10/622.

sadakatle devam etmekte olduğuna ve kendisine gösterilen güvene lâyık olmaya çalışacağına dair Başkitabet'e bilgi verdi.³⁵⁶

Tüm iyi niyetli gayretlere rağmen bölgede özellikle asayiş sorununa kalıcı bir çözüm getirilememiştir. Bir başka sorun da özellikle bölgede ıslahat uygulamaları ile beraber yabancı devletlerin konuya müdahil olmaları ve bu müdahalelerin Osmanlı Devleti'nin bölgedeki iktidarını zedelemesidir. Islahat uygulamaları, Müslüman halk arasında rahatsızlıklara yol açtı. Bölgedeki Hıristiyan halkın ıslahat uygulamaları yoluyla Müslümanlardan daha fazla korunduğu düşüncesinin yaygınlaşması üzerine özellikle Müslüman Arnavutlar huzursuz çıkararak bazı isyan hareketlerinde bulundular. Hıristiyanlardan, jandarma ve kır bekçisi tayin edilmesi Kosova'da Arnavutlar arasında ayaklanmalara sebep oldu.³⁵⁷ Bu arada Hıristiyanlara karşı münFerid cinayetler de işlendi. Önce Üsküp'te, Mitroviçe Rus konsolosu Grigori Şerbina'nın bir Arnavut tarafından öldürülmesi³⁵⁸, yaklaşık dört ay sonra Manastır Rus konsolosunun öldürülmesi büyük bir diplomatik kriz yaşanmasına yol açtı. Siyasi ortam gereği ilk cinayet geçirilmiş olsa da ikinci büyükelçi cinayeti Rusya tarafından ciddi bir şekilde protesto edildi.³⁵⁹ Rusya, Babıâli nezdinde sert protesto yayınladı.³⁶⁰ Bu durum Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine hatta iki ülkenin savaşın eşiğine gelmesine yol açtı. Bu aşamada kriz yönetimi oldukça önemliydi. Çünkü atılacak yanlış bir adım iki ülkeyi savaşa sokabilirdi. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa durumun takibini yaparak kovuşturmayı yakından takip etti. İlk Rus konsolosu öldürüldüğünde Hüseyin Hilmi Paşa ve Nasır Paşa, Rusların Üsküp konsolosuna giderek taziye ziyaretinde bulundu.³⁶¹ Daha sonra öldürülen konsolosun eşi M. Rostkovsky'yi de ziyaret etti. Hilmi Paşa, hükümet

³⁵⁶ İSAM/HHPE/1/15. (17 Kânûnisânî1318 / 30 Ocak 1903)

³⁵⁷ Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, s.107.

³⁵⁸ Ayrıntılı Bilgi için bakınız: Hasip Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 Bahar (20), Ankara, s.163-191.

³⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Hasip Saygılı "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, Güz 2013, s.79-80.

³⁶⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s.158.

³⁶¹ BOA. Y.A.HUS. 446/40.

tarafından kendisine tazminat verileceğini ayrıca sorumluların cezalandırılacağını belirtti. Bayan Rostkovsky ise Türklerin verdiği şeyleri istemediğini söyleyerek öneriyi reddetti. Ayrıca eşinin aldığı nişanları ve Türk süslemelerini de Hilmi Paşa'ya iade etti.³⁶² Hüseyin Hilmi Paşa olayı yatıştırmak için elinden gelen çabayı gösterdi. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bölge de en küçük şikâyetin bile birçok kez büyük probleme dönüştüğü ortamda konsolosların öldürülmesi ciddi siyasi krizlere davetiye çıkarmıştır. Bu olaylar bir kez daha Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevinin ne kadar hassas bir ortamda sürdürdüğünü göstermiştir. Ancak kriz bununla kalmayacaktır. Siyasi kriz ortamı kez geniş çaplı bir isyan hareketiyle bölgeyi ciddi bir kargaşaya sürükleyecektir. Bu karışıklıktan en fazla menfaat sağlama gayretinde olanlar ise bu sayede bölgeye Avrupalı devletlerin gelmesini isteyen ayrılıkçı Bulgar komitacılar olacaktır.

Komitacıların faaliyetleri sonucu 1903 ilkbaharında bölge asayişini bozan olaylar sonrası 2 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya İç Devrim Örgütü yöneticileri aralarında tam bir uzlaşma olmasa da Manastır çevresinde İlinden ayaklanması başlattı.³⁶³ Belirtilen zamandan bir süre sonra İlinden İsyanı patlak verir ve isyanla eş zamanlı farklı zorluklara rağmen Eylül 1903'te tamamen bastırılır. En büyük Makedonya direniş hareketi olarak bilinen bu isyanın sonunda isyancıların isteğini yerine getiren bir yola girilir. Çünkü Avrupalı güçler Makedonya da reform programının yoğunlaştırılmasına karar vermiştir.³⁶⁴ 29 Eylül 1903'te İngiltere Dışişleri Bakanı Landsowne, Makedonya Meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla bölgeye bağımsız bir Hıristiyan bir vali atanması veya bölge valisinin yönetimi içinde Hıristiyan subayların da olmasına ek olarak düzensiz Osmanlı birliklerinin bölgeden geri çekilmesini önerdi. Ayrı bir seçenek olarak, Avrupalı danışman ve gözlemcilerle görev yapmak üzere bir valinin atanmasını teklif etti. Landsowne ayrıca zabıta teşkilatındaki görevlilerin sayısının artırılarak yeniden teşkilatlandırılmasını da talep etti. Bu arada uluslararası kamuoyu zaten bu işle yeterince meşguldü. 1903 yılının Eylül ayı sonlarında Avusturya-Macaristan İmparatoru François Joseph ile Rus Çarı II. Nikola, dışişleri bakanları ile birlikte Viyana yakınlarında bulunan

³⁶² *The Telegraph*, 17 August 1903, s.6.

³⁶³ Meltem Begüm Saatçı, "20. Yüzyıl Başında Makedonya Bölgesinde Devlete Karşı Ayaklanmalar Kresna'dan Kruşova'ya Örnekler", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 17, Ankara,2005, s. 358-359.

³⁶⁴ Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, s.108-109.

Mürzsteg şehrinde bir araya gelerek bir “Reform Planı” üzerinde anlaştı.³⁶⁵ Mürzsteg Kararları olarak bildirilen bu kararlar Osmanlı Devleti’ne dayatıldı. Osmanlı Devleti bu baskıya dayanamayarak bu kararları kabul etti.

Mürzsteg Kararları şu maddeleri içermekteydi:

1. Reformların uygulanışının kontrolü için genel müfettiş Hilmi Paşa’nın yanına, Avusturya-Macaristan ve Rusya’dan birer sivil memur verilmesi;
2. Üç vilayetteki jandarmanın ıslahı görevi, Babıâli’nin hizmetinde olan bir Avrupalı generale verilecektir. Büyük güçlerin subayları ona yardımcı olması;
3. Ülkede barış sağlandıktan sonra Makedonya’daki vilayetlerin sınırları, ulusların gruplaşmalarına göre yeniden belirlenmesi;
4. İdarî ve adlî kurumlar, yerel özerkliklerin gelişmesi yararına yenilenmesi;
5. İsyân esnasında işlenen suçları incelemek için vilayet merkezlerinde karışık (Hıristiyan-Müslüman) komisyonlar oluşturulması;
6. Osmanlı hükümetine; Kaçan Hıristiyanların yurtlarına dönüşleri, İsyân esnasında maddi zarara uğrayan bu Hıristiyanların desteklenmesi, düzensiz bölükler ve düzenli birlikler tarafından tahrip edilen ev, kilise veya okulların tekrar inşa edilmesi için gerekli malî kaynakları sağlanması.
7. Tahrip edilmiş köylerin geri dönen Hıristiyan sakinleri, bir yıllığına vergiden muaf tutulması;
8. Osmanlı hükümeti, o ana kadar ilan edilen ve gelecekte gerekli görülen reformları, bekletmeden hemen yürürlüğe koymakla yükümlü olması;
9. Hıristiyanlara karşı en büyük zorbalıklar düzensiz yardımcı bölükler tarafından yapılmıştır. Bu nedenle gelecekte bu bölüklerin oluşturulması yasaklanması” maddeleri yer aldı.³⁶⁶

Ahmed Selahaddin Bey bu kararları “Rumeli Islahatının” ikinci safhası olarak yorumlamıştı.³⁶⁷ Bu tespit Avrupalıların artık açık bir şekilde bölgede görünmeye

³⁶⁵ Ali Dikici, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.80.

³⁶⁶ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 216-217. Bu kararların orijinal Fransızca metni için bakınız: İSAM/HHPE/3/156.

³⁶⁷ Ahmed Selahaddin, *Makedonya Sorunu hakkında Bir Risale*, s.33.

başladığı bir dönem başlatmasından ileri geliyordu. Bir başka deyişle Mürzsteg Kararları devletin egemenliğine gölge düşürür niteliğe sahipti. Bu sebeple II. Abdülhamid yönetimi söz konusu kararları uygulamaya koymak konusunda acele etmemek gibi bir tavır takındı. Devletin ve Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın tüm gayretlerine rağmen Avrupalı devletler asayiş bozukluklarını bahane ederek işlere daha fazla müdahil oluyordu. Osmanlı Devleti de, Avrupa devletlerinin aralarında görüş birliği bulunmamasından faydalanarak dış politikasını bir dereceye kadar muhafaza edebilmekteydi. Fakat söz konusu program, Almanya hariç, diğer büyük devletlerin ortak kararı ile kabul edilmişti. Neticede II. Abdülhamid'in programın uygulanmasını geciktirme çabaları işe yaramamış hatta Avrupa devletlerinin istekleri kabul edilmediği takdirde Makedonya için Hıristiyan bir umumî vali tayin edileceği tehdidiyle karşı karşıya kalınmıştı.³⁶⁸ Bu gelişmeler üzerine Padişahın hükümler hakkının korunmasını gerekçe göstererek reform programını önce reddeden Osmanlı hükümeti, büyük güçlerin birlikte tavır almaları üzerine Kasım 1903'te tasarıyı kabul etmek zorunda kaldı. İki sivil memur ve Makedonya jandarması için 25 Avrupalı subay 1904 ilkbaharında Makedonya'ya geldi.³⁶⁹ Yeni dönemle birlikte artık Vilayât-ı Selâse'de doğrudan belirleyici olacak yabancı etkisi hissedilir ölçüde görülecektir. Çünkü daha önce ki tasarılar Osmanlı Devleti'nin önerdiği ıslahatlardan çok farklı şeyler içermezken Mürzsteg tasarısıyla birlikte ülkenin jandarma teşkilatı doğrudan yabancı bir generalin idaresine bırakılmaktaydı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgenin en yetkili ismi olmaya devam etmekle birlikte artık yanında yabancı ülkenin temsilcileri bulunmaktadır. Müfettişlik faaliyetleri Avrupalı ülkelerce vasıtasıyla doğrudan denetime tabi kılınır. Kısaca yalnızca Vilayât-ı Selâse açısından değil Hüseyin Hilmi Paşa açısından da bu yeni bir dönem başlamıştı. Bunun üzerine, Rusya ve Avusturya, derhal Selânik'e Umumî Müfettişin yanına birer özel memur gönderdi. Bir müddet sonra da İtalyan General Emilio De Giorgis, jandarma teşkilatında düzenleme yapmak için seçilen isim oldu. Asayiş kontrolünü sağlayacak jandarma teşkilatı bu generalin maiyetindeki İtalyan, Avusturya, Rus, Fransız ve İngiliz subaylarının da görevlendirildiği bir yapıya bırakılacaktı.³⁷⁰ Ayrıca Selânik'te Hüseyin Hilmi Paşa'nın

³⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s.159.

³⁶⁹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.217.

³⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s.160.

yanına, Rus N. Demerik ve Avusturyalı Heinrich Müller von Roghoj iki deneyimli görevli gönderildi. N. Demerik daha önceleri Beyrut ve Manastır Konsolosluğu; Avusturya Macaristan Başkonsolosu ve Saray Müşaviri olan G. Von Müller ise Bosna'da görev yapmıştır. Bu sebeple Türkçe, Sırpça, Bulgarca ve Rusça konuşabilmektedir. Bu iki sivil ajan 21 Ocak 1904 tarihinde Selanik'e gelerek göreve başladı.³⁷¹ General Emilio De Giorgis ise önce İstanbul'a giderek çalışmalara başlamıştı. Buradaki çalışmalarını tamamladıktan sonra Vilayât-ı Selâse'ye gidecekti. Bu dönemle birlikte Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevi daha da hassas bir hal aldı. Çünkü devleti zor durumda bırakacak her türlü ihmali daha yakından ve ciddiyetle ele alması gerekmekteydi. Etrafında sürekli Avrupalı temsilciler olacaktı ve attığı her adım aldığı her karar takip edilecekti. Ayrıca ajan sivil denilen bu görevliler bölgedeki incelemeleri ve onlara ulaşan şikâyetleri doğrudan İstanbul'daki elçiliklere göndermekle yükümlüydü. Tüm gelişmelerin yanında bu görevlilerin hepsi Hüseyin Hilmi Paşa'ya bağlı kalacaktı. Bu konu çalışmamızın ilerleyen bölümünde yeniden ele alınacaktır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın yetkileri tasarı programları çerçevesinde de şekillenmiştir. Avrupalı devletlerin üzerinde durduğu önemli hususlardan birisi görevli Paşa'nın en az üç yıllığına atanmasıydı. Bu tutum görevde devamlılığın önemini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yapılan yeni tasarı programları Avrupalı güçlerin etkisi daha fazla hissedilmeye başlamıştır. Bu da meselenin gitgide uluslararası boyut kazandığını daha net şekilde göstermekteydi.

3.5. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yaptırdığı Nüfus Sayımı

Rumeli topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin zayıflaması ve sorunun uluslararası bir mesele halini almasının temeli yalnızca bir nedene bağlı olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Bu arada en önemli sorunlardan birisi özellikle milliyetçilik düşüncesinin Balkan ulusları arasında hızla yayılması ve bu yayılmanın bağımsız milli bir devlete giden yolu açmasıdır. Kurulacak milli devletler yalnızca kendi uluslarının çoğunlukta olduğu bölgelerde değil "Büyük Devlet" kurma iddiasıyla diğer ulusların yaşadığı bölgeleri de tahakküm altına almayı amaçlayan yayılmacı bir politika izledi. Balkanlar sorununun büyüdüğü nokta milliyetçilik etkisinin Balkanlardaki bütün etnik unsurlar arasında

³⁷¹ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.85.

yayılmasıdır. Adeta yamalı bohçayı andıran yapısıyla farklı etnik unsur ve kültürel yapısından kaynaklanan sorunların bölgede işlerin hayli karmaşık bir hal almasına sebep olması şaşırtıcı değildi. Balkan milletleri Osmanlı Devleti'nin millet sistemine göre yerleşmiş olduğu ve yüzyıllardır içi içe yaşanan bir bölge olduğu da ayrı bir gerçekliktir. Bu yapılanmayla birlikte Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan veya Büyük Sırbistan kurmak isteyen etnik toplulukların her biri diğeri gelmiş ve bölge üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır. Bu iddianın pratikte karşılığı bulunamadığında ise çetecilik faaliyetleriyle coğrafyada demografik değişiklikler yapmayı hedeflemişlerdir. Nüfus çoğunluğu ve çoğunluk siyasetine bağlı olarak Osmanlı Devleti'ni gerek Avrupalı devletlerin nezdinde zor durumda bırakmak için çokça dillendirilen iddialar ortaya atılmaya başlandı. Bu anlamda bölgede Yunanlılar, Sırlar, Bulgarların nüfus istatistikleriyle kendi bakış açılarını yansıttıkları açıkça görülmeye başlanmıştır.³⁷² Osmanlı Devleti son dönemde artan baskılar sonucu yeni bir nüfus sayımı yapılması için vilayetlere bir tahrirat göndermiştir. Ancak bu yalnızca bir baskı değil zorunluluktur. Çünkü hem Viyana Islahatının hem de Mürzsteg tasarısının 3. Maddeleri nüfus oranlarına göre yeni jandarma ve zabıt dağılımının belirlenmesi ve milliyetlere göre yeni vilayet sınırlarının çizilmesini öngörmektedir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa, 1903 yılından itibaren bölgede bir nüfus sayımı yaptırmaya koyulacaktır. Nüfus sayımının birkaç açıdan zor yanı vardır. İlki nüfus sayımı yaparken insanların hangi milliyet ve dine mensup olduğunu belirlemenin o kadar da kolay olmamasıdır. Avrupalı ziyaretçiler bu bölge hakkında tam bir fikre sahip olmak için bölgeye geldiklerinde kentin (Selanik) barındırdığı farklı diller ve dinler çeşitliliği karşısında şaşırmıştır: İki İngiliz gezginin deyişiyle, kent “tarihsel olarak Rum, siyasal olarak Türk, coğrafi olarak Bulgar ve etnografik olarak Yahudi”dir. Bir başkası ise, “Nüfus karmakarışık bir şey” diye yazmıştır³⁷³. Bu tespitler, Osmanlı Devleti'nin din merkezli millet sistemi içinde insanların kendi kültürlerini koruyarak bir arada karmaşık halde yaşadıklarına bir örnektir. Bir başka sorun ise siyasal iktidar elde etme yolunun nüfus bakımından sayısal üstünlük

³⁷² Daha 16 Şubat 1892 yılında Bulgaristan Sefareti'nden gönderilen bir tahriratta Sırlar tarafından hazırlatılan etnografya haritasına dikkat çekilerek bir örneği İstanbul'a gönderilmiştir. (BOA. Y. A. HUS. 256/ 74-4) Ayrıca bu haritaların sayısının arttığı görülünce Osmanlı Devleti tarafında bir harita hazırlatılması durumunda propaganda amaçlı bu haritaların etkisinin azaltılacağı da düşünülüyordu. (BOA. Y. A. HUS. 256/ 74-1, 4 Şubat 1307 / 16 Şubat 1892).

³⁷³ Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri*, s.338.

elde etmekten geçmesidir. Bölge milletleri kendileri lehine yüksek olacak nüfus oranlarıyla daha fazla menfaat elde edebileceğinin farkındadır. Tam da bu noktada devletin bölgede Hüseyin Hilmi Paşa vasıtasıyla nüfus sayımını yaptırmasındaki amaç devletin elini istatistiklerle güçlendirmektir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa, bir raporunda karışıklıklar engellense bile bölgede bir sayımın yapılmasının zorunlu olduğunu bildirir.³⁷⁴ Çünkü Rumeli topraklarında emelleri devletlerin ve milletlerin temel hukuki dayanağı daha önce yapılan nüfus sayımlarıdır ve bunlara dair birçok nüfus istatistiği yayımlanmıştır.³⁷⁵ Ancak bölgede yapılacak Müslüman nüfus sayımında en büyük sorun kadınların sayım sırasında gizlenmesidir. Tüm olumsuzluklara rağmen ilk sonuçlara göre Müslüman nüfus Hıristiyan nüfustan fazladır.³⁷⁶ Nüfus sayımının güvenilir ve adil yapılabilmesi için ilk iş bölgenin tüm unsurlarının bu sayıma görevli olarak dâhil edilmesidir. Kısaca sayım yapılırken şaibeyi azaltmak adına nüfus sayım heyetlerinin içine gayrimüslimleri de dâhil etmiştir.³⁷⁷ Rumeli vilayetlerinde yapılan nüfus sayımı sırasında, Bulgar nüfusun kasıtlı olarak fazla gösterilmesine neden olan bazı hileler yapıldığı anlaşılmış ve tespit edilen yanlışlıkların düzeltilmesi için, buralardaki nüfusla ilgili sağlıklı bir sonuç ortaya çıkarılması için nüfus sayımının yeniden yapılıp sonuçlarının bildirilmesi istenmiştir. Alınacak sonuçlara göre de Daire-i Askerîyece bir etnografya haritası hazırlanacağı belirtilmişti. Erkan-ı Harbiye-i Umumîye Dairesi'nce hazırlanacak haritaya işlenmek üzere kaza, nahiye ve kura isimlerinin de kaydedileceği belirtilmişti.³⁷⁸ Nüfus sayımı peyderpey yapılabilmiştir. O günün koşullarında çok geniş bir coğrafyada ve sıkıntılı siyasi iklimde bu işi yapmak çok kolay olmamıştır. Nüfus sayımı yapılan vilayet ve kazalardaki sayım bittikçe müfettişlik makamına bildirilmiştir. Vilayât-ı Selâse nüfusun inanç ve milliyetlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

³⁷⁴ *Macedonia Documents And Materials*, Ed. Prof. Voin Bozhinov, Prof. L. Panayotov, Bulgarian Academy Of Sciences Institute of History Bulgarian Language Institute, Sofia 1978,s.78.

³⁷⁵ D.M.Brancoff, *La Macedonia Population Chretienne*, Librairie Plon, Paris, 1905; *Macedonia And The Macedonian Population*, Salisbury Supply Co., Printers, London, 1918.

³⁷⁶ *Macedonia Documents And Materials*, s.78.

³⁷⁷ Turgut Işıksal, “Makedonya Üzerinde Oynan Oyunlar ve Bilinmeyen bir Nüfus Sayımı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 43, Nisan 1971, s.15.

³⁷⁸ BOA. DH.MKT. 672/47-2 (10 Mart 1319/ 23 Şubat 1903)

Osmanlı Devleti'nin kişileri sayarken inanç esasına göre sayması bilindik bir uygulamadır. Bu dini mensubiyete göre nüfus sayıları aşağıda verilmiştir:

Tablo 7
Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı Nüfus Sayımı (1905)

Sancak isimleri	Müslim	Patrikhaneye mensup	Eksarhhâneye mensup	Musevî	Toplam
Selanik	233.098	211.389	92.752	48.889	586.128
Preveze	150.045	82.334	131.476	1.580	365.435
Drama	126.982	32.307	5.194	2.176	166.659
Selanik toplam	510.125	326.030	229.422	52.645	1.118.222
Üsküp	164.066	27.290	181.123	2.045	374.524
Priştine	278.870	111.328			390.198
İpek	121.264	30.210			151.474
Pesence	55.270	28.668			83.938
Taşlıca	32.832	15.232			48.064
Prizrin	221.882	25.482	19320		266.624
Kosova toplam	874.184	238.210	200.443	2.045	1.314.882
Manastır	107.819	102.602	161.958	6.359	378.738
Gürice	95.574	94.880	13.176	1.291	204.921
Serfiçe	80.896	130.322	3.393	43	214.654
İlbasan	86.012	6.508			92.520
Debre	142.701	13.666	10.628		166.995
Manastır toplam	513.002	347.978	189.155	7.293	1.057.828
Üç vilâyet toplamı	1.897.311	912,218	619,020	62,383	3.490.932

Kaynak: İSAM/HHPE/12/1097

Nüfus sayımı yapılırken bölgede iddiası olan etnik toplulukların sayım sonuçlarına çokça itiraz ettiği ve sayımın sonuçlarını şaibeli hale getirmeye çalıştıkları görüldü. Nüfusu arttırmanın yöntemlerinden birisi aynı kişiyi farklı isimlerle iki kez yazarak sayıyı çok göstermektir. Bu hileye daha çok Bulgarlar ve Yunanlılar başvuruyordu.³⁷⁹ Bölgede Eksarhane Bulgar davası adına aktif bir rol üstlenmişti. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa patrikhaneye mensup olanların sayısının arttırılmasının devletin çıkarları açısından daha uygun olacağını İstanbul'a bildirdi. Ayrıca Bulgarların Eksarhane'ye daha fazla insan kazanmaya çalıştığına dikkat çekti.³⁸⁰ Bulgarlar sayımlara gölge düşürmek adına kasıtlı olarak usulsüzlük yapıldığı haberlerine kendi basınında yer verdi.³⁸¹ Yanı sıra Sofya'da

³⁷⁹ Işıksal, "Makedonya Üzerinde Oynan Oyunlar", s.17.

³⁸⁰ *Macedonia Documents And Materials*, s.78.

³⁸¹ BOA.HR.SFR.(04) /454/49. ; BOA.TRF.1.A. 25/2493.

yayımlanan bir haritada bazı oynamalar yapılarak Rumeli vilayetlerindeki Bulgar nüfusu fazla gösterilmiş, Hıristiyan nüfus Müslüman nüfustan da fazla gösterilmişti.³⁸²

Rumeli’de nüfus sayımını yapan memurlar hakkında şikâyetler arttı. Sebep olarak Osmanlı tebaasından olan Hıristiyanların sayım sırasında defterdeki mezhep hanesine Ortodoks, Katolik vb. yazılması yerine Bulgar, Rum ve Ulah yazılmış olmasıydı.³⁸³ Bunun üzerine Rumeli vilayetlerindeki nüfus sayımı sırasında nüfus memurlarının dini inanışına göre değil de insanların milliyetine göre kayıtların yazılmasının doğru olmadığı ifade edilmiştir.³⁸⁴ Bir başka problem de çetecilik faaliyetleridir. Nüfus sayımının doğru yapılabilmesi için bölgede bir asayiş sorunun olmaması gerekmektedir. Ancak özellikle Bulgarlar, sağlıklı sayım yapılmasını engellemek için çetecilik faaliyetlerine hız vermiştir. Bu sebeple kimi bölgelerde nüfus sayımına ara verilmek zorunda kalınmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, güvenliğin sağlanması ve çetecilerin faaliyetlerinin sınırlandırılması için yeni önlemler de almayı ihmal etmemiştir. Bunlardan birisi mürur tezkiresi ve pasavanlarla hatt-ı imtiyazdaki kapılardan rahatça geçişlerin önüne geçmek için pasaport ve pasavanlara fotoğraf yapıştırılmasını teklif etmiştir.³⁸⁵ Yanı sıra güvenlik açısından yeni sınır kapıları kurulmuş daha sıkı denetimler getirilmesinin yine çetecilik faaliyetlerini engellenmesinde bir yol olabileceğini öne sürülmüştür.

Böyle bir ortamda bölgeye huzur ve barış getirme amacıyla çetecilik faaliyetlerini durdurmaya çalışmak birçok anlamda tehditleri de üstüne çekmek anlamına gelmektedir. Çetecilerin hedefine Hüseyin Hilmi Paşa da girmiştir. Paşa’nın çetecilere yönelik faaliyetleri kendisine suikast yapılarak ortadan kaldırılması fikrinin güçlenmesine sebep olmuştur. Nitekim bu konudaki bir ihbar üzerine padişah gerekli tedbirlerin alınması için bir emir göndermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa da padişaha teşekkürlerini bildirmiştir.³⁸⁶ Suikast haberleri ecnebi basınında da görülmüştü. Haberlerde, suikastı planlayan ve

³⁸² BOA.MV. 152/57.

³⁸³ BOA.HR.İD. 2108/71.

³⁸⁴ BOA.DH.MKT. 926/50.

³⁸⁵ BOA. DH. MKT. 1137/11

³⁸⁶ İSAM/HHPE/21/305. (21 Eylül 1321 / 04 Kasım 1905)

sorumlu tutulan 40 kişinin tutuklanarak Manastır'da hapse atıldığı yazılmıştır.³⁸⁷ Çeteci Garvanov idaresindeki Hristolefterov adı bir şahsın Hüseyin Hilmi Paşa'ya suikast düzenlemek üzere Bulgar komitası tarafından görevlendirildiği haberi alınca gerekli tedbirin alınması İstanbul yönetimince istenmiştir.³⁸⁸ Ancak Hüseyin Hilmi Paşa yalnızca bu çetecilerin tehditleriyle değil yeni aktörlerin tehditleriyle de karşılaşır. Bu yeni aktörler özellikle Rumeli'yi mesken tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleridir. Hüseyin Hilmi Paşa, tehditler karşısında hayatının tehlikede olduğunu bu nedenle bir başka göreve tayinini istemiştir.³⁸⁹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın durumu saraya bildirmesi üzerine cemiyet üyelerinden Talat Bey yeni bir göreve tayin edilmiştir. Ancak Talat Bey Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına gidip bu karara uymayacağını beyan edince Paşa bu işi kolaylıkla çözemeyeceğini anlamıştır.³⁹⁰

Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptığı görev oldukça risk barındırırken her geçen gün düşmanlarını da arttırmıştır. Ancak bütün engellemelere rağmen sayım işlemi devam etmiş ve Karpat'ın da belirttiği üzere bölgenin nüfusuna dair en güvenilir veriler elde edilmiştir.³⁹¹ Çünkü sayım, mahalli otoritelerce bölgenin güvenilir kişilerinden oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla yapılmıştır. Bir yandan heyette gayrimüslimlerin yer alması, diğer yandan bölgede en ufak şikâyeti bile ciddiye alan ajan sivillerin bulunması bu güvencenin temel unsurlarıydı. Öte yandan tüm nüfus istatistiklerinin yanında, devlet görevlilerinin bölgede resmî anlamda sayım yapan tek otorite olması da bir başka gerçektir. Yabancı kaynaklarda da Hüseyin Hilmi Paşa'nın sayımını güvenilir kabul etmişlerdir.³⁹² Propagandanın Makedonya Meselesi'nin uluslararası bir boyut kazanmasında en önemli araçlardan biri olarak kullanıldığı bir dönemde bu sayım sonuçlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu sayımın yapılması, diğer

³⁸⁷ *The Telegraph*, 26 Aralık 1903, s.4; *The Age*, 28 Aralık 1903, s.5.

³⁸⁸ İSAM/HHPE/7/336.

³⁸⁹ İSAM/HHPE/20/1304. (2 Temmuz 1324 /15 Temmuz 1908)

³⁹⁰ Mustafa Ragıp, *Meşrutiyetten önce Manastırda Patlayan Tabanca*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2007, s.53-54.

³⁹¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.14.

³⁹² Birçok kaynak onun yaptırdığı nüfus sayımına atıf yapmıştır. Rene Pinon, *L'Europe Et L'empire Ottoman*, Librairie Académique, Paris, 1913, s.144. ; <http://www.lithoksou.net/p/oi-apografes-toy-xilmi-pasa-1988> Erişim Tarihi: 20.05.2017.

kaynakların rakamlarının varsayım üzerinden hareket edilerek ortaya atıldığı ve bir resmîyeti olmadığını kanıtlaması bakımından önemlidir.

Sayımdan sonra Babıâli ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında bir telgraf trafiği de yaşandı. Hüseyin Hilmi Paşa görev süresinin dolacak olması sebebiyle sadarete yazdığı telgrafta, görevini sürdürürken sadakatten ayrılmadığını, tüm benliğiyle işine sarıldığını ve devletin çıkarlarını ön planda tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı işin önemine değinirken konsolosların yanı sıra sayıları altmışa yaklaşan ecnebi memurların da şikâyetlerine konu olacak meseleleri dikkatle ele aldığına değinmiştir. Bu kadar zor ve hassas bir işin “*her biri şeytan kadar aldatıcı ecnebler arasında*” istenilen idareyi sağlamak konusunda ümitsiz olduğunu belirtmiştir.³⁹³ Saraydan bu tespitlere cevaben; müfettişliğin bilinen önemine göre yapılmış olan atamada Hüseyin Hilmi Paşa’nın yerine gerekli vasıflarda birini bulmanın kolay olmadığını dolayısıyla padişahın, Paşa’nın görevine devam etmesi gerektiğini ve gayretle çalışmaya devam etmesini istediği ifade edilmiştir.³⁹⁴ Bu telgrafa cevaben Hilmi Paşa, padişaha olan minnet ve şükranlarını bildirdikten sonra göreve önceden de olduğu gibi var gücüyle devam edeceğini belirtti.³⁹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa’nın görev süresinin uzatılmasında görevinde başarılı görülmesi öncelikli nedendi. II. Abdülhamid devlette görev alan memurları hakkında detaylı bilgilere sahip merkeziyetçi bir yöneticidir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın yeni bir göreve atanmak istemesine rağmen bu görevde tutulması sarayın ona güven duyması ve başarılı bulmasıyla ilgilidir. Bu atamadan sonra Hüseyin Hilmi Paşa, görevini müfettişlik makamı kaldırılana kadar sürdürecektir. Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Umumî Müfettişliğiyle özdeşleştirilecek bir yönetici durumuna gelmiştir. Memuriyet hayatının en parlak dönemini bu görevi esnasında geçirmiştir.

3.6. Umumî Müfettişliğin İstihbarat Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa Umumî Müfettişlik süresi boyunca bölgenin idarî ve siyasi işlerinin yanı sıra bölge milletleri ve yabancı devlet temsilcilerinin faaliyetlerini yakından takip etti. Hüseyin Hilmi Paşa öncelikle bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu

³⁹³ İSAM/HHPE/ 3/1516/3. (5 Teşrinisânî 1321 / 18 Kasım 1905).

³⁹⁴ İSAM/HHPE/ 3/1516/4. (6 Teşrinisânî 1321 / 19 Kasım 1905).

³⁹⁵ İSAM/HHPE/ 3/1516/6. (8 Teşrinisânî 1321 / 21 Kasım 1905).

Bulgaristan'la ilgili bilgiler toplattı. Bulgaristan'ın Rumeli topraklarında iddiası olduğundan bunların Rumeli'de izlediği siyaseti yakından takip etmek bir zorunluluktur. Hüseyin Hilmi Paşa, Bulgaristan Komiserliği³⁹⁶ ve istihbarat elemanları vasıtasıyla bilgiler alarak bunları saraya ve hükümete ilettiler. 10 Kasım 1907'de Bulgaristan komiserliğinden Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelen bir raporda; Bulgaristan Dışişleri Bakanı İstançef hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre İstançef'in Bükreş seyahati, Romanya ile Bulgaristan arasındaki yakınlaşmayı göstermekte olduğuna işaret edilirken Bulgaristan'ın Manastır tüccar vekili Mösyö Toşev'in komitacılarla iş birliği yapma çabasında olduğu aktarıldı. Hüseyin Hilmi Paşa kendisine gelen bu bilgileri Sadaret'e ilettiler.³⁹⁷

Makedonya Meselesinin uluslararası kamuoyunun gündemini yoğun bir şekilde meşgul ettiği bu dönemde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında her an bir savaş çıkması bekleniyordu. Erkan-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'ya bu duruma hazırlıklı olmak için rapor hazırlamıştı. Bu raporda; Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir savaşın er geç kaçınılmaz olduğu ve buna karşı neler yapılması gerektiği ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Bulgaristan'ın hangi yolları takip ederek savaşı başlatacağının belli olduğu dolayısıyla Osmanlı ordusunun nasıl hareket edeceğinin üzerinde durulmayacağını belirtmiştir. Rapor bir savaşın çıkması durumunda Bulgarların sevk edeceği ordu ve çıkaracağı ayaklanmaya değinileceği notuyla başlar. Dikkat çekilen ilk nokta Bulgarların küçük ama çok disiplinli bir orduya sahip olduğu bilgisidir. Osmanlı ordusunun harekâtını engellemek için Vilayât-ı Selâse ve Edirne çevresinde geniş çaplı bir isyan başlatacakları ihtimalinin de olduğu belirtildi. Ancak İsmail Hakkı Bey, Vilayât-ı Selâse genelinde böyle geniş çaplı bir isyan hareketine tüm Bulgarların katılmayacağı düşüncesindedir. Raporda ayrıca savaşa gidecek ordu ile isyanı bastırarak kuvvetin ayrı olması gerektiği üzerinde durulmuştur. İsyani bastırarak kuvvetin tarafı haberleri ve söylentileri en aza indirecek şekilde seçilmesi tavsiye edilmiştir. Buna göre bu birliklerin nizamiye katılarından seçilmesi, şimdiden hangi kıtadan seçileceğinin belirlenmesi, uzun

³⁹⁶ Bulgaristan Prensiği bağımsızlığını 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını elde etti. 1878 Berlin Antlaşması'ndan bu tarihe kadar geçen sürede Osmanlı-Bulgar ilişkileri sefarethaneler vasıtasıyla değil Osmanlı Devleti'nin Sofya'da tesis ettiği "Bulgaristan Komiserliği" ve Bulgar hükümetinin İstanbul "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" tarafından yürütüldü. (Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt. XVII, Sayı 21, Ankara 1997, s.71.

³⁹⁷ İSAM/HHPE/16/1053 (28 Teşrinievvel 1323 / 10 Kasım 1907).

süre bu bölgede çetecileri takip etmiş olan, arazi ve bölgeyi tanıyan, ileri gelenler ve yüksek rütbeli zabıtların ve zabitanların idaresinde olması zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Çıkacak isyanın ilk günlerinde iletişim hatları ve yolların tahrip edilebileceğini bunun içinde gerekli tedbirlerin alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yol ve köprülerin güvenliğinin sağlanmasının çok önemli olduğu bunları korumak için ne gibi tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir. Raporun sonuç kısmında, 25 bin kişilik Bulgar ordusunun 20 gün içinde hazır hale geleceğini Osmanlı ordusunun da bu kadar sayıda bir kuvveti eksiksiz bir şekilde sınır bölgesinde hazır buldurması gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin selameti ve güvenliği için savaş başladığında Karadeniz sahili tarafından 2. ve 3. Ordu vasıtasıyla Bulgar sınırlarından içeri girmenin en doğru hareket olacağı da vurgulanmıştır.³⁹⁸ Bu detaylı rapor birçok bilgi barındırıyordu. Çıkabilecek savaş sırasında atılacak adımları ve savaş stratejisini ortaya koyması bakımından önemli noktalara temas ediyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu raporları dikkate aldığı görülüyordu. Örneğin çıkabilecek bir savaş durumunda hangi tedbirlerin alındığı ve hangi hazırlıkların yapıldığını Müşir Osman Paşa'dan kendisine bildirmesini istedi.³⁹⁹ Bu girişimler Hüseyin Hilmi Paşa'nın siyasi gelişmeleri olduğu kadar askerî gelişmeleri de yakından takip ederek devleti her an yeni gelişmelere hazır tutma düşüncesine sahip olduğunu gösteriyordu.

Makedonya'da çıkarları doğrultusunda hareket eden yabancı devlet görevlilerinin zararlı faaliyetlerini de Hüseyin Hilmi Paşa tarafından takip edilmiştir. Avusturya ve İtalya'nın Arnavutluk genelinde Müslüman Arnavutların ileri gelenlerini hükümet aleyhine kışkırttıklarını bildirmiştir. Bunun yanı sıra Avusturya konsoloslarının bulunduğu yerlerde Rus konsolosların da bulunduğunu belirten Hilmi Paşa, bu iki devlet arasındaki rekabete dikkat çekerek, Avusturya'nın faaliyetlerini öğrenmek için Rus konsoloslarının kullanılabilceğini dile getirmişti.⁴⁰⁰

Hüseyin Hilmi Paşa Vilayât-ı Selâse'deki yerel sorunlarının dışında farklı konularla da ilgilenmek zorunda kaldı. Bunun en önemli sebebi bölgede görev yapan Avrupalı ajan

³⁹⁸ İSAM/HHPE/7/399 (22 Mart 1323 / 4 Nisan 1907).

³⁹⁹ İSAM/HHPE/9/480 (9 Temmuz 1324 / 22 Temmuz 1908).

⁴⁰⁰ Kemalettin Kuzucu, "Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), s.323.

siviller en küçük olayı bile İstanbul'daki elçilere şikâyet etmesiydi. Bu durumun sorun yaratan tarafı ise yabancı ülke elçilerinin şikâyetleri bölgedeki ıslahatların yolunda gitmediğine dair görüşlerini desteklemek için kullanarak padişahla görüşmelerinde bir koz olarak kullanmasıdır. Bu sebeple İstanbul'a iletilen şikâyetler arttıkça Hüseyin Hilmi Paşa'dan ıslahatların ne durumda olduğuna dair bilgi istenmiştir. Paşa'nın yoğun mesaisine İstanbul'dan gönderilen malumat istekleri eklenince çalışmasının yavaşlamasına ve görevinde ihmali olmadığına dair bilgi göndermesine sebep oldu. 1904 yılı Mayıs'ında Rusya elçisi Zinovyev padişahla görüşmesinde, Vilayât-ı Selâse'de bazı bölgelerde Hıristiyanların yine saldırılara hedef olduklarını, hâkimlerin tarafsız olmadığını ve jandarma alayları içinde haksızlığa sebep olanların bulunduğunu şikâyetleri olduğunu iletmiştir.⁴⁰¹ Benzer şekilde İngiltere ve Avusturya-Macaristan elçileri de bölgede reformların yavaş ilerlediğini hatta yapılmadığı Hıristiyanların saldırıya uğradığını iddia ederek şikâyetlerini iletmiştir.⁴⁰² Saray bu şikâyetler üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'dan iddialarla ilgili açıklama istedi. Hüseyin Hilmi Paşa, iddialarla ilişkin açıklamasında; Islahat kararlarının uygulanan maddelerinde hiçbir eksiklik olmadığını aksine tamamının padişahın da takibiyle uygulandığını belirtmiştir. Ayrıca İngiltere kamarasında bölgedeki ıslahatlara dair gerçeğe uygun olmayan beyanlar, Avusturya sivil memurları tarafından zaten elçi Galohofski'ye yazılmıştı. Dolayısıyla ıslahatların icra edilmesinde ihmal edilmiş ve eksik bırakılmış bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Hatta Hilmi Paşa bu görüşünü Avusturyalı sivil bir memurunun; *“Asker maaşlarına ve aşar toplama usulüne bir çözüm bulunması halinde yabancı memurların kendi memuriyetlerine bile gerek kalmayacağını kendisine sözlü olarak itiraf ettiğini”* aktararak bu görüşünü desteklemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, saraya yaptığı açıklamanın devamında; yaptığı işe güven duyan bir yaklaşımla, yabancı elçilikler vasıtasıyla gelen şikâyetlerin yersiz ve ön yargılı olduğunu belirtti. Şikâyetlerin yersiz olmasını hem yabancı sivil memurların zaten denetçi ve gözlemcilikle meşgul olduğunu eksik bir durum gördüklerinde vakit kaybetmeden bunun gerekli mercilere bildireceğini beyan etti. Ayrıca yine yabancı memurların kendine ifade ettikleri görüşlerden yola çıkarak bölgede idarî anlamda işlerin istenen seviye de olmasa da yolunda olduğunu

⁴⁰¹ BOA.A.MKT.MHM/732/44 (6 Mayıs 1320 / 19 Mayıs 1904).

⁴⁰² BOA.A.MKT.MHM/732/44 (6 Mayıs 1320 / 19 Mayıs 1904).

bilgisini verdi.⁴⁰³ Hüseyin Hilmi Paşa, saraya bu ön yargıya dair görüşünü “*ecnebîlerin habbe derecesinde olan bir kusûrumuzu bile kubbe kadar i'zâm iderek*” ifadeleriyle net bir şekilde ifade etti.⁴⁰⁴

İstihbarat faaliyetleri yalnız yabancı ülke ve bölge devletlerini takip etmekle sınırlı değildi. Devletin son dönemde Makedonya’da zor bir dönemden geçmesi sebebiyle bölgede II. Abdülhamid yönetimine karşı devletin bünyesinde gizli bir örgütlenme gerçekleşmesine sebep olmuştur. Artık gizli faaliyetleri takip edilmesi gereken İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli’ni örgütlenmenin merkezi haline getirmişti. İttihat ve Terakki’nin tek bir amacı vardı o da ülkede tüm sorunların kaynağı gördükleri İstibdat yönetimine son vererek Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmektir. Bunun için merkez Rumeli seçilmişti. Hüseyin Hilmi Paşa bu cemiyet ve üyelerinin faaliyetlerini yakından takip ederek mümkün olduğunca sarayı bilgilendirmekten geri durmadı. Müfettiş Paşa, 28 Haziran 1908’de İzzet Paşa’ya gönderdiği tahriratta cemiyet üyelerinde hakkında şikâyet olanların gözetim altına tutulduğunu, zararlı faaliyet yürütenlerin ise cezalandırıldığını belirtmişti. Manastır, Üsküp ve Selanik’te yürütülen soruşturmalarda örgüt üyelerine gerekli cezalar verildiğini ve üyelerin birçoğuna hapis cezası verildiğini, ayrıca bu işleri takip etmenin Müfettişlik görevinden dolayı zor olduğunu dikkatinden kaçabilecek bir durumun ortaya çıkabileceğine dikkat çekmişti. Hatta bu sebeple cemiyetin faaliyetlerini incelemek için özel bir heyetin Rumeli’ye gönderilmesini de önermişti.⁴⁰⁵ Yanı sıra gerek memur gerekse askerî kadro içinde cemiyete üye olanlar takip edilmeye ve bunlarla ilgili işlem yapılmaya da çalışılmıştı. Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa birçok konuda olduğu gibi cemiyetin faaliyetlerini de takip etmiş ve bölgede yaşanan gelişmelerden sarayı haberdar etmişti. Hüseyin Hilmi Paşa, saraya yazdığı birçok telgrafta padişaha olan sadakatini bildirmiş ve örgütün Makedonya’daki gücü ile ilgili bilgileri düzenli olarak saraya yazarken cemiyetin elde ettiği güçten dolayı durumun ciddiyetini anlatmaya çalışmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Aralık 1902’de Selanik’e gelerek başladığı Rumeli Umumî Müfettişliği görevi sırasında, idarî alanda yaptığı düzenlemelerle önemli işlere imza

⁴⁰³ BOA. A.MKT.MHM. 32/44 (6 Mayıs 1320 / 19 Mayıs 1904).

⁴⁰⁴ İSAM/HHPE/ 1/31 (10 Ağustos 1320 / 23 Ağustos 1904).

⁴⁰⁵ İSAM/HHPE/8/454. (16 Haziran 1324 / 29 Haziran 1908)

atmıştı. Vilayât-ı Selâse'yi tanımak adına bir gezi yaparak hem bölgeyi tanımış hem de eksiklikleri yerinde incelemişti. Bölgede görev yapan memurlardan istediği raporların da yardımıyla icraatlarına yön vermiştir. Yönetim merkezini belirli aralıklarla Selanik, Manastır ve Üsküp merkeze taşımıştır. Onun döneminde devletin varlığını hissettirecek ve hâkimiyetini güçlendirecek pratik çözümler üretilmiştir. Bununla beraber bölgedeki ayrılıkçı faaliyetler ve yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ni zarara uğratacak düşünce ve isteklerine de temkinle yaklaşmıştır.

Tespitlerinde idarî alanda yapılan icraatların yanında bu icraatları hayata geçirecek olan memurların nitelikli olması gerektiğine vurgu yaptı. Bu nedenle nitelikli personel kadrosunu bölgede görevlendirmeyi idarî alandaki düzenlemelerin temeline oturtmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kurmak istediği idarî yapıyı dürüst, çalışkan ve devletine bağlı memurlarla gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Görevini ihmal eden, yeterli donanıma sahip olmayan memurları makam ve mevkiine bakmaksızın görevinden uzaklaştırmıştır. Onların yerine kendi anlayışına uygun ve anlaşabileceği kişilerle çalışmayı tercih etmiştir. Tahsin Uzer'in belirttiği gibi onun döneminde Rumeli'deki memurların zihninde iki kavram yer etmiştir: "*Vazife ve sorumluluk*".⁴⁰⁶

Yine bu dönemde vilayetlerin eksikleri yerinde tespit edilmiş ve hızlı bir şekilde faaliyete başlanmıştır. Bu dönemin en önemli kavramlarından birisi de iş yapma hızı olacaktır. İdarî taksimatta yeni düzenlemelerle idarî anlamda kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Bunun yanı sıra, askerî eğitim okulu, yeni hastane, merkezi bir cezaevi, vilayet binalarının iyileştirilmesi veya yenilerinin yapılması gibi birçok imar faaliyetine de imza atılmıştır. Bu faaliyetlerin kısa sürede başarıya ulaşmasında kuşkusuz müfettişlik makamının ıslahatları doğrudan idare etmesinin payı büyüktür. Müfettişlik makamı ve bu makamı temsil eden Hüseyin Hilmi Paşa kısa sürede kendisini bölgede kabul ettirmiştir. Dönemine göre oldukça sağduyulu bir yaklaşımı vardır. Örneğin pasaport uygulanmasında kişilerin evrakları üzerine resimlerini yapıştırılarak uygulamanın Rumeli'de yaygınlaştırılmasını istemiştir. Böylece özellikle arananların kolayca tespiti ve komitacıların faaliyetlerinin de sınırlandırabilmiştir. Yanı sıra Vilayât-ı Selâse'de bir müfettişten çok daha fazlası olan Hüseyin Hilmi Paşa, tüm yabancı devletin gözlerinin

⁴⁰⁶ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.159.

üstünde olduğu ve en ufak bir hatanın bile elçiler vasıtasıyla saraya ulaştırıldığı bir ortamda görevini devletin çıkarlarını ön planda tutarak yapmaya gayret göstermiştir. Yabancı memurlarla ve yabancı basınla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa görevinin layıkıyla yaptığı içindir ki 1905'te görev süresi dolunca II. Abdülhamid tarafından tekrar atanmıştır. Umumî Müfettiş olarak yürüttüğü görevindeki başarılarından dolayı padişah tarafından Murassa Mecidi Nişanı ve Nişanı Osmani ile ödüllendirilmiştir.⁴⁰⁷ Hüseyin Hilmi Paşa idarî alandaki ortaya koyduğu icraatlarla Vilayât-ı Selâse'de devletin iktidarını güçlendirerek bölgede devletin gücünü hissettirmiştir. Müfettişlik görevini yürüttüğü 1902 ile 1908 arası 6 yıllık dönemde kararlı ve tutarlı bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Tespitleri ve çözüm önerileriyle idarî anlamda bölgenin göreve başladığı ilk döneme göre daha bir düzen kurulduğunu söylemek mümkündür. Ancak tüm iyi niyetine rağmen zorlandığı noktalar da olmuştur. Yöneticiler arasındaki rekabet ve bölgede faaliyet gösteren örgüt ve çetelerin terör faaliyetleri yürütmesi Hüseyin Hilmi Paşa'nın işini zorlaştırmıştır.

Rumeli Umumî Müfettişliği makamının sahibi Hüseyin Hilmi Paşa idarî anlamda bu koltuğu dolduran bir yönetici olmuştur. Bölgede gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar onun merkezi denetiminde ve yönetiminde gerçekleşmiştir. Bu merkezi yaklaşım onun döneminde vilayet valilerini sadece bilgi veren bir konuma getirmiştir. Aldığı kararlarda devleti koruma eğilimi hep önde olmuştur.

3.7. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Görevinin Sona Ermesi ve Rumeli Umumî Müfettişliğinin Kaldırılması

Meşrutiyetin Rumeli'de ilanı Hüseyin Hilmi Paşa'nın 24 Temmuz sabahı saat dokuz buçukta İstanbuldan gelen telgrafı, Selanik hükümet konağının önünde toplanan kalabalığa okumasıyla resmîyet kazandı.⁴⁰⁸ Artık Meşrutiyet resmen ilan edilmişti. Bu ilanla birlikte ortalık bayram yerine dönmüştü.⁴⁰⁹ Kanun-ı Esasi ilan edilmiş olmasından dolayı Umumî Müfettişliğin kaldırılması gündeme geldi. Yeni dönemle birlikte Hüseyin

⁴⁰⁷ Murassa Mecidi Nişanı İSAM/HHPE/20/1337 (18 Mayıs 1320 / 31 Mayıs 1904); Nişanı Osmani İSAM/HHPE/13/809 (12 Teşrinisânî 1320 / 26 Kasım 1904) .

⁴⁰⁸ Olay anının fotoğrafı için bakınız: Ek:24.

⁴⁰⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, 4 Baskı, İstanbul, 2006, s.136.

Hilmi Paşa'nın adı da Dâhiliye Nazırlığı için anılmaya başlanmıştı. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa bu konuda çekingen davranmıştır. Haber kendisine ulaşınca teklife tereddütlü yaklaşan Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'a gönderdiği cevapta bu görevi kabul etmekteki kararsızlığının kendisi açısından üzüntü verici olduğunu ancak Umumî Müfettişlik görevi sırasında aldığı kararlar dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin Manastırdaki merkez heyetinin kendisine husumet beslediğini, dolayısıyla yeni görevinde de kendisiyle çokça uğraştığını ifade etti.⁴¹⁰ Başka bir yazısında ise Umumî Müfettişlik ve Selanik valiliğini birlikte yürütecek bir şahsın bulunamaması sebebiyle Dâhiliye Nezareti'nde görev alamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Mahmud Şevket Paşa'nın müfettişliğe ait vazifeyi vekâleten yürüttüğü şekilde Sadaret'i bilgilendirmiştir.⁴¹¹ İttihatçılar ise bu görevi kabul etmesi için Hilmi Paşa'ya baskı yapmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa birkaç günlük kararsızlıktan sonra teklifi kabul etmiştir. Aynı günlerde, Rumeli Umumî Müfettişliği'nden Sadarete, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir nezarete tayin edilecek olması dolayısıyla, Paşa'nın Rumeli'den ayrılmasından sonra yerine bir ecnebi memurun getirilebileceğine dikkat çekilmiş ve böyle bir kararın kötü sonuçlar doğuracağına dair bir arıza gönderildi.⁴¹² Bu arada, Hüseyin Hilmi Paşa müfettişlik görevinden ayrıldı, yerine vekâleten Üçüncü Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa tayin edildi. Rumeli Umumî Müfettişliği 31 Ağustos 1909 yılında yayınlanan kanunlar lâğvedildi.⁴¹³

Meşrutiyetin ilanı İstibdat döneminin sona ermesine ve devletin düzenin değişmesine yol açmıştır. Meşrutiyetin ilanı ile yeni bir dönem başlamıştı. İstibdat döneminde

⁴¹⁰ 1“15 Teşrîn-i evvel sene 324 (28.10.1908) i'timâd ve teveccühât-ı celîle-i sadâret-penâhileri derece-i nihâyede müceb-i mübâhât ve şu mühim zamânda doğrudan doğruya ma'iyet-i fehîmâneleri şerefini ihvân ile vatan ve millete mürâne hıdemât arzı akdem-i âmâl ve temenniyât olduğu hâlde i'tizâra mecbûriyetden pek müte'essifim esbâb-ı mahsûsanın tamâmını izâh müşkil olup birinin arzıyla iktifâ olunur ittihâd ve terakkî cem'iyetini terkîb iden hey'et-i merkeziyelerin en kavîsi olan Manastır vilâyeti hey'et-i merkeziyesi me'mûr azl ve nasbına müte'allik ve muhâlif usûl ba'zı teveccühlerin terviç olunamamasından dolayı hakk-ı âcizîde şiddetli bir husûmet ve tecâvüzde bulunmuş ve pek haksız ve ma'nâsız olan tecâvüzün men' ve tahkîkine merkez-i umûmî hey'etince hayli mesâ'î sarf edilmiş iken yine semeresiz kalmışdır Manastır'da bulunan bir hey'etin dâhiliye nezâretine âid vezâife karşı te'siri olamayacağı mülâhazası bâdî-i emrde vârid-i hâtır olursa da hey'et-i mezkûrenin derece-i ehemmiyetini yakından müşâhede ve tecrübe itdiğim cihetle nezâret-i mezkûreye me'mûr olduğum takdîrde daha ziyâde tecâvüzât ve müşkilâta hedef olacağım şübhesizdir bi-mennihi te'âlâ meclis-i meb'ûsânın ictimâ'ıyla ahvâlin mecrâ-yı sükûn ve tabî'ye rücû'una kadar çâkerlerinin nezâret-i mezkûreye ta'yininden sarf-ı nazar buyrulması müsterhamdı” İSAM/HHPE/10/577 (15 Teşrînevvel 1324/ 28 Ekim 1908).

⁴¹¹ İSAM/HHPE/10/579. (15 Teşrînevvel 1324/ 28 Ekim 1908).

⁴¹² İSAM/HHPE/10/578. (31 Teşrînevvel 1324/ 13 Kasım 1908).

⁴¹³ *Düstur*, Tertip 2, Cilt 1, (14 Şaban 1327/ 31 Ağustos 1909) s.718.

uygulamaya konulan birçok düzenlemenin de ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu olağanüstü dönemin uygulamalarından birisi de Umumî Müfettişlik idaresiydi. Makedonya’da Hüseyin Hilmi Paşa idaresinde oluşturulmuş bu yapı 30 Kasım 1902’de II. Abdülhamid tarafından hayata geçirilmişti. Meşrutiyetin ilan edildiği 24 Temmuz 1908 yılına kadar yaklaşık 6 yıl boyunca Hüseyin Hilmi Paşa yönetiminde idare edildi. Başarılı bir uygulama olarak sonraki dönemlere de miras kalan bu uygulama Meşrutiyetin getirdiği yeni dönemle birlikte kaldırılmıştır. Gerekçe ise artık ülkede özgürlük ortamı olduğu için olağanüstü yetkili bir idare tarzına gerek olmadığı Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm unsurların birlik düşüncesi içinde Mebussan Meclisinde temsil edileceğiydi.

Hüseyin Hilmi Paşa ise, yeni kurulan Kâmil Paşa kabinesine Dâhiliye Nâzırı olarak atanmasıyla 27 Kasım 1927’de İstanbul’a döndü. Böylece, 1 Aralık 1902’den 12 Kasım 1908 tarihine kadar -altı yıla yakın- süren Rumeli Umûmî Müfettişliği, Hilmi Paşa ile başlayan ve Hilmi Paşa ile sona eren bir idarî görev olarak tarihteki yerini aldı.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Alkan, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli”, s.252.

BÖLÜM 4: ASKERİ ALANDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. Rumeli Umumî Müfettişliğinin Askerî Alandaki Düzenlemeleri Öncesi Genel Durum

Makedonya'da tüm unsurların dâhil olduğu çıkar çatışmaları fiili çatışmanın kapıya dayanmasıyla görünür hale gelmiş ve bölgenin kaçınılmaz kaderi haline gelmişti. Bölge milletleri Osmanlı Devleti'ni yönettiği bölgelerden çıkarmak adına var güçleriyle çetecilik faaliyeti yürütmekte bu yolla asayiş problemleri yaratmaktaydılar. Asayiş problemleri arttıkça Avrupa Devletleri'nin ilgisini yaşadıkları bölgelere çekmeyi amaçlayan çete ve örgütler bu sayede gerçek amaçlarını gerçekleştirecek bir ortam doğmasını sağlayacaklardı.⁴¹⁵ Avrupalı güçlerin müdahalesi nihai amacın gerçekleşmesi için önem arz etmektedir. Böylece bölge milletleri açısından birkaç aşamalı planın son halkası olan bölgede Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakarak tamamen kendileri hâkim olacaktı. Ancak bir başka problemde Makedonya'ya hangi milletin hâkim olacağıydı. Sonuca giden her yolun mubah olduğu bir dönemden geçiliyordu.⁴¹⁶ Bunun yanı sıra çetecilik faaliyetleri yalnızca Bulgarların, Rumların, Sırpaların kurduğu çeteler vasıtasıyla Müslümanlara uyguladığı terör faaliyetleri değildi. Aynı zamanda Bulgar, Sırp ve Yunanlıların da birbirlerine karşı yürüttüğü bir terör ortamının yaratılması sonucunu doğurmuştu.⁴¹⁷ Çünkü Makedonya bölgesi hiçbir milletin tek başına çoğunluğu oluşturabileceği bir nüfusu barındırmıyordu. Demografik yapı milletler mozağini andırırken her milletten belli bir nüfusun iç içe yaşadığı bir coğrafyadır. Çetecilik tam da burada bu mozaik benzeri demografik yapıyı kendileri adına homojen bir yapıya dönüştürmek için kullanılacak yöntem olarak seçilmişti. Bu demografik yapı hangi millet adına çoğunluğu elde edecek şekilde bozulsa o milletin Makedonya üzerinde hak iddia edebileceği bir konuma ulaşması olası bir sonuçtu.

Bölge milletlerinin bu politikalarının yanı sıra bir de devletin sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirememesinden kaynaklanan sistem sorunları vardı. Başka bir deyişle

⁴¹⁵ George N. Chakaloff, Stanislav J. Shoomkoff, *The Macedonian Problem and Its Proper Solution*, Philadelphia, 1904, s.90.

⁴¹⁶ Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s.217.

⁴¹⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, s.164-165.

problemin kaynağı devletin asayişini sağlayacak askerî yapılanmayı tesis edememesiydi. Görevli kişilerin donanımlı olmaması, suiistimallerin çok olmaya başlaması da başka bir olumsuzluktu. Tüm bunlara ek olarak yabancı devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve Makedonya Meselesi üzerinden bölgede hâkimiyet kurma çabaları sorunu daha da derinleştiren bir başka neden olmuştur. Hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı devletler meseleyi kuvvet kullanmak yerine diplomasi yoluyla çözmeyi tercih etmişti.⁴¹⁸

Ayastefanos Antlaşması'nın oluşturduğu düzenin yerine Berlin Antlaşması'yla yeni düzen kurulsa da, Bulgarlar Ayastefanos Antlaşması'nda elde ettikleri toprakları tekrar kazanma hayallerini canlı tuttu. Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıkan gelişmelerde 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'nin⁴¹⁹ Bulgaristan Prensiği tarafından ilhak edilmesi bu politikayı gerçekleştirme yolun atılmış önemli bir adım oldu. Bu gelişme sonrası sıra Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalan Makedonya'ya geldi. Özellikle kendi büyük devletini kurmak isteyen Bulgarlar, 1897 yılından itibaren çetecilik ve komitacılık faaliyetlerini arttırıp yabancı devletlerin ilgisini çekebilecek eylemlere de başvurmaya başladı.⁴²⁰ Ancak yabancı devletlerin bu beklentilere cevap vermektan çok kendi çıkarlarını koruma odaklı hareket etmesi meseleyi bir başka boyuta taşımıştı. Bununla beraber komitacıların ve yabancı devletlerin çıkarları örtüştüğünde ise beklenen Avrupa ilgisi artarak Osmanlı Devleti için bir dayatmaya dönüşmüştü. Makedonya, 1902 yılından itibaren, Osmanlı Devleti, Balkan devletleri ve Avrupalı devletleri ilgilendiren bir meseleye dönüştü. Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar'a yönelik yayılmacı siyasetleri, Osmanlı Devleti üzerinde Alman nüfuzunun, artması İngiltere'yi rahatsız etti. İngiltere politikasını Osmanlı Devleti'ne karşı Makedonya'daki ayrılıkçı hareketleri destekleyecek şekilde belirledi.⁴²¹

Avrupalı güçler çıkarları gereği meseleye dâhil oldular ve sorunlu olduğu düşünölen Rumeli'de, huzursuzlukların giderilmesi ve refahın arttırılması gibi sebepler öne

⁴¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s.111.

⁴¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

⁴²⁰ Saatçı, *Makedonya Sorunu*, s.16.

⁴²¹ Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın", s.245.

sürüldüler. Bu alanlardaki reform istekleri hem onları meselenin içinde tutmuş oluyor hem de Osmanlı Devleti'ne baskı yapma imkânı tanıyordu.

Avrupalı devletlerin Berlin Antlaşmasında yer alan “ıslahat” ile ilgili hükümlerin yerine getirilmesi girişimi üzerine Babıâli 1880’de, “*Rumeli Vilâyetleri Nizâmnâmesi*”ni hazırladı. Ancak Sultan Abdülhamid’in bu nizamnâme, Girit örneğinde olduğu gibi Makedonya’da özerk bir yönetim kurmanın ön adımı olacağı endişesiyle onaylamadı ve program yürürlüğe girmedi. 1890’dan itibaren kurulan örgütler vasıtasıyla Makedonya’da yoğun bir çetecilik başlatan Bulgarlar, 23 Eylül 1902’de başlayan Cuma-i Bala isyanı başlattı. Bu ayaklanma sonrası Avrupa’nın Rumeli’ne müdahale söylentileri artması üzerine huzursuzlukları sona erdirmek için devlet bölgeyle ilgili hızlıca karar aldı. Böyle bir ortamda II. Abdülhamid, 29 Kasım 1902’de hazırlanan Rumeli Vilayât-ı Hakkında Talimatnameyi hızlıca uygulamaya koydu. Talimatname, Ayaklanması sonrası Makedonya’da daha belirleyici ve etkin rol oynamak isteyen Avrupalı devletlerin müdahalesini engellemek için atılmıştı.⁴²² Osmanlı yönetimi bölgede asayiş sağlama amacıyla bölgede ıslahata başlasa da bunu öncelikle Avrupalı güçlerin devletin iç işlerine müdahale etmesini engellemek için yapılmıştı.⁴²³ Kısaca bölgede devletin hâkimiyetini zedeleyecek bir girişime engel olmak için diplomasiyi öncelikli tercih olarak devreye sokmuştu. Ancak burada önemli bir husus daha karşımıza çıkmaktadır. O da talimatnamede ortaya konulan ıslahatları hayata geçirecek idareci ve onun yönetim kabiliyetiydi. Çünkü işaret edilen ıslahatlar başarıyla yerine getirilemez ise veya bir yönetim zafiyeti ortaya çıkarsa işler daha da karmaşık bir hal alabilirdi. Bu anlamda Hüseyin Hilmi Paşa’nın yönetim başarısı sürecin sağlıklı işlenmesi adına önem arz etmekteydi.

Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Aralık 1902’de Selanik’te göreve başladığında Vilayât-ı Selâse asayiş açısından kötü durumdaydı. Bölge geniş çaplı Cumai Bala isyanından yeni çıkmıştı. Bunun yanı sıra Bulgar komitacıların eylemleri de her geçen gün artmaktaydı. II. Abdülhamid, Hüseyin Hilmi Paşa’yı özellikle meselenin temelini oluşturan çetecilik faaliyetleri ve terör olaylarının yarattığı asayiş sorununa çözüm bulmak için tercih etmişti.

⁴²² Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.162.

⁴²³ Meltem Begüm Saatçı, “20. Yüzyıl Başında Makedonya”, s.353.

Avrupalı devletlerin askerî anlamda beklentisi ise bu bölgede askerî düzenlenmeler yapılarak jandarma ve polis gücünün nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşturulması için ıslahatlar yapılmasıdır.⁴²⁴ Avrupalı devletlerin taleplerinin temelinde ise bölgede asayiş problemine bir an önce çözüm bulunması vardı. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan 2 gün sonra 10 Aralık 1902’de Sadrazam Sait Paşa, ıslahatların bir an önce hayata geçirilmesi konusunda uyarı gönderdi.⁴²⁵ Hüseyin Hilmi Paşa hızlı bir şekilde görevinin başına geçip icraatları uygulamak için çalışmaya başlasa da Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti’nin Rumeli Islahatı konusundaki girişimini yetersiz buldu. 21 Şubat 1903’te Avusturya-Macaristan ve Rusya dışişleri bakanlarının öncülüğünde Viyana Islahat Programı tasarısını hazırladı.⁴²⁶ II. Abdülhamid yönetimine iletilen bu ıslahat tasarısı iki gün sonra kabul edildi. Rumeli Umumî Müfettişliği’ne bir önceki talimatnameden çok farklı bir şey içermediği için Viyana Reform Tasarı adıyla değil Rumeli Vilayât-ı Şahanesi Hakkındaki Talimat’a zeyl adıyla gönderilmişti.⁴²⁷ İki ıslahat tasarısının ortak noktası askerî alanda yeni bir düzenleme yapılmasını içermesiydi. Rumeli Umumî Müfettişliği Talimatnamesi ve Viyana Islahat Programı’nda “Polis ve jandarmanın yeniden teşkilatlandırılması yabancı uzmanların yardımları ve altyapısını hazırlamalarıyla tamamlanacak, Müslüman ve gayrimüslim jandarma sayısı nüfusla orantılı olarak belirlenecek, Jandarma komutanları önceki hizmetlerinde başarılı olmuş ve ahlaken yeterli subaylardan seçilecek, Polisin yeniden teşkilatlanmasında da aynı ölçü tatbik edilecek” maddeleri yer alıyordu. Rumeli Vilayât-ı Şahanesi Hakkındaki Talimat’a zeyl olarak gönderilen talimatnamede ise; “Müslüman ve gayrimüslim komiser ve polis memurları Türkçe okuma yazmayı bilmesi, ancak bu şartı sağlayan gayrimüslimlerin sayısı sınırlı olduğu takdirde bu şartta esneklik sağlanması” yer aldı.⁴²⁸ İki program birlikte yürütülecekti. Yeni program devletin ortaya koyduğu talimatnameden çok farklı bir nitelikte olmasa da Avrupalı güçlerin bölgede varlığını hissettirmesinde önemli bir rol oynamıştı. Bu gelecek içinde devlet adına kaygı verici bir mesaj da taşımaktaydı. Bu

⁴²⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.44-45.

⁴²⁵ İSAM/HHPE/11/673. (27 Teşrînisânî 1318 / 10 Aralık 1902).

⁴²⁶ İSAM/HHPE/3/158.

⁴²⁷ İSAM/HHPE/3/158.

⁴²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C:VIII, s.157-158.

sebeple bir an önce bölgede işaret edilen jandarma, polis ve bekçi düzenlemeleriyle komitacıların yarattığı asayiş problemlerine çözüm bulunmak istenmişti. Hüseyin Hilmi Paşa bu ortamda askerî alanda faaliyetlerine vakit kaybetmeden başlamıştı.

4.1.1. Teftiş ve Raporlar

İdarecinin görevinde başarılı olabilmesi için görev yaptığı bölgeyi tanınması gereklidir. Bir bölgeyi tanınmanın yollarından birisi de teftişler yaparak sorunları yerinde görüp buna göre denetim ve kontrol mekanizmasını hayata geçirmektir. Hüseyin Hilmi Paşa da faaliyetlerine teftiş yaparak başlamıştı. Yapılan incelemeler sonucunda eksiklikler tespit edilerek hükümetten bu eksikliklerin bir an önce giderilmesi için izin istenmişti. Ayrıca yeri geldikçe bölge amirlerine emir göndermişti. Disiplin, çalışma ve sorumluluk Hüseyin Hilmi Paşa'nın önem verdiği konulardı. Bunlarla ilgili eksikliği olduğunu düşündüğü tüm memur kadrosunu değiştirmeyi istedi.⁴²⁹

Hüseyin Hilmi Paşa denetimlerinin yanı sıra Vilayât-ı Selâse'de devletin sahip olduğu imkânlarla ve askerî yeterliliklere dair bilgi edinmeye çalıştı. Bu sebeple bölgede görev yapan askerî kadrodan rapor isteyerek devletin askerî anlamda hangi imkânlarla sahip olduğunu görmek istedi. Kısa bir süre sonra istenen raporlar müfettişlik makamına ulaşmaya başladı. Sırbistan sınır kumandanı Mehmet Halid tarafından Sırbistan ve Karadağ sınırı ile iç bölgelerle ilgili askerî yeterlilik ve yollar hakkında hazırladığı detaylı rapor Hüseyin Hilmi Paşa'ya 17 Nisan 1903'te ulaştı.⁴³⁰ Raporunda önce bölgenin yollarıyla alakalı detaylı bilgilere yer verilmişti. Buna göre Sırbistan sınırında bulunan Geylan-Boyanofça, Yenipazar-Raşka, Sepençe-Yavor arasının top geçişine müsait olmadığı birçok yol ve köprü'nün onarılması veya inşa edilmesinin gerekli olduğu belirtiliyordu. Bu bilgiler, devletin Sırbistan sınırındaki yolları askerî açıdan elverişli olmadığı ve ciddi bir tadilata ihtiyaç duyulduğu anlaşılıyordu. Osmanlı Devleti'nin sınır komşusu olan devletlere karşı daima hazır durumda olunması gereken bir dönemde rapor devletin yol konusunda birçok eksikliği olduğunu gözler önüne seriyordu. Karadağ sınırında da durum pek farklı değildi. Mitroviçe-Berane arasının 1898 tarihinde hızla inşa edilmesi için talimatname çıkarılmış olmasına rağmen henüz inşa edilemediği, Yenipazar-Berane,

⁴²⁹ Uzer, *Makedonya Sorunu*, 159.

⁴³⁰ İSAM/HHPE/1/34/1. (4 Nisan 1319 / 17 Nisan 1903)

Sepençe-Akova, Prepol-Kolayış arası asker nakliyesine uygun olmadığı belirtilmişti. Yanı sıra eksiklikler sıralanırken yolların iyi bir mühendis tarafından araştırarak yapılmadığı, bunun da inşa edilen yolların güzergâhlarının haritasının çıkarılmamış olmasından anlaşıldığı ifade edilmişti. Mehmet Halid, yoldan kastedilenin köy ve kasaba halkının arabayla yaptıkları izlerin etrafına birer hafif hendek kazmak ve taşlık bölgeleri de tıraş etmekten öte geçmediğini çoğu yerde yolun genişliğinin bir metre bile olmadığını dolayısıyla mühendislik kurallarıyla inşa edilmediği tespitlerine yer vermiştir.⁴³¹ Rapordan tola çıkarak Karadağ sınırındaki yolların da askerî açıdan elverişsiz ve bakıma muhtaç bir halde olduğu ortaya çıkıyordu. Yolların bakımsız ve kötü durumda olması alınan önlemlerin gecikmesine sebep olabilecek bir durumdur. Çünkü yollar devletin uzak bölgelerle bağımlı güçlendiren önemli bir unsurdur. Bu anlamda yollar için devletin damarları benzetmesi yapılabilir. Yolların iyi durumda olması güvenlikten ekonomiye kadar birçok konuda devlete fayda sağlayacaktır.⁴³²

Raporun devamında Sırbistan sınırındaki bir başka hat olan Gilan-Priştine, Priştine-Mitroviçe, Mitroviçe-Yenipazar arası yollarda köprülerin tamirine ihtiyaç olduğu, Patiska boğazındaki yol düzgün olmayıp su altında bulunduğundan harekete uygun olmadığı gibi bu yokuş topçu bataryalarının çıkmayacağı kadar dik ve dönüşlerin dar olduğu bilgisi verilmişti.⁴³³ Aşağıdaki haritada işaretlenen yerler ilgili yolların olduğu bölgedir.

⁴³¹ İSAM/HHPE/1/34/1. (4 Nisan 1319 / 17 Nisan 1903)

⁴³² Osmanlı Devleti'nde karayollarının ayrıntılı durumu için bakınız: Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, TTK Basımevi, Ankara, 2017.

⁴³³ İSAM/HHPE/1/34/2. (4 Nisan 1319 / 17 Nisan 1903)

Harita 6: Vilayât-ı Selâse Haritası

Kaynak: Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.XVI.

Yolun Mitroviçe'den Tahtalıhan, Yenipazar-Sepençe, Sepençe-Yenivaroş, Sepençe-Prepol arası yolların da tamire ihtiyacı vardır. Karadağ sınırındaki bölge de pek iyi durumda değildir. Gunpe-Tirgovişte, Tirgovişte-Berane, Berane-Akova, Akova-Kolaşin, Kolaşin-Taşlıca arasındaki yolların bir kısmı hayvan geçişine bile uygun değilken birçok kısmının tamire muhtaç durumda olduğu tespitleri yapılmıştır. Kosova vilayetinin Mitroviçe kasabasının üç devletin sınırının kesiştiği bir noktada bulunması sebebiyle önemli bir konumda olmasına rağmen askerî açıdan uygun yollara sahip olmadığı tespit edilmiştir. Mehmet Halid bu bölgenin yol inşaatının ihmal edilmiş ve görmezden gelinmiş olduğuna bu yolların askerî açıdan önemi görmezden gelinmemesi gerektiğini vurgulayarak bölgenin yollarının stratejik açıdan ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴³⁴

Aynı raporda sınır bölgesindeki yolların yanında iç bölgedeki yollar hakkında da bilgi verilmişti. Gosine-İpek, İpek-Yakova, Yakova-Prizren, Prizren-Firuzbey arasındaki

⁴³⁴ İSAM/HHPE/1/34/2. (4 Nisan 1319 / 17 Nisan 1903)

yolların onarımına muhtaç olduğu ve bakımsızlıktan harap olduğu belirtilmişti. Firuzbey-Gilan arasındaki yol ise her mevsim toprakların nakline uygundur. Mitroviçe-İpek arası yol yazları toprakların geçişine müsaitken kışları hayvanlarla hareket etmek zor olduğu bir geçiş yeridir. Yenipazar-Tirgovişte patika halinde olup Prepol-Taşlıca ve Taşlıca-Metalika arası yollar Avusturyalılar tarafından yeni yapılmış olması sebebiyle her mevsim geçişe uygundur. Yenivaroş-Priboy arası yol hiçbir mevsimde geçişe uygun değildir. Priştine-Prizren arası yol doğal halde olup Çernalova köyünden sonra Prizren-Firuzbey yoluna katıldığı bilgileri veriliyordu.⁴³⁵ Rapordan anlaşıldığı üzere yolların genel itibarı ile bakımsız olduğu ve büyük oranda tamire ihtiyaç duyulduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. Yolların iyi durumda olmaması lojistik olarak devleti bölgede zor durumda bırakabilecekti. Çünkü bölgede her geçen gün artan siyasi gerilim savaş ihtimalini kuvvetlendirmekteydi. Bu sebeple yolların her mevsim ordunun rahatlıkla hareket edebileceği hale getirilmesi gerekiyordu. Ancak rapordan da anlaşıldığı üzere askerî sürekli teyakkuzda olduğu bir dönem olmasına rağmen fiziksel koşullarda aynı hazırlık hali görülmüyordu. Ancak askerî yol ve köprülerin hayati öneme sahip olduğunun devlet de farkındaydı. İkinci kâtip İzzet Paşa 6 Ocak 1905 tarihinde gönderdiği bir telgrafta Hüseyin Hilmi Paşa'ya yol ve köprü işlerinin devletin selameti için önemine değinmeye gerek olmadığını belirtilerek askerî yol ve köprülerin inşaatı için sıkı bir şekilde çalışılarak mutlaka eksikliklerin giderilmesini ve bu konuda yürütülen çalışmalar hakkında bilgi istemiştir.⁴³⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, bu telgrafa 7 Ocak 1905 tarihinde verdiği cevapta, Rumeli'ye geldiği günden beri canla başla çalıştığını ve askerî yol ve köprülerin inşaatı konusuna özel olarak özen ve dikkat gösterdiğini belirtti. Vilayât-ı Selâse ve diğer Rumeli vilayetlerinde birinci derece öneme sahip yol ve köprülerin askerî yetkililerin görüşü alınarak belirlendiğini ve bunlara öncelik verilerek yaptırılmasının kararlaştırıldığını ifade etti. Bu yerlerin yapım işleri Babıâli tarafından onaylanmış ve ilgili daireye tebligat gönderildiğini de belirtti. Üsküp'te bizzat kendisinin takip ettiği çalışmalarda 3 aylık inşaat süresinde Rumeli ve Anadolu'da en iyi çalışan vilayetlerin 1 yılda yaptığı işe denk gelen bir başarı elde edildiğini ancak ilgili daire ve vilayet yönetimlerinin bu önemli girişimin ilerlemesini yavaşlattığı ve zorlaştırdığından yakındı.

⁴³⁵ İSAM/HHPE/1/34/3. (4 Nisan 1319 / 17 Nisan 1903).

⁴³⁶ İSAM/HHPE/10/571. (24 Kânunuevvel 1320 / 6 Ocak 1905).

Ayrıca hiçbir görevliye bu işin önem ve aciliyeti anlatılmadığından dolayı tüm işlerin sonuçsuz kaldığını da ekledi. Hüseyin Hilmi Paşa, bu sebeple yollara dair işlerden bir yıl önce uzaklaşarak el çekmeye mecbur kaldığını belirtti. Bir sene evvel Avrupa'dan getirtilen mühendis raporu doğrultusunda köprüleri yaptırmak için atılan adımlarında sonuçsuz kaldığını ifade etti. İnşaat işleri ve bilgileri Turuk ve Me'âbir İdaresi ve vilayetlerin idaresinde olduğu için bu konuda bilgisinin olmadığını bilgisini verdi. Ancak yine de halen zorunlu ve acele yapılması gereken inşaatların mevsim ve sermaye elverdiği ölçüde zaman kaybetmeden yapılmasına gayret edileceğini de vurgu yaptı. Hüseyin Hilmi Paşa bu zorlukları saydıktan sonra işlerin hızlı ilerlemesi için birkaç öneri de sunmuştu. Bunlar, Vilayât-ı Nâfia komisyonlarının izni ile yol yapımında çalışmakla yükümlü işçi bulunmayan yerlerde yevmiye ile işçi çalıştırabileceğine, ayrıca İstanbul'dan işten anlayan yüksek rütbeli askerlerden birini, Nâfia komisyonlarının işlerini ve çalışmalarını inceleyip yollarda denetim yaparak inşaat sürecini hızlandırılabilmesine dair görüşlerdi.⁴³⁷ Hüseyin Hilmi Paşa, konunun önemini bildiğini belirtmiş ve bu konuya özel ilgi göstererek çalışmasına rağmen diğer idareci ve memurlar tarafından bu önem kavranmadığı için işlerin ilerlemediğini hatta durduğu tespitlerine yer vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa buna rağmen imkânların elverdiği ölçüde bir takım inşaat faaliyetlerinin yürütülmesine gayret etmiştir. Ayrıca İstanbul'dan tüm bu inşaat sürecini takip edecek bir görevli talep etmiştir. Tespitler arasında öne çıkan bir başka sorunda finansman sorunudur. Devletin ekonomik olarak zor bir süreçten geçtiği bir dönemde bu işlere yeterince para ayrılamaması da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın talep ve önerilerine cevap 11 Ocak 1903 tarihinde geldi. Bu cevapta denetim için istenen görevli talebinin askerî komisyona havale edildiği bildirildi. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın işaret ettiği görevi ihmalde bulunan kişilerin kim olduğu soruluyordu.⁴³⁸ Devletin konuya önem verdiğini gösteren bir başka kanıtta bu sorgulamadır. Çünkü görevi ihmalde bulunanların bir an önce işten el çektirilerek yerine yenilerinin atanması gerekiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'da cevaben; *“yaşanan aksaklıkların yalnızca memurlardan kaynaklanmadığı eğer öyle olsaydı bu sorunu çözmek oldukça*

⁴³⁷ İSAM/HHPE/10/571. (25 Kânunuevvel 1320 (7 Ocak 1905).

⁴³⁸ İSAM/HHPE/10/571. (29 Kânunuevvel 1320 / 11 Ocak 1905).

kolay olurdu ve en azından yolların bir kısmı yapılırdı” diyerek cevapladı.⁴³⁹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın ifadelerinden genel bir aksaklık olduğu bu problemlerin tek bir sebebe bağlanamayacağı ortaya çıkıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa verdiği cevapla bölgedeki sorunlar hakkında detaylı bilgi sahibi olduğu problemlerin kaynağının da farkında olduğunu göstermektedir. Yollarla ilgili bu rapor ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın ortaya koyduğu tespitlerden çıkan sonuç, bölgedeki yolların ve köprülerin her mevsim askerlerin kullanımına uygun hale gelmesi için ciddi bir bakım ve onarımdan geçmesi gerekiyordu. Ancak konunun ehemmiyetinin idareci ve memurlar tarafından kavranamamasının bir sonucu olarak işlerin ya yavaş yürüdüğü ya da hiç yürümediği ortaya çıkmıştı. Bir idarî yapılanmada tüm kadronun benzer bir düşünce yapısına ve ortak hassasiyete sahip olması gerektiği gerçeği bu konuda da kendini göstermekteydi. İdareciliğin ekip işi olduğu en üst makamdaki idarecinin tek başına nitelikli olmasının yeterli olmadığı ortaya çıkıyordu. Ancak Hilmi Paşa yaptığı tespitleri şikâyetin ötesine taşıyarak yeni çözüm önerileri getirerek sorunun nasıl çözüleceği hakkında düşüncelerine yer vermesi de önemlidir. Onun aktif bir yönetici olduğu gerçeklerin ve sorunların farkına vararak mevcut imkânlar dâhilinde faydalı işler yapmaya çalıştığı da görülmektedir.

Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelen bir başka rapor da demir yollarıyla alakalıdır. Kosova Jandarma Kumandanı Mehmet Tevfik tarafından sunulan raporda Üsküp'ten Selanik vilayetini ayıran Karasu'ya kadar olan hatta demir yolunun durumu ve güvenliğine dair detaylı bilgilere yer verilmiştir. Raporda; Karasu köprüsünden Graçko istasyonuna kadar mesafe 5 kilometredir. Köprü karakolundaki asker sayısı 1 çavuş, 1 jandarma ve 10 asker mevcut olup köprü nöbetçiyle korunur. Graçko'ya kadar mevcut olan 4 köprü askerî devriye ile korunur. Graçko istasyonundan Köprülü istasyonu 26 kilometre olup bu hat üzerinde 88 büyüklü küçüklü köprü ve menfez ile bir küçük tünel bulunmaktadır. Graçko istasyonunda 1 teğmen, 2 jandarma ve 25 asker bölgeyi korurken ayrıca Nebçan karakoluna kadar 4 kilometrelik mesafede 10 köprü ve menfezi de devriye gezerek korumaktadır. Devriyelere ek olarak köprülerin ortasında bulunan 20 metre uzunluğundaki köprünün başına asker yerleştirip nöbetçi koyularak bölgenin korunması tam anlamıyla sağlanmış olur. Vençen karakolunda 1 onbaşı 9 asker, 1 jandarma onbaşı ve 2 asker bulunur. Vençen- Ezgaripol arası 8 kilometre olup 28 köprü ve menfez ile 3

⁴³⁹ İSAM/HHPE/10/571. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

büyük köprü vardır. Bunların ortasındaki 3 büyük köprüden birisi bu karakola yakındır. Ancak diğer iki köprünün yakınında karakol olmadığından Vençen’le Ezgaripol karakollarının devriye yöntemiyle buraları koruyamayacağı açık olduğu için köprülere asker yerleştirilirse hem nöbetçiler hem de devriye usulüyle bölge emniyet altına alınabilir. “Eğri Vardar” bölgesi olarak ünlenen yer bile korunabilir. Ezgaripol karakolunda onbaşı ile birlikte 2 jandarma vardır. Ezgaripol ile Garanbahşete arası 4 kilometredir. Bu karakolun jandarmaları Garanbahşete karakoluna kadar ki bölgeyi kontrol edebilir. Garanbahşete karakolunda 1 çavuş, 9 asker ve 1 jandarma bulunmaktadır.⁴⁴⁰ Bu karakolun askerleri köprüyü nöbetçilerle koruyor gerekirse de 4 kilometre gerisinde bulunan Ezgaripol karakoluna ve 5 kilometre ilerideki Babuna karakollarına doğru devriye atarak hattı muhafaza eder. Garanbahşete askerleri Ezgaripol hattının korumasını o karakola bırakıp büyük köprüyü nöbetçiyle koruyarak Babuna ya kadar olan küçük köprü ve menfezlerle hattı koruması daha uygundur. Babuna köprüsü karakolunda 1 onbaşı, 9 asker 1 jandarma onbaşı ve 3 jandarma bulunmaktadır. Bu karakol köprüyü nöbetçilerle korumakta Topolka karakoluna kadar olan 4 kilometrelik hattı devriye gezerek köprü ve menfezler korumaktadır. Hattın 190. kilometresinde bulunup Köprülü kasabasının yakınlarında bulunan Topolka karakolunda 20 asker vardır. Büyük bir köprü ile diğer köprüleri devriye atarak korumaktadır.⁴⁴¹ Ayrıca Köprülü kasabasında bulunan küçük bir tünelle küçük köprüler merkezden idare edilmektedir. 193. kilometrede bulunan Köprülü istasyonu karakolunda sayı 1 onbaşı ve 5 askere çıkarılarak ikisinin karakolda kalıp üçünün hattı dolaşması tembihlenmiştir. Köprülü’den Zelenkuh istasyonu 25 kilometre olup 47 köprü ve menfez ile 3 tünel mevcuttur. Lahçene karakolu Köprülü istasyonundan 9 kilometre geride ve 203. kilometrededir. Burada 1 çavuş, 4 asker ile 1 jandarma onbaşı ile 2 jandarma bulunur. Yakınındaki köprüyü nöbetçilerle korusalar da 9 kilometrelik hat ile köprüler ve iki tünelin korunması oldukça zordur. Bu sebeple Köprülü ile Lahçene arasında Vardar nehrinin Hıristiyan köylülerine geçit verdiği 198. kilometre de bir karakol kurularak Köprülüye doğru olan hattın bir kısmının korunması bu askerlere verilmedi. Lahcene karakolundaki bir takım asker köprüyü nöbetçi ile korurken iki tarafa doğru devriyeye çıkmalıdır. Mehmet Tevfik Bey

⁴⁴⁰ İSAM/HHPE/3/179. (29 Mart 1319 / 11 Nisan 1903).

⁴⁴¹ İSAM/HHPE/3/179. (29 Mart 1319 / 11 Nisan 1903).

buraya kadar tren hattı üzerindeki karakol ve istasyonların isimlerini vererek tespitlerini ortaya koyduğu raporda bu kısımdan sonra tren hattının Üsküp'e olan uzaklığına göre tespitlerine devam etmiştir. 206. kilometrede 1 onbaşı, 9 asker vardır. Bunlar 203. kilometreye doğru devriye gezerek bölgeyi korumaktadır. 209. kilometrede 1 zabıt, 18 asker mevcuttur. Bunlar 206. kilometre ye doğru devriye gezmektedir. Ayrıca 209. kilometreden 211. kilometreye büyük bir tünel bulunmaktadır. Bu tünelin iki tarafında da birer takım asker bulunduğu için güvenlik altındadır.⁴⁴² 215. kilometrede büyük açık bir köprü olup başında 1 onbaşı ve 10 asker bulunur. 216. kilometre de bulunun büyük açık köprüünün başında 1 onbaşı ve 10 asker bulunur. Her iki köprü de nöbetçi ile korunmakta ve devriye de göndermektedir. 216. kilometreden Zelenkuh istasyonu karakoluna kadarki 4 kilometrelik hatta karakol yoktur. Bu hattı Zelenkuh'daki 1 zabıt ve 65 asker ile 3 jandarma muhafaza etmektedir. Zelenkuh istasyonu karakolu 220. kilometrede olup oradan Üsküp 20 kilometredir. 225. kilometre de Uruşhan, 233'ncü kilometre de Diraçoh köylerinde 3 kişilik jandarma karakolu vardır. Buradaki askerlere hat üzerinde daima gezmeleri emri verilmiştir. Zelenkuh'tan Üsküp'e kadar olan 20 kilometrelik hat bu devriyeler tarafından gezilirse güvenliğin sağlanacağı açıktır. Mehmet Tevfik raporun sonunda tren hattı üzerinde görev yapan nöbetçi ve devriyelerin görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirmediklerini ifade etmişti. Bu sebeple Üsküp'ten Karasu'ya kadar olan hattın yanı sıra köprü ve tünellerin korunmasına özen gösterilip gösterilmediği anlamak için özellikle geceleri köprü ve tünel nöbetçileri ile devriyelerin hafta da en az iki defa teftiş edilmesi gerektiğini önermişti. Bu işi birer zabıt bazen gece bazen gündüz teftiş edilmesi önermiştir.⁴⁴³ Kosova Jandarma Kumandanı Mehmed Tevfik dönemin en önemli ulaşım aracı olan trenlerin ve hattının nasıl korunduğuna dair oldukça detaylı bir rapor hazırlamıştı. Tren hattının korunması için önemler alınmış olmasına rağmen hat üzerinde görev yapan askerlerin görevini gerektiği gibi yapmadıkları ortaya çıkıyordu. Çetelerin tren hatlarına yaptığı saldırılara karşı mücadele edilebilmesi için nitelikli personele ihtiyaç duyulduğu bu alanda da kendini göstermekteydi. Fransız *Liberte* gazetesi muhabiri Moris Gandolf tren hattının nasıl korunduğuna ve çeteciler tarafından yapılan saldırılara köşesinde yer verdi. Söz konusu haberde karakollarda görevli askerlerin

⁴⁴² İSAM/HHPE/3/179. (29 Mart 1319 / 11 Nisan 1903).

⁴⁴³ İSAM/HHPE/3/179. (29 Mart 1319 / 11 Nisan 1903).

yolların güvenliği için sık sık dolaştığını ve Dedeoğaç'tan beri yolları askerlerin muhafaza edildiğini belirtmişti. İstanbul'dan Selanik'e kadar 750 civarında askerden oluşan on beş tabur hat boyunca güvenliği sağlarken 275 kilometre boyunca 2400 asker hattı muhafaza edildiği bilgisini vermişti. Tren hattı kenarına çadırlar kurulduğunu ve istasyonlar dahi karakollarla korunurken köprü ve tünellerin etrafının da süvarilerce korunduğunu belirtmişti. Tren geçmeden on dakika evvel demir yolları bomba tuzaklarına karşı kontrol edilmektedir.⁴⁴⁴ Ancak tüm kontrol ve tedbirlere rağmen tren hattına saldırılar önlememekteydi. Ortalama olarak hafta da bir saldırı gerçekleştiriliyordu. Çetecilerin bombalı tuzağına şahit olan Fransız gazeteci olayı şöyle aktarır; *“Gümülcine yakınlarında trenin geldiği sırada karakollar arasında her ray üzerine bir dinamit gizlenmişti. Lokomotif üzerinden geçince dinamitin biri patladı. Lokomotif yerden on santimetre kalkıp sonra düşerek yoluna devam etti bu arada vagonlar sarsıldı. Tren geçtikten sonra askerler ve memurlar dışarı fırladı. Birisi otuz beş diğeri elli beş santimetre uzunluğunda iki ray parçası fırlamış ve birisinin de kaybolduğu görülmüştü. Dinamitin verdiği zarar bundan ibaret kalmış oldu.”*⁴⁴⁵ Gandolf'un aktardığı bu olayda tren hattının güvenliğini sağlamanın sıkı önlemlere rağmen zor olduğu da ortaya çıkıyordu. Bu sebeple güvenlik tedbirlerini arttırırken çetecilik faaliyetlerine son vermek son derece önem arz ediyordu. Bölgede gerçek anlamda huzurun tesis edilebilmesi için atılması gereken adımların başında çeteciliğin önlenmesi gelmekteydi.

Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelen bir başka rapor da Selanik Erkan-ı Harbiye yüzbaşısı tarafından hazırlanmıştı. Söz konusu raporda jandarma ve polis teşkilatının kadro yapısı, eğitim, silah ve kıyafetleri konusunda yapılması gerekli düzenlemeler değerlendirilmişti.⁴⁴⁶ Reform programları çerçevesinde ele alınan kadrolarla ilgili görüşler dile getirilmişti. Raporda önce Jandarma teşkilatının yaptığı işin hassasiyeti anlatıldıktan sonra kadro yapısından bahsedilmişti. Asayişin bir memleket için ne denli önemli olduğu vurgulandıktan sonra sağlanan güvenlik ortamının sürdürülmesi için de zabitanın çok önemli bir rol oynadığı belirtilmişti. Bu sınıfta görev yapacak kişilerin

⁴⁴⁴ BOA.Y.PRK.TKM.47/21. (1 Receb 1321 / 23 Eylül 1903) s.39.

⁴⁴⁵ BOA.Y.PRK.TKM.47/21. 1 Receb 1321 / 23 Eylül 1903) s.40.

⁴⁴⁶ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

doğru seçilmesi ve eğitiminin de nitelikli olması gerektiği belirtilerek en st rütbeden başlayarak alta doğru tüm kadrolara dair bilgi ve görüş ve öneriler ortaya konmuştu. İlk olarak Jandarma'nın Subay kadrosunda görevli kişilerin hem idarî hem de askerî memur olması sebebiyle istenen ıslahatları gerçekleştirmek için amaca uygun olmadığı tespiti yapılmıştır. Heyet-i Zabitan kurulana kadar subayların yerel halktan seçilmesi ve biraz da askeriyeden seçilmesi yeterli kadro olmadığı için zorunluydu. Ancak subaylığa seçilenler polis, memur veya halktan olduğu için tam anlamıyla bu görevi icra edemeyecekleri de bir gerçekti. Bu işi tam anlamıyla icra edebilecek subayların bu mesleğe özgü bir okuldan yetişmesi gerektiği belirtilmişti.⁴⁴⁷ Raporda özellikle vurgulanan husus subay kadrosunun yeterli nitelikten uzak olmasıydı. Bunun sebebinin ise işi teknik boyutunu okuldan mezun olmayan birinin tam anlamıyla yapamayacak olmasıydı. Bu anlamda reform çalışmalarında istenen hıza ulaşılamamasının altında yatan sebeplerden birisinin de subay kadrosundaki nitelikli eleman eksikliğinde kaynaklandığı tespitine yer veriliyordu. Raporda bu subayların meseleye nasıl eğilmesi gerektiğiyle ilgili bilgi ve üzüm önerilerine yer verilmişti. Buna göre; Jandarma Subayları doğrudan asker olmadıkları için biraz askerî ve polislik bilgisi, idare usulü ve hukuk kurallarına dair eğitim verilmesinin zorunlu olduğu vurgulanıyordu. Bir jandarma subayının gereken eğitimi alması için askerî okul tarzında bir Jandarma Okulu kurmanın şart olduğu da belirtilmişti. Ayrıca açılacak okula seçilecek öğretmenlerin bir kısmının askeriyeden bir kısmının da mlkiyeden tayin edilmesi önerilmişti. Okulda genellikle temel ve uygulamaya dönük bilgiler öğretmekle memurlara gerekli olan hukuk kuralları, idare usulü ile halka karşı görev ve sorumlulukları ve özellikle gayrimüslimlere karşı hükümetin takip ettiği ıslahatları mükemmel şekilde öğrenmelerinin zorunlu olması gerektiği de vurgulanmıştı. Öğrencilerin ahlaklı bir şekilde yetiştirilmesi için cezaların ağır olması gerekliliği de belirtilmişti. Kurulacak okulun programı ile ilgili tablo bir tablo hazırlanmıştır. Bu tabloda Jandarma okulunun programı şu şekilde hazırlanmıştır;

⁴⁴⁷ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

Tablo 8
Kurulması Önerilen Jandarma Subay Okulu Programı

Birinci Sene		
1- Piyade Asker Eğitimi	Uygulama ve Teorik	Gerekli olan diğer Zâbita Dersleri
2- Süvari Binicilik Eğitimi	Uygulama ve Teorik	
3- Dâhiliye ve Cezâ Kanunları		
4- Kısa Topografya ve Kroki Alma	Uygulama ve Teorik	
5- Piyâde ve Süvari Askerî Eğitimlerinin Gerekli Maddeleri		
6- Kitâbet-i Resmiye (Resmî Yazışma Usulü)		
İkinci Sene:		
1- Piyade Takım, Bölük ve Tabur Eğitimi	Uygulama ve Teorik	Gerekli olan diğer Zâbita Dersleri
2- Süvari Takım Eğitimi ve Binicilik	Uygulama ve Teorik	
3- Eşkîya Haberleşmesi Bilgileri ve Örnekler	Uygulama ve Teorik	
4- Seferiye Nizâmnâme-i Hümâyûn	Uygulama ve Teorik	
5- İdâre Nizâmnâmesinin Umûr-ı Hesâbiyeye Aid Aksamı		
6- Kitâbet-i Resmiye Resmî Yazışma Usulü		
Üçüncü Sene		
1- Sığınak Bilgisi, Özellikle Korunma Eğitimi	Uygulama ve Teorik	Gerekli olan diğer Zâbita Dersleri
2- Basit Askerî Taktik Bilgisi ve Eşkîya Haberleşmesi	Uygulama ve Teorik	
3- Devlet-i Aliye'nin Kısa Ordu Teşkilâtı ile Devlet-i Aliye ve Yabancı Devletlerin bazılarının Kısa Polis ve Jandarma Teşkilât ve Düzenlemeleri		

Kaynak: İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903)

Bu programda 3 yıllık bir eğitim süreci ön görülmüş ve özellikle halkla iç içe görev yapacak olan bu sınıfın aldığı eğitimde bu görev özellikleri ön plana çıkarılmıştır.⁴⁴⁸

Raporda, Başçavuş ve Çavuşlar başlığı altında alt rütbede görev yapan Jandarma askerleri hakkında görüşlere yer verilmişti. Askerî sınıfta alt rütbeli askerlerin önemi Subaylar derecesindeyken bu durum Jandarma sınıfında daha da önemli olduğuna dikkat çekilmişti. Çünkü askerler daima subay gözetiminde topluca hareket ederken jandarmalar genellikle küçük birlikler halinde hareket ediyorlardı. Bu sebeple jandarma birliklerine daima subay verilmesi mümkün değildi. Bu sınıfta iş bilen çavuşlara aşırı ihtiyaç duyuluyordu. Bu sınıfta yer alan askerler 4 yıl mutlaka er olarak görev yapması gerektiği başarılı olanların da en erken 2 yıl sonra on başı yapılması gerektiği ifade edilmişti. Çavuş rütbesinde olanların hakkıyla bu işi yapabilmesi için tercihen okur-yazar, ahlaklı ve devlet taraftarı olması gerekli olduğu bu göreve alınacak kişilere sınav yapılması gerektiği savunulmuştu. Askerî teşvik etmek için onbaşı ve çavuşların maaşının normal askerden epeyce yüksek olmasının ve görevini başarı ile tamamlayanların başka bir işe tayin edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.⁴⁴⁹ Jandarmanın yaptığı görevin hassasiyeti belirtildikten sonra bir insanın jandarma kıyafeti giymesiyle hemen güvenlik sağlayacak bir görevliye dönüşmeyeceği gibi bu hızlı değişim görevini kötüye kullanmasına da yol açabileceği ifade edilmişti. Bu sebeple Jandarma erlerinin en azından 3 ay talim ve terbiye ile kolluk kuvveti görevlerine dair uygulamaları görmesi ve teorik eğitim alması sağlanırsa bu askerlerden daha yüksek verim alınabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca erlerin uygunsuz davranışlarda bulunanlarına sert yaptırımlar uygulanması ve cezaların caydırıcı olmasının önemine vurgu yapılmıştı. Gayrimüslim askerlerin seçiminde ise derdini anlatacak kadar Türkçe bilmeleri ve ahlaklı kimselerden olmalarına dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Jandarma erlerinden subaylarına kadar tüm rütbedeki askerler için ortaya koyulan tespit ve çözüm önerilerini içeren bu rapor oldukça çarpıcıdır. Jandarma teşkilatı tüm personeliyle ıslahat uygulanacak bölgede sahadaki en aktif göreve sahip olacak devlet görevlileri olacaktı. Bu sebeple onların iyi hizmetler devleti bölgede rahatlatabilecekken aynı zamanda onlardan kaynaklanan şikâyetlerin artması da devleti zor duruma sokabilirdi. Rapordan anlaşıldığına göre mevcut reformları gerçekleştirmek için atılan adımların kalıcı bir sonuç yaratması için devletin ciddi bir

⁴⁴⁸ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

⁴⁴⁹ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

şekilde nitelikli personele ihtiyaç duyduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. En alt rütbeden en üst rütbeğe kadar her kademedede daha fazla sayıda personel ihtiyacı da bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Raporda jandarma personelinin yaptığı işe ilişkin ifade edilen görüşler günümüzde bile geçerliliğini yitirmemişken teşkilatın yaptığı işin ne kadar önemli olduğu da gözler önüne serilmiştir.

Üzerinde durulan konulardan birisi de askerlerin kılık kıyafetlerine resmi bir nitelik kazandırılmasıydı. Asker üniformalarının piyade ve süvari olmak üzere rengi seçilebilen, hizmete uygun iki yeni üniforma tasarlanması, yağmurlukların soğuk ve yağmurdan koruyan gerektiğinde yatak ve yorgan vazifesi görecek şekilde bol ve uzunca yapılması önerilmiştir. Bunlara ek olarak bele sarmak için kuşak, piyadelerin ayağına çarık ve yemeni, süvarilere başlarını güneşten koruyan şemsiye verilmesi önerileri de yer almıştır. Ayrıca askerlerin ceket ve yağmurluklarına okunaklı şekilde asker numaralarının da mutlaka bulunması gerektiği belirtilmişti.⁴⁵⁰ Raporda ortaya konulan öneriler ve tespitlerde oldukça çarpıcı bilgilere yer verilmiş ve birçok gerçek de gözler önüne serilmiştir. Çeteciliğin giderek güç kazandığı bir ortamda yabancı devletlerin bölgede daha etkin olmaya başladığı bir dönemden geçilmekteydi. Avrupalı devletlerin temsilcilerinin en ufak şikâyeti bile devletin yetersizliği gibi göstermeye çalıştığı bir ortamda nitelikli personelin önemi bir kez daha anlaşılmıştı. Bu sebeple raporda işaret edilen tespitlerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekiyordu. Aynı belgede Jandarma maaşlarına dair önerilerde yer almaktadır. Subaylarının işlerinin ağır olması sebebiyle buna uygun maaş tahsis edilmesi ayrıca tayin haklarının da olması gerektiği önerilmişti. Askerler zaten bir ücret karşılığı bu göreve devam ettikleri için görevi suiistimale fırsat vermemek için maaşları düzenli ödenmesi ve iyi ücret almaları sağlanmasının önemi vurgulanmıştı. Jandarmaya iyi imkân sağlamak halktan bir şey talep etmelerini engeller böylece birçok şikâyetin de önüne geçilebilirdi.⁴⁵¹ Maaş konusundaki tespitler jandarma gibi önemli bir görevi yürütecek personel için en önemli konulardandı. İslahatların doğrudan saha da uygulayıcısı pozisyonundaki jandarmaların halkla iç içe olmasından dolayı görevi kötüye kullanmaması adına dikkatle takip edilmesi gerekliydi.

⁴⁵⁰ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

⁴⁵¹ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

Askerlerin önemli ihtiyaçlarından biri de teçhizatlarının tam olmasıydı. Bu sebeple en uygun yolun süvarilerin atlarının devlet tarafından temin edilmesi olduğu belirtilmişti. Atların eyer takımlarının, tüfek, matara ve farklı eşyalarını asacak tertibatta olması eşya için çanta, yedek yem torbasının bulunmasının faydalarına değinilmişti. Süvarilerin kılıçlarının eyer takımına bağlı halde bulunması en uygun yöntem olduğu, süvarilere revolver, martini filintası ve bunlar için boyundan asılı fişek verilmesi, piyadelere ise martini tüfeği, kasatura ve sağlam bir bezden çanta ile omuz ve belden takılan fişek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Subaylara ise resmi bir revolver ile bir de kılıç vermek gerektiği ve askerlere de pala verilmesinin en doğru tercih olacağı belirtilmişti.⁴⁵² Çağın şartlarına uygun teknolojiyi kullanmak asker için bir vazgeçilmezdi. Gerekli donanımdan uzak bir kolluk kuvvetinin başarılı olması mümkün değildi. Bu sebeple askerî teçhizatının tam olması gerektiği vurgulanmıştı.

Teşkilat yapısına dair paylaşılan görüşlere gelince, her vilayetin önemi sancakların kaza ve nahiyeleri oranında fazla ve ya eksik jandarmaya ihtiyaç olacağından her alayın sayısının aynı olmayacağı belirtilmişti. Vilayetlerin ve kazaların sayısına göre bir piyade ve süvari taburu bölgede bulundurulması tavsiye edilmişti. Alay emini rütbesine ihtiyaç olmadığından bunun kaldırılmasına ve kitabetten yetişenlerin jandarma subaylığına terfi etmemelerinin de kurala bağlanması gerektiğini çünkü hiçbir zaman bir kâtibin jandarma olması düşünülemez olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵³

Raporda Polis teşkilatına dair görüşlere ise kısaca yer verilmiştir. Polisler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığını belirten yüzbaşı yaşadıkları dönemde her meslek grubunun uzmanlaşması gerektiğini bunun içinde polis okuluna ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Fakat polisler için bir okul kurmak hemen mümkün olmadığı için vilayet merkezinde bulunan idadîde bir yıl süre ile birer polis sınıfı oluşturulması tavsiye edilmiştir. Polisler için gerekli olan kanunlar öğretilip temelden bu mesleğe eleman yetiştirilirse şimdiki personele göre oldukça nitelikli bir kadro yetiştirilmiş olacağı da ileri sürülmüştür. Bu okulda görevlendirilecek eğitmenler, öğretmen ve adlîye memurlarından seçilebileceği, polis çavuşu ve üçüncü sınıf komiser yetiştirmek için idadi polis okulundan mezun olmuş olan için yüksek polis okulu kurmanın oldukça faydalı olacağı

⁴⁵² İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

⁴⁵³ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

da ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Raporunda son söz olarak şu tespitler yapılmıştır. Oldukça hassas ve önemli bir görev olan Polis ve Jandarmalar her zaman devletin kanunlarını mükemmel bir şekilde öğrenip devletin gücünü ve kudretini halka tanıtacak personeldir ancak hâlihazırda bu işi yapacak nitelikte olmadıkları da açıktır. Hatta ıslahat programını gerçekleştiren mevcut zabıtalarda aynı durumdadır. Görevi iyi yapmanın en iyi yolu kuşkusuz görevi yapacak nitelikte olmaktır. Niteliği de yaptığı görev hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmak eğitimden geçmektedir. Bu görevi ifa edecek personel için okul çok önemli bir ihtiyaçtır tespitleriyle rapor sona ermiştir.⁴⁵⁵

Hüseyin Hilmi Paşa açısından bu rapor, saha da iş yapacak jandarma ve polisin durumu hakkında tespit ve genel bir değerlendirme niteliğinde olmuştur. Raporunda öne çıkan çarpıcı birçok tespit vardır. Bunlardan biri mevcut personelin nitelik olarak yetersiz olması diğeri ise acilen bölgede çalışan ve çalışacak olan personele eğitim verilmesi zorunluluğudur. Ayrıca ekonomik açıdan da çözülmesi gereken birçok problem vardı.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgedeki teftişleri ve bölgede görev yapan memurlardan ona gelen raporların sonucunda askerî alanda yapılması gereken işlerin nasıl olması gerektiği hakkında fikir vermiştir. Nitelikli personel ihtiyacı, personel yetiştirmek için okul kurulması, personelin niteliğinin artması için eğitim verilmesi, jandarma ve polisin maaş ödemelerinin düzenli hale getirilmesi, kıyafet ve teçhizatının yenilenmesi gibi birçok konu öne çıkmıştır. Bölgenin temel sorunu çetecilerin yarattığı asayiş problemleri olsa da buna sebep olan nedenler işin daha da kontrolden çıkmasına yol açtığı bu durumun da çetecilere daha fazla fırsat tanıdığı da görülmektedir. Bölgede asayişin sağlanamamasının temel sebebi yeterli memur ve askerî olmaması olsa da iş başındaki mevcut kadronun deneyimsiz ve niteliksiz olması da önemli başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ek olarak bölgenin coğrafi olarak zorlukları da tüm bunlara eklendiğinde komita ve çeteciler için uygun bir ortam sağlanmış oluyordu. Böylece Avrupalı güçleri bölgeye daha fazla çekmek için bölgedeki Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini son erdirmek isteyen Bulgar, Sırp, Yunan çeteler silaha sarılıyor ve var güçleriyle bölgeyi terör ortamına sürülüyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın hem devletin eksiklerini giderip iyi bir düzen kurması hem de bölgedeki çeteciliği engellemesi gerekiyordu. Ancak önce devletin

⁴⁵⁴ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

⁴⁵⁵ İSAM/HHPE/3/182. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

gücünü hissettirecek uygulamaları bir an önce hayata geçirmesi gerekiyordu. Bu bölümde Hüseyin Hilmi Paşa'nın asayişi sağlama ve askerî personelin sorunlarını gidermesi adına yaptığı icraatlar ele alınmaya çalışılacaktır.

4.1.2. Askerî Alanda Karşılaşılan Güçlükler ve Alınan Önlemler

4.1.2.1. Komitacılarla Mücadele ve İsyan

Berlin Antlaşması Rumeli'de yeni bir siyasi dengenin ortaya çıkmasına sebep oldu. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını sınırlarına katarak büyütmeyi hayal etmeye başladı. Özellikle Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırp Makedonya'ya tarihi tezler öne sürerek, nüfusun çoğunluğunun kendi milletlerine ait olduğunu iddia ederek ve haritalar çizerek topraklar üzerinde hak sahibi olduklarını kanıtlamaya çalıştı.⁴⁵⁶ Bu milletler iki aşamalı bir plan yaptı. Birinci aşamada Makedonya'da nüfus olarak çoğunlukta olduklarını ispat etmek, ikinci aşama da ise o bölgenin iddia edilen çoğunluğa mensup Balkan devletine katılmasını sağlamaktı.⁴⁵⁷ Bu hedef sonunda aktörlerin önce Osmanlı Devleti'ni etkisiz hale getirmesi daha sonra da kendi aralarındaki güç savaşından galip çıkmaları gerekiyordu. Makedonya'da bu planlar çerçevesinde, Osmanlı yönetimine karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar ise üç farklı düşüncenin eseri idi. Bunlar Osmanlı idaresine karşı yapılan ayaklanmalar, bölge milletlerinin birbirleri ile olan mücadeleleri ve Avrupalı devletlerin mücadelelerinden doğan sebeplerle ortaya çıkanlardı. Ayrıca aynı millete mensup olsalar da görüş ayrılıklarından ötürü birbirleri ile yaptıkları mücadeleler meseleye dördüncü bir boyut olarak ekleniyordu.⁴⁵⁸ Bu karmaşık sosyoloji, bölgesel ve uluslararası rekabet bölgeyi hızlı bir terör ortamına sürüklemiş ve kısa sürede çetecilik, adam kaçırmaya ve isyan dalgaları halinde yayıldı. Başka bir anlatımla XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin gücünün artık sorgulanabilir hale gelmesiyle bölge milletlerinin devletle ve kendi içlerindeki mücadelesinin klasik örneği Makedonya oldu. Stratejik ve ekonomik önemi yüzünden komşu ülkelerinde hedefinde bulunan Makedonya, Bulgarlar, Sırp ve

⁴⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: H.R. Wilkinson, *Maps and Politics*, Liverpool at the University Press, 1951.

⁴⁵⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, s.165.

⁴⁵⁸ *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Yay. Haz. Orhan Sakin-Uğurhan Demirbaş, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 29, Ankara 1996,s.10.

Yunanlılar aynı şekilde etnik ve tarihsel taleplerde bulunduğu bir bölge halini aldı.⁴⁵⁹ Ancak bu hedefin önünde iki büyük engel vardı. İlki Osmanlı Devleti'nin her şeye rağmen bölge de olması bir diğeri de iki İngiliz gezginin Selanik'te karşılaştıkları manzarayı betimlerken ifade ettikleri gibi “*Nüfus karmakarış bir şey. Bir insanın Türk mü, Rum mu, Ermeni mi, Bulgar mı yoksa Yahudi mi olduğunu anlamak için yüz hatlarına, yürüyüşüne, haline ve tavrına bakılarak*” karar verilebileceğini ifadeler bölgenin demografik yapısıyla ilgili birçok gerçeği gözler önüne seriyordu.⁴⁶⁰ İngiliz gezginin Selanik özelindeki bu tespitleri Makedonya için genel bir çerçeve çiziyordu. Tüm aidiyet tezlerinin önündeki en büyük engel nüfusun çok karışık bir yapıda olması ve yüzyıllardır iç içe yaşayan milletleri ayrıştırmanın zor olmasıydı. Bu demografik yapıyı kendi lehlerine bozmak isteyen milletler, önce eğitim yoluyla milli bir bilinçlenme gerçekleştirmek istediği ardından da terör faaliyetleriyle nihai amaçlarına ulaşmayı hedeflediler. Hüseyin Hilmi Paşa 8 Aralık 1902'de Selanik'e geldiğinde bu ortamda asayışı temin etmek için çalışmalarına başladı.

4.1.2.2. İlinden İsyanına Kadar Komitacılarla Mücadele

Komitalar adeta barut fiçisine dönüşen bölgeyi en ufak kıvılcımda büyük bir gürültüyle patlamasına neden olacak duruma getirmişti. Bölgedeki yerel güçlerin birbirleri arasındaki mücadeleye Avrupalı devletlerin de dâhil olmaya başlamasıyla işler daha da karmaşık bir hale gelmişti. Ancak her ne kadar Bulgarlar çetecilikle Avrupa'yı bu meseleye çekmiş olsa da Makedonya'daki siyasi iklimin değişmesine taraftar ortak bir Avrupa görüşü de yoktu. Çünkü Avrupalı hiçbir devlet dengeyi bozacak bir hamle yapmak istememekteydi. Bu sebeple Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri şartlar elverdiği sürece bölgede mevcut dengeyi koruyacaklarını belirten bir anlaşma imzalamıştı.⁴⁶¹ Ancak bir yandan da bu iki devletle Babiâli arasında, Makedonya'daki Hıristiyan nüfusun durumlarını düzeltereklerine inandıkları reformlarla alakalı görüşmeler başladı. Bu arada Babiâli tarafından daha sıkı önlemler alınmasına rağmen bölgedeki durum daha da gergin hale geldi. Böylece ilk büyük ayaklanma olan Cuma-i Bala 1902 sonbaharında patlak verdi. Bu ayaklanmanın amacı Makedonya Sorunu'nu

⁴⁵⁹ Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler*, s.40.

⁴⁶⁰ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.338.

⁴⁶¹ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.40.

güncel tutmak ve Avrupalı devletlerin dikkatini çekmekti. Bu ayaklanmanın hemen sonrasında II. Abdülhamid yönetimi Avrupalı devletlerin bölgeye artan ilgisinin müdahaleye dönüşmesini önlemek için bir ıslahat programını yürürlüğe koymuştur. Böyle bir ortamda Hüseyin Hilmi Paşa göreve başlamıştır. Bölgedeki komitacılık ve ona paralel gelişen dini mücadeleye çözüm getirmek oldukça zor görünmekteydi.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk yapması gereken icraat kuşkusuz asayişin tekrar temin edilmesini sağlamaktı. Sadrazam Said Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'ya görev tanımı ve yapması gerekenleri anlatan bir yazı göndermişti.⁴⁶² Bu sebeple Müfettiş Paşa öncelikle çeteciliğin önünü kesecek önlemler almak için icraata başladı. Çünkü artık Avrupalı devletlerin gözü Makedonya üzerindedir. Reformların bir an önce hayata geçirilmesi bu anlamda önem arz eder. Hüseyin Hilmi Paşa, öncelikle reformları gerçekleştirecek kadrolara el atarak icraatlarına başlamıştı. Onların dürüst, çalışkan ve eğitilmiş olanları ile çalışmak istediğini belirtti. Görevini ihmal edenlerle, yeterli niteliğe sahip olmayan jandarma, polis ve zabıtalara görev yerlerini de değiştirtti. Ayrıca mevcut kadro sayısının yeterli olmadığını reformların istenen hızda gerçekleşebilmesi için daha fazla memura ihtiyaç duyulduğunu da İstanbul'a bildirdi.⁴⁶³ Bölgeye giden birçok kişinin ilk izlenimi mevcut kadro sayısının yetersizliğinin yanı sıra mevcut kadronun da niteliksiz olmasıydı. Kazım Karabekir, 1903 yılı Nisan'ında Selanik'te kardeşini ziyaret etmiş ve askeriyede gördüğü eksikliklere değinirken, "*ordunun zayıf olup yaşlı ve eğitimsiz çok fazla askerden oluştuğunu, subayların çoğunun alaylı olduğu*" ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. "*Askerler isyan için dağılmış bir haldedir ve talim terbiyeden eser yok*" diyerek ordunun içinde bulunduğu durumu aktarmıştı.⁴⁶⁴ Rumeli'de askerî personel bu durumdayken ayrılık taraftarı komitacıların sıradan insanlar olmadığı örgüt kurucularının mesleklerine bakıldığında anlaşılıyordu. Belli bir plan ve program dâhilinde hareket eden eğitilmiş, doktor, öğretmen ve öğrencilerin kontrolündeydi.⁴⁶⁵ Komitacılar, çete yapısını ayrıntılı bir şekilde anlatan talimatname hazırlayarak düzenli bir örgüt yapısı oluşturmuştur. Makedonya'yı Üsküp, Manastır, Serez, Usturumca, Pirlepe olarak beş ihtilâl bölgesine

⁴⁶² İSAM/HHPE/11/673. (27 Teşrinisânî 1318 / 10 Aralık 1902).

⁴⁶³ İSAM/HHPE/2/85.

⁴⁶⁴ Kazım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.155.

⁴⁶⁵ Saatçi, *Makedonya Sorunu*, s.40.

ayırmiş ve bu bölgelerin birer komitesi olmasına karar vermişlerdir.⁴⁶⁶ Bu talimatnamede kaza ve köylerde oluşturulacak çetelerin görev ve sorumlulukları oldukça detaylı anlatılmıştır. Çetelerin daimi ve zorunlu olarak kurulacağı belirtilerek 20 veya 30 kişiden oluşması planlanmıştır. Her çetede birer reis, yardımcı, başkâtip, bayraktar, işaretçi adıyla bulunacaktır. Bunla beraber zorunlu çetelerin her biri üç onbaşidan oluşan ve her biri birer takım kumandanına sahip üç takıma ayrılacaktır.⁴⁶⁷ Çetelerin birçok plan dâhilinde hareket edecek şekilde yapılandırıldığı göze çarpmaktadır. Buna göre ihtilâl zamanı veya bir ihtiyaç hâlinde her kazanın sahip olduğu hükümet aleyhtarları oranında ihtilâl çeteleri çıkarılması, diğer zamanlarda ise hükümet aleyhtarları, onbaşı mangalarına, takımlara ve çetelere ayrılacak şekilde planlama yapılması yukarıda işaret edilen görüşü desteklemektedir. Çetelerin idaresinin de oldukça disiplinli oluşturulmaya çalışıldığını aynı zamanda suç işleyenlere karşı hiçbir suretle müsamaha gösterilmeyeceği talimatnamede göze çarpan bir başka detaydır. Çete reislerine, yönetimi altında bulunanlara karşı tam yetki verilirken suçları ispat edilen kişilere de kendi kararına göre ceza verebilme yetkisi verilmiştir. Bunun yanında reisin izni olmadan hiç kimse çeteden ayrılma kararı alamayacaktır. Yeminine⁴⁶⁸ bağlı kalmayanlara çete reisi tarafından verilecek en ağır ceza ile cezalandırılması yetkisi de verilmiştir.⁴⁶⁹ Bu yolla çeteden ayrılmanın önüne geçilmeye çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca kaza ve köylerde komite idare heyeti oluşturulur. Çeteler bu oluşturulan kaza heyeti idaresinde faaliyetlerini yürütecektir. Komitelerin her kaza ve köyde oluşturduktan sonra heyetin seçimle belirlenmesi istenmiştir. Burada asıl önemli olan ise bu heyete düşen görevlerdir. Heyetin görevleri arasında, isyan etmeye yatkın olanları belirlemek, civardaki kaza ve köylerdeki hanelerin sayısını, burada oturanların mezhebini, köylerde kaç isyancı olduğunu, ne tür silaha sahip olduklarını ve eksikliklerinin neler olduğunu tespit etmek vardır.⁴⁷⁰ Ayrıca Müslüman ve Pomakların ellerinde bulunan silahların tespit edilmesi, bunların hazırlık durumları hakkında bilgi toplanması da heyete yüklenen başka bir

⁴⁶⁶ Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya*, s.435-436.

⁴⁶⁷ İSAM/HHPE/2/142.

⁴⁶⁸ Bu yemin şu şekildedir; “Hükümet aleyhdârı olan herkes mübârizîn safları miyânına dâhil olacağı zamân komiteye sadâkatle hîdmet ideceğine ve âmirlerinden alacağı emri bilâ kayd u şart îfâ eyleyeceğine dâir yemîn itmeğe mecburdur”. İSAM/HHPE/2/142.

⁴⁶⁹ İSAM/HHPE/ 2/142.

⁴⁷⁰ İSAM/HHPE/ 2/142.

görevdir. Edinilmesi gereken en önemli bilgilerden biri de kaza, kasaba ve köylerdeki askerlerin sayısı ve bunların elinde bulunan silahlar ile kaç mühimmat deposunun olduğudur. Talimatnamede istenen görevler komitacıların istihbarat çalışmasına verdiği önemi gösterirken bu bilgileri toplamaktaki amaçları gelecekte geniş çaplı bir isyana niyetlenmeleridir. Aynı talimatnamede kaza ve köy heyetlerinden de bu bilgilerin toplanması istenmiştir. Son olarak kaza dâhilinden geçen trenlerin hareket saatlerini kesin olarak öğrenmek ve en iyi şekilde hattın hangi noktasından ne türlü tahrip edilebileceğinin belirlenmesi heyetin görevleri arasında sayılmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilecek her türlü haberleşmenin şifreli olarak yapılması istenir.⁴⁷¹ Bu talimatname bölgede yaratılacak fırtınaya ortam hazırlamak adına önemli bir işarettir. Çıkarılacak isyanda destekçi insanlardan kullanılacak mühimmata kadar tüm ayrıntılar düşünülmüş ve planlanmıştır. İsyan gelecek bir tarihte kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkacaktır.

Komitacıların faaliyetleri meselenin uluslararası kamuoyunun gündemde yer bulmaya başlaması bölgeye olan ilgilinin daha artmasına ve buradaki hareketliliğin gitgide tırmanmasına zemin hazırlamıştır. Asayiş ortamının bozulması için en ufak bir fırsatı bile değerlendirmeye çalışan çetelerin Cuma-i Bala isyanı sonrası yeni hedefi bir öncekine göre daha da saldırgan bir politika ile hareket etmek olacaktır. Bir isyan başlatılmış Avrupa'nın beklenen ilgisi bölgeye çevrilmiş olsa da istenen hamle gelmemiştir. Çeteler yeni bir strateji ortaya koymak zorundadır. Çünkü hedeflerini gerçekleştirememiş bir örgüt destekçilerini kısa sürede kaybedebilecektir. Bu sebeple örgüt ileri gelenleri en iyi savunma saldırıdır mantığı ile yeni bir isyan için tekrar faaliyetlere girişmiştir.⁴⁷²

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra çetelerle ilgili durum değerlendirmesinde bulunur. O, çetelerin taraftar bulmasını devletin idarî ve askerî anlamda yarattığı boşluğa çetelerin talip olmasıyla ilişkilendirmiştir. İsyancıların ve çetelerin ortaya çıktığı bölgelerin genellikle merkezden sekiz ile on beş saat arası uzaklıkta olduğunu belirtir. Bu sebeple bölgede asayişin sağlanması için daha fazla memura ihtiyaç olduğunu ve görevli memurların maaşlarının iyileştirilerek mücadelenin daha etkin bir şekilde

⁴⁷¹ İSAM/HHPE/ 2/142.

⁴⁷² Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.172.

yürütülebileceğine dikkat çekmiştir.⁴⁷³ Paşa'nın amacı sorunun kaynağına inerek gerekli düzenlemeleri yapmaktır.

Devletin uzak bölgelere ulaşmasının bir başka önemi de çetecilerin, halkı asılsız vaatlerle kendi saflarına çekmeye çalışmasına mani olmaktır.⁴⁷⁴ Çünkü devletin varlığı hissettirmedeği sürece halkı bölgedeki çetelerle baş başa bırakmak anlamına gelir. Bu durum çetecilerin her türlü propagandayı rahatlıkla yapmasına da fırsat tanır. Teşvik yöntemlerinin yalnızca ekonomik olmadığı aynı zamanda halkın manevi duygularını cezbedecek ikna yöntemlerine de imza atılır. Çetecilerin vaatleri öyle bir noktaya gelmiştir ki insanları abartılı dini motifler kullanarak ikna etmeye bile çalışmışlardır. Hüseyin Hilmi Paşa bir röportajında bu konuya şöyle değinir: “Çetecilerin ikna yöntemlerinden biri maneviyattır. Hıristiyanları isyana teşvik etmek isteyen komitacılar, Mesih'in resimleriyle seslendirme yaparak ikna edilmeye çalışılan köyler biliyorum. “Dinleyin, tanrımızın sesini ve emirlerini” diyerek titrek ve genizden bir sesle resim konuşuyordu”.⁴⁷⁵ Paşa'nın bu örneği oldukça çarpıcıdır. Kısaca köylüyü isyana teşvik edebilmek için her türlü yola başvuran bir örgütlenme ile mücadele edilmeye çalışılır. Öyle ki kendilerine verilen emirle gece teröriste dönüşen köylü, istenilen köyü yakıp yıkan bir çeteci oluyor görev bittiğinde ise köylerine dönüyor sabah sıradan vatandaşa dönüşüyordu.⁴⁷⁶ Başka bir deyişle “gündüz külahlı gece silahlı” bir teşkilat yapısıyla karşı karşıya kalınır. Örgütler, eli silah tutanları silahlandırmak, maddi durumu müsait olanlardan para almak ve geriye kalanları da postacılık ve kılavuzluk hizmetlerinde kullanmak suretiyle, Bulgar köylülerden azami şekilde istifade yolunu benimsemiştir.⁴⁷⁷ Tunalı Hilmi bu mücadele tarzı için “şeytani” nitelemesini yaptı.⁴⁷⁸

⁴⁷³ BOA. İ.DH. 1408/11 (2 Şubat 1318 / 15 Şubat 1903).

⁴⁷⁴ *Le Figaro* gazetesinin muhabiri Emile Berr'in Makedonya Meselesine dair imzalı söyleşide bir Osmanlı yetkilisi bu iddialardan birini: Bu adamlar zeki ve cür'etkardırlar. Ahval-i sefilane olan küçük ruhbanı ve Makedonyalıların yani Bulgarların olduğunu va'ad etmek kolay olan köylü ile esafilide elde etmişlerdir. Güya ki İslam elinden arazi alınacak onda zira'at edenlere i'ade edilecek işte fesadın esas-ı hakikisi bu” sözleriyle aktarır. (BOA.Y.PRK.TKM. 47/21.s.14.).

⁴⁷⁵ Emile Berr, “Notre Enquete en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁴⁷⁶ İSAM/HHPE/5/296.

⁴⁷⁷ Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da”, s.217.

⁴⁷⁸ Hacısalihoglu, *Jön Türkler*, s.74.

Çetecilik hangi açıdan bakılırsa bakılsın tam anlamıyla sempati kazandırabilecek bir yöntem değildir. Bu sebeple Bulgarlar, çetecilik faaliyetlerini bir zorunluluk olduğunu bunun nedenin ise Berlin Antlaşmasında yer alan reformların tam anlamıyla hayata geçirilmemesinden kaynaklandığını ifade eder. Bulgarlar halkın bir kısmını da bu yöntemin doğruluğuna ikna etmiş görünmektedir. Nitekim Üsküp’te bir Bulgar, Fransız gazeteci Rene Pinon’a “eğer çeteler olmasaydı ne Avrupalı Jandarmanın ve sivil memurların ne Hilmi Paşa’nın ne de gazetecilerin bölgeye gelemeyeceklerini aksine verilen vaatlerin gerçekleşmesini bekleyeceklerini” ifade eder.⁴⁷⁹ Bu söylem çetelerin halkta nasıl karşılık bulduğunun net bir şekilde ortaya koyuyordu. Belki bu düşünce genel görüşü yansıtmıyordu ancak çetelerin nasıl bir temeli olduğuna ilişkin önemli bir ipucu verir.

Hüseyin Hilmi Paşa öncelikle devletin varlığını hissettirecek icraatlar yapmak için uğraşmıştır. Tespitlerinde devletin uzak mesafelere ulaşması gerekliliğine vurgu yapar. Gezici heyetler oluşturularak birçok köy dolaşmış silahlarını bırakan çetecilerin affedileceği duyurulmuştur.⁴⁸⁰ Müfettişlik makamını çete üyelerini iyi niyetle kazanmaya çalışmaktadır. Çünkü birçok kimsenin kandırılarak dağa çıkarıldığı bilinmektedir. Ancak çetecilik faaliyetlerinde ısrarlı olanlara karşı sıkı bir çete takibatı da başlatılacaktır. Müfettiş-i Umumî, sık sık Vilayeti Selâse valilerine yazılar göndererek komitacılık faaliyetlerini yakından takip etmelerini istemiştir.⁴⁸¹ İdarî ve askerî görevlilerden çetelere karşı yeterli mücadeleyi göstermeyenlerin de hemen uyarılarak gerekli görüldüğünde görevin uzaklaştırıldığı görülmektedir.⁴⁸² Örneğin; Lovine köyünde 200 civarı asker tarafından sıkıştırılan 20 kişilik çetenin gece karanlığından faydalanarak kaçtığını, kaçarken 1 askerî şehit ettiği 1 askerî de yaralandığı bir olay meydana gelmiştir. Bu olayın duyulmasıyla jandarma subayları hızlıca merkeze çekilerek haklarında soruşturma başlatılmıştır. Yine Manastırda iki çetenin yakalanamayarak kaçmalarına fırsat verilmiştir. Bu tip olayların çetecileri cesaretlendirdiği bundan dolayı sayılarının arttığı da tespit edilmiştir.

⁴⁷⁹ Pinon, *L’Europe Et L’empire Ottoman*, s.128.

⁴⁸⁰ Emile Berr, “Notre Enquete en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁴⁸¹ BOA.BEO.2018/151298. (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

⁴⁸² İSAM/HHPE/1/13.

Çetecilerle mücadelenin anahtarı nitelikli askerî personeldir. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa, çetelerle mücadele edecek daha güçlü birliklerin görevlendirilmesini isterken, birliklere çetelerin kaçmasını engellemek için bir de dağ topu verilmesini talep edecektir.⁴⁸³ Bunun yanı sıra görevinde başarı gösteren memurları ödüllendirilmiştir. Çetelerle başarılı şekilde mücadele eden 19. Alay üçüncü tabur dördüncü bölük Yüzbaşı Derviş geç olsa da terfi ettirilmiştir⁴⁸⁴. Tahsin Uzer'in aktardığına göre; Hasan Onbaşı adında bir asker çetecilere karşı gösterdiği başarı sonrası Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından ödüllendirilerek Başçavuşluğa yükseltilmiştir.⁴⁸⁵ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere Hüseyin Hilmi Paşa yalnızca ceza veren değil başarıyı da ödüllendiren bir idareci olmuştur. Ancak bölge de başarılı personelin sayısının az olması bu örneklerin sınırlı kalmasına sebep olduğu da bir gerçektir.

Müfettişlik makamının aldığı önlemlere ek olarak çeteler ve çetecilerle mücadeleyi daha sıkı bir denetimle yapılmaya başlanmıştır. Çete liderlerinden ele geçenler tutuklatılmıştır.⁴⁸⁶ Çetecilerle ilgili raporlar Hüseyin Hilmi Paşa'ya ulaştırılmıştır.⁴⁸⁷ Bu raporda Rumeli'de yaşayan çetelerle bağlantısı bulunan gayrimüslimlerin isimleri ve haklarında kısa bilgilere yer verilmiştir.⁴⁸⁸ Artık müfettişlik makamı vasıtasıyla çetelere karşı daha etkin bir mücadele yürütülmeye başlanmıştır.

Çetelerle mücadelede her türlü önlem alınmaya devam ediliyordu. Hükümet çetecilere ait fotoğrafların çoğaltılarak ilgililere gönderilmesi gerektiğini vilayet ve nezaretlere bildirerek denetimlerin sıkılaştırılmasını istemiştir. Bunun üzerine Müfettişlik makamı da

⁴⁸³ BOA.Y.PRK.MK. 12/65 (18 Şubat 1318 / s3 Mart 1903).

⁴⁸⁴ İSAM/HHPE/3/186.

⁴⁸⁵ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.143.

⁴⁸⁶ Emile Berr, "Notre Enquete en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁴⁸⁷ İSAM/HHPE/ 20/1342.

⁴⁸⁸ Pavle – Manastır komitesinin reisi olup şimdi çete riyasetiyle dışarıda dolaşmaktadır. Lifoş – Pavle'nin yerine komite riyasetine tayin edilmiş olan şahsadır ki ismi Petruş Lifoş'dur. Kendisi her ne kadar öğretmen ise de komite işleriyle uğraşmaktan vakti kalmadığı için okulda hiçbir vazife üstlenmez. Yenimahalle sakinidir. Nikolof – Bulgar Okulu öğretmenidir. Perlepelidir. Komitede pek büyük bir görevi yoktur.

Siliyan – Tam adı Siliyan Bersiyaf'dır Timurhisâr nâhiyesinden olup Yenimahalle'de fırıncılık ile meşguldür. İSAM/HHPE/20/1342.

ele geçirilen fotoğrafların çoğaltılarak ilgili birimlere göndermiştir.⁴⁸⁹ Bulgar çetecilerin bu uygulamadan haberdar olduklarını önlem olarak çektirdikleri resimlerde yüzlerini göstermemeye çalıştıkları o dönem çete resimlerinde görülmektedir.⁴⁹⁰

Bu mücadele sürerken örgütlerin faaliyetleri hız kesmeden devam ediyordu. Bulgar köylüleri silahlandırılmıştır. Bu plan çerçevesinde neredeyse tüm Bulgar köyleri silah deposu haline getirilmiştir.⁴⁹¹ Ancak Hüseyin Hilmi Paşa bölgedeki bu hareketliliğin farkında olduğu için denetimleri sıkılaştırmıştır. Yerel yetkililer eliyle köylerde sıkı takipler başlatılarak köylerde saklanan silahlar toplatılmaya başlanmıştır. Bulgaristan Komiserliğinden Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen raporda, Bulgarlara ait tüm kasaba ve köylerde birkaç tüfek, bomba ve cephane bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁹² Razlık Kaymakamı olarak görev yapan Tahsin Bey, iki ay boyunca yapılan aramalarda Bulgar köylüsünden her türlü tipte 2 bin silah, 10 bin mermi ve 59 bomba toplandığını aktarır.⁴⁹³ Bölge adeta silah deposuydu ve bu bulgular Bulgarların sıkı bir örgütlenme içinde olduğunu gösterir. Hilmi Paşa, Bulgar çetelerinin saldırılarına karşı daha etkin bir şekilde mücadele edildiğini ayrıca çetelerin görüldüğü yerde vakit kaybetmeden takip edilip dağıtılmasını için vilayetlere emir verilmiştir. Ancak çetelerle mücadelede bazı eksiklerin olduğunu belirtirken fiziksel imkân sıkıntısına değinir. Özellikle binaların ve kuvvetlerin ihtiyaç ve amaca göre uygun olmadığı bu sebeple çetelerle mücadele etmekte yeterince başarı sağlanamadığını açıklamalarına ekler.⁴⁹⁴ Tahsin Uzer askerî binaların yetersizliğini, “*Velice karakolu çam ağaçları gövdelerinin derme çatma eklenmesiyle meydana gelmiş, biçimsiz bir çoban kulübesini yansıtıyordu*” ifadeleriyle gözler önüne serer.⁴⁹⁵ Bunun yanı sıra çetelerin silah edinmelerinin de önüne geçilmeye çalışıldı. Hüseyin Hilmi Paşa birçok kez Rumeli vilayeti valilerine silah ve cephane kaçakçılığının

⁴⁸⁹ BOA.DH.MKT.621/43. (2 Mart 1319 / 15 Mart 1903).

⁴⁹⁰ Resimdeki komita üyeleri önlem olarak yüzlerini göstermeden fotoğraf çektirmiştir. <http://macedonia.kroraina.com/gall/sonnichsen/index.html>, Erişim Tarihi 07.07.2017. Resim 7.

⁴⁹¹ Reginald Wyon, *The Balkans from Within*, London James Finch & Co. Ltd, London, 1904, s.157.

⁴⁹² İSAM/HHPE/17/1056/2.

⁴⁹³ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.128.

⁴⁹⁴ BOA.Y.PRK.MK. 12/65 (18 Şubat 1318 / 3 Mart 1903).

⁴⁹⁵ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.147.

önlenmesi konusunda emir göndermiştir.⁴⁹⁶ Amaç bölgede çetelerin silah elde etmelerinin önüne geçmektir.

Asayiş tedbiri olarak askerî birlikler arttırılmış ve jandarma ile polis teşkilatına dair düzenlemelerine başlanmıştır. Bu noktada Hüseyin Hilmi Paşa, köy bekçilerinin durumuna dikkat çekmiştir. Paşa, Sadarete yaptığı açıklamada; Bulgar köylerinde hizmet eden Müslüman bekçiler sayesinde bu köylerle alakalı bilgilerin alındığını belirterek yaptıkları işin önemine vurgu yapmıştır. Köylerde komitelere alet olan papaz ve öğretmenler Müslüman bekçilerin köylerden kovulmasını veya öldürülmesi için halka telkinlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Islahat kararları sonrası nüfusun çoğunluğunun Hıristiyan olduğu yerlerde Müslüman bekçi yerine Hıristiyan bekçilerin mecbur tutulduğu görülmektedir. Selanik ve diğer vilayetlerde Hıristiyan köylerindeki Müslüman bekçilerinin kaldırılmasının çetecilerin daha rahat hareket etmesine sebep olacağını ifade etmiştir. Nitekim bu uygulamanın ardından vilayetlerden gelen haberler kararın verdiği zararları ortaya çıkarmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Müslüman bekçilerin güvenilir haber kaynağı olduklarını, askerî hareketlilik döneminde rehberlik görevini hakkıyla yerine getirdiklerine değinmiştir. Müslüman bekçilerin kaldırılmasıyla ortaya çıkacak sakıncaları gidermek için hiç olmazsa göreve başlatılan kişilerin yabancı hükümetlerin denetiminde olmayan uygun bölgelere dağıtılmasını önermiştir. Bunun yanında açıkta kalan Müslüman bekçiler, jandarma alaylarına alınarak kurulacak yeni nahiyelerde istihdam edilirse bunun fayda sağlayacağını da belirtmiştir.⁴⁹⁷ Çetelerin örgütlenmelerindeki gizlilik ve devletin taşraya uzak olması sebebiyle köy bekçilerinin burada üstlendiği görevin oldukça kritik olduğu ortaya çıkıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, devlet için sorun oluşturması muhtemel faaliyetler konusunda bu örnekte olduğu gibi dönem dönem hükümete ve padişaha düzenli olarak bilgi veriyordu. Umumî Müfettiş bölgede devlete problem yaratacak tüm gelişmelerle alakalı İstanbul'u bilgilendiriyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, Bulgar çetelerin taraftar bulmasına engel olmak için de önlemlerin arttırılmasını istemiştir. Buna göre; halkı Bulgar isyancıların şiddetinden korumak için en uygun yolun bu kişilerin peşinde olanları takip etmek ve tüm tehdit altındaki Rum köylerine jandarma vasıtasıyla korumak gerektiğine değinmiştir. Şimdiye kadar Bulgar

⁴⁹⁶ BOA.DH.MKT. 670/20. (20 Zilhhice 1320 / 19 Mart 1903).

⁴⁹⁷ BOA.İ.DH. 1408/11/7. (6 Mart 1319 / 19 Mart 1903).

çetelerini yok etmek ya da neden oldukları şiddeti azaltmak mümkün olmadığı için bu durumun Yunan nüfusu arasında umutsuzluk yarattığını vurgulamıştır. Bu durum çeteciliğin önlenememesiyle asayiş problemlerini arttırırken yeni aktörlerin olaylara katılmasına ortam yaratmıştır. Makedonya’da meselesinde çetecilik vasıtasıyla bölge de etkin güç olmak tek yol değildi. Bu mücadelenin yanında dini bir mücadele de başlamıştır. Patrikhane ve Eksarhane arasında ortaya çıkan mücadele bir milliyet meselesine dönüşmüştür. Bulgarlar eksarhaneye daha fazla taraftar kazandırarak bölge de inanç çoğunluğunu da elde etmeye çalışıyordu. Eksarhane Bulgar davası için önemli bir görev üstlenmişti. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa, Patrikhaneye mensup olanların Eksarhaneye geçmesini önlemek için bu köylerdeki kilise ve okulların Bulgarlara verilmemesini hatta onların kiliseye gitmesini bile yasaklamıştır.⁴⁹⁸

Çetecilerin taraftar bularak güçlenmesine sebep olan bir başka gerçekte ekonomik sebeplerdi. Hüseyin Hilmi Paşa bu konuya ilişkin bir değerlendirmesinde; Vilayât-ı Selâse’de yaşayan Müslüman ve Hıristiyan birçok kişinin her yıl Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan’a çalışmaya gittiğini ve gidemeyenlerin ise kimisinin komitelere katıldığını kimisinin de eşkıyalığa meylettiklerini ifade etmiştir. Asayişe doğrudan olumsuz etkisi olan bu durumun ortadan kaldırılması için işsizleri geçindirecek ve memleketin iktisadi durumunu refaha ulaştırıp geliştirecek asayiş tedbirlerinin ciddiyle ve hızlı bir şekilde uygulandığını da belirtmiştir.⁴⁹⁹

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra asayişini temin etmeye çalışırken çeteciliğin beslendiği kaynakları kurutarak bunlar için önlem almaya çalışmıştır. Ancak böyle bir ortamda reformları hayata geçirmek zor olduğu gibi reformlar hayata geçirilse bile bunların tüm unsuru memnun etmesi mümkün görünmemektedir. Memnuniyetsiz gruplardan biri de reformlar uygulanmaya başlayınca özellikle Arnavut Müslümanların bir kısmında huzursuzluk baş göstermiştir. Arnavut Müslümanlar arasında ortaya çıkan tepki bir süre sonra devletin dikkate alarak müdahale etmesi gereken bir duruma dönüşmüştür.

⁴⁹⁸ *Macedonia Document and Metarials*, s.543.

⁴⁹⁹ BOA. Y.PRK.MK.12/65. (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

4.1.2.3. Müslümanların İslahatlara Tepkisi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Önlemleri

Terör iklimin yarattığı sonuçlardan birisi de Müslüman unsurların silahlanmasıdır. Silahlanma halkın kendini koruması için ortaya çıksa da bir süre sonra kin duyulan Bulgar çetecilere ve köylerine karşı kullanılmasına da yol açmıştı. 1902 bahar ve yazında artan çete olayları Müslüman halkta tepkileri arttırmıştır. Avusturya Macaristan'ın Manastır Konsolos yardımcısı, Goluçovski'ye şöyle yazar; “*Bulgar isyanı ve komitelere karşı duyulan nefret özellikle Müslüman halkta öyle arttı ki misillemeler kaçınılmaz oldu.*⁵⁰⁰ Tahsin Uzer de duruma ilişkin; *Bulgarların Müslümanlara karşı gittikçe artan saldırıları karşısında Müslüman halk sabır ve tahammülden uzaklaşıyordu. Nitekim Razlık'ın Babiyak köyündeki 300 Müslüman Lezekop'un Kavaçeviçe köyünü bastı. Köydeki hayvanları ve eşyaları kaldırıp götürürken birkaç Bulgar'ı da öldürdüler. Her zamanki gibi yabancı devletler ve Avrupa basını kıyameti kopardı*” diyordu.⁵⁰¹ Bu gelişmelere bir de ıslahat programına en başından beri tepki duyan Müslüman Arnavutlar dâhil olmuştur. Arnavutlar ıslahat programı açıklandığında tepki gösterir. Çünkü yapılacak ıslahatlar Arnavut nüfusun yaşadığı bölgelerin gelecekte Sırbistan'a ve Bulgaristan'a bağlamasına zemin oluşturabilirdi.⁵⁰² Dolayısıyla ıslahatların Sırlara ve Bulgarlara yarayacağını düşünmeleri sebebiyle uygulanmasına karşı çıkarlar.⁵⁰³ Bununla birlikte Arnavutların ıslahatlardan kaynaklanan bir başka hoşnutsuzluğu da jandarma ve polis kuvvetlerine Hıristiyanların alınmasıydı. Bunlara ek olarak Bulgar ve diğer unsurların yürüttüğü çetecilik faaliyetleri de onların hoşnutsuzluğunu daha da arttırır.⁵⁰⁴ Arnavutlar bazı kaygılarında haksız değildi yaşadıkları bölgeler, İtalya, Yunanistan ve Avusturya-Macaristan devletlerinin ilgisini çeker. Arnavutlarla devlet arasında itilaf çıkması durumunda Avrupa'nın işe karışacak olması hükümeti Arnavutlara karşı daha serbest bir politika gütmeye sevk etmiştir.

II. Abdülhamid, Arnavutlarla itilafa düşmekten özellikle kaçınmıştır. Arnavutlara karşı bir devlet hassasiyetin oluşması Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatlarını gerçekleştirirken

⁵⁰⁰ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.160.

⁵⁰¹ Uzer, *Makedonya Sorunu*, s.144.

⁵⁰² Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.179.

⁵⁰³ Hacısalihoğlu, *Jöntürkler*, s.107.

⁵⁰⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.69.

zorlanmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁵ Öyle ki Viyana Islahat Programında Arnavutlarla ilgili ıslahat çalışması ön görülmüştür. Ancak hükümetten Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen Rumeli Talimatnamesi Zeyl'inden Arnavutlarla ilgili maddeler çıkarılmıştır.⁵⁰⁶ Bunun yanı sıra hükümet sık sık yapılacak ıslahatlarda Müslümanların mağdur edilmemesini hatırlatmaya devam etmiştir.⁵⁰⁷ Ancak devletteki bu hassasiyet Arnavutların bir kısmına rahat hareket etme imkânı sağlamıştır. Onlar devletin bu tutumunu daha çok serbest hareket ederek değerlendiriyor kimi Arnavut askerler firar ederek çeteciliğe başlarken kimisi de Bulgarlarla anlaşarak çetecilik faaliyetlerinde bulunuyordu. Eşkıyalık, özellikle Müslüman Arnavutların çoğunluğu teşkil ettikleri Batı Makedonya'da derin kök salmıştı. Arnavut çetecilerden korkan halk bu durumu değiştireceğini iddia eden İç Makedonya Devrimci Örgütü'ne bel bağlamaya başlamıştır. Bu eylemlere karşı devletin yeterli önlemleri almaması İç Örgütü güçlendirmiş hatta devlet içinde devlet konuma getirmiştir. İç Örgüt bu eylemleri durdurma görevini de üstlenmiştir.⁵⁰⁸ Arnavutların bu sorumsuz ve rahat davranışları devleti bu konuda önlem almaya itmiştir. Bu sebeple Arnavutların hem çetecilik faaliyetleri hem de reformlara karşı tepki göstermelerinin Avrupalı Devletlerin müdahalesine sebep olacağını belirtilmişti. Bu duruma sebep olanlar tespit edilerek bir an önce bunun önüne geçilmesi müfettişlik makamından istenmiştir.⁵⁰⁹ Hüseyin Hilmi Paşa Arnavutlarla ilgili paylaştığı bilgide, Ergiri, Koloniye, Toskalık bölgelerinde iyi niyetli olmayan bir hayli Arnavut bulunduğunu İlbasan, Debre, Yakova ve Prizren taraflarında da bu düşünceye sahip olanların artmaya başladığını ifade etmiştir. Hatta memur ve askerlerin bir kısmının da devlet aleyhindeki faaliyetler içinde yer aldığı tespit edildiğine dikkat çekmiştir. Ayrılıkçı Arnavutların dışarıdan destek aldığı bu durumun zararları ve ortaya çıkaracağı durumu ilgililere ve henüz bu düşünceye sahip olmayanlara bizzat anlatıldığı da aktarmıştır. Ayrılıkçı Arnavutların çalışma şekilleri ve durumlarının araştırıldığı bunların gece gündüz takip edildiği ifade

⁵⁰⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.106-107.

⁵⁰⁶ İSAM/HHPE/3/158.

⁵⁰⁷ “*lehö'l-hamd ve'l-minne salâbet-i dîniye-i şâhâneleri ber kemâl ve hissiyât-ı diyânet ve takvâ-yı seniyyeleri vâsıl-ı derece-i âlem olup dâimâ âhireti tefekkür ve min kablü'r-rahman kendilerine vedî'a olan tebe'â-i şâhânelerinin râhatını ve bi'l-hassa ahâlî-i İslâmiyenin yevmen fe-yevmen kesb-i refâh ve kuvvet itmelerini ve her dürlü mağdûriyetden masûn olmalarını mütemâdiyen teemmül buyurmaktadırlar*” (İSAM/HHPE/1/3).

⁵⁰⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.138-139.

⁵⁰⁹ İSAM/HHPE/1/47. (03 Zilkade 1320 / 01 Şubat 1903).

edilmiştir.⁵¹⁰ Nitekim Şemsi Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderdiği bir haberde İpek, Seniçe ve Prizren sancakları ahalisinin birlik olarak ıslahatlara karşı çıktıkları bu sebeple çarşuların kapatılmasına uğraştıklarını bildiriyordu. Hüseyin Hilmi Paşa buna karşı gerekli önlemlerin alınmasını istemişti.⁵¹¹

II. Abülhamit'in Arnavutlara karşı siyaseti oldukça yumuşak seyretmeye devam ediyordu. Önlem olarak Said Paşa'nın sadarettten ayrılmasından sonra Rumeli Vilayeti Komisyonu Reisi Ferid Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Kuşkusuz atama tesadüfen gerçekleştirilmemiştir. Avlonyalı Ferid Paşa, Arnavut kökenli saygın bir aileden geliyordu. Arnavutların ıslahatlara karşı tepkisi bu yolla kırılmaya çalışılmıştır.⁵¹² Büyükelçi Baron Marschall atamayı değerlendirirken benzer bir tespit yapıyordu.⁵¹³ Ancak Arnavutlar ıslahatlara karşı tepkilerini sürdürmekte kararlıydılar. Bunlara ek olarak Rusya'nın Mitroviçe'de konsolosluk açması tepkilerin daha da artmasına sebep olmuştu. Bu olaya tepki olarak 1000 ile 1500 kadar silahlı Arnavut Vulçettrin'de toplanarak protesto gösterisi düzenledi. Arkasından bu grup Mitroviçe'ye giderek tepkilerini göstermek isteseler de Mitrovce komutanı Şemsi Paşa kent girişini kapatmıştır. Dağılmaları istenen grubun bu talimatı dinlememesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'dan da izin⁵¹⁴ alınarak grubun üzerin top atışı yapılmış ve göstericilerden birçoğu hayatını kaybetmiştir.⁵¹⁵ Olaylardan bir gün sonra onbaşı İbrahim adında bir Arnavut asker, Mitroviçe Rus Konsolosuna ateş ederek ağır yaralanmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Hüseyin Hilmi Paşa yaralı konsolusun tedavisini yakından takip etmiştir. Ancak olaydan on gün sonra konsolos hayatını kaybetmiştir.⁵¹⁶ Bir büyükelçinin vurulması devletlerarasında siyasi kriz çıkması hatta bir savaş çıkması için oldukça yeterli bir sebeptir. Nitekim olay Rusya'nın büyük protestosuna sebep olmuştur. Devlet krizin derinleşmemesi için bir takım önlemler alınacaktır. Bu olaylardan sonra Hüseyin Hilmi

⁵¹⁰ İSAM/HHPE/1/47. (03 Zilkade 1320 / 01 Şubat 1903).

⁵¹¹ BOA.BEO. 1990/149179.

⁵¹² Aksun, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, s.483.

⁵¹³ “Saygın bir Arnavut ailesinin üyesi olan Ferid Paşa'nın vatandaşları üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Arnavutlara karşı şiddet uygulamak istemeyen sultanın, muhtemelen bu halkı barışçı yoldan sakinleştirmek için bu nüfuzu değerlendirmek istemektedir.” Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.180.

⁵¹⁴ BOA.Y.PRK.BŞK. 69/46 (24 Muharrem 1321 / 22 Nisan 1903).

⁵¹⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.181; Saygılı, “Sultan II. Abdülhamid'in”, s.176-177.

⁵¹⁶ Saygılı, “Sultan II. Abdülhamid'in”, s.177-178.

Paşa, daha etkin politika ile Arnavut muhalefetine üstüne gitmiştir. Prizren’de 20 kadar Arnavut beyi tutuklatıp İstanbul’a gönderileceği haberleri yabancı basında yer almaya başlamıştır.⁵¹⁷ Ayrıca ıslahatların tüm büyük yerleşim yerlerinde uygulanacağı ve yeni düzene karşı gelenlere karşı sert önlemler alınacağı da duyurulmuştur. Padişah tüm bu gelişmelere rağmen Arnavutlara karşı sert bir müdahaleye yanaşmasa da Sadrazam Ferid Paşa gerekirse şiddet kullanarak ıslahatları gerçekleştirmek istiyordu. Bu amaçla Kosova vilayetinde görev yapan ordunun bir kısmı Arnavutların üstüne gönderilmiştir. Arnavutların isyan etmesinde öncülük eden isimler tutuklandı ve bölge sükûnet altına alındı.⁵¹⁸ Ancak bölge yeni gelişmelere gebe durumdaydı. Avusturya - Macaristan sefiri *Baron von Calice, Arnavutların tepkilerinin yarattığı sonuçla ilgili olarak; Babıâli’yi komitecilere karşı savaşan ve sınırları koruyan birliklerinin bir kısmını çekmeye zorluyorlar*⁵¹⁹ açıklamasında bulunuyordu. Alınan tedbirler bir bölgede otoritenin tekrar kurulmasına yardımcı olsa da bir başka bölgede açıklara sebebiyet veriyordu. Elçiyi tespitlerinde haklı çıkararak gelişme yaz sonlarına doğru Bulgar örgütlerinin öncülüğünde başlatılan isyan olacaktır. Arnavutların hareketinin Bulgar isyanın çıkmasına doğrudan bir katkı sağlamasa da en azından kolaylaştırıcı bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Arnavutların sorumsuz davranışları sonucu artan şikâyetler Müslüman oldukları için ayrıcalık tanındığı düşüncelerini kuvvetlendirmiştir. Sebep oldukları cinayetlerin yarattığı siyasi krizler de bir başka sorundu. Bunun yanı sıra çetecilik faaliyetleri örgütlere taraftar kazandıran bir başka olumsuz gelişme olmuştur. Özellikle Arnavutların reformlara karşı şiddetli tepkisi Hüseyin Hilmi Paşa’nın işini zorlaştırmıştır. Çünkü reformları uygulamaya ayıracağı zamanı Arnavutların bu sorumsuz davranışlarının yarattığı sonuçları ve çıkardıkları isyanların etkilerini ortadan kaldırmak için harcamak zorunda kalmıştır.

4.1.2.4. Selanik Olayları

1903 yılının bahar ayından itibaren birçok rapor bölgenin kaynamaya başladığını ve genel bir isyanın ortaya çıkacağını haber veriyordu.⁵²⁰ Bulgar Komitacılar reformların yarattığı

⁵¹⁷ “The Balkan Trouble”, *Bunbury Herald*, 6 May 1903, p3.

⁵¹⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.182.

⁵¹⁹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.181.

⁵²⁰ Almanya ve Rusya ve Avusturya sefirleri tarafından Bulgarların ilkbaharda bir isyan hareketi içinde olacağı Saraydan Rumeli Müfettişliğine bildirilmiştir. (İSAM/HHPE/ 2/110).

yeni düzenle beraber gidişatın kendi aleyhlerine döneceğini anladıklarından Avrupa'nın dikkatini bölgeye tekrar çekebilecek ciddi bir eylemlere girişmeye karar verdiler. Bölgede gürültünün artması Batı kamuoyunun daha fazla dikkatini çekebilirdi. Özellikle bölgedeki yabancı konsolosların raporlarında bu gerçek gün yüzüne çıkıyordu.⁵²¹ Berlin'deki Rumen elçiliği Şubat başında Bulgarların ıslahatları felce uğratacak genel bir ayaklanmaya hazırladıklarını rapor ediyordu.⁵²² İsyân hazırlıkları dünya basınında da yer almaya başlamıştı. Daha 1903 Şubat'ının başlarında Amerikan gazetelerinde "Macedonian Revolt Plan" (Makedonya'da İsyân Planı) başlığıyla haber yer alıyordu.⁵²³ Ancak Bulgar örgütleri arasında genel bir ayaklanma çıkarmak konusunda tam bir fikir birliği yoktu. İç Makedonya Devrimci Örgütü, 1903 baharında genel bir isyanın başlatılması konusunda kendi içinde bile tam bir fikir birliğine varmış değildi. Örneğin örgütün önemli isimlerinden Gotse Delçev ve Gjorce Petrov gibi bazı liderler isyan fikrinin ertelenmesi gerektiğini bunun yerine başka yöntemler denenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Buna rağmen örgütün Merkez Komitesi Selanik'te düzenlenen kongrede yeterli katılım olmasa da bahar ayında genel bir isyan kararı almıştır.⁵²⁴ İsyân kararı alan grubun savunması, ortamın yeterince uygun olduğu ve Avrupa diplomasisinin örgütlere sempati ile yaklaştıkları düşüncesi idi.⁵²⁵ Bulgar ordusundan birçok subay önceden silahlı kıtlar oluşturup isyana katılmak için güneyden sınırı geçmeye başlamıştı.⁵²⁶

Örgüt liderlerinin hesap etmediği bazı gelişmeler isyanın ertelenmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilki Selanik'te bulunan "Gemicii" adı verilen anarşist örgütün imza attığı olaylardı. Grup şehir merkezinde yabancıları hedef alan ses getirecek eylemlere girişme

⁵²¹ Manastır'daki İngiliz Konsolos Vekili James Mac Gregor, 4 Nisan 1903'te Selanik'deki Başkonsolosu Sir A. Biliotti'ye; Makedonya Komitesinin eylemde bulunmaya hazırlandığını bildiriyordu. İtalya Selanik Konsolosu Sir A. Biliotti'ye şu bilgileri gönderdi: "Üsküp'te her şey görünüşte sessiz fakat bazı Bulgar saldırı yapmaya kararlı". Ve ertesi ay, 9 Haziran 1903, Başkonsolosu Sir A. Biliotti, Sir N. O'Connor'a şunları yazdı: "Makedon Komitesi 2 Haziran'da düzenlenen 20 Mayıs toplantısında genel bir ayaklanma için karar verdi". Christ Anastasoff, *The Tragic Peninsula A History Of The Macedonian Movement For Independence Since 1878 With 10 Maps, 36 Illustrations, And A Research Bibliography On The Balkans*, Blackwell Wıelandy Co. St. Locis, Mo., U. S. A., 1938, s.111-112.

⁵²² Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.176.

⁵²³ "Macedonian Revolt Plan", *The Sun*, 4 February 1903 (4 Şubat 1903) s.2 ; "Bulgarian Bands Nearly Ready to Operate", *The Minneapolis Journal*, 23 February 1903 (23 Şubat 1903) s.1.

⁵²⁴ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.177-178.

⁵²⁵ Mercia Mac Dermott, *For Freedom And Perfection, The Life Of Yané Sandansky*, London, 1988, s.119.

⁵²⁶ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.176.

kararı almıştı. Terörü artık kırsal kesimden şehir merkezlerine indirip doğrudan yabancıları hedef alan eylemler vasıtasıyla seslerini dünyaya duyurma amacı taşıyorlardı. Bu sebeple terörü dağlardan şehre yani Selanik merkezine indirerek bu kez doğrudan Avrupalıları hedef seçmişlerdi. Çeteciler ve komite üyeleri bu çerçevede eylemlerini gerçekleştirmek için düğmeye basmıştı. Diğer örgüt üyeleri bu eylemleri gerçekleştirmelerine karşı çıksalar da söz konusu örgüt harekete geçmeye karar verdi. Birkaç ay önce Osmanlı Bankası'nın önünden geçen yolun karşısında bir dükkân kiralayan örgüt üyeleri bankanın altına doğru bir tünel kazdılar. Amaçları bankayı havaya uçurmaktır. 28 Nisan 1903'te hazırladıkları planı uygulamaya karar verdiler.⁵²⁷ Artık şehirde terör havası estirme vakti gelmiştir. Banka saldırısından önce bir dizi terör eylemi gerçekleştirildi. Fransız *Guadalquivir* gemisi, birinci sınıf yolcu kabinine yerleştirilen bomba ile öğlene doğru geminin limandan ayrıldığı sırada 11.20 civarında patlatıldı. Önce kazanı patladığı düşünülen geminin kısa süre sonra bomba ile kundaklandığı anlaşıldı. Gemiye bombayı koyan Pavel Satev (Miniev lakaplı) şehirden kaçmıştı. Ancak bir kaç saat içinde Üsküp tren istasyonunda yakalandı. Aynı günün gecesinde limandan istasyona giden rayların altında bomba patlatıldı. Bomba kötü yerleştirildiği için verdiği zarar sınırlı oldu. Başka bir bombacı Müslümanları kızdırmak için kalabalık bir camiye dinamit atmayı planladı ancak bu eylemi gerçekleştiremeden tutuklandı.⁵²⁸ Sırada başka eylemler vardı. Selanik'e elektrik sağlayan hava gazı deposunun bombalanarak şehir ışiksiz bırakıldı. Osmanlı Bankasının hava uçurulması için işaret bekleyen Yordan Popyordanov bunu işaret olarak gördü ve manav dükkânından bankaya doğru kazdıkları tüneli yerleştirdikleri fünüyeyi tutuşturdu. Büyük bir patlama gerçekleşti ve patlama sonrası bankanın yalnızca dış iki duvarı ayakta kalabildi. Bankanın yılan duvarı Kolombo Kavşağının altına yerleştirilen dinamitlere giden elektrik kablosunun kopmasına yol açınca daha büyük bir felaket önlenmiş oldu.⁵²⁹ Alman Okulu, Alman Bowling Kulübü o günkü patlamalar sebebiyle zarar gördü. Gecenin ilerleyen saatlerinde açık hava tiyatrosu Alhambra, Otel Egypt ve Eden Tiyatrosu da bombalandı. Yüze yakın insan hayatını kaybetti.⁵³⁰ Selanik'te tam bir terör havası estiren çetecilerin amacı Avrupalı güçlerin

⁵²⁷ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.183-184.

⁵²⁸ Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000, s.144.

⁵²⁹ Uzer, *Makedonya Sorunu*, s.155.

⁵³⁰ Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, 3. Edition, London 2015, s.436.

ilgisini çekmekti.⁵³¹ Ancak bu kez doğrudan Avrupalıları hedef almış olmaları ilgisini çekmeyi bekledikleri kamuoyunu aksine kızdırmıştı. Nitekim *Times* Gazetesi'nde "The Balkan Crisis" başlıklı makalede olaylarla ilgili; *Selanik'te yaşanan olaylar yalnızca insanlığa karşı işlenen suç değil aynı zamanda siyasi bir gaf olarak konunun taraflarınca kınanmıştır. Bu olaylar Makedonya'da Bulgar davasına ciddi bir darbe vurmuştur. Bölgede yabancıların yaşamlarına ve mülküne karşı girişimler yalnızca Avrupa'da öfke uyandırıcı olabilir* yorumuna yer veriliyordu.⁵³² Avrupa kamuoyu şiddet kendilerini hedef aldığı anda hemen tepkisini ortaya koymuştur. Aynı şiddet Bulgarlar tarafından defalarca kez hem bölge halkına hem de devlete karşı uygulanıyordu. Nitekim Selanik olayları, diplomatik çevrelerce de Avrupalıların Makedonyalılara duyduğu sempatiye indirilmiş öldürücü bir darbe olarak değerlendirilmişti.⁵³³ Bu düşünceler çetecilerin amaçladıkları hedeften uzaklaştığını açıkça göstermekteydi. Çetecilerin kamuoyu kendi lehlerine kamuoyu oluşturma düşünceleri bu kez ters tepmişti. Bu gelişmeler yaşanırken Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa hemen önlem olarak kentte sıkıyönetim ilan etti ve sıkı bir takibat başlatıldı. Bulgar semtleri aranarak 800'ye yakın kişi bu olaylar sebebiyle tutuklandı. Baş sorumlular idam edildi. Bazı mahkûmlar ise Rumeli dışında hapisanelere gönderildi.⁵³⁴ Avrupa'nın çelişkili tepkileri bazı batılı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerini; "*Batı medeniyetinin temsilcisi olarak görülen Bulgar komitacılar, Selanik limanında Fransız gemisi Gualdaquivir'e gizlice bomba koyarken, Batılı olmayan kültürlü ve nazik adam Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik'teki konağında reformları uygulamaya çalışıyordu diyerek*" ortaya koymuştur.⁵³⁵ Bu eleştirel düşünce bir batılı yazarın kaleminden dökülüyordu ve ön yargılı bakışı net bir şekilde gözler önüne seriyordu. Bu olayda ortaya çıkan gerçek Batı kamuoyunun her şeyden önce kendisini koruma

⁵³¹ Bu konuda ilginç bir iddia ortaya atılmıştır. Sofya'da bulunan Osmanlı Komiseri Ferruh Bey vasıtasıyla yaklaşık iki hafta önce bu konuda devlet uyarılmıştır. Ancak Ferruh Bey, bu olayın gerçekleşmesiyle Avrupa'nın Bulgar davasına olan sempatisinin azalacağı gerekçesiyle komitacıların faaliyetlerinin görmezden gelinmesine dair öneride bulunduğu ileri sürülmektedir. Frederick Moore, *The Macedonian Committees and The Insurrection, The Balkan Question*, Ed: Luigi Villari, E.D.Dutton and Company, Newyork 1905, s.204-205.

⁵³² *The Times*, 4 May 1903. s.8.

⁵³³ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.186.

⁵³⁴ Mercia MacDermott, *Freedom or Death, The Life of Gotsé Delchev*, The Journeyman Press London & West Nyack 1978, s.357.

⁵³⁵ George Young, *Nationalism and war in the Near East*, Ed.Leonard Henry Courtney London, 1915, s.31.

hassasiyetinin ön planda olmasıydı. Dolayısıyla hedef kendileri olduğunda Bulgar davasına olan Batı kamuoyu sempatinin bir anda ortadan kalktığı görülmektedir.

4.1.2.5. İlinden İsyanı ve Alınan Önlemler

Selanik olayları Batı kamuoyunda tepkiyle karşılanarak Bulgar örgütlerine darbe indirmiş olsa da İç Makedonya Devrimci Örgütü eylemlerine hız kesmeden devam etmiştir.⁵³⁶ Saray'dan, Hüseyin Hilmi Paşa'ya Bulgarların ilkbaharda Edirne vilayeti çevresinde şiddetli bir isyana hazırlandıkları, on beş yirmi bin civarı komitacı bulunduğunu ve bunların Aya Vasil günü isyan başlatma düşüncesinde olduğunu hatta Sırbistan ile Bulgaristan ve Bulgaristan ile Romanya arasında bir anlaşma yapılamaya çalışıldığı ihbarının alındığını bildirilmiştir.⁵³⁷ Bu bilgi devletin isyanın başlayacağından haberdar olduğu gerçeğini göstermektedir. Bu sebeple sıkı bir hazırlığa girişen örgüt, planını devreye sokmak için çalışmaya devam etmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa ise tüm bu gelişmeler yaşanırken sıkı bir şekilde çalışmaya devam ediyor çete eylemlerine son verilmesi için çözümler üretmeye gayret ediyordu. Üsküp'teki İngiliz temsilcisi onun çalışma ahlakından etkilenmişti. Hatta elçi, Paşa'nın doktoru Fontana'ya *"yeteri kadar dinlenmeden sürekli çalışmaya devam ederse Hilmi Paşa'nın sağlığının bozulacağından"* bahsetmiştir.⁵³⁸ Ancak Makedonya'da isyan ateşinin yakılması için sayılı günler kalmıştır. Bahar ayında başlatılması planlanan genel ayaklanma birkaç kez ertelenmişti. Selanik olayları ve arkasından örgütün önde gelen liderlerinden Gotse Delçev'in Banisa yakınlarında askerle girdiği çatışmada öldürülmesi isyanın başlama tarihini yaz ayı sonlarına ertelenmesine sebep olmuştur.⁵³⁹ Artık İç Makedonya Devrimci Örgütü için barut fıçısına kıvılcım sıçratma vakti gelmiştir. İç Makedonya Devrimci Örgütü ayaklanma için Aziz İlya⁵⁴⁰ gününe denk gelen 2 Ağustos

⁵³⁶ Mazower, *Selanik*, s.352-353.

⁵³⁷ İSAM/HHPE/2/110/1.

⁵³⁸ Brooks, *Managing Macedonia*, s.457.

⁵³⁹ Dermott, *The Life Of Yané Sandansky*, s.128. Gotse Delçev Makedonya bağımsızlık sürecinde çok önemli figürlerden birisidir. Şöhretinin günümüze kadar uzanması ve bugün adının Makedonya'da bir üniversitede yaşatılması bunun bir göstergesidir. Bakınız: <http://www.ugd.edu.mk/>; https://www.researchgate.net/institution/Goce_Delcev_University_of_Stip

⁵⁴⁰ Olayın "İlinden" Ayaklanması (yani Aziz İlyas ayaklanması) olarak anılmasının sebebi, Ortodoks takviminde 20 Temmuz'a denk düşen İlyas Peygamber Günü'nde başlamış olmasıdır.

1903 tarihine karar verdi. Ayaklanma, Slavlar için kutsal olan İlinden gününde başlatılacağı için bu adı aldı. Sırada zamanlaması kararlaştırılan ayaklanmanın yerinin belirlenmesi gerekiyordu. Bunun için Manastır bölgesi seçilmişti. Çünkü bu bölgede bulunan Osmanlı ordusu Makedonya bölgesinin kuzeyine göre daha zayıftı. Osmanlı Devleti, Bulgarların Makedonya bölgesindeki eylemcilere desteğinden dolayı Makedonya'nın kuzeyinde yoğunlaştırmıştır. Arnavutların eylemlerinden dolayı birliklerin bir kısmı da İpek Sancağına kaydırılınca seçilen bölge askerî açıdan zayıf kaldı.⁵⁴¹ Bunun yanı sıra bölgenin dağlık olması ve gerilla savaşı için uygun olması ek olarak köylülerin kararlı ve iyi organize olması önemli tercih sebepleriydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin askerî gücüyle birebir mücadele etmek için zaten yeterli güçleri yoktur. Ayrıca Manastır bölgesinin Bulgaristan sınırına bitişik olmaması, Avrupa için bu hareketin gerçek bir Makedon isyanı olduğunun açıkça görülmesine sebep de olabilir. Son olarak ise, Yunanlılar tarafından talep edilen bölgenin güneyinde komite yönetimi altında bir ayaklanma başlatılması kırsal nüfusun Yunanlılardan ziyade Bulgar olduğu gerçeğini ilan etmeye yarayacaktır.⁵⁴² Tüm bu sebeplerden örgüt ileri gelenlerinin amacının isyanı mümkün olduğunca uzatmak istedikleri görülmektedir.

İç Makedonya Devrimci Örgütünün başlattığı Cuma-i Bala İsyanı sonuçları itibariyle belli bir başarıya ulaşmıştır. İsyân sonrası yapılan Viyana İslahat programıyla istenilen ölçüde olmasa da Avrupa diplomasisi ve kamuoyunun ilgisi kendisini göstermiştir. Aynı senaryo bu kez çok daha geniş bir alanda ve daha fazla insanın katılımıyla tekrarlanacaktır. Sonuç itibariyle daha geniş katılımlı bir isyan dalgası hayal edilen özerk bir Makedonya'nın doğmasını sağlayabilirdi. Örgüt Müslüman halkı hedef alan bir ayaklanma planlanır. Zaten amaç Osmanlıların ayaklanmayı sert bir biçimde bastırmalarını sağlayarak Batılı kamuoyunu etkilemek ve böylece büyük güçleri müdahaleye zorlamaktır. Üç ilçenin isyanı farklı tarihlerde başlatmak istemenin temel sebebi ise, ayaklanmanın süresini mümkün olduğunca uzatma niyetinden ileri geliyordu. Böylece Avrupa kargaşaya müdahale edecek hatta Osmanlı yönetimi altındaki Hıristiyanlara özerk bir idare oluşturarak başına bağımsız bir Hıristiyan vali atanmasını

⁵⁴¹ Saatçi, "20. Yüzyıl Başında Makedonya", s.359.

⁵⁴² Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.147-148.

bile destekleyecekti. Ayaklanma 2 Ağustos'ta St. Elijah⁵⁴³ gününde (Slavca İllinden) Manastır Vilayeti'nde patlak verdi ve kısa zamanda Edirne'nin bazı köylerine ve Selanik Vilayeti'ne de sıçradı.⁵⁴⁴ Ayaklanmacılar devletin müdahalesini geciktirmek için Manastır ile Selanik ve Pirlepe ile Ohrid arasındaki telgraf hatlarını kestiler.⁵⁴⁵ Örgüt ileri gelenleri İllinden Ayaklanması Bildirgesi adında bir yazı yayınladılar. Bildirgede: *“Kardeşler! Sonunda, hesaplarımızı yaşlı düşmanımızla çözmek için beklenen uzun bir gün geldi. Türk zulmüne uğrayan masum kardeşlerimizin kanı, intikam almak için çılglık atıyor! Annelerimizin ve kız kardeşlerimizin ihlal edilmiş onuru, tamir istiyor! Umutsuzluk, yeterince utanç verici! Yeter! Bir hayvanın utanç verici hayatını yaşamaktan daha bin kat daha iyidir! Makedonya'daki ve Odrin bölgesindeki halkın silahla silahlı düşmanlarıyla karşı karşıya kalacağı belirlenen gün 20 Temmuz'dur. O gün, liderlerinizden sonra kardeşlerinizi takip edin ve özgürlük bayrağı altında toplanın! Mücadelede azimli kalın kardeşler! Sadece kalıcılık ve uzun bir mücadele bizi kurtarabilir. Tanrı bizim adil sebebimizi ve ayaklanmanın gününü korusun!”* Bu bildiriyle İç Makedonya Devrimci Örgütü üyeleri açık bir şekilde tüm niyetlerini ortaya koymuştur.⁵⁴⁶ Bunun yanı sıra örgüt yetkilileri ayaklanmanın nedeni olarak, Osmanlı Devleti'nin bölgede uygulaması gereken reformları uygulamadığı dolayısıyla bu isyana mecbur kaldıklarını açıklayan ve Avrupalı Devletleri bir an önce olaylara müdahale etmesini isteyen bir bildiri de yayınlamıştır.⁵⁴⁷ Artık İç Makedonya Devrimci Örgütü üyelerinin büyük bir umut ve vaatlerle başlattığı isyan ateşi geniş bir alana yayılmıştır. Bugüne kadar Makedonya'nın gördüğü en büyük isyan hareketiyle karşı karşıya kalınmıştır.

⁵⁴³ Örgüt üyeleri St. Elijah günün seçilmesinin halka etkisini şöyle tasvir ediliyordu: *“Aziz İlliya'nın (İlyas) ateşli bir at arabasıyla havada dolaştığı ve bir fırtınanın kanatlarında cennete yükseldiği söylenirdi. Böylece tüm ikonlarda tasvir edildi ve halk, duyduğu seslerin şimşek ve gök gürültüsüne neden olan bu muhteşem aracın geçişi olduğuna ve susuz bitkilere hoş geldin yağmuruna neden olduğuna inandı.”* Mercia Macdermott, *For Freedom And Perfection. The Life Of Yané Sandansky*, s.143.

⁵⁴⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.46.

⁵⁴⁵ Saatçı, *Makedonya Sorunu*, s.65.

⁵⁴⁶ *Macedonia Document and Metarials*, s.498.

⁵⁴⁷ Saatçı, *Makedonya Sorunu*, s.66.

Harita 7: İlinden Ayaklanması Haritası

Kaynak: <http://radomirdnes.com/?p=34417> (Erişim Tarihi: 02.10.2017)

İsyanının başladığı ilk günlerde Osmanlı ordusu isyancı çeteleri dağlara kadar takip edecek durumda değildi. Çünkü Makedonya'daki ordunun (yaklaşık 60 bin kişi) büyük kısmı, 1903 yılı başındaki reform programına Arnavut direnci yüzünden hâlâ Kosova vilayetindeydi. Yaklaşık 10.000 km²'lik bir alana yayılan isyan bölgesinde Ağustos başlarında yalnızca yaklaşık 20.000 asker vardı ve çoğu kentlerdeki güvenlikten sorumluydu.⁵⁴⁸ Bulgar subayları tarafından yönetilen ve büyük miktarda isyancı takımından oluşan 500 kişilik bir güç ise 3 Ağustos günü bir dağ kasabası olan Kruševo'ya girmeyi başararak burayı işgal etmişler ve buradaki birçok önemli noktaya saldırmışlardı. Kruševo kasabasının isyancıların ellerine geçmesi ile İlinden İsyanı politik olarak doruk noktasına ulaşmıştır. Komiteciler burada 60 üyeden oluşan bir meclis oluşturarak Kruševo Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak kurulan bu cumhuriyetin ömrü sadece 10 gün sürmüştü ve 13 Ağustos 1903 tarihinde Bahtiyar Paşa'nın Kruševo'yu

⁵⁴⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.200.

isyancıların elinden geri almasıyla son bulmuştur.⁵⁴⁹ Bu sırada bir başka bölgede 18-19 Ağustos'ta Makedonya ve Bulgaristan'dan gelenlerin öncülüğünde Trakya Ayaklanması başlatıldı. Bu grupta İstranca Cumhuriyeti'ni ilan etti. Osmanlı Ordusu takviye kuvvetlerle ayaklanmayı bastırmıştır.⁵⁵⁰ Sonuç olarak isyan bir süre sonra bastırılarak İç Makedonya Devrimci Örgütü üyelerinin bir kısmı öldürülmüştür.⁵⁵¹

4.1.2.6. Umumî Müfettişliğin İlinden İsyanı Sonrası Aldığı Önlemler

İlinden İsyanı Batı kamuoyunda var olan ön yargıları bir kat daha artmasına sebep olmuştur. Bu tutum Osmanlı Devleti'ni Makedonya'nın geleceği konusunda çok zor durumda bırakacak gibi görünmektedir. Bu sebeple bir an önce ve kararlı bir şekilde bozulan asayişin tekrar sağlanması ve isyanın yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak gerekmiştir. Böylesine sancılı bir dönemde Hüseyin Hilmi Paşa'nın birçok işle tek başına ilgilenmek zorunda kalması başlı başına bir sorundur. Buna sebep olan ise nitelikli personel eksikliğiydi. Bu Avrupalı temsilcilerin de dikkatinden kaçmamıştır.⁵⁵² İsyanın başlangıcından itibaren Hüseyin Hilmi Paşa sık sık hükümeti gelişmeler hakkında ve alınan önlemler hakkında bilgilendirmiştir. Asayişin tekrar sağlanması Müşir Hayri Paşa ile görüşmeler yaptı. Yapılan müzakereler hakkında hükümete sürekli bilgi aktardı.⁵⁵³ Yaşanan hadiselerin ardından Sadaret' ten gönderilen bir yazıda elçilerin şikâyetine konu olabilecek konularda daha hassas davranılması gerektiği bildirilir. Hüseyin Hilmi Paşa bu yazıya cevaben, elçilerin şikâyet edebileceği konulara her vakit dikkat edildiğini ancak tek başına bunları engelleyemeyeceğini kazalardaki vali ve memurların da bu konuda dikkatli davranması gerektiğini bildirmiştir. Birçok kez olduğu gibi emri altında çalışan kadronun yeterlilikleri ile ilgili sıkıntılar yine baş gösterir. Bunlara ek olarak şikâyet konusu olan meselelerin tamamına yakınının askerî konularda olduğu bununda düzensizlikten kaynaklandığını bunlarında ortadan kaldırılmasıyla

⁵⁴⁹ Saatçi, *Makedonya Sorunu*, s.67.

⁵⁵⁰ İlhan Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü", s.75-76.

⁵⁵¹ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.131.

⁵⁵² Makedonya'da incelemelerde İstanbul'daki İngiliz Sefareti'nin Askerî Ataşesi Yarbay Maunsell'in 15 Aralık'ta hazırladığı raporda,1903 yılı sonundaki şartları, özellikle Osmanlı insan kaynaklarını ayrıntılı olarak betimlerken ortaya çok iyi sonuçların çıkmadığı görülmektedir. (Abdülhamit Kırmızı, "Makedonya1903" *Yeni Türkiye* 68 (Mart-Haziran 2015), s.2926-2928.

⁵⁵³ BOA.Y.PRK.MK. 15/27.

şikâyetlerinde ortadan kalkacağı değerlendirilmesinde bulunmuştur.⁵⁵⁴ Bununla birlikte hayli karışık ve hassas bir dönemden geçildiği için Hüseyin Hilmi Paşa'nın sık sık Padişaha sadakatini sunmaya çalıştığı görülmektedir.⁵⁵⁵

Hüseyin Hilmi Paşa, isyan için alınan tedbirlerle ilgili olarak Müşir Ömer Rüşü Paşa ile toplantı yaparak sürekli değerlendirmede bulunmuştur. Çeteciler ve eşkıyalık kelimesinin bir an önce ortadan kaldırılmak için gerekli askerî önlemler almışlardır. Hüseyin Hilmi Paşa bölgedeki çetecilik faaliyetlerine dair değerlendirmesinde; Çetelerin güçlenmesinde yerli eşrafın desteği olduğunu çetelerin dağıtılması ve yok edilmesi için öncelikle bu desteğin kesilmesi gerektiğini, yerel kuvvetler vasıtasıyla bölgenin bütünüyle taranarak denetimlerin sıklaşmasının önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca çetelerin tüm noktalarda sıkıştırılmadıkça müfreze teminiyle çeteciliğin önlemeyeceği anlaşıldığı da belirtilmişti. Bu doğrultuda alınan tedbirlerin sonuçlarının zaman içinde ortaya çıkacağı ifade edilmiştir.⁵⁵⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, eşkıya takibinde alınan bilgilerin askerî makamlara da anında bildirildiği takibatın kolaylaştırılması için bütün önlemlerin alındığı konusunda İstanbul'la iletişim halindeydi.⁵⁵⁷ Belki isyan son bulmuştu ve etkilerini ortadan kaldırmak için tedbirler alınır ancak Avrupa kamuoyunda oldukça yoğun bir şekilde Osmanlı aleyhtarı yayın yapılmaya başlanmıştır.

Makedonya'daki gelişmeler yabancı basın tarafından oldukça yakından takip edilmiştir. Adeta Makedonya Meselesi yabancı basında günün manşetine dönüşmüş duruma gelmişti. Bu durum tam da bölgedeki çete ve örgütlerin amaçlarının bir bölümünü gerçekleştirmesi için bekledikleri fırsatı sunuyordu. Bol Hıristiyan mağduriyetiyle bezeli haberler bu ilgiliyi devlete karşı bir kamuoyu oluşmasına katkı yapmıştır. Basının kamuoyu oluşturmadaki gücü bu olayda da kendini göstermiştir. *The Times, Daily News, Le Figaro, Newyork Times* gibi Amerika ve Avrupa basının önde gelen gazeteleri Makedonya haberlerine çok sık yer vermeye başlamıştır.⁵⁵⁸ Ancak bu haberlerin birçoğu

⁵⁵⁴ İSAM/HHPE/1/11. (7 Ağustos 1319 / 20 Ağustos 1903).

⁵⁵⁵ İSAM/HHPE/1/12. (8 Ağustos 1319 (21 Ağustos 1903).

⁵⁵⁶ BOA.Y.PRK.MK. 15/27. (10 Ağustos 1319 / 23 Ağustos 1903).

⁵⁵⁷ BOA.Y.PRK. MK. 15/91.(30 Ağustos 1319 / 12 Eylül 1903).

⁵⁵⁸ Örneğin *The Times* Gazetesinde Ağustos ayında bu konuyla ilgili 21 gün haber yapılmıştır. Bu istatistik neredeyse her gün haber yapıldığını göstermektedir.

devleti zor durumda bırakacak asılsız iddialar içerir. Bunun farkında olan Hüseyin Hilmi Paşa özellikle basın konusuna özel bir önem vermiştir. Çalışma ofisinde gazetecileri ağırlıyor, sık sık gazetelere demeçler verir ve isyanla ilgili alınan tedbirleri kamuoyuyla paylaşılmasını sağlar. Zaman zaman Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstanbul'a bildirdiği raporlar uluslararası basında yer alır. Örneğin 5 Ağustos 1903 tarihli haberde Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir grup Bulgarın, Dolinga ve Manastır ilçesindeki Ramna'daki Türk köylerini yaktığı ve Kruşevo köyündeki bir hükümet binasını, bir telgrafhaneyi bombalayıp, Türkler ve Rumlar'a ait tahılları yaktığını bildirdiği yazılıyordu.⁵⁵⁹ Özellikle basında bu haberlerin yer alması çok önemli olmuştur. Çünkü yapılan haberlerin çoğu olumsuz ve asılsız iddialar içerirken Batı kamuoyunda devlet aleyhine kamuoyu oluşmasına sebep olur. Örneğin kamuoyunu Osmanlı aleyhine yönlendirmeye çalışan İç Makedonya Devrimci Örgütü, İinden İsyanın bastırılmasını bile Hıristiyanların katledilmesi olarak göstermeye çalışmıştır.⁵⁶⁰ Sofya'da bulunan İç Makedonya Devrimci Örgütü üyeleri, 9 Eylül 1903'te büyük güçlerin temsilcilerine verilmek üzere: "Makedonya'da Düzenli Birliklerin ve Başbozukların Yaptığı Tahribat" adlı bir rapor hazırladı. Bu raporun sonunda: "Bu bulgulardan anlaşıldığına göre, Türkiye isyancı vilayetlerde Hıristiyanları sistemli şekilde katletmektedir" yorumuna yer verildi.⁵⁶¹ Bu raporlar ve gazete haberleri Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtma amacı taşıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa bunu çok iyi bildiğinden İinden Ayaklanmasının başlangıcından itibaren Avrupa basını ve konsolosları ile etkileşimde bulunma konusunda planlı ve etkili bir politika izlemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Müslüman köylülerin kayıplarını ve İç Makedonya Devrimci Örgütü tarafından Müslümanlara verilen zararları hızlı bir şekilde rapor etmiş ve konsoloslara Manastır'daki Müslümanları sakinleştirmek için aldığı önlemler hakkında bilgi vermiştir.⁵⁶² Bunun yanı sıra, *Le Figaro* gazetesine verdiği mülakatta da 3 Ağustos'tan 25 Ağustos'a kadar geçen yaklaşık bir aylık sürede

⁵⁵⁹ *The Butte Inter Mountain*, 5 August 1903, s.3.

⁵⁶⁰ 30 Ağustos 1903'te Komite tarafından yayımlanan bir raporda Osmanlı askerleri tarafından 23 Bulgar köyünün yakıldığını yaşlı, kadın ve çocukların öldürüldüğü ileri sürülüyordu. Raporun detayı köy isimleri, köydeki ev sayıları ve öldürüldüğü ileri sürülen kişilerin isimleri ile yaşları içeriyordu. (*Macedonia, Documents and Material*, s.516-527.)

⁵⁶¹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.203.

⁵⁶² Brooks, *Managing Macedonia*, s.458.

ayaklanmanın sayısal verilerini paylaşmıştır. Buna göre: Manastır sancağında, 1 cami, 3 okul, 154 ev, 97 kule, 14 saman deposu, 5 buğday ambarı, 8 han, 8 değirmen, 400 yulaf ve saman arabasının tahrip edildiğini ifade etmiştir.⁵⁶³ Hüseyin Hilmi Paşa'nın basınla yakından ilgilenmesi devlet için yaptığı en önemli işlerden biri olmuştur. Çünkü Avrupa kamuoyunda Müslümanlar, Hıristiyanları katlediyor algısının oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde bölgedeki en yetkili ağızdan iddialara ilişkin doğrudan bilgilendirme yapılması ve farklı mağduriyetlerin olduğunu da bildirmesi önemliydi. Asıl amaçları Avrupa'nın kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmek olan örgütün hedeflerine bu isyanın kamuoyunda yarattığı etki ile yaklaştığı söylenebilir. Çünkü Batı kamuoyunda isyan sırasında bölgede bir Hıristiyan katliamı gerçekleştirildiği izleniminin estirildiği görülmekteydi. Hüseyin Hilmi Paşa bu sebeple Avrupalı basın mensuplarına devletin isyana karşı aldığı önlemleri detaylı bir şekilde aktarmaya çalışmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyan sırasında oluşan devletin Batı kamuoyundaki olumsuz imajını düzeltmek için isyan sonrası alınan önlemlerden de sıkça bahsettiği görülmektedir. Bu sebeple Fransız gazeteci Maurice Gandolphe'ye yaptığı açıklamada; İsyanın önüne geçmek için 26 Ağustos, 23 Eylül ve 30 Eylül'de isyancıların silahlarını bırakarak dağdan inmeleri için 5 dilde af bildirisi⁵⁶⁴ yayınladığını belirtmiştir. Bulgarların üçte ikisinin tekliflerini kabul ettiğine inandığını bunun ispatı olarak da 1.755 tüfek ve çok fazla mühimmatın devlete teslim edildiğini belirtmiştir. En fazla 5 bin Bulgar'ın hâlâ dağlarda olduğunu, bunlardan 3 binden fazlasının da silahsız olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Hilmi Paşa, isyancılara elçiler gönderdiğini, onları teslim olmaya davet ettiğini ancak son iki elçinin çeteciler tarafından öldürüldüğü bilgisini de gazeteciyle paylaşmıştır.⁵⁶⁵ Le Figaro Gazetesi muhabiri Emile Berr ile yaptığı mülakatta İlinden İsyanı sonrası Makedonya'nın asayişini sağlamak için “*Manastırın çevresinde çetelerle mücadele için uğraş verildiğini askerlerin artık küçük çetelerle uğraştığı için bunların önemsiz çarpışmalardan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan sınırına bugünlerde*

⁵⁶³ Emile Berr, “Notre enquête en Turquie” *Le Figaro*, 05/10/1903, s.2.

⁵⁶⁴ Umumi müfettiş Hilmi Paşa ağustos sonuna doğru Müslüman ve Rum-Ortodoks eşraftan oluşan bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon isyancıların köylerini ziyaret ederek heyecanın yatıştırılmasını sağlayacaktı. Ayrıca afişler hazırlanacak ve isyancılara, padişahın merhametine sığınmaları tavsiye edilecekti. Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.204.

⁵⁶⁵ Maurice Gandolphe, *Le Crise Macedonienne (Septembre-December 1903)*, Paris 1904, s.62-63.

destek kuvvet gönderdiklerini burada yaklaşık 150 bin asker muhafaza edildiğini söyleyerek” mevcut durumu özetlemişti.⁵⁶⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, bu mülakatta ayrıca isyan sonrası halka yapılan yardımlardan da bahsetmiştir. Manastır vilayetinde, isyanın yol açtığı zararları ortadan kaldırmak için şimdiden çalışılmaya başlandığını, isyan sebebiyle kaçırıp dağlara sığınan aileleri kış bastırana kadar evlerine döndürmeyi planladıklarını ifade etmiştir. Yakılan evler için Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir komisyon oluşturduğunu yaklaşık 5 bin evin yakıldığını tespit edildiğini ve bu evlerden yaklaşık 800 kadarının Müslümanlara ait olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa özellikle Müslümanların gördüğü zarardan da bahsetmiştir. Çünkü Batı kamuoyunda yalnız Hıristiyan mağduriyetlerinin haber yapıldığını biliyordu. Bu sayılardan anlaşıldığı üzere isyan yalnızca Hıristiyan halka değil aynı zamanda Müslüman halkada zarar vermiştir. Hilmi Paşa isyanda evleri zarar görenlerin mağduriyetlerinin giderilmesi için, Padişahın 5 bin lira yardımda bulunduğunu ama bunun yetersiz olduğunu bir o kadar daha para gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine gazeteci, 10 bin lira yani 230 bin frank size yetecek midir? sorusu üzerine; Kesinlikle, aile başına 4 bin frank sayıyorum. Çünkü takdir edersiniz ki bu evler bazen yalnızca bir odadan oluşmaktadır ve köylüler evlerini yeniden inşa etmek için gerekli bir takım malzemeyi bedavadan bulabilmektedirler diyerek cevaplamıştır. Nakdî yardımların nasıl dağıtılacağını da detaylıca anlatmıştır. Hilmi Paşa açıklamasında, Bir Komisyon oluşturularak her köyde yardımına edilecek ailelerin listesini oluşturulacağını, tespit edilen her bir aileye tazminatın yarısının verileceğini söylemiştir. Daha sonra bu ailelere yeniden gidilerek ve köylünün yıkılmış hanesini yeniden yapmakta olduğunu tespit edilirse onlara vaat edilen tutarın kalanının teslim edileceği bilgisini vermiştir. Bu arada, köylülere (Hıristiyan ya da Müslüman) hayvan dağıtıldığını şimdiden 4 bin dana, koyun ve keçi ayrıca 3,700 tavuğun verildiğini ifade etmiştir.⁵⁶⁷ Batı kamuoyunda yapılan propagandalarla bölgede büyük bir insani dram yaşandığı algısı oluşturulmuştur. Bu sebeple isyan sonrası mağdurlar için Avrupa’da insani yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Avrupalı devletler bu propaganda etrafında oluşan düşünceyle Makedonya’da daha fazla söz sahibi olmak isteyeceği söylentileri dolaşmaya başlamış bile. Hüseyin Hilmi Paşa Avrupalıların bu tezlerini

⁵⁶⁶ Emile Berr, “Notre enquête en Turquie”, *Le Figaro*, 05 Octobre 1903, s.2.

⁵⁶⁷ Emile Berr, “Notre Enquête en Turquie” *Le Figaro*, 05 Octobre 1903, s.2-3.

zayıflatmak için elinden gelini yapmaya gayret etmiştir. Bu gayretleri sonuçsuz kalmamış Avrupa basının önde gelen gazetelerinde röportajları birçok kez yayınlanarak Osmanlı Devleti'nin bu meselede Avrupa'daki sesi olmuştur.

İsyan sonrası hızlıca önemler alınsa da yeterli ölçü de başarı sağlanamadı. Hala dağlarda çeteler kol geziyor ve isyan dolayısıyla evini terk eden bir kısım halkta dağlarda yaşamaya devam ediyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, 7 Eylül 1903'te saraya yazdığı bir raporda bu durumla ilgili bazı tespitlerde bulundu. Buna göre; köylerin kuşatılmış olması sebebiyle köylülerin geri gelmesini kolaylaştıracak iletişim kanallarının kapalı olması önemli bir sorundu. Sorunun temelinde ise askerî, gerek isteyerek gerekse istemeyerek komitalara destek veren ve katılan yerli Bulgarları engelleyememesi, dağlarda saklanan komitacıları engelleyemediği gibi onları dönmeye zorlayacak derece de bir baskıyı da yapılmaması vardı. Ayrıca birçok yerde yapılması gereken askerî harekâtı yöneten komutanlarında gerekli vasfı taşınamaması sebebiyle çete takibinin gerektiği gibi yapılamamasına sebep oluyordu. Tüm araştırma ve incelemeler sonucunda çetelerin asıl amacının vakit kazanmak yönünde olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Hilmi Paşa, gerektiği gibi takibat yapılırsa kısa zamanda çeteciliğin ortadan kalkacağını ve köylülerin de evlerine geri döneceğini ifade etmiştir.⁵⁶⁸ İsyan sonrası evlerini terk eden Bulgarların büyük bir kısmı geri dönmüş olmasına rağmen isyanın izlerinin kısa sürede silinmesi için henüz dağlarda bulununlar için Müslüman ve Hıristiyanların olduğu ikna heyetleri oluşturulmuştur. Ayrıca mülkiye ve askerî görevlilerin iş birliği yaparak asayişin tekrar sağlanması için özenle çalışılması da istenmiştir.⁵⁶⁹ Amaç mümkün olan en kısa sürede bölgeyi huzura kavuşturmak ve ufukta beliren Avrupa müdahalesi ihtimalini en azından hafifletmektir.

İsyan sonucunda tam anlamıyla istediğini alamayan İç Makedonya Devrimci Örgütü yeni strateji belirmeye başlamıştır. Bunlardan birisi de akışkan milliyetleri dini inanış üzerinden yönetmekti. Bu sebeple Bulgarların isyan sonrası yeni hedefi bölgede Eksarhaneye daha fazla insan kazandırmaktır. Çünkü Eksarhane Bulgarların siyasi çıkarlarına hizmet eden bir kurum olarak Bulgar davası için var gücüyle çalışıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, Bulgarların tertipledikleri ayaklanma sonrası yeni bir yöntemle

⁵⁶⁸ BOA. Y.PRK.MK. 15/77. (25 Ağustos 1321 / 7 Eylül 1903).

⁵⁶⁹ BOA. Y.A.HUS. 458/50.

Patrikhaneye bağı olanları Eksarhane geçirmeye gayret ettiklerini biliyordu. Çetelerle yürütülen bu mücadele karşısında köylü ise çaresiz ve yalnız bırakılıyordu. Bu sebeple Müfettişlik, buna tedbir olarak asayiş tam olarak sağlanana kadar kiliseler arası geçişleri yasaklamıştı. Bunlara ek olarak bölgede öğretmen, komisyoncu, velasipedci (bisikletçi) görünümdeki kişilerden şüpheli olanlarını takip ettirmiştir. Ayrıca Osmanlı vatandaşı olmayanların öğretmenlik yapamayacağı vilayetlere bildirilmiştir.⁵⁷⁰

Hüseyin Hilmi Paşa bir röportajın sonunda önemli bir noktaya temas edecekti. Oda bölgedeki çetecilerin aslında reformların başarısız olmasını istedikleri gerçeğiydi. Paşa açıklamasında; Bulgarların silahlarını bıraktırmaya yaramayacağı için reformların da işe yaramayacağını, reformları iyi geleceklerine inandığı için gerçekleştirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu örgütün şefleri beni takdir etmeyecektir çünkü onların (çetecilerin) istediği başka bir şeydir. Onlar bizi “evlerinden kovmak” istemektedirler. Evet, buranın hâkimi olmak istiyorlar. Bu bakımdan Makedonya Hıristiyanların güvenini kazanmak için atılan her türlü adım onları çileden çıkardığını belirtmiştir.⁵⁷¹

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk yedi aylık görev süresince bölgede asayişin konusunda iyileşmeler yaşanmıştır. Ancak isyancıların temel amacı Hüseyin Hilmi Paşa'nın da belirttiği gibi bölgede asayişin sağlanarak şartların düzelmesini değil aksine şartların kötüleşmesini istemişlerdi. Bu sebeple örgüt ve çeteler Hüseyin Hilmi Paşa idaresini reform dönemi değil de baskı dönemi olarak nitelmişlerdi.

Hüseyin Hilmi Paşa yabancı basına Makedonya Meselesine dair oldukça fazla bilgi içeren mülakatlar veriyor, gerek İlinden İsyanı sonrası Makedonya'nın durumu gerekse devletin aldığı önlemleri birinci ağızdan Avrupa'nın önemli gazetelerinde yayınlama başarısına ulaşıyordu. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa'nın da belirttiği gibi Avrupalı Devletler meseleye daha çok Bulgarların dolayısıyla Hıristiyanların penceresinden bakıyordu. Bu isyanla birlikte Avrupa'nın *tatsız spot ışıkları* bir kez daha Osmanlı Devleti'ne çevrilmiştir. Bu sebeple bölgede yaşanan olaylar Avrupa diplomasisinde çoktan öncelikli sorun haline almıştır. Avrupalı güçler ayaklanmanın bastırılması sonrası Viyana Tasarısını yeniden

⁵⁷⁰ Meclis-i Mebussan Zabıt Ceridesi, C:1, Birleşim 20, s.370-371.

⁵⁷¹ Emile Berr, “Notre Enquête en Turquie” *Le Figaro*, 05 Octobre 1903, s.3.

düzenleyerek yeni bir reform tasarısı üretmeye karar verdiler.⁵⁷² Ayaklanma bastırılmış önlemler hızlı bir şekilde hayata geçirilmesine rağmen Büyük Devletler bir kez daha meseleye müdahale ediyorlardı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevine henüz başladığı sırada Viyana Islahatı gündeme getirilmişti. Yine benzer şekilde isyanın bastırılmasının hemen sonrası Avrupalı güçler yeni bir ıslahat programı önerisiyle Osmanlı Devletine baskı yapmaya başlayacaktır.

4.2. Umumî Müfettişliğin Mürzsteg Tasarısına Göre Yeni Pozisyonu ve Askerî Alandaki Faaliyetler

İlinden İsyanı bastırılmış olsa da meselenin Avrupa diplomasisinin gündemine girmesine sebep olarak güncel kalmasını sağlamıştır. Ekim 1903'te İmparator Franz Josef ve Çar II. Nikola, Mürzsteg'de bir araya gelerek Makedonya'da, başka reformların yanı sıra, yabancı danışmanlar ve büyük güçlerin kontrolünde bir jandarma gücü temin eden bir program üzerinde uzlaştılar. İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün yabancı müdahale arzusu doğrudan olmasa da bir ölçüde karşılanmıştır. Mürzsteg tasarısı diye anılan yeni ıslahat paketi Avusturya ve Rusya öncülüğünde İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya'nın onayıyla 2 Ekim 1903'te dokuz madde halinde son şeklini alır ve 22 Ekim'de yeni reformlar Osmanlı hükümetine sunulur. Osmanlı yöneticileri 25 Kasım'da, Mürzsteg tasarısı olarak bilinenlerin dokuz maddelik tasarısı gönülsüzce⁵⁷³ kabul etti.⁵⁷⁴ Çünkü Osmanlı Devleti'nin gönülsüzlüğü hükümlerine açıkça müdahale edilmesinden ileri gelmektedir.

Bölgede bu tarihe kadar yapılan reform tasarılarının içinde en köklü düzenlemeleri uygulanmasını sağlayacağı görülüyordu. Tasarının ilk maddesi, bölgenin idaresi için Müslüman bir vali ve onun yanında bulunacak iki Avrupalı temsilcinin bulunmasını öneriyordu. Avusturya ve Rusyalı iki sivil ajanın görev tanımı; Hristiyan halkın şikâyetlerini dinlemek, mahallî yetkililerin suiistimallerini tespit etmek, İstanbul'daki

⁵⁷² Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.47.

⁵⁷³ Bu gönülsüzlük veya zorunluluk Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadarete Mürzsteg tasarısı maddelerinin olduğu tahriratın kendine ulaştığını bildirdiği bir telgrafta "*kabûlü zarûri görüldüğü anlaşılan teklifât-ı âhirenin*" ifadesi yer alacaktı. (İSAM/HHPE/3/171 (24 Kânunuevvel 1319 / 06 Ocak 1904).

⁵⁷⁴ Carl Savich, *International Intervention in Kosovo and Macedonia, 1909-1908 The Murzsteg Reform Plan*, <http://www.serbianna.com/columns/savich/096.shtml> Erişim tarihi: 09.09.2017.

elçilerin tavsiyelerini Umumî Müfettişe bildirmek, meydana gelen olayları kendi hükümetlerine iletme, islahatın uygulanmasını gözlemlemek ve Hıristiyan halkın ihtiyaçlarını tespit etme.⁵⁷⁵ Bu durum, Hüseyin Hilmi Paşa görevine devam ettiği ancak artık yanında sürekli görev yapacak Avrupalı görevlilerle hareket etme zorunda kalacağı anlamına gelmektedir.⁵⁷⁶ Bu göreve, Avusturya ve Rusya'nın Bâb-ı Âli'ye tebliğ ettiği programa uygun olarak iki isim atandı. Bunlar Rus N. N. Demerik ve Avusturyalı Heinrich Müller von Roghoj'tur. Nicolas Demerik daha önceleri Beyrut ve Manastır Konsolosu olarak görev yapmıştır.⁵⁷⁷ Avusturya-Macaristan Başkonsolosu ve Saray Müşaviri olan G. Von Müller ise daha önce Bosna'da görev yapmış ve Türkçe, Sırpça, Bulgarca, Rusça konuşabilmektedir. Bu isimler önce İstanbul'a gelerek gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Rumeli'ne geçeceklerdir.⁵⁷⁸ Nitekim iki sivil ajan (memur) 1904'ün Ocak ayında Selanik'e gelerek göreve başlamıştır.⁵⁷⁹ Sivil görevlilerin Selanik'te göreve başlamasıyla güvenliklerinin sağlanması meselesi ortaya çıkmıştır. Çünkü çetelerin suikast düzenlemek istedikleri bilgileri alınmıştır. Bu sebeple hükümet müfettişlik makamını yabancı memurlara karşı komiteler tarafından düzenlenebilecek suikastlara karşı ikaz etmiştir.⁵⁸⁰ Ayrıca onların güvenliklerini sağlamak için her türlü tedbirin alınmasını da istemiştir.⁵⁸¹ Hüseyin Hilmi Paşa da bu konunun önemini farkındaydı. Selanik'e gelerek göreve başlayan sivil memurların gerek gelişleri sırasında gerekse burada kaldıkları süre boyunca korunmaları için gerekli özeni göstermiştir. Tüm önlemlerin alınması için bölge yetkilileriyle bir toplantı yapmış, idarî ve askerî görevlilerden ilgili kişilere gerekli emirleri bizzat vermiştir.⁵⁸² Çünkü böyle hassas bir

⁵⁷⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.216; Ahmed Selahaddin, *Makedonya Meselesi*, s.36; BOA.Y.PRK.BŞK. 71/23. (22 Teşrinievvel 1319 / 4 Kasım 1903) ; İSAM/HHPE/2/154.

⁵⁷⁶ Times Gazetesinde yayımlanan bir makalede bu görevlilerin başarısının Osmanlı Hükümeti ve memurlarının iyi niyetine bağlı olacağı değerlendirilirdi. "The Situation In The Near East", *The Times*, 26 Jan. 1904.

⁵⁷⁷ Nahide Akhund, "Stabilizing a Crisis and the Mürzsteg Agreement of 1903: International Efforts to Bring Peace to Macedonia", *Hungarian Historical Review* 3, no:3 (2014), s.593.

⁵⁷⁸ *The Situation In The Near East*, *The Times*, 26 Jan. 1904. (26 Ocak 1904).

⁵⁷⁹ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.85.

⁵⁸⁰ BOA.Y.A.HUS. 465/10. (2 Kânûnisânî1321 / 15 Ocak 1904).

⁵⁸¹ BOA.TRF.1.UM. 4/340. (4 Kânûnisânî1321 / 17 Ocak 1904).

⁵⁸² BOA.A.MTZ (04). 109/3. (4 Kânûnisânî1321 / 17 Ocak 1904).

ortamda, yabancı temsilcilerin korunamadığı imajı yaratacak bir olaya meydan vermek Avrupa'nın baskısını daha da arttırmak için kullanacağı önemli bir koza dönüşebilirdi. Daha önce Rus elçilerine yapılan suikastların sonuçlarının nasıl siyasi bir kriz yarattığı görülmüştü. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa bu konuda oldukça hassas davranmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid, Hüseyin Hilmi Paşa'nın faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Nitekim ona saraydan gönderilen hususi telgrafta, gerek görevinde gerekse yabancı devletlerin entrikalarına karşı iyi bir idare gösterdiğini ve bundan memnuniyet duyulduğu iletilmişti.⁵⁸³ Hüseyin Hilmi Paşa cevaben, görevini sadakatle yapmaya çalıştığını yabancı devletlerin entrikaları veya başkalarının işleri sadakatini asla zayıflatmayacağını gibi bunu aklından bile geçirmeyeceğini ifade ediyordu.⁵⁸⁴ Paşa her dönem sadakatinden bir şey kaybetmeden görevinin başında emin adımlar attı. Kısaca padişaha olan bağlılığını her dönem kanıtladı.

Hüseyin Hilmi Paşa, tasarının maddelerinden bazılarının açıklanmaya ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple birkaç maddeyle ilgili açıklama istemişti. İlk maddede yer alan sivil memurların görev esaslarına dair daha detaylı bilgi verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yeni tasarının icraatı sırasında İstanbul'a sürekli bilgi verileceğini de eklemiştir.⁵⁸⁵ Bununla birlikte 9. maddenin mahiyeti ve uygulamasına dair gerekli açıklama yapılmadıkça harekete geçilemeyeceğini bu sebeple bir an önce gerekli açıklamanın yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁸⁶ Tasarının hayata geçirilmesiyle doğabilecek sıkıntılara karşı hükümeti uyardı. Hüseyin Hilmi Paşa, 31 Ocak 1904'te gönderdiği bir telgrafta isyan sonrası kazalarda kurulacak araştırma komisyonlarında yabancı memurların bulunmamasının kötüye kullanılabilceğini, bu durumun da raporların önemini yitirmesine sebep olabileceğine dikkat çekti.⁵⁸⁷

⁵⁸³ İSAM/HHPE/3/159.(13 Kânunuevvel 1319 / 26 Aralık 1903).

⁵⁸⁴ İSAM/HHPE/3/160. (13 Kânunuevvel 1319 / 26 Aralık 1903).

⁵⁸⁵ İSAM/HHPE/3/171. (24 Kânunuevvel 1319 / 6 Ocak 1904).

⁵⁸⁶ İSAM/HHPE/3/173. (24 Kânunuevvel 1319 / 6 Ocak 1904).

⁵⁸⁷ İSAM/HHPE/3/174. (18 Kânûnisânî 1319 / 31 Ocak 1904).

Tasarının ikinci maddesi Jandarma tensikatu ile ilgiliydi. Buna göre; bölge jandarmasının başına Osmanlı Devleti'nin hizmetine alınacak Avrupalı bir general getirilecekti. General, jandarma tensikatından sorumlu olacak ve Avrupalı devletlerin askerî temsilcileri onun emri altında çalışacaktı. Söz konusu yabancı generalin kim olacağına dair yapılan tartışmaların ardından İtalyan General Emilio De Giorgis (Corcis Paşa) tayin edildi. De Giorgis daha önce Girit'te görevli olarak bulunmuştu. De Giorgis'in Balkanlarda herhangi bir tecrübesi yoktu, ancak piyade taktikleri hakkında bir dizi makale yayınlayan çok zeki ve çalışkan bir subaydı.⁵⁸⁸ İtalyan General 1 Şubat 1904'te İstanbul'a geldi. Hizmet süresi iki yıla sınırlandırılan De Giorgis öncelikle Jandarma Nizamnamesi hazırlamak için çalışmalara başlamıştır.⁵⁸⁹ De Giorgis, İstanbul'daki çalışmalarını tamaladıktan sonra asıl görev yeri olan Selanik'e 19 Nisan 1904'te geldi.⁵⁹⁰ Bununla birlikte kendisinin başkanlık edeceği yabancı subaylardan oluşan bir askerî heyet oluşturulacaktır. Ancak söz konusu heyette yer alacak subayların sayısı, rütbeleri ve giyecekleri üniformalarla ilgili birçok tartışma yaşansa da sonunda anlaşmaya varılarak işe 25 subayla başlamaya karar verildi.⁵⁹¹

Avrupalı Devletlerin görevlileri belirlenen bölgelerde subay buldurması kararlaştırılmıştır. Görevlendirilen yabancı askerler Makedonya'ya geldiklerinde önce De Giorgis Paşa'nın yanında bulundular. Yeni tasarıyla yabancı askerler daha aktif bir surette bölgede görev yapacaklardı. Askerî temsilciler kısa süre sonra jandarma tensikatına görevli oldukları bölgelere gönderilir. Buna göre; Fransızlar Serez'e, İngilizler Drama'ya, Avusturyalılar Üsküp'e, İtalyanlar Manastır'a, Ruslar Selanik'e gönderilir. Almanlar ise bir sancak talep etmediği için bunun yerine Selanik jandarma okulunun düzenlenmesinde görev verildi.⁵⁹²

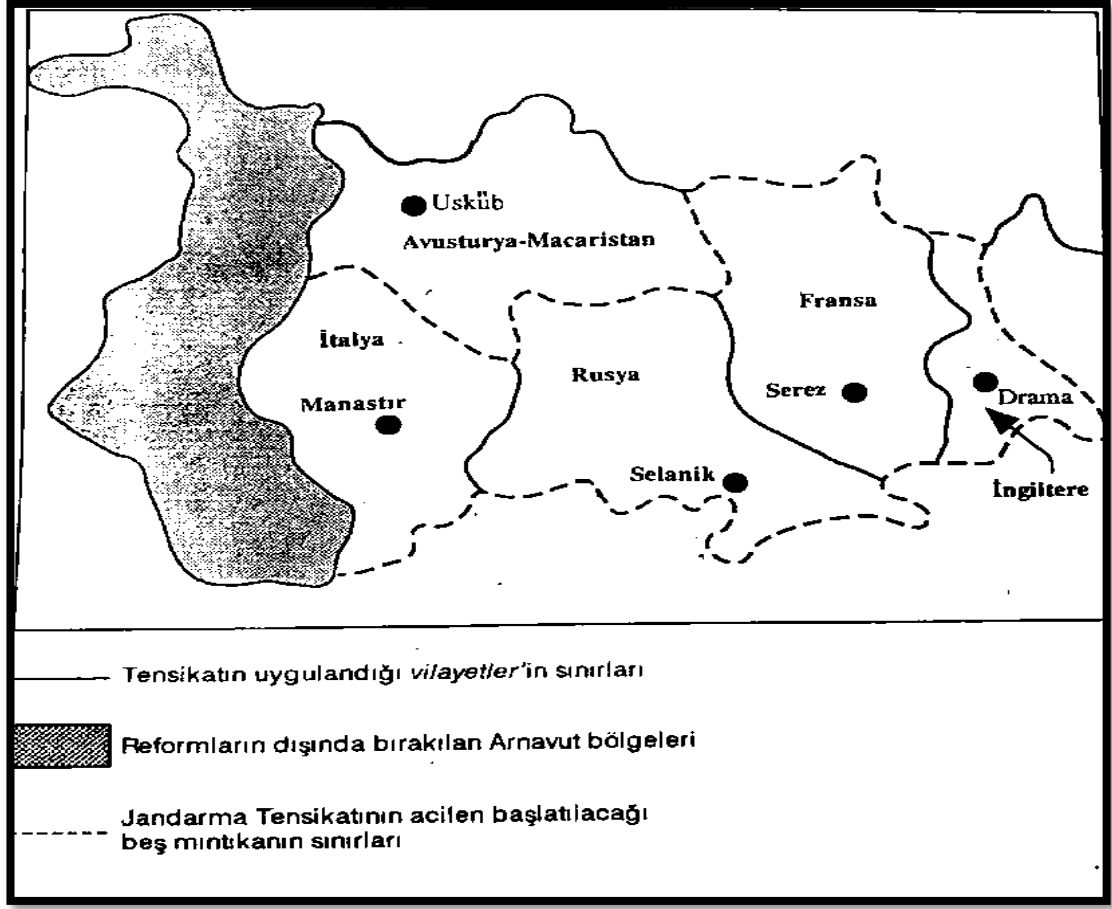
⁵⁸⁸ Brooks, *Managing Macedonia*, s.584.

⁵⁸⁹ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.119.

⁵⁹⁰ Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1908)", *Bilig*, Sayı:69, Bahar, 2014, s.21.; Ayrıca bakınız: De Giorgis Paşa'nın Selanik'e geldiği güne ait resim için : Ek: 18.

⁵⁹¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, s.183.

⁵⁹² Ahmed Selahaddin, *Makedonya Meselesi*, s.37-38.

Harita 8: Jandarma Tensikatından Sorumlu Devletlerin Bölgeleri

Kaynak: Gül Tokay, *Makedonya Sorunu*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.192.

Bölgenin geniş olması sebebiyle Avrupalı subay sayısı daha sonra arttırıldı. Albay rütbesinin altında olmamak üzere sayı, Osmanlı jandarmasıyla çalışanlarla birlikte 48'e ulaştı. Bu sayının dağılımı devlet bazında şu şekilde idi: İngiltere 6; Fransa 10; Rusya 11; Avusturya 11; İtalya 10.⁵⁹³

Mürzsteg reformları, Avrupalı güçler tarafından oybirliği ile kabul edilmiş olmasına rağmen aslında her birinin amacı bölgede kendi konumunu güçlendirmek ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasi veya ekonomik etkisini arttırmaktır. Makedonya'da, yabancı subaylar, öncelikle temsil ettiği devletin temsilcisi olarak kaldı ve böylece siyaset, gelenek ve göreneklerle bağlantılı kaldı. Bazı yabancı görevliler kendilerini diğer büyük

⁵⁹³ <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1905/apr/17/european-officers-employed-with>
Erişim tarihi: 24.01.2017.

güçlerin temsilcileri ile çekişme yaşıyordu. Kısaca Vilayât-ı Selâse'de görevli subaylar veya şefler arasında herhangi bir dayanışma duygusu olduğunu söylemek zordu.⁵⁹⁴ Almanya dışında⁵⁹⁵ büyük güçlerin Rumeli'de siyasi olarak varlıklarını göstermeyi istedikleri oldukça açıktı. Bu devletler Makedonya Meselesi olarak gördükleri sorunu, güç mücadelesi üzerinden ele alarak kimin hangi bölgeyi alacağı tartışmasına indirgemişti.⁵⁹⁶ Dolayısıyla Rumeli'de ortaya çıkan gelişmeler ve sonrasında atılan adımlarda çözüm adına olsun ya da olmasın her daim batılı güçleri görmek mümkündü. Avrupalı devletlerin jandarma düzenlemesinden sorumlu olduğu bölgelerini gösteren harita bu devletlerin kendi arasındaki çıkar çatışmalarını net bir biçimde gözler önüne seriyordu. Makedonya'da haklı olanın değil de daha çok güçlü olanın bölgenin kaderini tayin edeceği gerçeğini de görülmekteydi. Mürzsteg tasarısı artık bölge de hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını da açık bir şekilde ortaya koydu.

Avrupa penceresinin yanı sıra bölge devletlerinin de meseleye bakışı önemliydi. Çünkü bu devletlerin bölgedeki emelleri sorunun çıkmaza sürüklenmesini doğrudan etkiliyordu. Balkan devletlerinin Mürzsteg tasarısına karşı tutumları da çıkar odaklıydı ve bu tasarıya bakışları Makedonya halkının refahından çok kendi ulusal çıkarları doğrultusundaki kaygılara göre şekillendi. Daha Mürzsteg kararları açıklanmadan Hüseyin Hilmi Paşa çatışmalar yüzünden zarara uğrayan Hıristiyan halk yararına önlem almak için Yunan, Bulgar, Sırp ve Rumen ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturmak istemişti. Ancak ilk kez milliyet gözetilerek oluşturulmaya çalışılan bu komisyon bölge devletlerinde bir takım rahatsızlığa yol açmıştı.⁵⁹⁷ Temel kaygıları kendi çıkarlarından başka bir şey olmayan bu devletlerin bölge halkına umut dağıtıyor olması da kendi içindeki bir başka çelişkiye işaret ediyordu.

⁵⁹⁴ Akhund, "Stabilizing a Crisis", s.602.

⁵⁹⁵ Büyük Güçler'den yalnızca Almanya reformları reddetti. Çünkü Osmanlı Devleti, uzun süredir askerî ve diplomatik ilişkilere sahip olduğu bir müttefik ve müşteri devletti. Alman askerî teknolojisi ve öğretmenler, Osmanlı kuvvetlerini canlandırmak için girişimlerde önemli rol oynamıştı. (<http://www.balkananalysis.com/blog/2006/03/24/grumbling-and-unease-the-murzsteg-reforms-implemented/> Erişim Tarihi: 05.09.2017). Osmanlı Devleti ile Almanya ilişkileri konusunda detaylı bilgi için bakınız: İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004.

⁵⁹⁶ Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.307.

⁵⁹⁷ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.217-218.

Mürzsteg tasarısı, Makedonya Meselesinin önemli dönüm noktalarından birisi oldu. Artık uluslararası güçlerin bölgedeki etkisinin daha fazla hissedildiği bir döneme girildi. Osmanlı Devleti sadece bölge milletlerinin yarattığı çetecilikle değil ayrıca uluslararası rekabetten doğan anlaşmazlıklarla da mücadele etmek zorunda kalacaktı. Görüntüde siyasi dengenin sürdürülmesinden yana bir Avrupa vardı. Ancak bu politika devlet adına oldukça kaygan bir zeminde duruyordu. Makedonya'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti adım adım zayıflatılıyordu. Ancak Osmanlı Devleti de durumun farkındaydı. Bu sebeple sonuçları itibariyle olumsuz sonuçlar doğuracak gidişatın farkında olan tüm idarî ve askerî tüm kadrosuyla mücadeleyi sürdürmeye devam etti. Makedonya Meselesi, Osmanlı Devleti'yle Avrupalı güçler arasında geçen bir soruna dönüşüyordu ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın tabiriyle külahlılarla feslilerin hâkimiyet mücadelesinden başka bir şey değildi. Ancak mücadelede belirleyici olan gücü ve bu anlamda tutarlı bir politika takip etmek çok önemliydi. Hüseyin Hilmi Paşa, devletin gücünü etkili ve tutarlı devlet politikasıyla görünür hale getirmek için çalışmaya devam edecekti.

4.2.1. Umumî Müfettişlik Uygulamasının Kaldırılmasına Kadar Çetecilerle Mücadele

İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün çabalarıyla başlatılan İlinden İsyanı, Avrupa kamuoyunun isyancılara destek vereceği umuduyla başlatılmıştır. Oysa bölgede terör havası estirilmesi yerine Osmanlı hükümeti tarafından gerçekleştirilecek reformların çıkarlarına daha uygun olacağını düşünen Avrupa hükümetleri beklentileri karşılayacak bir harekete girişmemiştir. 20. yüzyılın başlarında Avusturya, Almanya ve Rusya devletlerinin hepsi Osmanlı yönetimindeki Makedonya'nın parçalanmasına karşıydı. Bunun yerine önerdikleri şey; hem Hıristiyan, hem de Müslüman halktan seçilmiş yeni bir kolluk gücünün oluşturulması, imar projelerinin genişletilmesi ve eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesini içeren bir dizi reformu süratle uygulanmaya koyulmasıydı.⁵⁹⁸

Yeni reform teklifleri hassas bir siyasi iklim yaratıyordu çünkü Avrupalı güçlerin bölgede daha aktif yer alacağı söylentileri dolaşmaya başlamıştı bile. Avrupa basınında zaten var olan ilgi isyan sonrası doruk noktasına ulaşmıştır. Birçok gazete bölgede yaşanan

⁵⁹⁸ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.131.

gelişmeler hakkında daha hızlı bilgi alabilmek için Selânik'e muhabirlerini gönderdi.⁵⁹⁹ Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupa'nın gözünün bölgede olduğu bir dönemde muhabirlerin röportaj tekliflerini geri çevirmeyecek Avrupa kamuoyunun merak ettiği birçok konuda açıklamalarda bulunacaktır.⁶⁰⁰ Kuşkusuz Hilmi Paşa'nın bu röportajları vermesindeki sebep devlet aleyhine gelişen Avrupa kamuoyundaki ön yargıyı kırmaya çalışmaktan ileri gelir. O Avrupa basını yakından takip ediyordu. Avrupa gündeminin farkındaydı ve verdiği röportajlarda onlara ne söylemesi gerektiğini de bilir. Batılı yazarlarda bu konuda benzer görüş belirtiyordu. Hatta Hüseyin Hilmi Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin İlinden Ayaklanması sırasında maruz kaldığı olumsuz kamuoyu yankılarını hafifletmek için gösterdiği mücadelede en iyi aktör olarak ifade edilir. Bu ortamda *Le Figaro* gazetesinden Emile Berr'e verdiği röportajda çözümsüzlüğün altında yatan sebeplere değinmiştir. Çetelerin gerçek amaçlarına dair açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁰¹ Benzer şekilde dönemin yabancı bazı basın organlarında da bu tespitleri doğrulayan haberlere rastlanmıştır. Örneğin Romanya gazetesi *Independus Romen'de*; taraflar meseleyi iyi niyetle halletmeye çalışsa da Bulgar çetecilerin aynı iyi niyette olmadığı tespitine yer verilmiştir.⁶⁰² Çeteler alınan iyileştirici önlemlerden rahatsız olmuştur. Çünkü çeteler, görünürde sosyal adaletsizlik ve refah gibi problemlerinden dolayı ortaya çıkmış gibi bir algı yaratmaya çalışsa da gerçekte milliyetçi bir düşünceyle daha çok bölgenin bağımsızlığa götürülmesini sağlamak amacı taşımıştır. İlinden İsyanı sonrası Avrupa Basını devlet aleyhine yayın politikasını sürdürmüştür. Bu haber anlayışının bir yansıması olarak Osmanlı yönetiminde bir panik havası olduğu ve bölgede olağanüstü hareketlilik yaşandığı iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak o günlerde bölgede incelemelerde bulunan Fransız gazeteci Emile Berr, Hüseyin Hilmi Paşa'nın işleri nasıl yürüttüğünden bahsederken; “*Manastırda silahları toplatıyor ve telaşlı gözüküyor*” diye yazar.⁶⁰³ Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupa basınına yakından takip ediyordu ve kuşkusuz Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu tavrı devletin aslında yabancı basında yer alan panik havası

⁵⁹⁹ İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, s.227.

⁶⁰⁰ Brooks, *Managing Macedonia*, s.466.

⁶⁰¹ Emile Berr, “Notre Enquete en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁶⁰² BOA.Y.PRK.A. 13/33.

⁶⁰³ BOA.Y.PRK.TKM. 47/21.s.21.

haberlerinin iddia edildiği gibi bir ortam olmadığı ispatı şeklinde görülebilir. Ancak her ne kadar yabancı basına sükûnet olduğu izlenimi verilse de devletin bir telaş içinde olduğu Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen talimatlarda kendini göstermiştir. Örneğin hükümetten Hüseyin Hilmi Paşa'ya yazılan uyarı yazısında jandarmanın başına bir İtalyan general ve yeni yabancı memurların gönderileceğini bu sebeple önceki ıslahat programından uygulamaya konmayan maddelerin acilen uygulanması istenmiştir.⁶⁰⁴ Hükümetin bu tutumunun altında yatan temel sebep ıslahat uygulamalarından kaynaklanan eksikliklerin Avrupalı Devletler tarafından koz olarak kullanılmasına engel olmaktır.

Müfettişlik makamı tüm uğraşlarına rağmen bir türlü istenen asayiş ortamı sağlamadığı gibi şiddet de giderek artmıştır.⁶⁰⁵ *Le Liberte* gazetesinde duruma dair değerlendirme yapılırken: “*O vilayetlerdeki Hıristiyan halk, kendilerini kurtaracaklarını iddia edenlerin kurbanı olduklarını anlamışlardı. Ulahlar, Sırlar ve Rumlar, Bulgarların bu milletlerin zararlarına çalıştıklarını görüyorlardı*” ifadeleriyle Bulgarların neyi amaçladıkları gözler önüne serilmiştir.⁶⁰⁶ Bir başka tespitte Alman Büyükelçisi Marschall tarafından yapılmıştır. 1904 ilkbaharında gönderdiği bir raporda; *En azından bilinmelidir ki, Avrupa basınının Makedonya hakkında yazdığına çoğu yanlıştır. Bilinmelidir ki, orada “Makedonyalı” yoktur; Türkler, Arnavutlar, Sırlar, Rumlar, Pomaklar, Eflaklar; Eksarhlık ya da patriklik Bulgarları vardır. Yine en azından bilinmelidir ki, oradaki değişik ulustan Hıristiyanların birbirlerine karşı nefreti, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki karşıtıktan çok daha güçlü bir kargaşa unsurudur.*⁶⁰⁷ Bölgede ezilen halk adına bir mücadele yürüttüğünü iddia eden örgütler mevcut durumu onlar adına daha içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir. Çünkü isyan sonucu binlerce insan evsiz kalırken binlercesi de Bulgaristan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, özellikle yabancı devletlerin hassasiyetlerine ve güvenlik durumunun gereklerine uygun hareket etmiştir. Temmuz ayından itibaren mültecilerin durumuyla başa çıkmak için Bulgaristan

⁶⁰⁴ İSAM/HHPE/3/163/6 (20 Kânunuevvel 1319 / 1 Ocak 1904).

⁶⁰⁵ 1891-1909 yılları arasında Bulgar Komitacıları veya Bulgarlar tarafından öldürülen Sırların listesi için bakınız: T.R. Georgevitch, *Macedonia*, London / Newyork, 1908, s. 256-282.

⁶⁰⁶ BOA. Y.PRK. TKM. 47/21.s.33.

⁶⁰⁷ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.224.

sınırdaki bölgeleri ziyaret etmiştir, sınır bölgelerinden Redif taburlarını geri çekmiştir. İsyanın bastırılmasıyla evlerini terk edenler geri dönmeye başlamıştır. Ancak geri dönenlerin bölgenin yerel halkından olması önem arz eden başka bir konuydu. Bu sebeple Bulgaristan’a göç eden bölge halkının geri dönüşünde Şarki Rumeli halkından olmasına rağmen sahte isimle gelecek olanların kabul edilmemesi istenirken, sınır kapılarında sıkı denetim yapılması istenmiştir.⁶⁰⁸ Hüseyin Hilmi Paşa geri dönecek ailelerin zararlarının tespit edilmesini istemiştir. Ayrıca ihtiyaç sahiplerinin belirlenerek yapılanlar konusunda müfettişlikten bilgi istenmiştir.⁶⁰⁹ Hüseyin Hilmi Paşa konuya ilişkin bir yazısında, isyan sırasında evleri zarar gören insanların zararlarının karşılanması ve yeni meskenler yapılmasına özen gösterildiğini belirtmiştir. Yıkılan evlerin yarıya yakını az miktar parayla yapılabileceğini bunun yanı sıra hiç evi olmayanlara da hane halkı sayısına göre bir veya iki odalı bir ev yapılabileceği görüşündeydi. Beş bine yakın evin tamamlanarak sahiplerine verildiğini ancak komitelerin halka onarılan evleri kabul etmemelerini ve konsoloslara şikâyetle bulunmalarını istediklerini bildirmişti.⁶¹⁰ Yapılan çalışmalar sonucunda evinin terk edenlerin yüzde 86’sının geri evlerine döndüğü belirtilir.⁶¹¹

Hüseyin Hilmi Paşa isyan sonra tekrar asayişin sağlanması için yoğun bir mesai harcamıştır. Emile Berr’e verdiği röportajda; Günde 16 saat çalıştığını ifade ediyordu.⁶¹² Çalışma saatlerine ilişkin bir detay da H.N. Brailsford’un Hilmi Paşa’dan bahsederken; *her zaman masasında, her zaman elinde kâğıtla, her zaman erişilebilir ve çalışma gününü sabahın erken saatlerine kadar uzatmaya hazır ve her zaman sabırsız bir işçidir* ifadelerine yer veriyordu.⁶¹³ Hüseyin Hilmi Paşa’nın çok çalışıyordu ancak tek başına bunun yeterli olmadığı açıktı. Çünkü meselenin çok başlı bir hal almaya başladığı döneme girilmişti. Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar bölgenin en yetkili kişisi olsa da artık yanında

⁶⁰⁸ İSAM/HHPE/3/168-8 (5 Kânûnisânî 1319 / 18 Ocak 1904).

⁶⁰⁹ İSAM/HHPE/3/168-6 (5 Kânûnisânî 1319 / 18 Ocak 1904).

⁶¹⁰ İSAM/HHPE/3/168/5. (5 Kânûnisânî1319 / 18 Ocak 1904).

⁶¹¹ BOA.HR.SYS. 219-B/4-4. 20 Teşrînisânî 1320 / 03 Aralık 1904).

⁶¹² Emile Berr, “Notre Enquete en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3. Ayrıca gazeteci röportajı gece yarısı saat 2 de bitirdiğini yazısının sonuna not düşüyordu.

⁶¹³ Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.300.

yabancı temsilcilerin yer alması meseleye yeni aktörleri dâhil ediyordu. Hem hatasız hem ikna gücünün yüksek olması gerekmektedir.

Başkitabetten Hüseyin Hilmi Paşa'ya, gerek gizli görevlilerden gerekse Almanya, Rusya ve Avusturya elçilerden alınan bilgilere göre Bulgarların yeni bir isyan hazırlığı içinde olduğu uyarısı yapılmıştır. Açıklamada; Edirne çevresinde 15 veya 20 bin dolayında çeteci olduğu bu bunların ilkbaharda ayaklanacağı haberlerinin geldiğini bu konuda her türlü önlemin alınması gerektiği bildiriliyordu. Ayrıca Bulgarların ıslahat yapılmasını istedikleri hususların belirlenerek ona göre tedbir alınmasının zorunlu olduğu konusunda da uyarılmıştır.⁶¹⁴ Hüseyin Hilmi Paşa bu yazıya cevaben, çetelerin kendi aralarında iletişimi gizli yürüttüğünü ve içlerinden bilgi sızdıranın tespit edildiğinde hemen öldürüldüğünü bu sebeple de çok yoğun bir mesai ile çalışılmasına rağmen çete faaliyetleri hakkında bilgi almanın çok zor olduğunu şeklinde bilgi vermiştir. Ayrıca açıklamasında Bulgarların çete faaliyetlerine devam ettikleri sürece yapılan ıslahatların bir fayda sağlamayacağı ve devamlılığının da olmayacağı vurgulanmıştır. İkinden İsyanı sonrası durum için ise zarar gören Bulgar köylülerin bir kısmının pişmanlık duyduğunu ve ıslahatların uygulanmasının bölgeye huzuru tekrar getirebileceğine inandıklarını belirtmiştir. Çete ve komitelerin isyan sonrası Avusturya ve Rusya dışında⁶¹⁵ diğer Avrupa devletlerini sürece dâhil ederek Hıristiyan bir valinin yönettiği bağımsız bir eyalet kurma amacı taşıdıklarını son aşamada da Bulgaristan'a katılmasını sağlamaya çalışacaklarının belirtmiştir. Ayrıca bölge devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine değinen Hilmi Paşa'nın bu konudaki tespitleri de dikkat çekicidir. Bulgaristan ile Sırbistan'ın işbirliği ihtimalinin şüpheli olduğu bununla beraber işbirliğinin Sırp ve Bulgar komiteleri arasında sınırlı kalacağını düşünüldeği ifade edilmiştir. Romanya'dan bahsederken bölgeden uzak olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler yürüttüğünü ve mevcut durumun devam etmesinin onların çıkarı açısından da uygun olduğunu belirtmiştir. Ancak Romanya'nın da mevcut durumdan manevi anlamda faydalanmak istediğini özellikle Ulahların mevcudiyetlerini korumak amacıyla olduğunu

⁶¹⁴ İSAM/HHPE/2/110. 25 (Kânunuevvel 1319 / 06 Ocak 1904).

⁶¹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa Başkitabete yazdığı bir raporda, Avusturya elçisinin konuya ilişkin, Bulgarların ıslahatı yeterli bulmayarak isyan etmeleri durumunda yanınızda bulunan iki memurun gözleri önünde Hükümet askerleri de asileri şiddetli bir şekilde bastırır şekilde bir açıklama yaptığını ifade etmiştir. İSAM/HHPE/2/109. (29 Kânunuevvel 1319 / 11 Ocak 1904).

belirtmiştir. Bulgarların istenen ıslahatları verimli şekilde yapılmasına engel olmaya çalışmaları yüzünden bölgede tam anlamıyla asayiş sağlamanın zor olduğu bu sebeple askerî önlemlerin alınmaya devam edileceği belirtmiştir. Ayrıca gerçekleştirilecek ıslahatlara karşı Bulgarların tutumunu değerlendiren Hüseyin Hilmi Paşa; Avrupa'nın gözü önünde yapılacak ıslahatları kabul etmeyerek yeniden isyana başvur halinde onları cezalandırmaktan başka bir yolun da görülmediği görüşündedir.⁶¹⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın raporu meselenin bir yüzünü gözler önüne seriyordu. O da sorunun temel kaynağı olan Bulgarların ıslahata iyi niyetle bakmadığı sürece kalıcı bir çözüm üretilmeyeceği gerçeği yani çözümsüzlüktü. Tüm bu çözümsüzlüğe henüz çaresizliğe dönüşmemiştir. Bu sebeple her şeye rağmen devlet elinden geleni var gücüyle yapmaya gayret etmiştir.

Avrupalı Devletlerin çözüm adı altında Osmanlı Devleti'ne dayattığı tasarı programının bazı maddeleri isyan sonrası asayiş problemlerinin daha da artmasına neden olan bir başka sebeptir. Gerçekten de Mürzsteg Tasarısı Makedonya'ya barış getirmedeği gibi Rumeli'de milli çatışmaların tetikleyicisi olmuştur. Makedonya mozaiği bu maddeyle bozulmaya yüz tutacaktır. Hüseyin Hilmi Paşa, bir raporunda Mürzsteg Tasarısının 3. maddesinden kaynaklanan sıkıntıların çeteciliği arttırdığına değinmiştir. Buna göre; yeni tasarıda yer alan idarî sınırların milliyet esasına göre belirlenecek olması özellikle Bulgarlar tarafından istismar edilerek bölgede yaşayan Hıristiyan halkı eksarhaneye girmeye zorladığını itiraz eden köylere zarar verildiğini bildirmiştir. Bu sebeple Rum ve Sırp da çeteler oluşturarak kendi kimliklerini korumaya çalıştıkları ifade edilir.⁶¹⁷ Çeteciliği tetikleyen başka sebeplerde vardı. Çetecilik faaliyeti yürütenler ve onlara destek veren halk işleri karmaşık hale getiren önemli aktörler olarak ön plana çıkıyordu.⁶¹⁸ Çetecilik faaliyetlerinin artmasına askerî yetersizliklerin sebep olduğu ileri sürülse de Hüseyin Hilmi Paşa aynı görüşte değildi. Ona göre; bölgedeki sorunların çözümünde yalnızca askerî tedbirler alınmasının yeterli olmayacağını buradaki

⁶¹⁶ İSAM/HHPE/2/109. (29 Kânunuevvel 1319 / 11 Ocak 1904).

⁶¹⁷ İSAM/HHPE/2/83.

⁶¹⁸ “efrâd-ı merkûme esâsen memleketlerinde çiftçilik ve pazarcılık vesâire misillü zirâ'at ve sînâyi'le meşgûl eşhâsdan ibâret olmaları ve zâbitân dahi fûnûn ve vezâif-i askerîye ile müteveggil bulunmaları hasebiyle inzâr-ı hükûmetden uzak mahallerde icrâ-yı şekâvet ve müfreze ve jandarmaların vürûdunu hisseder etmez silahını saklayarak çoban ve köylü sınıfında ihfâ-yı nefis eden Bulgar eşirrâsının” (İSAM/HHPE/5/296/6-7, 25 Teşrînievvel 1320 (01 Kasım 1904)

çalışmaların asıl amacının Hıristiyanların kan dökmekten vazgeçirilmesine yönelik icraatlar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sebeple tüm çabanın Hıristiyan bir grubun diğer bir unsur üzerinde nüfuz sâhibi olmasına engel olmaya çalışmak olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁹ Çeteciler bölgedeki durumu Osmanlı Devleti aleyhine dönüştürmek için birçok yol denemiştir. Bunlardan birisi de Osmanlı hükümetini Avrupalı devletler karşısında zor durumda bırakmak için bazı yabancı subayları Müslümanlara öldürtme düşüncesidir. Ancak bu fikirlerini uygulamaya geçirmekte pratikte oldukça zordur. Çünkü Selanik olaylarında gördükleri tepki tekrar edebileceği için komitalar şiddetli saldırıda bulunmamıştır.⁶²⁰ Ancak yine de temkini elden bırakmamak adına devlet görevlilerinin tertiplenecek entrikalara karşı çok uyanık olması gerekiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, bu dönemde memurların devlete yapacağı hizmeti “*asr-ı saadette sahabenin İslam’a ettiği hizmet’e*” benzeterek yapılan işin ciddiyetine vurgu yapmıştır.⁶²¹

Hüseyin Hilmi Paşa 1904-1908 arası dönemde çetecilik faaliyetlerini sonlandırmak için sıkı şekilde mesaisine devam etmiştir. Bu dönemde Bulgar çetelerinin yanında devletin düzenine karşı gelen tüm unsurlara karşı sıkı bir takibat yapılmıştır. Bölgede Bulgarlar başta olmak üzere, Yunan, Sırp, Arnavut⁶²² ve Ulah çetelerinin yürüttüğü faaliyetler yakından takip edilmiştir. Bitola’daki Avusturya-Macaristan konsolosu Prochaska, İlinden Ayaklanması sonrası Makedonya’daki duruma ilişkin bir raporunda kışın gelmesiyle birlikte çetecilik faaliyetlerinin yavaşladığını ancak Bulgarların yeni bir mücadeleye hazırlandığını bildirmiştir. Osmanlı askerlerinin çetecileri takip etme konusunda yavaş kaldığına da değinen konsolos, bunun sebebini askerlerin ekonomik sıkıntı çekmeleri olarak göstermiştir.⁶²³ Hüseyin Hilmi Paşa, bu konuda oldukça zorlanmış birçok kez Sadarete yazarak ekonomik sorunlara çare aramıştır.⁶²⁴ Çetecilerin takibinde daha fazla askere ihtiyaç duyulmaktaydı. Asker sayısının arttırılması tekliflerine hükümet, çetelerle mücadele için Selanik’e gönderilecek asker sayısının

⁶¹⁹ İSAM/HHPE/1/45.

⁶²⁰ BOA.HR.SFR.(04) 226/78 (7 Şubat 1320 / 20 Şubat 1904).

⁶²¹ İrtem, *Osmanlı Devleti’nin Makedonya Meselesi*, s.236.

⁶²² Arnavut çetecilerle ilgili takibat için bakınız: İSAM/HHPE/2/58.

⁶²³ *Macedonia: Documents*, s.548.

⁶²⁴ BOA.İ.AS.53/6, (28 Ağustos 1320 / 10 Kasım 1904).

arttırılmasının mümkün olmadığını yanıtını verirken mevcut kuvvetlerle asayiş ve kolluk kuvveti görevlerinin sürdürülmesini bildirmiştir.⁶²⁵

Makedonya'daki Bulgar hareketi son isyan sonrası özellikle köylüden aldığı desteği kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca aynı dönemde komitelerin kendi arasındaki anlaşmazlıkların gün yüzüne çıkmasıyla Bulgar çetecilik faaliyetlerinde gerileme yaşanmaya başlamıştır. Bunu Bulgaristan Komiserliğinden gönderilen raporlarda doğrulamıştır.⁶²⁶ Bu gerilemede Umumî Müfettişliğin faaliyetlerinin katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Bulgarların boşalttığı alanları Sırp ve Yunan çeteleri doldurmaya başlamıştır.⁶²⁷ Sırp çetelerin isyan sonrası geçici bir durgunluk ortamından yararlanarak faaliyetlere başladığı rapor edilmiştir.⁶²⁸ Artan gerginlikler ve gittikçe çoğalan çatışmalar hem Yunan, hem de Bulgar eylemcilerini kendi vatandaşlarının çıkarlarını koruma bahanesiyle partizan gruplar halinde örgütlenmeye, eğitime, silahla donatılmaya ve daha sonra onları Makedonya'ya göndermeye politikası takip etmiştir.⁶²⁹ Bu sebeple Yunanlılar, Makedonya'da etkin bir politika izleme yoluna gitmiştir. Çünkü Makedonya bir yayılma alanı olarak görülmüştür. Yunanlılar yeni politikayla beraber milis harekete ağırlık vererek Eksarhaneye karşı saldırgan bir politika takip etmiştir. Bu sebeple Bulgar hareketine karşı bir denge unsuru olarak görünen bu hareket Osmanlı yetkililerinin desteğini görmüştür.⁶³⁰ Bu destek Osmanlı yetkililerinin Yunan çetecilere karşı ciddi bir önlem almaması, Yunan mahkûmların çoğunlukla ceza almaması veya alsalar da hapis süreleri kısa tutulması olarak kendini göstermiştir. 1905 yılının ortalarına gelindiğinde Makedonya'da sayıları yaklaşık 100 kişiden oluşan 12 Yunan çetesinin olduğu tahmin ediliyordu.⁶³¹ Nitekim çeteler kendi arasında mücadeleyi sürdürmekte kararlıydı. Bulgaristan komiserliğinden Hilmi Paşa'ya yazılan bir raporda, çetelerin sürekli bir birleriyle mücadele halinde olduğu belirtilirken Sırp ve Bulgar çetelerinin iş birliği

⁶²⁵ BOA.BEO. 2512/188393/1-2, (11 Şubat 1320 / 24 Şubat 1905).

⁶²⁶ İSAM/HHPE/16/1056.

⁶²⁷ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.54.

⁶²⁸ İSAM/HHPE/16/1056.

⁶²⁹ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.134.

⁶³⁰ Hacısalihoğlu, *Jön Türkler*, s.111-112.

⁶³¹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.235.

kurmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁶³² Bu dönemde Hüseyin Hilmi Paşa, Manastır'da 10, Selanik'te 15 çete olduğu bilgisini vermiştir.⁶³³ 1906 yılına gelindiğinde Yunanlılar Makedonya'daki en etkili grup haline gelmiştir. Öyle ki Avrupa'daki devletler bile 1907 yılının ortalarına doğru gelirken Makedonya'daki Yunan çetelerinin faaliyetlerinden yakınmaya başlar hale gelmiştir.⁶³⁴ Mürzsteg kararları da kalıcı bir asayiş ortamının sağlanmasına imkân vermemiştir. Aksine başka milletlerin de çetecilik faaliyetlerinin etkisiyle bölgede aktör haline gelmeye başladığı yeni bir döneme başlatmıştır. 1908 yılında 1080 kişi çıkan karışıklıklarda yaşamını yitirmiştir. Sadece Manastır vilayetinde, 23'ü Bulgar, 10'u Yunan, 6'sı Sırp çetelerinden oluşan toplam 39 çete bulunuyordu.⁶³⁵ Çok fazla kan dökülüyor ve şiddet olayları daha da tırmanacak gibi görünür. 1908'de terör, tahribat ve can kaybı o denli yüksek seviyeye ulaşmıştır ki, "Makedonya artık Balkan devletlerinin sözümlerine ona kurtarmak istedikleri insanların cesetleriyle dolu bir savaş alanına dönüşmüş haldedir".⁶³⁶

Terörün kol gezdiği bir ortamda Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevini istenilen etkinlikte yürütmesinin oldukça zor olduğu herkesçe kabul ediliyordu. Bulgar çetecilerin yarattığı terör ortamının kolaylıkla sona erdirilmesinin mümkün olmadığı gibi bir de yabancı devletlerin çeteleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları kargaşayı daha da arttırmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik Vilayetinde Yunan, Bulgar ve Sırp çetelerinin faaliyetlerini engellemek ve ortadan kaldırmak için ek asker ve memur talebinde bulunmuştur.⁶³⁷ Ayrıca Paşa, İlinde isyanı sonrası yardıma muhtaç ahalinin ihtiyaçlarının temini konusunda yabancı devletlerin müdahalesinden önce gerekli tedbirlerin alınması konusunda uyarılarda bulunmuştur.⁶³⁸

⁶³² İSAM/HHPE/16/1056/2.

⁶³³ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.61.

⁶³⁴ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.134.

⁶³⁵ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.71-72.

⁶³⁶ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.134.

⁶³⁷ İSAM/HHPE/2/85, (14 Temmuz 1323 / 27 Temmuz 1907).

⁶³⁸ İSAM/HHPE/15/968, (14 Nisan 1320 / 27 Nisan 1904).

Bulgarların yanı sıra Yunan ve Sırp çetelerin de boy göstermeye başlaması işleri daha da karmaşık hale getirmiştir. Tüm bunlara ek olarak çetecilerin halkın içinden olması ve Osmanlı askerîni görenlerin silahlarını saklayıp sıradan halk gibi davranması bir başak çıkmaz noktadır. Kısaca kim çeteci kim halk ayırt etmek oldukça zordu. Böyle bir ortamda her çete görülen yere asker sevk edilse bile tam anlamıyla asayişin sağlanamayacağı bilinen bir gerçektir. Halkın Bulgar çetelere olan desteği sürerken bu çetelere bir de Yunan çetelerin eklenmesi işleri daha da zora sokmuştur.⁶³⁹ Hüseyin Hilmi Paşa zorluğun farkındaydı ve bir tespitinde, dünyada hiçbir kuvvetin askerî yöntemle böyle bir ortamda asayişini temin etmesinin mümkün olmayacağına dikkat çekmiştir.⁶⁴⁰ Sonuç çözümsüzlüğü işaret etse de askerî tedbirler yabancı devletlerin müdahale bahanelerini ortadan kaldırmak için bir yöntem olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple çetelerin takibi her dönem sıkı tutulmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa, meşrutiyetin ilanından sonra Dâhiliye Nazırı olarak görev yaptığı sırada bazı milletvekillerinin mecliste verdiği önerge ile Rumeli'nin durumunu sorması üzerine Mebusan Meclisi'nde söz alarak Umumî Müfettişlik yaptığı dönemde bölgedeki çetecilikle ilgili detaylı bilgi vermiştir. Genel bir değerlendirme niteliğinde olan konuşmasında; *Rumeli vilayetinde 1897'den itibaren çetecilik faaliyetlerine başlamıştır. Rumeli'de bu çetele muhtelif kollara ayrılmış ve bu kolun her biri iki ve üç reis yönetiminde idare ediliyordu. Çetelerin sayısı da kuruldukları bölgelere göre değişiyor, 7'den 70'e bazen 80'e kadar çıkıyordu. Yapılan araştırmada 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp ve 5 Ulah çetesinin olduğu ortaya çıkmıştır. Asker ve jandarma çeteleri takip edip imha ettiğinde yerine hemen yenisi kuruluyordu. Yani bir sene içinde 20, 30 bazen 80 kadar çete ortadan kaldırılıyordu ancak çetelerin sayısı azaltılamıyordu*⁶⁴¹. Hüseyin Hilmi Paşa 6 yıl boyunca Umumî Müfettiş olarak görev yaptığı dönemi de özetlerken çeteciliğe dair önemli tespitlerde bulunuyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede çeteciliğin kronikleşen bir soruna dönüştüğünü ve sona ermeyeceğini bilse de meselenin uluslararası camiada suiistimal edilmemesi için asayişin

⁶³⁹ İSAM/HHPE/5/296/6-7, (25 Teşrinievvel 1320 / 01 Kasım 1904).

⁶⁴⁰ İSAM/HHPE/5/296/5, (25 Teşrinievvel 1320 / 01 Kasım 1904).

⁶⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Birleşim 20, s.368-369.

sağlanması için gerekli olan tüm çabayı göstermeye çalışmıştır. Bu sorun yalnızca devletin asayişini temin etme savaşı değil aynı zamanda yabancı kamuoyuna karşı bir propaganda mücadelesi olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa propaganda konusunda oldukça başarılı olduğunu da kanıtlamıştır.⁶⁴² Avrupalı yetkililere ne söylemesi gerektiğini biliyor ve onlara gerekli delilleri sunarak mücadelenin nasıl yürütüldüğüyle ilgili sürekli bilgilendirmiştir. Haziran ayının başında Üsküp'teki Baş Konsolos Fontana'ya, Bulgaristan'da yayınlanan İç Makedonya Devrimci Örgütü broşürlerini, dinamit kullanımı talimatlarını ve İç Makedonya Devrimci Örgütü'ne muhalefeti sebebiyle öldüren Hıristiyanların listesini ve isyancı grupların talimatlarını göndermiştir. Kuşkusuz bu faaliyetlere önem vermesinin sebeplerinden birisi de batılıların çetecilere duyduğu sempatinin farkında olmasıdır. Basınla iletişim konusunda da daha önce ifade edildiği gibi bilinçli davranmış ikna edici olmuştur.⁶⁴³ Birçok gazeteci bu konuda ortak görüşe sahiptir. Örneğin İngiliz gazeteci Reginald Wyon, Hilmi Paşa'nın ikna kabiliyetinden bahsederken; *“Reformların Umumî Müfettişi Hilmi Paşa, karşılaştığım Türklerin en zekisiydi. Gerçekleri sunuşu o kadar mükemmeldi ki kendi aramızda onun bir adamı İngiltere'nin başkentinin Paris olduğuna inandırabileceğini hatta bunu da istatistiklerle ispatlayacağını konuşurduk”* diyerek onun bu konudaki başarısına çarpıcı bir benzetme ile değinmiştir.⁶⁴⁴ Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa'nın Fransızca biliyor olması gelen gazetecilerle doğrudan kendi dillerin konuşabilmesi ve röportaj tekliflerini geri çevirmemesi önemli bir tavidir. Propagandaya önem vererek sunduğu kanıtlarla gazetecileri ikna edebiliyor oluşu Avrupa kamuoyunun devlet aleyhine olumsuz tavrının biraz olsun kırılmasına sebep olmuştur. Avrupa'da Makedonya Meselesi konusunda Osmanlı Devleti'nin sesi olmuştur.

Makedonya'da ve genel olarak Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'da süregelen çatışmalar aynı yıl 11 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde gerçekleşen isyan ve 1876 Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi ile önemli bir boyut kazandı. Batılı fikirlere açık ve iyi eğitim görmüş subayların öncülük ettiği İttihatçılar, Meşrutiyetin tekrar ilanı ile birlikte Osmanlı idaresinde ve ekonomi politikasında bir dizi

⁶⁴² Wyon, *The Balkans*, s.38.

⁶⁴³ Brooks, *Managing Macedonia*, s.337.

⁶⁴⁴ Wyon, *The Balkans*, s.38.

reforma girişiler; bu reformlardan bir tanesi de gayrimüslimlere özel mülk edinme ve miras bırakma hakkını sağlamak üzere özel mülkiyet ile ilgili yasaların yeniden düzenlenmesiydi. Makedonya'daki ticari çıkarları pekiştirme ve genişletme fırsatını veren bu gelişmeler gerek Yunan, gerekse Bulgar milliyetçi seçkinlerince olumlu karşılanır⁶⁴⁵. Ancak Meşrutiyet döneminin getirdiği geçici sakinlik fırtına önce sessizlik olarak nitelendirilebilir. Nitekim bu süreç Rumeli topraklarının Osmanlı Devleti'nden koparılacağı Balkan Savaşları öncesi bir geçiş süreci olmuştur.

Sonuç olarak Hüseyin Hilmi Paşa ilk göreve başladığı tarihten itibaren bölgede asayişin sağlanması için mücadele etmiştir. Ancak en başta bölgede yaşayan Bulgarlar olmak üzere Yunanlılar ve Sırp'ların kurdukları çetelerle terörü tırmandırma çabaları ve yabancı devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmesi bu uğurda verilen çabaları sonuçsuz bırakarak bir çözümsüzlük yaratmıştır. Özetle Hüseyin Hilmi Paşa, yürüttüğü görevi “*tımarhane bekçiliği*” olarak tanımlarken amacının ise bölgedeki bu öfkeli kalabalığın birbirini öldürmesini engellemeye çalışmak olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁶ Çetecilerin faaliyetlerini engellemek için idarî ve askerî kadronun yetersiz oluşu ve mevcut kadronun nitelikli olmaması Hüseyin Hilmi Paşa'nın işlerini daha da zorlaştıran etkenler olmuştur. Bugün içinde bulunduğumuz dönemin tüm teknolojik imkânlarına rağmen bütün ülkeler için terör faaliyetlerine karşı mücadele etmenin oldukça zor olduğu görülmektedir. Milliyetçiliğin zirveye ulaştığı ve tüm dünyayı etkilediği dönem olan 20. yüzyılın başlarında o günün şartlarında coğrafi olarak dağlık ve geniş bir bölgede terörle mücadele etmek çok daha zordu. O dönemin örgüt liderleri bugün Balkan devletlerinin milli kahramanları olarak anılmaktadır. Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nden koparılmasında İinden İsyanı bir dönüm noktası olarak görülmüş ve daha ilk dönemden itibaren isyanın yıl dönümü kutlanmaya başlamıştır. Bu göstergeler dönemin ciddi bir kırılmaya sebep olduğuna işaretler. Bu sebeple Makedonya'daki çete faaliyetleri ve örgütleri Osmanlı sonrası dönemde birçok yeni mücadeleye esin kaynağı olmuştur. İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün adının Makedonya'da bugün bir partide yaşatılması ve halkta hala karşılık bulması sıradan bir tarihi bağlılıktan çok daha ötede bir olaydır. Günümüze güçlü bir

⁶⁴⁵ Karakasidou, *Buğday Tarlaları*, s.134.

⁶⁴⁶ Rene Pinon, “La Question de Macédoine, II. Les Réformes”, *Revue des Deux Mondes*, 5 / 39, Haziran 1907, s.659.

tarihi miras bırakmış bir dönemde Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ise görev yaptığı 6 yıl boyunca çetelerle mücadelede devletin varlığını hissettiren uygulamaların hayata geçirilmesine, örgütün devlet aleyhine yarattığı olumsuz imajı silmeye, istenen asayiş ortamı sağlanamasa da icraatlarıyla statükoyu sürdürmekte katkısı olduğu söylenebilir. Çözumsuzlük içinde çaresiz olmamaya gayret etmiştir.

4.3. Umumî Müfettişliğin Polis ve Jandarma Tensikatına Yaklaşımı

Mürzsteg tasarısının kabul edilmesiyle birlikte uygulanması istenen önemli maddelerden biri polis ile jandarma teşkilatına ve köy koruculuğuna bölgenin Müslüman ve Gayrimüslim nüfus oranı göre Hıristiyanların alınması olmuştur.⁶⁴⁷ Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan hemen sonra Sadrazam Said Paşa tarafından gönderilen yazıda, polis ve jandarma tensikatının öncelikli olarak ele alınması gereken konu olduğuna değinilmişti. Bu madde kâğıt üzerinde kolay gözükse de uygulamada sorun yaratabilecek bir başlıktı. Sebebi ise Müslümanların askerlik görevinde Hıristiyanları görmek istememesiydi. Bir başka sebep de Hıristiyanların çetecilerle iş birliği yapabilecek olmasıydı. Ancak bu göze alınabilecek bir riskti çünkü bu madde hayata geçirilemezse yabancı müdahalesi için açık bir kapı bırakılmış olacaktı. Bu yönleriyle bu başlık altındaki ıslahatın hem Müslümanları hem de Avrupalı temsilcileri rahatsız etmeden ve devletin çıkarlarını koruyacak şekilde hassas bir dengede yürütülmesi gerekiyordu. Müfettiş Paşa aldığı talimatlar doğrultusunda hızlı bir şekilde tensikat maddesini uygulamaya koydu. Ancak bu düzenlemenin geniş bir bölgede yapılması gerektiğinden kısa sürede tamamlanması zordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın vilayeti genel olarak teftiş etmesi ve jandarma tensikatının hayata geçirilmesi zaman alacağı için öncelikle vilayetlerde birer komisyon oluşturarak hemen çalışmalara başladığını hükümete bildirmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, üç merkezde (Üsküp, Manastır ve Selanik) aynı anda olmayacağı için işlerin hızlı yürütülmesi adına aldığı bu kararı diğer vilayetlere de göndermiştir. Ancak memurların gerekli yeterlilikte olmaması işlerin yavaşlamasına sebep oluyordu.⁶⁴⁸ Göreve başladıktan sonra teftişleri sırasında tespit ettiği en önemli

⁶⁴⁷ Viyana Islahat Programı 3. Maddesi; Jandarma ve Polis teşkilatındaki Müslüman ve Hıristiyan oranı buldukları bölgelerin nüfus oranına göre belirlenecek.

⁶⁴⁸ BOA.Y.PRK.A. 13/9 (6 Kânûnevvel 1318 (19 Aralık 1902))

sorunlardan birisi askerden idarî personele kadar devlet görevlilerinin liyakatli olmamasıydı. Hızlı bir şekilde bu sorunla da ilgilenmeye başlayacaktı.

Islahat programının hayata geçirilmesiyle birlikte devletin aleyhine olan sonuçlar ortaya çıkmaya başladı. Islahat programında Jandarma ve Polis teşkilatında yer alacak Müslüman ve Hıristiyanların oranları nüfusa göre belirlenecekti. Buna göre nüfus oranları; Selanik'te yüzde elli (% 50), Manastır'da yüzde elli bir (% 51), Kosova'da yüzde otuz dört (% 34) olarak belirlenmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa elde ettikleri bu oranların resmi olarak açıklanmasının devlet açısından büyük sıkıntılara yol açacağı konusuna dikkat çekti.⁶⁴⁹ Bu kaygının temel sebebi polis ve jandarmaya alınan Hıristiyanların çetelerle iş birliği yapmasıydı. Bu durum çeteciliği daha da arttırabilir ıslahatların sıkıntıya girmesine yol açarak devletin zor durumda kalmasına neden olabilirdi. Hüseyin Hilmi Paşa bu sebepten dolayı alımların gerçek nüfus oranı yerine nispi olarak yüzde yirmi (% 20) oranına göre yapılmasını teklif etti. Bu orana göre uygulama yapılırken de yabancı memur ve konsolosların şikâyetlerinin önüne geçilerek meseleyi çözümlenmeye çalıştı. Açıklamasına Hıristiyan nüfusun az olduğu bölgelerle ilgili düşünceleriyle devam etti. Buna göre; İpek ve Prizren sancaklarında Hıristiyan nüfusu yüzde yirmiden az olsa da buralarda da aynı oranı uygulamanın Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgelere göre daha güvenli olduğuna değerlendirmesinde bulundu. Bu oranlara göre 450 mevcutlu Prizren taburunda 90, 390 mevcutlu İpek taburunda 78 Hıristiyan asker bulundurulacağını, bunların Hıristiyan kazalara dağıtılarak ortaya çıkacak sakıncaların en aza indirilebileceğini ön görmüştür.⁶⁵⁰ Bu bölgede yüzde yirmi oranın ölçü alınmasında sakınca görülmemesinin sebebi Hıristiyanların çoğunlukta olduğu başka bölgelerde bu oranın güvenlik açısından daha uygun olacağı düşünülmesiydi.⁶⁵¹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatlarını gerçekleştirirken devletin çıkarlarını ön planda tuttuğu bununla birlikte Avrupalı devletlerin müdahale etme olasılığına karşı ıslahatları dengeli bir şekilde uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Kısaca devletle yabancı memurlar arasında bir denge unsuru olmaya çalışmıştır. Kosova'da yapılan düzenlemede de yine yüzde 20 oranı ölçü alındı. Buna göre; Kosova'da bulunan

⁶⁴⁹ İSAM/HHPE/1/4. (13 Mayıs 1319 / 26 Mayıs 1903)

⁶⁵⁰ İSAM/HHPE/1/4. (13 Mayıs 1319 / 26 Mayıs 1903)

⁶⁵¹ İSAM/HHPE/1/4. (13 Mayıs 1319 / 26 Mayıs 1903).

jandarma birlikleri içindeki gayrimüslim sayısının 2800 kişi olması gerekliydi. Polis kuvvetlerine alınanların sayısı da 202 olmuştu. Priştina’da 122 kişi garnizonda olmak üzere toplam 560 Hıristiyan jandarma birliklere katılmıştır.⁶⁵² Jandarma ve Polis tensikatu uzun zaman almıştır. Çünkü her ne kadar müfettişlik makamı bu görevi yürütse de yabancı devletler de konuya müdahale etmiştir. Tüm bu gelişmeler bölgede asayişin sağlanması adına yapılsa da istenen iyileşme bir türlü sağlanamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de milliyetçilik duygusuydu. Enver Paşa bu durumu şöyle açıklar: *“Rumeli’yi elde tutmak isteyen Osmanlı idaresi ve subayları ile onların karşısında ve onlarla savaşan halklar arasında, yani Bulgarlar, Sırpalar, Rumlar, Arnavutlarla Osmanlı savaşçıları arasında, önemli bir silâh farkı vardı. Bu silâh farkı şuydu: Rumeli’de bize karşı savaşan halklar ve önderler, bir millî ülkü uğrunda çarpışıyorlardı. Yani onlar milliyetçi idiler. Bizim ordu subayları arasına ise, millî duygu, yani milliyetçilik girmemişti. Onlar sadece Osmanlıydılar. Bulgar fanatizminin altında yatan gerçek milliyetçiliktir.”*⁶⁵³ Bu koşullarda ne olursa olsun davasından vazgeçmeyecek bir kitleye ıslahat yapmak oldukça zordu.

Hüseyin Hilmi Paşa’nın Jandarma ve Polis teşkilatında yapmaya çalıştığı yenileme çabaları çete ve örgütlerin faaliyetleriyle kesintiye uğramıştır. Özellikle İlinden İsyanı yapılan birçok düzenlemenin geçici olarak rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Hilmi Paşa, Jandarma tensikatiyle ilgili Fransız gazetecinin sorusuna verdiği cevapta, *“Programımızın başka önemli bir başlığıdır. Reformun gerçekleşmesini Hıristiyanlar geciktirmektedirler, onlara yerler teklif ediyorum ve onlar bunu kabul etmek istemiyorlar. Burada yalnızca jandarmadan bahsettiğimi not alınız. Polis servislerinin yeniden düzenlenmesi daha kolay olmuştur ve bu alanda Hıristiyanlara ayrılan tüm yerler doldurulmuştur. Hıristiyanlar şimdilik Türk polisinin yanında Makedonya da polis olmayı kabul etmişlerdir, fakat jandarma olmak istememektedirler. Onları anlıyorum. Görevleri onları normal bir zamanda maruz kalmayacakları tehlikelere maruz bırakacaktır, özellikle Bulgar asilerinin direnişlerinden korkuyorlar ve yazılmak için de*

⁶⁵² Slavisa Nedeljkovic, Стара Србија И Турске Реформе (Турски Реформни Програм Из 1902. Године) *Eski Sırbistan Ve Türk Reformu (1902 Türk Reform Programı)*, <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-7919/2006/0353-79190602233N.pdf> Erişim Tarihi 20.07.2017.s.240.

⁶⁵³ Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya*, s.484.

isyânın dinmesini bekliyorlar. Hilmi Paşa, isteyenlere verilmek üzere 400 adet Hıristiyan jandarma yerim vardır” diyerek sürece dair bilgi vermiştir.⁶⁵⁴

Tablo 9
Vilayât-ı Selâse Jandarma Sayısı (1904)

Vilayetler	Jandarma Sayısı				Toplam Gayrimüslim	Müslüman	Toplam
	Yunan	Bulgar	Sırp	Ulah, vs.			
Manastır	99	58	—	24	181	796	977
Kosova	33	53	24	35	145	520	665
Selanik	137	71	7	5	220	1182	1402
TOPLAM	269	182	31	64	546	2498	3044

Tablo 10
Jandarma Teşkilatındaki Müslüman/Gayrimüslim Oranı (%) (1904)

Vilayetler	Din ve Milliyet Göre Yüzde (%) Oranı				Toplam	
	Müslüman	Yunan	Bulgar	Sırp ve Ulah	Müslüman	Gayrimüslim
Manastır	82	10	6	2	82	18
Kosova	78	5	8	9	78	22
Selanik	84	10	5	1	84	16
TOPLAM	82	8	6	4	82	18

Kaynak: Draganof, *Macedonia and The Reforms*, Trans. M. Victor Berard, London 1908, s.83.

Yukarıdaki tabloda 1905’de jandarmaya kayıt olan Hıristiyan oranları verilmiştir. Tabloda Müslüman oranının %82 iken Gayrimüslim oranının %18 olduğu görülmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın işaret ettiği gibi nüfus oranı nispeti yerine % 20 oranının kabul edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Jandarmaya Bulgarların oldukça sınırlı şekilde kabul edildiği de göze çarpmaktadır. Ancak katılım oranlarının düşük kalmasında bölge halkının bu işe soğuk bakmasına veya baktırılmasına sebep olan olaylar vardı.

İsyân sonrası Batılı Devletlerin yeni tasarısı olan Mürzsteg’le Jandarma tensikâtı konusunda yeni bir döneme girilmiştir. Reformlar çerçevesinde Uluslararası Jandarma ve Polis Komisyonu kurularak çalışmalarına başladı. Bu komisyonun başına kimin

⁶⁵⁴ Emile Berr, *Notre enquête en Turquie*, Le Figaro, 05 Octobre 1903, s.3.

getirileceği tartışma konusu olmuştur. II. Abdülhamid'in bir Alman komiserin görevlendirilmesi yönündeki talebine karşın, Batılı güçler daha önce Girit'te uygulanan zabıta düzenlemesinde görev almış İtalyan General Emilio De Giorgis'in görevlendirilmesini istedi. Sonuç olarak bir süre geçtikten sonra bu isim üzerinde anlaşmaya varıldı.⁶⁵⁵ Avrupalı güçler ayrıca Emilio De Giorgis'in etkili bir denetime ve emir verme yetkisine sahip olmasını istedi. Ancak II. Abdülhamid bu öneriyi geri çevirdi ve vilayetlerde zabıtaya komutanlık etmek üzere Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Komisyon, bu konuda ısrarcı olmamış ve De Giorgis Paşa'nın sadece bir müfettiş, danışman ve gözlemci olarak görev yapmasına ve kendi başına karar almamasına razı olmuştu.⁶⁵⁶ Bütün hazırlık ve görev paylaşımından sonra De Giorgis, 1 Şubat 1904 tarihinde İstanbul'a gelerek göreve başladı. İstanbul'da Avrupalı Devletlerin askerî ataşelerinin de olduğu bir uluslararası Jandarma Komisyonu kuruldu.⁶⁵⁷

De Giorgis Paşa'nın emrinde 25 yabancı subay bulunacaktı. Manastır'daki İtalyan misyonundan Enrico Albera, Drama'daki İngiliz misyonundan Albay Fairholme, Kosova'daki Avusturya-Macaristan misyonundan Yarbay Cont Salis Seewis ve Selanik'teki Rusya misyonundan Tümgeneral Shostak sorumlu olacaktı. Jandarma Komisyonu İstanbul'da ilk toplantısını 8 Şubat 1904'te yapmıştır. Büyük Devletlerin her biri askerî yardımcı pozisyonunda komisyona birer temsilci göndermişlerdi. Ayrıca elçiliklerden gelen altı tane ataşe bu komisyonun üyesi olmuştu. Ayrıca biri De Giorgis'e ve diğeri de Rus Tümgeneral Shostak'a bağlı iki ataşe daha görevlendirilmiş ve böylece toplam ataşe sayısı on beşe ulaşmıştır. Jandarma Komisyonu 8 Şubat ve 9 Nisan 1904 tarihleri arasında her gün toplanmıştır.⁶⁵⁸ Bu dönemde Jandarma Nizamnamesi üzerinde çalışıldı.

Reformlar, Osmanlı Hükümeti'nin bölgedeki en yetkili görevlisi olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında ve denetiminde yürütülecek, Avusturya ve Rusya adına görev yapacak iki sivil gözlemci sadece reformların hedeflenen çizgide yürütülmesi için ona

⁶⁵⁵ İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, s.242.

⁶⁵⁶ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.85.

⁶⁵⁷ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.118.

⁶⁵⁸ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.87.

danışmanlık ve gözlemcilik yapacaktı. Sadrazam Ferid Paşa, jandarma tensikatının başına getirilen İtalyan generalin görev ve yetkileriyle ilgili Hilmi Paşa'ya çektiği 1 Ocak 1904 tarihli telgrafda De Giorgis'in emir verme yetkisine sahip olmadığını bilgisi verildi.⁶⁵⁹ De Giorgis Paşa'nın sadece tensikat için oluşturulan heyetin başkanı olduğu yalnızca jandarma ıslahatıyla ilgili konulardaki değerlendirmelerini Umumî Müfettişe sunabileceği ortaya çıkıyordu.⁶⁶⁰ Dolayısıyla bu gözlemciler olaylara ve reform uygulamalarına doğrudan müdahale yerine danışma, yol gösterme ve gözleme görevi yürüteceklerdi.⁶⁶¹ Her bölgede De Giorgis Paşa'nın yardımcısı sıfatıyla bulunacak yabancı askerî temsilciler De Giorgis Paşa'ya ancak jandarmaya ait teknik işlerde bağlı olacaklardı. Siyasî işlerde ya konsoloslarıyla veya elçilikleriyle iletişim kuracaklardı. De Giorgis Paşa'ya gönderdikleri raporları elçiliğe de göndereceklerdi.⁶⁶² Jandarma tensikatını uygulama yetkisi Osmanlı idarecilerine bırakılmış olmasına rağmen yabancı subayların görevlerindeki belirsizlik en başından itibaren sorunlara sebep olmuştur. Bu memurlar karar verme yetkisine sahip değildi. Onlar halkın şikâyetlerini dinler ancak karar ve emirler Hüseyin Hilmi Paşa tarafından verilecekti. Kısaca yabancı askerler reformların uygulanmasını sağlamaktan sorumluydular. Kimi yabancı yazarlar Avrupalı temsilcileri Umumî Müfettiş'e "*Avrupa vicdanı*" nitelendirmesi yapıldı.⁶⁶³ Bu yorum aslında yetkinin uygulama tarafının Umumî Müfettişte olduğunu gösteriyordu. Hüseyin Hilmi Paşa çok uluslu bir yapıdan da bir yönüyle memnun olmuştur. Çünkü bu durum yetkililer arasında bir uyum problemi ortaya çıkmasına bu sebeple de bölgedeki istedikleri etkiyi sağlayamamalarına sebep olacaktı. Nitekim Avrupalı temsilciler yetkilerini, anlaşma bölgede kendi konumunu güçlendirip Osmanlı Devleti'ndeki kendi siyasi veya ekonomik etkilerini artırmak için kullandılar. Bu gelişmeler Hilmi Paşa'nın beklentisini boşa çıkarmamıştı.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ İSAM/HHPE/3/164. (22 Kânunuevvel 1319 / 1 Ocak 1904).

⁶⁶⁰ BOA. BEO. 2286/171424 (18 Zilhicce 1321 / 6 Mart 1904).

⁶⁶¹ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.87.

⁶⁶² İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, s.243.

⁶⁶³ Pinon, "La Question de Macédoine, II. Les Réformes", s.680.

⁶⁶⁴ Akhund, "Stabilizing a Crisis", s.601.

Yabancı devletlerin elçileri reformların yavaş ilerlediği ve istenen ölçüde yapılmadığına dair şikâyetleri birçok kez hükümete ve Padişaha iletmıştır. Buradaki amaç doğrudan İstanbul'dan müfettişliğe baskı yapılmasını sağlamaktır. Bunda dönem dönem başarılı da olundu ve Sadarete iletilen şikâyetlerin arttığı dönemlerde Hüseyin Hilmi Paşa'dan bilgi istendi. 19 Mayıs 1904 tarihinden Sadareten Müfettiş Paşa'ya yazılan şifreli telgrafta; İngiltere ve Avusturya'nın Rumeli'deki reform çalışmalarının yavaşlığından şikâyet ederek hiç bir şey yapılmadığına dair şikâyetler ilettiğini bildirmiştir. Bunun için Rumeli'de yapılması gerekenlerin harfiyen ve mümkün mertebe hızlı yapılması ve itiraza konu olacak işlerden kaçınılmasını konusunda uyarıldı.⁶⁶⁵ Hüseyin Hilmi Paşa aynı gün şifreli telgrafla verdiği cevapta, şikâyetlerin yersiz olduğunu bildiriyordu. Açıklamasının devamında iddiaların aksine ıslahatların tamamlanarak eksik bir yanının kalmadığını bildirdi. Buna kanıt olarak da Avrupalı memurların en ufak bir yavaşlama görmeleri durumunda zaten bu durumu çoktan şikâyetlerini bildireceğini gösterdi. Hüseyin Hilmi Paşa Avusturyalı bir sivil memurun kendisine, memur ve asker maaşlarının düzenli bir şekilde ödendiği sadece Aşar vergisinin toplanmasında sıkıntı olduğu bunun dışında bir eksiğin kalmadığı eğer bu eksikliklerde giderilirse kendilerine gerek kalmayacağını itiraf ettiğini belirtti.⁶⁶⁶ Tüm önlemler alınmaya çalışılsa da bir türlü şikâyetlerin önüne geçilemedi. Bir başka şikâyette İngiliz büyükelçinin hükümete Jandarma tensikatıyla ilgili işlerin yavaşlığıyla ilgiliydi. Hükümet, Müfettiş Paşa'dan konuya dair bir açıklama istemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, hükümete yaptığı açıklamada bu eleştirinin yerinde olmadığını konuyla ilgili bir bilgisi bulunmadığını, bunun sebebinin ise bu meselenin De Cocis Paşa ve yabancı memurların sorumluluğunda olduğuna dikkat çekti. Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa bu şikâyetlerinin çoğunun yersiz olduğunu belirtti. Jandarmanın başına yabancı devletler istediği için bir İtalyan general getirilmiştir. Uygulama her ne kadar Hüseyin Hilmi Paşa'nın denetiminde gerçekleşse de görülen eksikler pekâlâ bu görevlilerce devletin görevlilerine iletilebilirdi. Buna benzer sebeplerle Hüseyin Hilmi Paşa, reformların bir an önce bitirilip Avrupalı subayların işlerine son vermesinin devlete maddi ve manevi açıdan faydası sağlayacağını düşündüğünü ifade

⁶⁶⁵ BOA.A.MKT.MHM. 732/44 (6 Mayıs 1320 / 19 Mayıs 1904).

⁶⁶⁶ BOA.A.MKT.MHM. 732/44 (6 Mayıs 1320 / 19 Mayıs 1904).

etti.⁶⁶⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'yı bu düşünceye iten sebep yabancı temsilcilerin zararlı faaliyetleriydi. En ufak sorunu bile büyük bir problem gibi göstererek şikâyet mekanizmasını fırsata dönüştürmeye çalışmaları Hüseyin Hilmi Paşa'yı bu değerlendirmeye sevk etmiştir.

Polis ve Jandarma Tenkisi konusunda her şeye rağmen olumlu adımlar atıldı. Reform çerçevesinde ilk önce jandarmanın yeniden teşkilatlanması konusu ele alındı. Evvela Selanik Jandarma Alayı kurularak bu alayın birer taburu Selanik, Serez ve Drama'da bulundu. Aynı zamanda beş taburdan müteşekkil Manastır Jandarma Alayı da oluşturuldu. Böylece teşkilat 3 alaya her alay bir vilayete verilmiş ve her sancağa bir tabur ve kazaya da 1–2 bölük düştü.⁶⁶⁸ Reformdan sorumlu subayların çok önem verdikleri konulardan birisi jandarma karakollarıydı. Bu hususta öncelikle karakolların yerini tespit etmek ve uygun gördükleri noktalara jandarma karakolu açmak istiyorlardı.

Tablo 11

Jandarma Tensikati ile Açılan Bölük ve Karakollar

Sancaklar	Bölük	Karakol
Selanik	20	235
Manastır	13	129
Üsküp	12	98
Toplam	45	462

Yapılan çalışmalar sonunda reform bölgelerinde karakol ağı kurulmuş oldu.⁶⁶⁹ Bir karakol ile diğer karakol arasındaki mesafe, o gün karakoldan muhabere için çıkan bir devriyenin akşama kadar kendi karakoluna dönmesi mümkün olacak şekilde ayarlanmıştır.⁶⁷⁰

Avrupalı yetkililer Rumeli'ne geldikten sonra mevcut sayının yetersizliğinden dolayı yabancı asker sayının arttırılmasını talep etmişlerdi. Zaten Makedonya jandarmasıyla çalışan 48 Avrupalı subay vardı. Bu sayı şu şekilde düzenlenmişti: İngiltere, 6; Fransa,

⁶⁶⁷ İSAM/HHPE/1/31 (23 Ağustos 1320 / 5 Eylül 1904) .

⁶⁶⁸ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.88.

⁶⁶⁹ Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s.138.

⁶⁷⁰ Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında", s.89.

10; Rusya, 11; Avusturya, 11; İtalya, 10.⁶⁷¹ Bu talebin en önemli sebebi kuşkusuz bölgenin çok büyük olmasıydı. Hükümet bu talebi reformun maddelerine uymadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁶⁷² Devlet tasarıda belirlenen bu sayıyı bile zorla kabullenmişken yabancı personel artırma taleplerini doğal olarak geri çevirmişti. Çünkü bu meselenin hükümlerlik haklarına zarar verdiği gibi Müslümanlar nezdinde tepki yarattığı bir gerçektir. Ancak başka bir gerçekte böyle bir ağın kurulması gerektiği zaten raporlarla Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, konuya ilişkin olarak Jandarma nizamnamesinin oluşturulmasını, alaylara Erkan-ı Harbiye müfettişleri atanmasını, okuma-yazma bilmeyen ve değiştirilmesi zorunlu olan eski jandarmaların değiştirilmesini istediğini ancak bu uyarılarının dikkate alınmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra uyarılarının dikkate alınmasıyla yabancı subayların bölgeye gelmeyeceğini veya farklı sebeplerle gelseler de şikâyet konusu eksikliklerin çoğunun ortadan kalkacağı için olmayacağını düşünüyordu.⁶⁷³

Hüseyin Hilmi Paşa, Mabeyn ikinci kâtibi İzzet Paşa'ya Polis ve Jandarma düzenlemesini değerlendirirken şunları kaydetmiştir; “*Vilayât-ı Selâse'de görev yapan polisler araştırıldığında takdir edilecek derecede iyi bir konumdadır. Anadolu ve diğer Rumeli vilayetlerindeki polislerden çok daha iyi konumdadırlar. Bir okul açılır iyi öğretmenler de bulunursa Avrupa'daki polislerin seviyesine ulaşılabilir*”.⁶⁷⁴ Ancak özellikle Avrupalı devletlerin meseleyi yüzeysel ele aldıklarını ve işlerin umdukları kadar kolay olmadığını da belirtmiştir. Müfettiş Paşa, Avrupalı devletlerin, Bulgar çeteciliğini jandarmanın disiplinsizliğine bağlayarak yabancı subaylar vasıtasıyla jandarma da düzenlemeye gidilirse çeteciliğin ortadan kaldırılacağını, asayiş sorununun devam etmesi durumunda ise düzenlenen jandarma birlikleri vasıtasıyla hemen yok edilerek mazeretlerin ortadan kaldırılacağına inandıklarını ifade etmiştir. Ancak jandarma düzenlemesinde üç, dört ay boyunca derinlemesine ve etraflıca birer birer incelenerek mevcudu 7500'ü geçen üç alaydan ihraç edilebilen asker sayısı 100 olmuştu. Bunların büyük çoğunluğu da Hıristiyan'dı. Sonuç olarak Avrupalıların jandarma tensikatının Bulgar fesadını ortadan

⁶⁷¹<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1905/apr/17/european-officers-employed-with> (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2018).

⁶⁷² BOA.A.MKT.MHM 732/48. (19 Mayıs 1320 / 01 Haziran 1904).

⁶⁷³ İSAM/HHPE/10/571/4-5. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

⁶⁷⁴ İSAM/HHPE/10/571/2 30 (Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

kaldırmaya yetmeyeceğini anladıkları gibi jandarma ile eşkıyanın takibinin de bu yolla mümkün olmadığını anladıklarını da belirtmiştir.⁶⁷⁵ Hilmi Paşa bu değerlendirmesinde haksız değildi çünkü yeni oluşturulan teşkilat gelişmiş silah ve çetelerle mücadele edebilecek ne eğitime ne de teçhizata sahiptir. Avrupalı Devletler daha çok bölgede varlıklarını hissettirmekle daha çok meşgul oldular.

Bir başka yanığı da Jandarma'ya gayrimüslimlerin alımına ilişkin düşüncede gerçekleşmiştir. Reformların başında Hıristiyanlar orduya ve jandarmaya kaydolurken başlarda gösterdiği ilgiyi yitirmişti. 1904-1908 arasındaki dönemde artış oranları %10 civarında kalmıştır. Hıristiyanların bu ilgisizliğinin başlıca sebepleri Jandarmaya katılmanın hainlikle eşleştirilmesi ve jandarma hizmetinin barındırdığı tehlikelerdi.⁶⁷⁶ Rus yetkili Shostak'ın gözlemlerine göre de Hıristiyanların görevlendirilmesi yabancı subaylar tarafından da hoş karşılanmamıştı. Çünkü Hıristiyanlar jandarmada görev almak konusunda isteksizdiler.⁶⁷⁷

Avrupalı subayların temel görevleri jandarmanın olağan faaliyetlerini denetleyerek uygunsuz davranışta bulunanları askerî görevlilere ve ajan sivillere bildirmektir. Jandarma tensikatiyle ilgili gelişmeleri değerlendirme işini bu görevliler yaparken kararları ve öneriler ise Hüseyin Hilmi Paşa'ya De Giorgis tarafından sunuluyordu.⁶⁷⁸ Görevi gereği iki paşa sık sık görüşüyor ve haberleşiyorlardı.⁶⁷⁹ Kararlar ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın onayıyla çıkıyordu. Hilmi Paşa yetki sınırları içinde yabancıların rolünü kısıtlıyordu. Hilmi Paşa'nın bu politikası yabancı subayların memnuniyetsizliğini giderek arttırmıştır.⁶⁸⁰ Bulgar gazetesi *Bulgarya* gazetesi, "*Makedonya jandarma tensikati Avrupalı jandarma subayları daima hoşnutsuzluklarını bildiriyor. Bu subaylar her şeye müdahale eden Hilmi Paşa'nın zorluk çıkartma arzusuna karşı General Di Corcis (Giorgis) de uzun süre dayandı*" yorumuna yer veriliyordu.⁶⁸¹ De Giorgis Paşa görevde

⁶⁷⁵ İSAM/HHPE/1 /571/3. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

⁶⁷⁶ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.121.

⁶⁷⁷ Sevilya ASLANOVA SAYLAK, *Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)*, Akademik Bakış Dergisi, C.10, Sayı 19, Kış 2016, s.216.

⁶⁷⁸ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.125.

⁶⁷⁹ Bu görüşmelerin bazılarının resimleri de mevcuttur. Bakınız: Ek: 20.

⁶⁸⁰ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.130.

⁶⁸¹ BOA/Y.PRK.MK. 20/145 (21 Mayıs 1321 / 3 Haziran 1905).

bulduğu 1904-1908 arası dönemde Müfettiş Paşa ile karşılıklı saygı içinde görevini yürütmüştür.⁶⁸² Roma’da bulunduğu bir sırada aniden hayatını kaybetmiştir.⁶⁸³ De Giorgis’in ölümünden sonra 1908’de görevi General Mario Nicolis di Robilant aldı.⁶⁸⁴ İtalya ile Osmanlı Devleti’nin ilişkilerinin 1911’de kötüleşmesiyle aynı yılın Eylül ayında İtalya’ya geri dönme emri aldı.⁶⁸⁵

Hilmi Paşa’yı otoriter bir tavır sergileyerek yabancı subayları görmezden gelen davranışlara sevk eden şey, tüm sorumluluğun kendisinde olmasıdır. Buna ek olarak çözüme ihtiyaç duyduğunda Saray ve hükümete müracaatlarına çoğunlukla geç cevap verilmesi de bir başka sorundu. Avrupalı subayların bitmek bilmeyen talepleriyle ve vilayetlerdeki şikâyetlerle ilgilenmek zorunda kalması görev yapmasını güçleştirmiştir.⁶⁸⁶ Hilmi Paşa’nın tavırlarını Avrupalı subayların çetelerle irtibatlı olması da etkilemiştir.⁶⁸⁷ Bu görevlilerin bulunma maksadının temelinde yatan sebep çetecilik faaliyetlerinin sonlandırılması gerekirken onların çetelerle irtibatlı olması güven problemlerinin artmasına sebep olmuştur. Hilmi Paşa birçok işi kendisi bizzat takip etmiş, devlete zararı olacağını düşündüğü kararlara karşı çıkmıştır. Mürzsteg tasarısında ordu ile jandarmanın ilişkisinin yeterince açık bir şekilde belirlenmemesi Hilmi Paşa ile Avrupalı subayların arasındaki anlaşmazlıkları arttırmıştır. Hilmi Paşa böyle bir sorunun olduğunu birçok kez hükümete yazmıştır.⁶⁸⁸ Ancak Avrupalı devletler sürekli yeni taleplerle Osmanlı Devleti’nden yeni tavizler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1907 yılında yabancı subayların Jandarma teşkilatında uygulama yetkisine sahip olmalarını

⁶⁸² De Corcis Paşa, 1908 yılı ocak ayında Roma’da bulunduğu sırada Hilmi Paşa’nın bayramını kutlayan bir telgraf çekti.(BOA. TFR.1.M. 15/1431-3, 16 Ocak 1908).

⁶⁸³ *The Times* 13 Mart 1908’de ölüm haberini takipçilerine bildirirken öz geçmişine de yer veriyordu. “Obituary”, *The Times*, 14 March 1908.

⁶⁸⁴ BOA.Y.PRK.TKM. 51/16

⁶⁸⁵ Alberto Becherelli, *Serbia and The Balkan Wars in The Reports of The Italian Military Attache in Belgrade*, Carlo Papa Di Costigliole, Serbian-Italian Relations: History and Modern Times : Collection of Works, Ed. Biljana Vucetic, The Institute of History, Belgrade, Vol: 28, Sapienza University of Rome, Belgrade, 2015, s.66.

⁶⁸⁶ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.130.

⁶⁸⁷ Bulgaristan Komiserliğinden Hüseyin Hilmi Paşa’ya gönderilen bir raporda Osmanlı jandarmasındaki görevli Avrupalı subaylardan komite ile münasebeti olduğunu bunların başında ise Manastır’daki İtalyanların geldiği yazılmıştı. (İSAM/HHPE/16/1056).

⁶⁸⁸ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.137.

ayrıca çetelerle etkili mücadele için ek kuvvetler oluşturulması tekliflerini iletiler. Osmanlı yönetimi bu tekliflere karşı çıkmıştır.

Yabancı devlet subaylarının bölgeye gelmesiyle yeni bir döneme girilmiştir. Ancak bu Avrupalı görevliler her ne kadar jandarma teşkilatının başına getirilmiş olsalar da Hüseyin Hilmi Paşa gerek aldığı raporlara göre gerekse doğrudan kendi gözlemleri sonucunda onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Durumu değerlendirmek için Avrupalı görevliler vilayetler arasında denetim turları düzenledi ve cezaevlerini ziyaret etti. Bununla birlikte, Osmanlı subayları onlara refakat etti ve çevirmenler kullanıldı. 1908’de ayrılıncaya kadar Hilmi Paşa’nın yanında yer alan iki kişi onun gözetiminde görevini icra etmiştir. Bu üç görevli arasındaki ilişki belirsiz olmasına rağmen yaptıkları işte samimi olsalar da reformların genel sonuçları sınırlı etki yaratmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa üstlendiği sorumluluğu devlete ve padişaha bağlılığından taviz vermeden aldığı tüm yetkileri de devletin lehine kullanmaya çalışarak bölgedeki yeni düzene uyum sağlamaya gayret etmiştir. Fransız gazeteci Rene Pinon, Hüseyin Hilmi Paşa’nın; Makedonya’da sivil ajanları, malî komisyonu ve General De Giorgis ’i ikna kabiliyetiyle etkilediğinden bahsederken çarpıcı bir ifade ile onları “*cebine koydu*” yazdı.⁶⁸⁹ Bu başarısı padişah tarafından takdir edilmiş görevi sırasında onu Mecidi Nişanıyla ödüllendirmişti.⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ Pinon, “La Question de Macedoine, II. Les Réformes”, s.671.

⁶⁹⁰ BOA.İ.TAL. 333/ 34 18 Mayıs 1320 (31 Mayıs 1904)

BÖLÜM 5: EKONOMİ, ADLİYE VE EĞİTİM ALANLARINDAKİ FAALİYETLERİ

5.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ekonomik Alandaki Faaliyetleri

XIX. yüzyıl kapitalizmin güç kazanmaya başladığı ve sanayi devrimine katılan devletlerin birbirlerine rakip halde yeni bir dünya düzeni oluşturduğu bir dönem oldu. Rekabet XX. yüzyıla taşınırken dünyanın her noktasını pazar olarak gören ve bu bölgelerde nüfuz elde etmek isteyen devletler mücadeleyi daha da sertleştirdi. Büyük güçler arasındaki sertleşen mücadelenin çekişmeye dönüşmesinde en önemli sebep ekonomik çıkarlar oldu.⁶⁹¹ Osmanlı Devleti ise son yüzyılında, Batı'nın askerî, siyasi ve iktisadi gücüyle karşı karşıya gelmiş bu rekabetten etkilendi. Devletin ekonomisi, batı kaynaklı yeni bir iktisadi düzene yani kapitalizme açılmaya başladı.⁶⁹² Avrupalı Devletler kendi aralarındaki güç mücadelesinde Balkanları bir yayılma alanı olarak gördü. Bu yönüyle Rumeli, kaynakları ve ticari potansiyeliyle önemli bir bölge olarak ön plana çıktı. Bu bölge Balkan yarımadasının kalbi konumunda olmasıyla stratejik bir önem de taşıyordu. Yabancı sermayenin Rumeli'ye ilgisini arttıran bir başka gelişme de ulaşım imkânlarının artmasıydı. Özellikle demiryolu ağının gelişmesi bölgeye yabancı sermayenin girmesini kolaylaştırdı.⁶⁹³ Bu gelişmeler bölgedeki ekonomik gelişmeleri de etkiledi.

XIX. yüzyılda sanayileşme ve ticari hayatta canlanma başlamış olsa da Osmanlı Devleti tarım toplumu olmaya devam etti. Bu anlamda devlet açısından verimli topraklarıyla Balkanlar önemli bir tarımsal üretim merkezi ve vergi kaynağı oldu. Ancak Makedonya, mevcut tarım potansiyeli düşünüldüğünde ürün verimliliği konusunda sınırlı kalırken bu potansiyelden tam olarak yararlanılmayan bölge oldu. Bu sebeple tarım, XX. yüzyılın başlarında orta düzey bir zenginlik yaratabilecek seviyede üretime katkıda bulundu.

⁶⁹¹ Meltem Begüm Saatçi, "Barut Fıçısının Patlatılmasında Ekonomik Unsurların Katkısı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Türk Tarihinde Balkanlar, Ed. Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. II, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s.917-918.

⁶⁹² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2013, s.191.

⁶⁹³ Makedonya'da demiryolu ağının genişlemesinin ekonomik getirileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Basil C. Gounaris, *Stream Over Macedonia, 187-1912*, Columbia University Press, Newyork, 1993.

Bölgenin ürün yelpazesinde tahıl üretimine ek olarak yüksek kalite tütün, pirinç, haşhaş, pamuk ve susam bölgenin önemli bir yer tutar. Bu ürünler ise Makedonya'nın toplam yüz ölçümünün yüzde 11.3'üne denk gelen bir alanda yapılabilmektedir.⁶⁹⁴ Buradaki birçok çiftlik malikânesi Müslümanların elindeydi ve sahipleri genellikle İstanbul veya Selanik'te ikamet ediyorlardı. Bu sebeple toprakların işletilmesini kâhyalara bıraktıkları için bu uygulama bir takım suiistimallere yol açmıştır. Köylüler kendi arazilerini geleneksel koşullarda işliyor ve düşük verim alıyordu. Ancak bu sistemde köylülerden mahsullerinin üçte biri ile yarısına denk gelen bir oranda vergi vermeleri ve iş görmeleri isteniyordu. Kendi evlerine ve bahçelerine sahip olabilir veya toprak sahibinin temin ettiği köylerde yaşama hakları bulunuyordu. Bunun yanı sıra bazıları araziyi kir alıyor ve ödemelerini nakdî veya aynî olarak yapabiliyorlardı. Hiç toprağı olmayan tarım işçileri de vardı. Bu sistemin yarattığı fakirlik ve toprakla ilgili sorunlar ulusal ve dini rekabetin yanına sosyal ve ekonomik huzursuzlukların eklenmesine sebep olmuştur.⁶⁹⁵ Bu anlamda bölgede temel sorunlardan biri olan ekonomik sorunlara çare aranarak gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla halkın devlete karşı harekete girişilmesine engel olunabilirdi. Nitekim devlet ileri gelenleri de bu durumun farkında olmuştur. Sait Paşa bölgede yapılması gereken ıslahatların başında ekonomi alanındaki faaliyetlere öncelik verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁹⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'da bölgede bu yönde ciddi değişimler yaratacak yeniliklere imza atmaya çalışmıştır.

5.1.1. Ekonomik Sorunlar ve Çözümleri

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda sanayileşme girişimleri ve ticari hayatta gelişmeler yaşanıyor olsa da hala bir tarım toplumu özelliğinden kurtulamamıştır. Devlet, verimli tarım arazilere sahip olmasına rağmen bu potansiyeli tam anlamıyla üretime dönüştürememiş bunun bir sonucu olarak halk yeterli gelire sahip olamamıştır. Tarım toplumu düzeninde nüfusun çoğu kırsal bölgelerde yaşıyor ve hayatını bu yolla sürdürüyordu. Dolayısıyla halkın çoğunluğunun tarımla uğraşması devletin gelir kaynağı vergilerinde de en çok tarımdan elde edilmesi sonucunu doğurmuştur. XIX. yüzyıl

⁶⁹⁴ Palairot, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, s.394-395.

⁶⁹⁵ Jelavic, *Balkanların Tarihi II*, s.94-95.

⁶⁹⁶ Şemsettin Kulu, *Sadrazam Sait Paşa Anılar*, Hürriyet Yayınları 184, İstanbul, 1974, s.265.

ortalarında tarımdan alınan iki vergi olan aşar ve arazi vergisi, tek başına devletin topladığı tüm vergilerin içinde % 40'lık bir paya sahiptir.⁶⁹⁷ Ancak devletin aldığı vergiler ve onun tahsil edilme usulleri birçok bölgede olduğu gibi Makedonya'da da bazı sorunlara sebep olduğu görülmüştür. Öncelikle halktan alınan vergilerin birçok çeşidi bulunuyordu. Bunlar:

1. Aşar: Toprak hasadının % 10'u (ürün olarak);
2. Eğitim ve kamu işleri için: Toprak hasadının % 1,5'i;
3. Askerî donanım vergisi: İlk vergiler (%11,5) çıkarıldıktan sonra kalan hasadın % 6'sı (ürün olarak);
4. Askerlikten muaflık vergisi: Gayri Müslim kullardan 70 yaşına kadar olan her erkek için yıllık 75 kuruş;
5. Küçükbaş hayvan vergisi: Örneğin her koyun için 2,5 kuruş;
6. Ev ve çiftlik vergisi: Değerinin binde 5'i;
7. Ticaret vergisi: Gelirinin binde 5'i.
8. Kiraya verilmiş gayrimenkul vergisi: Değerinin binde 4'ü.⁶⁹⁸

Bu vergi kalemleri zaten geleneksel tarımla üretim yapan çiftçiye bir hayli yük oluşturmuştur. Bunun yanı sıra bölgede asayişin bozulması ve vergi tahsilatı sistemindeki aracı toplayıcılık sistemi bu yükü daha da ağırlaştırmıştır.

Makedonya'da asayiş sorununu çözmek öncelikli işler arasındaydı ancak bu meselenin temellerine de inmek gerekiyordu. Ekonomik reformların bölge halkında yaratacağı refah sosyal olayların çözümünde büyük bir etki yaratabilirdi. Bu sebeple Rumeli'de ıslahat fikri ortaya çıktıktan sonra sunulan reform tasarılarında ekonomik yapının düzenlenmesine dair maddeler yer almıştır.⁶⁹⁹ Hızla ekonomide iyileştirici önlemler alınmaya çalışılmıştır. Sadrazam Said Paşa ıslahatlarla ilgili Hüseyin Hilmi Paşa'ya göreve başladıktan hemen sonra yazdığı uyarıda, Vilayât-ı Selâse'de detaylı araştırma yapılarak gelirlerin hesaplanmasının çok önemli olduğu hatırlatmıştır. Her türlü vergi

⁶⁹⁷ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.195-196.

⁶⁹⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.38-39.

⁶⁹⁹ Viyana Islahat Tasarısında, Vilâyat-ı Selâse şehirlerinin her biri için gelir gider bütçesi oluşturup gelirin bir kısmının vilayetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılması isteniyordu. İSAM/HHPE/3/158/1/2.

gelirlerinin tamamı araştırılarak bunların miktarı ve ne sürede toplanabildiğinin bildirilmesini istemiştir. Ortaya çıkan suiistimaller, yolsuzluklar ve çözümleri ne olduğuna dair Hüseyin Hilmi Paşa'dan görüşlerini de istemiştir.⁷⁰⁰ Hüseyin Hilmi Paşa tespitlerinde, bölgeye beklenen huzurun getirilmesi için yalnızca Jandarma ve Polis teşkilatında yapılan ıslahatlar yeterli olmadığını savunmuştur. Temel olarak Vilâyet-i Selâse'de yaşam şartlarını iyileştirecek iktisadi tedbirlerin alınmasının önemli olduğuna dikkat çekerek bu konudaki ilerlemenin mevcut duruma maddi ve manevi büyük katkısı olacağını belirtmiştir.⁷⁰¹ Hüseyin Hilmi Paşa teftişlerinden sonra ortaya çıkan gerçeklerden biri de çetecilerin bölge halkını ekonomik vaatlerle kolayca ikna etmesi olmuştur. Özellikle örgütün okur-yazar taraftarları köyleri dolaşarak üzerinde yaşadıkları ama kendilerine ait olmayan toprakların ileride bir gün kendilerine verileceği vaadiyle taraftar kazandıkları biliniyordu.⁷⁰² Bu sebeple ekonomik olarak halkı rahatlatacak tedbirler almak devletin elini güçlendirecektir. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa burada bir konuya dikkat çekmiştir. O da devlet için hayati öneme sahip iktisadî girişimlerin sınırlı ve geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilemeyeceğine değinmiştir. Ayrıca devletin bu konuda ciddi tedbirler alarak maddi fedakârlıktan kaçınmaması gerektiğine de dikkat çekmiştir.⁷⁰³ Müfettiş Paşa meselenin ciddiyetinin farkındadır ve bu konuda İstanbul'u ikaz etmekten de geri durmamıştır. Bu durum tespitinden sonra gerçekleştirilmesi zorunlu olan ziraat ve ticaret alanındaki gelişmelerde verilecek görevleri özenle çalışarak yapacağını da belirtmiştir.⁷⁰⁴ Bunun yanı sıra yeri geldikçe Padişah ve hükümet tarafından Hüseyin Hilmi Paşa'ya faaliyetleri sırasında dikkat etmesi gereken noktalar konusunda uyarılar gönderilmiştir. Örneğin Başkitabetten gönderilen bir yazıda, yabancılar okul ve maden işletilmesi hakkı elde ederek bir miktar araziye sahip olması sebebiyle bu yolla

⁷⁰⁰ İSAM/HHPE/3/165, (23 Teşrînisânî 1318 / 6 Aralık 1902).

⁷⁰¹ Hilmi Paşa göreve Vilâyet-i Selâse'de yaşayan Müslüman ve Hıristiyan birçok insanın her sene Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'a giderek çalışmakta olduğunu ve gidemeyenlerin ise kimisinin komitelere katılmakta kimisinin de eşkıyalığa meylettiklerini ifade etmiştir. Asayişe doğrudan olumsuz etkisi olan bu durumun ortadan kaldırılmasına, işsizleri geçindirecek ve memleketin iktisadi durumunu refaha ulaştırarak geliştirecek asayiş tedbirlerinin ciddiyetle ve hızlı bir şekilde uygulandığını belirtmiştir. (BOA.Y.PRK.MK.12/65. (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

⁷⁰² BOA.Y.PRK.TKM. 47/21.s.14.

⁷⁰³ İSAM/HHPE/1 /571/7. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

⁷⁰⁴ İSAM/HHPE/1 /571/8. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

dinamit ve benzer silahlara ulaşabilmelerinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini bu sebeple konuya dikkat edilmesi istenmiştir.⁷⁰⁵

5.1.1.1. Vergi Düzenlemeleriyle İlgili Girişimler

Osmanlı Devleti her ne kadar ticaret ve sanayi alanında atılım gerçekleştirirse de ekonomik açıdan tarım toplumu olma özelliğini korumaya devam etti. Bu durum istatistiklerde de kendi gösteriyordu. Devlet, toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %40'nı tarım faaliyetlerinden el ediyordu. Dolayısıyla vergi düzenin sağlanması devletin gelirlerini kontrol altında tutmak için gerekli şartlardan birisiydi. Osmanlı Devleti'nde bütçe açıkları son dönemine damgasını vurmuş ve çoğu bölgede bu açıklar büyük bir soruna dönüştü. Devletin önemli bir parçası olan Rumeli'de de bütçe açıkları altından kalkılamayacak seviyelere ulaştı. Nitekim Said Paşa da hatıratında Rumeli'de gelir gider dengesinin bozulduğunu bu sebeple kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığına değinmişti. Said Paşa ayrıca gelir gider açığını bölgede vergi tahsilatının düzgün yapılamamasına bağlıyordu.⁷⁰⁶ Bölgenin en önemli gelir kaynağı tarımdan alınan vergiler oluşturuyordu. 1900-1904 yılları arasında aşar vergisi vilayet gelirlerinin ortalama %35'ini karşılıyordu. Bu oran vilayet bazında ise Kosova'da %47'ye kadar çıkmaktaydı. Ağnam vergisi ise %16-17'lik oranla ikinci sırada yer alıyordu. Bu oran Selanik'te %25'e kadar çıkmaktaydı.⁷⁰⁷

Bölgede vergi gelirleri istatistiklere böyle yansırken bu geliri elde etme biçimi şikâyetleri arttıran bir unsurdur. Köylü aşar vergisinin kendisinden çok verginin toplanış biçimi yüzünden oldukça şikâyetçiydi. Çünkü vergi toplama usulünden kaynaklanan el değiştirmeler vergilerin yükünü arttırmıştır. Bu yük de köylünün sırtına binmiştir.⁷⁰⁸ Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa, halkın hayatında kolaylık sağlayacak yeni bir vergi alım usulü getirmek istemiştir. Yeni usule göre, her bir köy ve kasaba için ayrı ayrı vergi belirlenecek, son beş yılın ortalaması alınarak sabit bir tutarda karar kılınacak, bu belirlenen vergiler para ile de ödenebilecekti. Tutar belirlendikten sonra köylüler kendi arasında gelirlerine göre de oranı belirleyebilecekti. Vergiler konusunda haksızlıklara

⁷⁰⁵ İSAM/HHPE/1/2. (1 Mayıs 1319 / 14 Mayıs 1903)

⁷⁰⁶ Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", s.88.

⁷⁰⁷ Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1908)", s.9.

⁷⁰⁸ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.39.

karşı her kaza da bir komisyon oluşturularak şikâyetler incelenecekti. Bu kararlar hızla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak bir takım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Örneğin inceleme komisyonu masraflı olduğu için iş yerel mahkemelere devredilmiştir. Bu yeni yöntemle vergi toplama aşamasında yolsuzlukları önleme açısından oldukça tatmin edici sonuçlar elde edilmiştir.⁷⁰⁹ Fransız gazeteci Emile Berr'e verdiği röportajda halkın gelirini arttırmak için aldığı önlemlerden bahseden Hilmi Paşa vergi düzenlemesiyle ilgili olarak:

“En ciddi reformların bir tanesi de, bekli de en önemlisi, “Aşar Vergisi” ya da bu verginin alınış biçimi ile ilgili düzenlemedir. Devam etmekte olan bu garip geleneğin alınması ve öngörülen kullanımı üzerine ne tarz suiistimallere açık olacağını tahmin ediyoruz. Hilmi Paşa bu aralar bunu düzeltmeye uğraşüyor ve aşar vergisi ihalesinde köyün arttırma hakkını kabul ediyor. Hilmi Paşa köylülere, “vergi memuru sizi korkutuyor mu? Öyleyse kendi kendinizi satın alın yani, hazineye nakit olarak aşar verginizin karşılığını yatırın sonra da ortak hazineye vergi miktarını karşılayacak buğday meyve ve sebzenizi getirin dedi. Bu gıdalar aracısız olarak sizin tarafınızdan satılacak ve satış gerçekleştiği zaman köy yalnızca ürettiği üzerinden ona verilen avansı ödemekle yükümlü olacaktır. Türk köylüsü böylesine önemli bir düzenleme için ne yazık ki yeterince olgun değildir henüz ve şimdiye kadar yalnızca 100 köy (tüm Makedonya'da) Hilmi paşanın teklif ettiği yeni sisteme uymuştur.”⁷¹⁰

Hüseyin Hilmi Paşa, köylünün yıllardır alıştığı geleneği kırmaya çalışmıştır. Kısaca aracıyı ortadan kaldırarak doğrudan malı üretenle devleti muhatap eden bir sistemi yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu işin kolaylıkla çözülemeyeceği de bir gerçektir. Kendi kendine yeten mütevazı hayat⁷¹¹ süren köylüye bu alışkanlıklarını terk ettirmek kolay olmamıştır. 1905 yılında Zeit Gazetesine verdiği röportajda Hilmi Paşa, vergi konusuna değinirken henüz verginin toplanma usulüyle ilgili kesin bir karar alınmadığından bahsetmiştir. Ayrıca Aşar vergisi toplama usulünün devam ettiğini bununda birçok suiistimale yol açtığından bahsetmiştir. Aşar ihalesine pek çok kişi katılarak yüksek fiyatlara ihale alındığını bunun yükünün de halka ödetildiğine dikkat çekmiştir. Bir başka sorunda Aşar memurunun çiftçinin ürününü tasdik etmedikçe

⁷⁰⁹ Draganof, *Macedonia and The Reforms*, Trans. M. Victor Berard, London 1908, s.46-47.

⁷¹⁰ Emile Berr, “Notre Enquete en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁷¹¹ 20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin tebaasın tüketim oranları Avrupa Devletlerinin vatandaşlarına göre oldukça düşüktür. Örneğin, Şeker tüketimi Osmanlı Devleti'nde kişi başına düşen Şeker tüketimi, 6.8 kg'ken bu oran İngiltere'de 37,7; Almanya'da, 19,1; Rusya'da 7,8'dir. Bu oranlar birçok alanda benzer istatistikleri içermektedir. (İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 21.Baskı, İstanbul, 2005, s.227)

hükümünün olmamasıdır. Bu sebeplerden dolayı Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede aşarı kaldırıp yerine son beş yılda alınan vergilerin ortalamasına göre yeni bir vergi koyulacağından bahsetmiştir.⁷¹² Hilmi Paşa'nın önlemleri doğrudan halkın vergi mağduriyetlerinin önüne geçmeye yöneliktir. Sonuç olarak Aşar vergisinin iltizam yoluyla toplanması hakkındaki yönetmelik ancak Nisan 1906'da yürürlüğe girmiştir. Buna göre artık köyler de aşarın alım şekli değişmiştir.⁷¹³ Tahsin Uzer bu değişimin etkilerine değinirken, 1906-1907 yıllarında aşar vergisi tahsilatının tamamen düzene girdiğini bu işlerdeki yolsuzluğun ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Ayrıca yolsuzlukların önüne geçmek için ağır cezalar getirildiğini ve işlerin yakından takip edilerek yolsuzluk yapanların hemen cezalandırıldığına da dikkat çekmiştir.⁷¹⁴ Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu konunun ciddi takipçisi olduğu görülmüştür.

5.1.1.2. Ziraat Alanındaki Gelişmeler

Hüseyin Hilmi Paşa bölgenin ekonomik gelişmesiyle ilgili önerilerine dair bilgi verirken yaşanan sıkıntılara dikkat çekmiştir. Tarımsal verimliliğin artması ve ilerlemeye vesile olacak ıslahatlar için Ziraat Bankası bütçesinden senelik 40 bin kuruş ödenek ayrılmasını hükümete çok defa yazdığını ancak bunun kabul ettirilemediğini ifade etmiştir. Bununla beraber bölgenin en önemli gelir kaynağının yıllık 250 bin lirayı bulan geliriyle İpek yetiştiriciliği olduğunu, halkında bu konuda bir hayli istekli olduğunu belirtmiştir. Bu işin geliştirilmesi için Selanik Ziraat Mektebi'nde ipek yetiştiriciliği eğitiminin verilmesi için hükümete talepte bulunulduğunu ancak bunun da altı ay geçmesine rağmen sonuçlanmadığından yakınmıştır. Bu sebeple istenilen ıslahatların günü gününe yapılsa bile yalnızca kendi başına başarılı olamayacağını belirterek yaptığı işlerde destek görmediğine dikkat çekmiştir.⁷¹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa icraatlarının önündeki engellerden birisi de sınırlı bir memur kadrosuyla bu düşünceleri hayata geçirmekte zorlanmasıdır. Sonuç olarak tarım konusunda yaptığı girişimlerin sonuçsuz kaldığını zamanını gereksiz haberleşmelerle harcadığını da ifade etmiştir.

⁷¹² BOA.Y.PRK.TKM. 46/58. (7 Mart 1321 / 20 Mart 1905).

⁷¹³ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.40.

⁷¹⁴ Uzer, *Makedonya Eşkıyalık*, s.159.

⁷¹⁵ İSAM/HHPE/1 /571/13-14. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

Rumeli’de yaşanan ekonomik sorunlar ve asayiş problemlerinin artması işsizliği arttırmış bu da bölgeden yurt dışına göçleri arttırmıştır. Müfettiş Paşa bir tespitinde, Vilayât-ı Selâse’de yaşayan Müslüman ve Hıristiyan birçok insanın işsizlik sebebiyle her sene Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan’a çalışmaya gittiği belirtmiştir.⁷¹⁶ Ayrıca Amerika’ya da yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu göçlerde ekonomik kaygıların yanında siyasi bir amaç olduğu da tespit edilmiştir. Dönemin Manastır Valisi Ahmet Reşit Bey, yurt dışına göç edenlerin yerleşmek için gitmediklerini orada bir müddet çalışıp az çok arazi satın alabilecek sermaye edindikten sonra memleketlerine gelerek Müslümanların ellerindeki toprakları satın alma amacı taşıdıklarını belirtmiştir. Müslümanlar bir taraftan Bulgar Komitacıların tehditlerine maruz kalırken diğer taraftan ellerindeki arazinin satılması için baskı yapılacak ve sonun arazilerini satmak zorunda kalacaklardı. Bu suretle Makedonya’da toprak mülkiyetinin çoğu Bulgar eline geçecek ve Makedonya Meselesi Avrupalı güçler vasıtasıyla çözüme kavuşturulacak olduğunda: Mesele zarurî olarak Bulgarların lehinde halledilecekti. Bulgarların ekonomik alandaki faaliyetlerinin amaçları bu değerlendirmeye ortaya koyulmuştur.⁷¹⁷ Çalışmaya gidemeyenlerin ise bir kısmının komitelere katılarak iş bulduğu kimisinin de dağlara çıkarak çetecilik yaptığını ifade etmiştir. Bunlara ek olarak başka memleketlere gidenlerin fikirlerinin değiştiğini bununla beraber gitmeyenlerinde hırsızlık yaparak yine asayiş bozduğunu belirtmiştir.⁷¹⁸ Asayişe doğrudan olumsuz etkisi olan bu durumun ortadan kaldırılmasına, işsizleri geçindirecek ve memleketin iktisadi durumunu refaha ulaştırarak geliştirecek asayiş tedbirlerinin ciddiyetle ve hızlı bir şekilde uygulandığını belirtmiştir.⁷¹⁹ Hüseyin Hilmi Paşa, ekonomik nedenlerin en önemli sorunlardan biri olduğu ve Makedonya meselesinin uluslararası bir hale gelmesine sebep olan çeteciliğin artmasına yol açığının farkındadır. Hüseyin Hilmi Paşa ağır bir ekonomik sorunla

⁷¹⁶ BOA.Y.E.E. 9/30.

⁷¹⁷ Ahmet Reşit Rey, *Canlı Tarihler: Ahmet Reşit Rey Gördüklerim- Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945, s.63-64.

⁷¹⁸ BOA.Y.EE. 9/30.

⁷¹⁹ BOA.Y.PRK.MK.12/65. (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

boğuşan bölgede bazı önlemler almaya çalışmıştır. Önce görevinde yeterli olmayanları ve görevini suiistimal edenleri görevden almıştır.⁷²⁰

Hüseyin Hilmi Paşa, yerel yöneticilerin halkı zorlayacak uygulamalarına karşı önlem almayı da ihmal etmemiştir. Örneğin Florina'da karakol yapılması için bir kısım malzemenin halktan istenmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Florina Kaymakamı Ahmed Celaleddin Bey, zorunlu yardım usulüyle köylülerden iane toplamaya başlamıştır. Kaymakamın bu girişimi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından duyulunca bu uygulamanın hemen durdurulmasını emretmiştir. Paşa, kendi yetkilerini aşarak halka mükellefiyet yükleyen kaymakama çok sert uyarıda bulunurken hiç kimseden en ufak bir malzeme bile talep edilmemesini istemiştir.⁷²¹

Bu dönemde halkın yaşam koşullarına doğrudan katkı yapması beklenen önlemler alınarak sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Ayrıca vergilerin toplanma şeklinden kaynaklanan usulsüzlüklerinde önüne geçilerek yine halka fazla yük olan aracılık sistemi terk edilmek istenmiştir. Bu usulün değiştirilmesi köylüdeki baskıyı da azaltmıştır. Bu sayede halkın yolsuzluk yapan ve kötü idareciler altında ezilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak reform programını hayata geçirmek dönemin şartları gereği çok kolay olmamıştır.

5.1.2. Asker ve Memur Maaşları Ödemeleri ve Diğer Ekonomik Önlemler

Bölgede bütçe açığının neden olduğu ekonomik sorunlar birçok olumsuzluğu beraberinde getirdi. Bu açığı yaratan en önemli gider kalemini askerî masraflar oluşturuyordu. Said Paşa bir tespitinde bütçe açığına bölgedeki karışıklıklar sebebiyle askerlerin sayısının arttırılmasının sebep olduğunu belirtmişti.⁷²² Hüseyin Hilmi Paşa da durumun farkındaydı. Ancak onun görevi bu durumun yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmaktı. Bu sebeple özellikle huzursuzluk sebebi olan memur maaş ödemelerindeki düzensizliklere çare aradı. Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde maaş ödemeleri düzensiz bir tablo sergiliyordu. Örneğin 1900'lerin başında Maraş'ta görev yapan

⁷²⁰ İSAM/HHPE/2/85.

⁷²¹ Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı, Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.138-139.

⁷²² Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", s.88.

zaptiyelere maaşları 16 ay sonra ödenebildi. Kosova jandarmasında görev yapan askerler maaşlarını 10 aydır alamadığı için dilekçe vermişti. Priştine’de de benzer bir durumla jandarma maaşları 9 aydır ödenemiyordu.⁷²³ Bu örneklere göre Umumi Müfettişlik kurulmadan önce memur maaşlarının genel olarak gecikmeli ödendiği görülmüyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa maaşların düzenli ödenebilmesi için bazı çözümler üretmeye çalıştı. Ona göre, Vilayât-ı Selâse gelirlerinin yıllık 15 milyon franka denk geliyordu. Bu tutar askerlerin giderleri için gereken miktarı rahatlıkla karşılıyordu. İsyân sebebiyle asker sayısının artırılmasının vilayetin maliyesinin bozulmasına sebep olduğunu bunun sonucu olarak da mülkiye memurları ve askerlerin maaş ödemlerinde yılda üç veya dört ayı bulan gecikmeler yaşandığını belirtti. Çözüm olarak denk bütçe oluşturularak bu sayede hiç olmazsa memur maaşlarının düzenli ödenerek bu sorunun ortadan kaldırılabilceğini teklif etti. Sonuç olarak ekonomik sıkıntıların reformların hayata geçirilmesinin önünde büyük bir engel olduğuna vurgu yaptı.⁷²⁴ Gecikme o denli yaygındı ki en üst düzey yetkili olan Müfettiş-i Umumî bile bu gecikmeden payına düşeni almıştı. Maaşına 20 bin kuruş zam yapılarak her ay ödenmesi kararlaştırıldığı⁷²⁵ halde resmi yazışmalardan anlaşıldığı üzere bu tutar bir yıldır ödenmemişti.⁷²⁶ Bu aksamalar idarî personelden askerî personele kadar tüm memur kadrosunun en büyük problemi haline gelmişti.

İslahatların sağlıklı yürütülmesi için düzenli bir gelir-gider tablosunun yaratılması gerekiyordu. Ekonomik sıkıntılar memur ve askerî işine odaklanmasını doğrudan etkileyen sebepler arasındaydı. Bu sebeple tüm ıslahatlar yapılsa bile insanları ekonomik olarak rahatlamadıkça başarı şansı azalıyordu. Çünkü reformların sahadaki uygulayıcıları memur ve askerlerdi. Bu sebeple onların özellikle ekonomik sıkıntı çekmesi başka problemleri tetikleyen unsur olmuştur.

⁷²³ Nadir Özbek, “ Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)” *Türkiye’de Ordu, Devlet Ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: Evren Balta Paker-İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.67.

⁷²⁴ BOA. HR. SYS. 219-B/4/ Numara:7 ve 8.

⁷²⁵ BOA.İ.HUS. 138/13, (23 Kânûnisânî1321 / 06 Ocak 1905).

⁷²⁶ BOA.TFR.1.A. / 34/3342, (22 Mayıs 1323 / 04 Haziran 1907).

Tablo 12**Vilayât-ı Selâse Gelir-Gider Tablosu (1904-1905)**

Tablo I		Tablo II	
1904		1905	
Giderler		Giderler	
Duyun-ı Umumîyye'ye teminat ve istikraz karşılığı ödenen	350.000	Üç vilayette mevcut askerlerin senelik Maaş ve Tayinatı	1.425.000
Nâfia İşleri için Harcanan	70.000		
Polis ve Jandarma giderleri ile mahalli harcamaların toplamı	550.000	Polis ve Jandarma giderleri ile mahalli harcamaların toplamı	934.000
Üç vilayette mevcut askerlerin senelik Maaş ve Tayinatı	1.620.000		
Genel Giderler Toplamı	2.590.000	Genel Gider Toplamı	2.359.450
Genel Gelir Toplamı	1.750.000	Genel Gelir Toplamı	1.799.957
Senelik Açık	840.00	Senelik Açık	559.043

Kaynak: Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", s.99.

Tablo 13**Vilayât-ı Selâse Ayrıntılı Gelir/Gider Tablosu (1906) Lira**

Üçüncü Ordu Payı	1.471.140
Bahriye Havalesi	6.176
Tophane Havalesi	1.843
Askerîye Emekli yetim ve dullar	50.263
Efrad-ı Müstebdile Maaşı	12.000
Toplam	1.541.422
Demiryolu Teminatı ile Borca karşılık olarak Duyûn-ı Umûmiye'ye verilen	354.221
Toplam	1.895.643
Jandarma Payı	240.830
Polis Teşkilatı Payı	29.483
Umûr-ı nâfi'a Yüzdesi	66.978
Teftiş Heyeti ve Maliye komisyonu Giderleri	21.068
Osmanlı Bankası Komisyonu	5.130
Özel Maaşlar	11.264
Memur Maaşları Giderleri	378.350
Harici Giderler	32.000
Toplam Giderler	2.680.746
Bir sene içinde elde edilen toplam gelir	1.856.639
Toplam Açık	824.107

Kaynak: İSAM/HHPE/22/1414, (5 Teşrinievvel 1322 / 18 Aralık 1906).

Vilâyât-ı Selâse'nin idarî ve zorunlu parasal yükümlülükleri (demiryolu garantisi, Duyun-u Umumiye taksitleri vs.) çıktıktan sonra yaklaşık 650 bin lira (yaklaşık 70 milyon kuruş) gelir fazlası vardı. Bu fazlalık normal şartlarda askerî birliklerin masraflarını yetebilirdi. Ancak son yıllarda artan çete faaliyetleri birliklerin masraflarını üç katına çıkarmıştır. Bu da Vilâyât-ı Selâse'de bütçe açıklarına ve sivil ve asker maaşlarının ödenememesine yol açmıştır. Örneğin Vilâyât-ı Selâse'nin 1903-1904 malî yılı geliri 175 milyon kuruş gideri 260 milyon kuruş (askerî masraflar 162 milyon kuruş (%62) ve açık yaklaşık 85 milyon kuruş olmuştur. Yine hazine 1320 (1904-05) malî yılı için Vilâyât-ı Selâse'nin gelirini 180 milyon kuruş, giderlerini ise 236 milyon kuruş (142 milyon kuruşu askerî masraf-%60) olarak tespit etmiş ve yaklaşık 560 milyon kuruşluk bir açık belirlenmiştir. Bu sebeple 1903 malî yılı için hazineden Vilâyât-ı Selâse'ye 80 milyon kuruş ve 1904 malî yılı için de 60 milyon kuruş gönderilmiştir.⁷²⁷ Devlet açığı kendi bütçesinden destekle kapatmaya çalışmıştır.

Ekonomik açık büyük bir sorundu ve bu durum bölgenin kendi ihtiyaçlarını karşılayamamasında kaynaklanmıştır. Sonuç olarak hem halkta huzursuzlukların artmasına hem de bölgede asayişî sağlamakta görevli askerlerin ve tüm memurların düzensiz ödemeler yüzünden işlerini tam olarak yapamamasına sebep olmuştur. Sadrazam Said Paşa, bir raporunda askerlere düzenli maaş ödenmediği sürece kimse onlardan işlerini tam olarak yapmalarını bekleyemeyeceğini, bunun da Makedonya'daki kötü durumu tam bir çıkmaza sokacağını ifade ederek işin ciddiyetine dikkat çekmiştir.⁷²⁸ Said Paşa'nın tespitlerinde yer verdiği gibi memur ve askerlere düzenli ödeme yapılamaması sorunları derinleştirmeye devam etmiştir.⁷²⁹ Maaş ödeme dönemlerinde yaşanan aksamalar bölgedeki askerde bezginlik yaratmıştır. Malî zorluklar dışında, hazine ve Osmanlı Bankası arasında ortaya çıkan bürokratik sorunlar da maaşların ödenmesini geciktirmekte, askerler ve subaylar faizle borç almak veya maaşlarını %40'lara kadar varan komisyonlarla tefecilere kırdırmak zorunda kalmıştır. Maaş alamayan ya da süresi bitince evlerine dönemeyenler başkaldırmaya başlamışlar ve

⁷²⁷ Bayraktar, "Makedonya Sorunu", s.9.

⁷²⁸ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.36.

⁷²⁹ BOA.Y.PRK.UM., 70/71, (25 Mayıs 1320 / 07 Haziran 1904).

talepleri yerine getirilinceye kadar da isyanlarına devam etmiştir.⁷³⁰ Ekonomik problemler yüzünden bölge halkının yarattığı sorunların yanına birde bölgedeki görevlilerin eklenmesi işlerin daha da karmaşık bir hale gelmesine sebep olmuştur.

Asayiş problemleri bütçe açığının ağırlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Mesele bu yönüyle iki olumsuz sonuç doğurdu. Bunlardan ilki asayiş problemlerinin yarattığı terör ortamı insanların ziraî faaliyetlere engel olmasıdır. Buna bir de geniş çaplı isyanlar sonucu ortaya çıkan zararlarının tanzimi gibi giderlerin de eklenmesi durumu daha da kötü bir hale soktu. İlinde İsyanın neden olduğu zararların giderilmesi için yeni masraf kalemlerinin ortaya çıktı. İsyan sonrası zararların giderilmesi için Hüseyin Hilmi Paşa ek ödenek talebinde bulunmak zorunda kaldı. Konuya ilişkin *Figaro* gazetesine verdiği mülakatta; isyan sırasında zarar gören evleri tamir etmek için, Padişah'ın 5 bin lira yardımda bulunduğunu ancak 5 bin liraya daha ihtiyaç olduğunu belirtti. Ayrıca bir komisyon oluşturulduğunu yardıma muhtaç ailelerin listeleri yapılarak buna göre yardım edildiği bilgisini verdi.⁷³¹ Hilmi Paşa, köylülere (Hıristiyan ya da Müslüman) 4 bin dana, koyun ve keçi ayrıca 3,700 tavuk verildiğini de ekledi.⁷³² Verdiği bilgilerde isyan sonrası alınan ekonomik önlemlere vurgu yaptı. Bu bilgileri paylaşmasındaki amaç, Avrupa kamuoyunda oluşan olumsuz havayı dağıtmaktı. İsyana bölgede kalıcı hasara yol açtı. Zaten isyanın amacı da bölge halkının mağduriyetini olabildiğince çok göstermekti. Ekonomik göstergelerdeki oynamalarda bunda etkili olacaktı. İlinde İsyanın başlangıcı için özellikle ağustos ayının seçilmesinde bile bölgeyi ekonomik olarak daha fazla zarar uğratma amacı taşıyordu. İsyana sonrası bölgeye akın eden gazeteciler vasıtasıyla batı kamuoyu, bölgede yaşayan Hıristiyanların büyük sefalet çektiği söylemlerine de inanmıştı. Hatta isyan sonrası hazırlanan Mürzsteg tasarısına mağdur Hıristiyan ailelerin bir yıl vergiden muaf tutulması kararı da eklenmişti.⁷³³ Bu sebeple

⁷³⁰ Tokay, "Makedonya Reform", s.7.

⁷³¹ Yardımların muhtaç ailelere dağıtılması şu şekilde gerçekleştirilir: Komisyonca yardıma muhtaç olduğu tespit edilen ailelere tazminatın yarısı verilir daha sonra da köylerine geri dönerek yıkılmış evini yeniden yapmakta olduğu tespit edilenlere kalan tutar ödenir.

⁷³² Emile Berr, "Notre Enquete en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁷³³ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, s.174.

Hilmi Paşa isyanının izlerini kısa sürede ortadan kaldırmak için ekonomi alanındaki icraatlarına hız verdi.

Asayiş problemlerinin ekonomiye getirdiği yük olarak ikinci boyutu ise askerî giderlerin bir hayli artmasıdır. Bu askerî harcamalara yeni tasarı programı devlete ek yük getirdi. Bunlar Mürzsteg tasarısıyla Rumeli jandarmasının yeniden düzenlenmesi talebi ve başına İtalyan De Giorgis Paşa getirilmesi gibi ek gider kalemleriydi. Ayrıca tasarıda Rumeli beş bölgeye ayrılarak buralara yabancı subaylar atandı. Bu subayların bir kısmının maaşları devlet tarafından ödenmesi kararlaştırıldı.⁷³⁴

Tablo 14

Jandarma Tensikatında Görevli Yabancı Subay Maaşları (Bin)

İsmi	Rütbe-i asliyesi	Jandarmadaki rütbesi	Senelik Maaşı	Verilecek Tazminat	Ayrılış Tarihi	Görev Bölgesi
Mösyö Ferdinand Rayhter	Binbaşı	Kaymakam	60000	5000	24 Nisan 1904	Üsküp
Mösyö Vanzel Servencik	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	24 Nisan 1904	
Mösyö Hugo Durlah	Mülâzım-1 evvel	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö Karl Şindler	Mülâzım-1 evvel	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö Stefan Pavlay	Mülâzım-1 evvel	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö Lamoş	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	24 Nisan 1904	Serez
Mösyö Anşeri	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö Masane	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö Bişlator	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	24 Nisan 1904	
Mösyö Sarrov	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	24 Nisan 1904	
Mösyö F. Goratlı	Binbaşı	Kaymakam	60000	5000	13 Nisan 1904	

⁷³⁴ Alyot, *Türkiye 'de Zabıta*, s.136.

Tablo 14'ün devamı

Mösyö Bonham	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	13 Nisan 1904	Drama
Mösyö Elismal	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	13 Nisan 1904	
Mösyö Stanley Klark(Clarke)	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	13 Nisan 1904	
Mösyö Zilyer Hamilton	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	13 Nisan 1904	
Mösyö Açid Yugaron	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	9 Nisan 1904	Manastır
Mösyö Karlo Çikonani	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	9 Nisan 1904	
Mösyö Rudolfo Ridotfi	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	9 Nisan 1904	
Mösyö Antora Lodi	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	9 Nisan 1904	
Mösyö Jozef Luci	Mülâzım	Yüzbaşı	40000	3000	9 Nisan 1904	
Mösyö Stavriski	Kaymakam	Miralay	60000	5000	10 Nisan 1904	Selanik
Mösyö Poltanovef	Yüzbaşı	Binbaşı	40000	3000	10 Nisan 1904	
Mösyö Sorin	İkinci sınıf yüzbaşı	Yüzbaşı	40000	3000	10 Nisan 1904	
Mösyö Varonin	Yüzbaşı	Binbaşı	50000	4000	14 Nisan 1904	
Mösyö Poletsof	Yüzbaşı	Binbaşı	40000	3000	14 Nisan 1904	
Toplam			1.140.000			

Kaynak: İSAM/HHPE/ 24/1560.

Tablodan da anlaşıldığı üzere zaten bütçe açığıyla boğuşan bölgede yeni ekonomik yüklerin getirilmesi işlerin daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Bu gelişmeler bütçe açığını daha da arttırdı. Bunun yanı sıra Mürzsteg tasarısının oluşturduğu yeni dönem bir eşitsizliğin doğmasına sebep oldu. Bölgeye gelen yabancı subaylar aynı rütbedeki Osmanlı subayına göre fazla maaş alacaktı.⁷³⁵ Bu da yabancı askerlerle Osmanlı askerleri arasında maaş konusunda adaletsizliğin doğmasına sebep oldu. Aynı alay içinde görev

⁷³⁵ Alyot, *Türkiye 'de Zabıta*, s.142.

yapan yabancı ve yerli subaylar arasındaki maaş dengesizliği ciddi boyutlara ulaştı. Örneğin Selanik'teki jandarma alayında görevli Yabancı Ferik Paşa 180 bin Osmanlı lirası kazanırken, aynı konumdaki Osmanlı Miralay'ı ise sadece 36.240 Osmanlı lirası kazanıyordu. Yüzbaşı maaşlarına bakıldığında, yabancı subayların 40 bin lira alırken, reform altındaki güçte çalışan Osmanlı subaylarının yalnızca 10.200 lira aldığı görülmekteydi. Bu da askerî kadro içinde ciddi bir huzursuzluk yarattı.⁷³⁶ Tüm bu olumsuzluklara rağmen konunun yararlı olan tarafı ise yabancı askerlere verilen yüksek maaşların jandarma erlerinin tahsisatında artışa sebep olmasıydı.⁷³⁷

Bölgede başka bir sorun da maaşların düzenli ödenememesiydi. Ancak alınan tedbirler sayesinde maaş ödemelerinin daha düzenli bir hale geldiği görülüyordu. 1907 yılına gelindiğinde III. Ordu askerlerinin toplam gideri 1.476.000 lira oldu. Maaş ödemelerinde ordu mensuplarına ve gayrimüslimlerin mahalli ödemelerine öncelik verilerek Müslüman halkın ve askerlerin zor durumda olduğuna dair saraya şikâyet gitmiş bunun üzerine Müfettiş-i Umumî'ye sorunun ne olduğu sorulmuştur.⁷³⁸ Hilmi Paşa 9 Mayıs 1908'de saraya yazdığı tahriratta, 1907 yılına ait tüm maaş ve masrafların ödendiğini Mart ayı maaşlarının ödenememesi yalnız askeriyede değil memurlar içinde gerçekleştirilemediğini bunun ise yılın sonuna denk gelmesinden kaynaklandığını bildirmiştir. İlgili ödeme için ise gerekli yazışmaların yapıldığını bildirdi.⁷³⁹

Umumî Müfettişlik makamı gerek kendi çabaları gerekse dışarıdan müdahalelerle bölgenin ekonomisini bir nebze olsun düzene koyabilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ekonomik tedbir için bir önerisi de ordunun yıllık erzak ihtiyacı için yapılan toptan iltizam usulünde değişik yapmaktı. Buna göre ordunun ihtiyacı olan erzakın senelik olarak toptan iltizam usulüyle yapıldığını bu ihaleleri alan kişilerinde kazalarda bulunan ikinci hatta üçüncü kişilere iltizam vererek işleri yürüttüğünü ifade etmiştir. Bu yöntem yerine ihalenin bölge bazında yapıldığı takdirde bunun toptan ihaleye göre %15 ve daha fazla oranda fiyatlarda düşüş sağlanabileceğini araştırmaları sonucunda ulaştığını

⁷³⁶ Tokay, "Makedonya Reformları", s.8

⁷³⁷ Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, s.142.

⁷³⁸ İSAM/HHPE/2/99. (26 Nisan 1324 / 9 Mayıs 1908).

⁷³⁹ İSAM/HHPE/2/99. (26 Nisan 1324 / 9 Mayıs 1908).

belirtmiştir.⁷⁴⁰ Bu tespitten de anlaşılacağı üzere ekonomik sorunları yaratan bir başka gerçeğin de insanların devleti zenginleşme aracı görmesi gerçeğidir. Ekonomik yapıda istenen gelişmenin yaşanması için aracı sistemiyle yürüyen tüm etmenleri ortadan kaldırmasıyla devletin ve halkın rahatlama yaşayacağı tespitleri rakamsal olarak da kendini göstermişti.

Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yürüttüğü ıslahat politikasına ve uygulamalarına hem Batı kamuoyunda eleştiriler yöneltildi. Ortaya koyulan ıslahat tedbirlerinin halkın refah seviyesinin artmasına katkısının sınırlı olduğu hatta hiç olmadığı yalnızca polis ve jandarma düzenlemesiyle bekçi tayini gibi konularla sınırlı kaldığı eleştirileri sıkça basında yer aldı. Hüseyin Hilmi Paşa ise ıslahat programına dair yapılan eleştirilere cevap vermekten geri durmamış ve bu değerlendirmelerinde önemli tespitlere yer verdi. Ona göre; Vilayât-ı Selâse'de yaşam şartlarını iyileştirecek ekonomik önlemlerin⁷⁴¹ alınmasının mevcut duruma maddi ve manevi büyük katkısı olacağını ifade etti. Ancak devlet için hayati öneme sahip böyle bir ıslahatın ve ciddi iktisadi girişimin sınırlı ve geleneksel yöntemlerle başarıya ulaşamayacağını değerlendirmesinde bulundu. Devletin bu konuda ciddi tedbirler alarak maddi fedakârlıktan kaçınmaması gerekliliğini vurguladı.⁷⁴² Bölgede ziraatın gelişmesi için bazı önlemler alınmak istense de girişimler sonuçsuz kaldığından yakınsa da gerçekleştirilmesi halen zorunlu olan ziraat ve ticaret alanındaki girişimler için verilecek görevleri itina ile çalışarak yapacağını da vurguladı.⁷⁴³ Ancak birçok kez de yakındığı gibi önerileri hükümette karşılık bulmadığı için yeterli gelişme kaydedilemedi. Bunun yanı sıra devletin malî sıkıntıda olması da ıslahatların hayata geçirilmesinde önemli sorun teşkil etti. Bunlara yabancı devletlerin müdahalesi ve bunun sonucu ortaya çıkan adaletsizliklerde eklenince olumsuzluklar daha da arttı. Ancak alınan tedbirler bir takım iyileşmeleri de beraberinde getirmiştir. Maaş ödemelerinin

⁷⁴⁰ BOA. Y.PRK.MK. 12/65. (19 Şubat 1318 / 4 Mart 1903).

⁷⁴¹ Hilmi Paşa göreve Vilayeti Selâse'de yaşayan Müslüman ve Hıristiyan birçok insanın her sene Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'a giderek çalışmakta olduğunu ve gidemeyenlerin ise kimisinin komitelere katılmakta kimisinin de eşkıyalığa meylettiklerini ifade etmiştir. Asayişe doğrudan olumsuz etkisi olan bu durumun ortadan kaldırılmasına, işsizleri geçindirecek ve memleketin iktisadi durumunu refaha ulaştırarak geliştirecek asayiş tedbirlerinin ciddiyetle ve hızlı bir şekilde uygulandığını belirtmiştir. (BOA.Y.PRK.MK.12/65. (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

⁷⁴² İSAM/HHPE/1 /571/7. (30Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

⁷⁴³ İSAM/HHPE/1 /571/8. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

belirli bir düzene girdiği memur ve askerlerin yılda birkaç maaş alabildiği yapıdan sadece birkaç maaşın gecikmeli ödendiği ekonomik bir düzen oluşturuldu.

5.1.3. Uluslararası Malî Denetim

Avrupalı devletlerin Makedonya Sorununda çözüm adına attıkları adımlar meseleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Ancak çözümsüzlük sonucu ortaya çıkan krizler Osmanlı Devleti'ne müdahalenin bir aracı haline getirdi. Bu da Avrupalı güçlere bölgeyi çıkarları doğrultusunda şekillendirme fırsatı verdi. Öteden beri bölgede ekonomik ve siyasi olarak etkisini arttırmak isteyen bu devletlere karşı II. Abdülhamid, hükümet ve Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın çabaları engel oldu. Ancak tüm çabalara rağmen Rumeli'de başını malî konuların çektiği sorunlar giderek derinleşti. Tüm çabalara rağmen sorunların devam etmesi Avrupalı güçlere bölgede etkinliğini arttırmak adına yeni fırsatlar sundu. İslahat programı uygulamalarının yavaş ilerlediğine dair eleştiriler batılı devlet elçileri tarafından çoğu kez şikâyete dönüştürüldü. Özellikle jandarma ve polis teşkilatı düzenlemesinin istenen ölçüde gerçekleşmediğine dair şikâyetler arttı. Avrupalı güçlere göre reformların istenen başarıyı yakalayamamasının altında ekonomik nedenlere yatıyordu. Bu sebeple Vilayât-ı Selâse'nin ekonomisini düzeltmek için malî ıslahat fikri ortaya atıldı. Lord Landsdowne daha 1905'in hemen başlarında Makedonya'da malî işlerden sorumlu, Hüseyin Hilmi Paşa'nın denetimi altında olacak Uluslararası Komisyon kurulmasını önerdi.⁷⁴⁴ Bu tasarıya göre: "*Selanik, Manastır ve Kosova'nın malî idaresi Osmanlı Bankası'nın denetiminde olacak ve bankanın vilayetlerde şubeleri açılacak, Vilayât-ı Selâse'de sancak ve kazaların ayrı bütçeleri olacak, Osmanlı Bankasında, Hüseyin Hilmi Paşa ve Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın temsilcilerinin denetiminde, 6 maliye müfettişi görev yapacaktı*".⁷⁴⁵ Ancak Padişah ve hükümet bu öneriyi yeni reform programına uygun olmadığı ve devletin iç işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁷⁴⁶

Avrupalı güçlerin bu teklifteki asıl amacı tüm sorumluluğu devlete mâl ederek bölgede daha fazla söz sahibi olmaktır. Bu sebeple Avrupalıların malî denetim istekleri meselenin

⁷⁴⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.77.

⁷⁴⁵ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, s.197.

⁷⁴⁶ Kırmızı, "Balkanlar Üzerine Diplomasi Savaşı", s.991.

çözümüne değil bölgenin Avrupa'nın tasavvuruna göre şekillendirilmesine katkı sağlayacaktı. Örneğin Rus tarihçi Sokova'ya, "*Avrupalı devletlerin Makedonya Sorununda ancak kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken, çıkarlarının zedeleneceğini hissettikleri anda devreye girip Padişah'tan reform yapmasını talep ediyorlardı*" yorumuyla bu tespit destekleyen görüşlere yer veriyordu.⁷⁴⁷ Batılı güçlerin bu tutumu Osmanlı Devleti açısından Avrupa'ya karşı güvensizliğin daha da artmasına yol açmıştır. Brailsford'un "*İlk ihtiyacı güvenlik olan insanlar için bilimsel bir bütçe faydasız bir lüks gibi gözüküyor*" yorumu malî denetimle ilgili çarpıcı yorumlardan bir başkası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yorumda bölge Avrupalı devletlerin düşüncesinde problemlili olarak kalmaya devam edecek ancak bu devletler bölgeyi kontrolleri altında tutmak için taleplerini arttırmaya devam edecekti.

1905 yılın başında başlayan malî denetim istekleri II. Abdülhamid'in iç işlerine müdahale gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak Avrupalıların ısrarcı tutumu meseleyi yeni bir krize dönüştürdü.⁷⁴⁸ Gemi diplomasisi denilen politika devreye sokularak Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın savaş gemilerinden oluşan donanma Osmanlı karasularında görüldü. Amaçları padişahı bu öneriyi kabul etmeye zorlamaktı. Sonuçta Avrupalı güçlerin filosu, 1905 yılı kasım ayı sonu Aralık başında Midilli ve Limni adalarını işgal etti. Nitekim Avrupalı güçler istediklerine gemi diplomasisi yoluyla ulaştı ve Padişah en sonunda Makedonya'da uluslararası bir malî denetimin kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.⁷⁴⁹ Bu malî komisyonun başında, Hüseyin Hilmi Paşa olacak ve onun başkanlığında toplanılacaktı. Bu toplantılarda ele alınan konular çoğunlukla reformlarla ilgili olmuştu. Bunun yanı sıra Avrupalı delegeler kendi yetkilerinin dışına çıkmamaya çalıştı.

Avrupalıların uygulamaya koyduğu malî denetimin Makedonya'daki ekonomik koşulların düzeltilmesinden çok, Babıâli'ye ekonomik ve politik baskıyı artırmak için kullanıldı.⁷⁵⁰ Bu gelişmeler karşısında Almanlar, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki

⁷⁴⁷ Aslanova Saylak, "Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu", s.115-116.

⁷⁴⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, s.198.

⁷⁴⁹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.99.

⁷⁵⁰ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.99.

etkinliğini arttıracaklarını düşünüyordu. Çünkü Osmanlı Bankası üzerinde İngiliz ve Fransızların etkisi oldukça fazlaydı ve bu bankanın yetkilerinin artırılması dolaylı olarak bölgede bu devletlerinde etkilerinin artırılması anlamına gelmiştir.⁷⁵¹ Ancak her ne kadar bölgenin ekonomisine dışarıdan bir müdahale edilmiş olsa da Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu malî komisyonun başında yer alması devlet açısından bir teselli kabul edilebilirdi. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin güvenilir bir temsilcisi hala bölgedeki etkili güç olmaya devam ediyordu. Bunun yanı sıra Hüseyin Hilmi Paşa ismin Avrupalı temsilciler için yeterli ve aldığı görevleri yerine getirebilecek kabiliyete sahip olduğu da görülmektedir. Çünkü Avrupalılar, önerdikleri tüm yeni girişimlere Osmanlı Devleti adına Hüseyin Hilmi Paşa'yı dâhil etmekte tereddüt etmemiştir.

5.1.4. Vilayât-ı Selâse'de Gelir-Gider Dengesini Sağlama Girişimleri: Gümrük Vergilerinin Arttırılması

Bölgenin bütçe açığı vermesi ve dengeli bir malî görünüme sahip olmaması Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliği süresince temel problemden biri olarak devam etti. Bu sebeple mevcut malî dengeyi sağlamada hızlı bir iyileşme gerçekleştirilmenin yollarında birisi de yeni gelir kalemleri yaratmaktı. Gelir olarak artış sağlayacak yollardan birisi de gümrük vergisi oranlarını arttırmakla sağlanabilirdi.⁷⁵² Çünkü bölgenin hassas siyasi iklimi sebebiyle askerî harcamaları kısmak kısa vadede mümkün gözükmezken bölgenin gelirlerine hızlı bir şekilde iyileşme sağlayacak düzenlemeye ihtiyaç duyuldu. Osmanlı hükümeti Uluslararası Malî Komisyonu kabul ettikten sonra Avrupalı devletlere vergi oranlarının % 8'den % 11' çıkarılmasını onaylamaları için girişimlerini arttırdı. Hüseyin Hilmi Paşa da, gelirlerin artırılması için 1905 yılı başında tüm masrafların yanında yeni reform programının yarattığı ekonomik yükü de hafifletebilecek çözüm önerisinde bulunmuştur. Müfettiş Paşa da gümrük vergisinin artırılmasından yanadır. Ancak Avrupalı devletler bu teklifi değerlendirmeye almayıp soruna uluslararası bir malî komisyon kurarak çözüm aramıştı.⁷⁵³ Böylece Avrupalılar hem ekonomik olarak bir kayıp yaşamamış hem de siyasi olarak daha fazla kazanım elde etmiş oluyordu. Osmanlı

⁷⁵¹ Tokay, Makedonya Sorunu, s.77.

⁷⁵² Bu öneri uzun süreden beri Osmanlı Devleti'nin gündeminde olsa da Avrupalı Devletler özellikle İngiltere ikna edilemediği için bir türlü uygulamaya sokulamamıştır. (İSAM/HHPE/14/924).

⁷⁵³ Kırmızı, “ Balkanlar Üzerine Diplomasi Savaşı”, s.995.

hükümeti bu malî tasarıyı kabul ettikten sonra Avrupalı devletlere gümrük vergi oranlarının %8'den % 11'e çıkarılmasını onaylamaları için harekete geçmiştir.⁷⁵⁴ Bu önerinin kabul edilmesi sırasında İngiltere kabinesinde bu istek uzun süre tartışıldı.⁷⁵⁵ Tartışmanın odak noktası ise arttırılacak vergi oranlarının İngiltere açısından nasıl bir ekonomik kayba yol açacağı üzerine olmuştur. Bu sebeple geçici bir süreliğine arttırılması planlanan vergi oranın uzun süredir ekonomik sıkıntı çekilen bir ortamda kalıcı olabileceğine dair İngiliz görüşleri kabinede uzun tartışmalara yol açmıştır. Hatta verginin bu oranda kalmasının önemli bir koz olarak kullanılabileceği bu sayede Bağdat Demiryolu projesinde gerekli kazanımlar elde edilebileceği dile getirilmiştir.⁷⁵⁶ Tartışmalar ve uzun süren diplomasi trafiğinin ortaya çıkardığı gerçek Avrupalı güçlerin çıkarları tüm meselenin odak noktasında olmasıdır. Çünkü yapılacak değişiklikler İngiltere ekonomisinde yaratacağı etki oldukça az bir etki yaratacakken devlete ve dolayısıyla bölge halkının refahına büyük bir katkı sağlayabilirdi. Ancak siyasi reformlar da olduğu gibi ekonomik reformlarda da öncelik Avrupalı devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa 8 Nisan 1906 tarihinde padişaha yazdığı tahriratta, vergi oranlarının arttırılması konusunu malî komisyon toplantısında birçok kez dile getirdiğini hatta “*görüşmelerde ecnebi üyeleri utandıracak ve insanca harekete mecbur edecek bir lisan*” ile baskı yaptığını bildiriyordu. Ayrıca Avrupalı temsilcilerin tamamının bu artışın zaruri olduğunu ve bu kez kabinelerini değil sefaretlerini yazılı olarak uyaracaklarını beyan ettiklerini ifade etmiştir.⁷⁵⁷

Hüseyin Hilmi Paşa % 3'lük artış için Avrupalı temsilcileri ikna etmek adına bir Saraya birde öneri de bulunmuştur. Bu öneri, devletin 1906 yılı Mart ayının açığı olan 68 bin lirayı % 3'lük artış sağlanmadan kapanamayacağı gündeme getirilmesini önerdi. Eğer elçilerin baskısı sonucu hükümet tarafından bu açık kapatılırsa Avrupalı temsilcilerde

⁷⁵⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.102-103.

⁷⁵⁵ http://hansard.millbanksystems.com/commons/1905/jul/20/macedonian-financial-reforms#S4V0149P0_19050720_HOC_61 Erişim Tarihi: 09.09.2017.

⁷⁵⁶ http://hansard.millbanksystems.com/lords/1906/jul/02/the-turkish-customs-duties#S4V0159P0_19060702_HOL_44 Erişim Tarihi: 10.09.2017.

⁷⁵⁷ İSAM/HHPE/13/815. (26 Mart 1322 / 8 Nisan 1906).

artış olmadan da açığın kapatılacağına dair bir düşünceye sahip olacağına da işaret etti.⁷⁵⁸ Hüseyin Hilmi Paşa, bunun bir sonucu olarak da önerinin ertelenmeye devam edileceğini ve beklenen artışın sağlanamayacağı sonucunun çıkacağını belirtti. Hatta Hilmi Paşa Hükümetin sefaretlere yazmasını istediği bir görüşü de paylaştığı görülmektedir. Buna göre: “*Sefaretlerin şikâyetlerine bakmaksızın “yüzde üçün henüz tahsiline başlanılmadığından altmış sekiz bin liranın tamamen tedariki kabil olamadığını bu uygulama ile açığın kapatılabileceğini şimdilik zorunlu olarak 20 bin lira gönderilebildiğini Maliye Nezaretince cevap olarak yazılmasını istemiştir.*” Hüseyin Hilmi Paşa bu noktaya dikkat çektikten sonra açığın kapatılması için 20 bin liradan fazla para gönderilmemesini de özellikle belirtmiştir. Bu önerler Avrupalıların vergi artırım konusunda yavaş hareket etmelerine karşın Hüseyin Hilmi Paşa’nın çözüm önerileriydi. Maksat bölgedeki ekonomik dar boğazın giderek kötüye gittiğini bir an önce bir adım atılması gerekliliğini Avrupalı devletlere göstermektir. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupalıları kendi taktikleriyle sıkıştırmaya çalışmıştır.⁷⁵⁹ Nitekim Sadrazam Ferid Paşa, 1907 başlarında hükümetin Rumeli bütçesindeki açığı gümrük vergisine yapılacak % 3’lük zam olmadan asla kapatamayacağını Avrupalı sefirlere bildirdi.⁷⁶⁰ Ancak Avrupalı güçler tüm uğraşlara rağmen adli reform ve jandarma tensikatı gibi yeni talepler şart koşarak gümrük vergisi oranlarında artışa izin verileceğini belirtti.⁷⁶¹ Sonuç olarak 25 Nisan 1907 de Avrupalı devletler vergi artışını onayladı.⁷⁶² Böylece artıştan elde edilecek gelirin % 25’lik kısmı Düyun-u Umumîye’ye aktarılması koşuluyla geri kalanın Vilayât-ı Selâse bütçesinin açığını kapatmak için kullanılmasına karar verildi. Düzenleme yedi yıl yürürlükte kalacak askerî masraflar için bütçe artışı yapılamayacaktı. Her yıl uluslararası komisyonun kontrolündeki üç vilayete 600 bin lira verilmesi de kararlaştırılmıştı.

⁷⁵⁸ “*sefâretler “yüzde üçü vermediğimiz hâlde de hükümet-i seniyye açığı kapadacaktır” za’-m-ı bâtilna düşerler ve emr-i kabûlü bin dürlü teklifât ve mutâlebât-ı şâkka ile bir müddet daha te’hîr etmeğe kıyâm ederler*” (İSAM/HHPE/13/815. (26 Mart 1322 / 8 Nisan 1906).

⁷⁵⁹ İSAM/HHPE/13/815. (26 Mart 1922 / 8 Nisan 1906).

⁷⁶⁰ Kırmızı, “Balkanlar Üzerine Diplomasi Savaşı”, s.995.

⁷⁶¹ Kırmızı, “Balkanlar Üzerine Diplomasi Savaşı”, s.996.

⁷⁶² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, s.215.

Sonuç olarak Hüseyin Hilmi Paşa, ekonomik problemlerin çözümü için yoğun bir mesai harcanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemde yaşadığı ekonomik krizler meselenin çözümünü zorlaştıran en önemli sebepti. Ayrıca bölgede asayiş ortamının sağlanamaması ve askerî harcamaların yükünün giderek artması bölgede malî açığın artmasına sebep olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, tespit, öneri ve icraatlarıyla ekonomik sorunlara çare aramıştır. Ayrıca bölgede devletin çıkarlarını koruyan icraatlara öncelik verdi. Gerekliğinde yabancı devletlerin tutumundan doğacak zararlara karşı önerileri saray ve hükümetin dikkatine sundu. Ancak reformların hayata geçirilmesi sürecinde sıkıntıların çıktığı görülmüştür. Yapılan reformların halk tarafından anlaşılabilmesi, merkezin çözüm önerilerine cevapsız kalması ve bölgedeki nitelikli eleman yetersizliği genel sorunlardan bir kaçı olarak karşımıza çıkmıştır. Sonuç olarak birçok alanda olduğu gibi nitelikli personel eksikliği bu alanda da kendini göstermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın çözüm önerileri uygulamaya dönük ve olumlu sonuçlar yaratmıştır. Onun Umumî Müfettişliği döneminde Vergi toplama uygulamalarında yaşanan değişimler, askerlerin maaş ödemelerinin düzene sokulması, Uluslararası Malî denetim kurulmasına rağmen Hilmi Paşa'nın bu komisyona başkanlık etmesi ve Gümrük vergi oranlarının arttırılması gibi bölgenin ekonomisi üzerinde olumlu etki yaratan icraatlar öne çıktı.

5.2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Adliye Alanındaki Faaliyetleri

Tanzimat Dönemiyle başlayan değişim birçok alandan olduğu gibi hukuk sistemi ve adli yargı alanında da kendini göstermiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile oluşturulmaya çalışılan yeni düzen yeni kanun ve kurumlar vasıtasıyla güçlendirilmeye çalışıldı. Bunlar farklı zamanlarda hazırlanarak kabul edilen Ceza Kanunu, Arazi Kanunnamesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Vilayet Kanunu gibi yasaların yanı sıra Batıdan alınan örneklerle değişim sürdürüldü.⁷⁶³ II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Tanzimat döneminde başlayan hukuk alanındaki değişim sürecini tamamlayan reformlara imza atıldı. Adliye Nazırlığı kurulmuş ve ticaret mahkemeleri üzerinde bu nazırlığa yetki verildi. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davalara bakan Nizamiye mahkemeleri düzenlendi.⁷⁶⁴ Bu düzenlemelerin altında yatan sebeplerden biri

⁷⁶³ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2010, s.4-5.

⁷⁶⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.181.

devletin değişime olan ihtiyacı bir diğeri ise yabancı devletlerin bu alandaki sorunları bahane ederek devletin iç işlerine müdahale etmesini engellemektir. Uluslararası bir meseleye dönüşen Makedonya Sorununda adlî ıslahatlarda önemli bir yer tutmuştur. Avrupalı devletler tarafından yapılan reform programlarında da adlî alandaki düzenlemelere yer verildi. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa Umumî Müfettişlik görevi boyunca adlî alandaki gelişmeler daima gündemde kaldı. Çalışmanın bu kısmında Hüseyin Hilmi Paşa'nın adlî alandaki düzenlemelerine değinilecektir.

5.2.1. Reform Programları Çerçevesinde Adlîye Düzenlemeleri

Adaletin temini için iyi işleyen bir adlî mekanizma oluşturmak her devlet yönetim için vazgeçilmez bir unsurdur. Uluslararası bir mesele olarak Rumeli'de reform meselesi gündeme geldiğinde adlî mekanizma da bir takım yenilikler yapılması kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple Rumeli Vilayeti Talimatnamesinde adlî düzenlemelerle ilgili maddelere de yer vermiştir. Buna göre:

1. Mahkeme olmayan yerlerde Teşkil-i Mehakimi Kanununa uygun olarak mahkemeler kurulması ve atanacak hâkimlerin yarısının Müslüman yarısının Hıristiyan olması (Madde 10),
2. Kazalarda hukuk ve ceza işlerini yürütmekte olan mahkemeler bazı kazalarda ve livalarda olduğu gibi Hukuk mahkemesi ve Ceza mahkemesi olarak ikiye ayırıp Hukuk mahkemesine Naiblerin atanmasına, Ceza Mahkemelerine adliyeden yetişmiş bir başkan bir yardımcı bir de sorgu hâkiminin atanması (Madde 11),
3. Mahkemelerin bağımsız olmasına, hâkimler ve adlîye memurlarından kanuna karşı gelen görülür ise valiler ve Umumî Müfettiş tarafından derhal Adlîye Nezaretine yazılı olarak bildirilmesine, Nezaretçe bunlar derhal açığa alınmasına ve soruşturması tamamlanıp ihmali olanlar tespit edilir ise de derhal işine son verilip mahkemeye çıkarılması (Madde 12) istenmiştir.⁷⁶⁵

Rumeli'de reformlar dönemiyle birlikte ciddi bir adlî düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu talimatnamede yer alan maddelerden anlaşılmaktaydı. Ancak tüm önlemler alınmaya çalışılırken Avrupalı devletlerin temsilcileri Makedonya Meselesine müdahale için yeni bir yonteme başvurdu. Bu da bölgeden gelen her türlü şikâyeti Osmanlı yönetimine karşı

⁷⁶⁵ İSAM/HHPE/ 3 / 155/ 2.

baskı aracına dönüştürmekti.⁷⁶⁶ Yerel halkın şikâyetleri, mahkemelerin düzgün çalışmaması, hapishanelerde izdiham yaşandığı gibi adlî konularda yoğunlaşıyordu.⁷⁶⁷ Bir başka kaçınılmaz sonuç ise bölgede yaratılan terör ortamının birçok adlî vakanın ortaya çıkmasına sebep olmasıydı. Bu sebeple devletin bölgede sükûneti sağlamak için komitacılarla mücadele ederken adlî mekanizmanın işleyişinin önemi bir kez daha anlaşıldı. Çünkü suçlunun tespiti, cezalandırılması ve diğer süreçleri hassasiyetle takip edilmesi gerekiyordu. Kısaca hukuk yoluyla adaletin tesis edilmesi çok önemliydi. Hukuki süreçle ilgili şikâyetlerin mümkün olduğunca en aza indirilmesi yeni taleplerin önünü tıkayacaktı. İstanbul'da Rumeli Vilâyeti Komisyonu Reisi Ferid Paşa da konunun hassasiyetinin farkındaydı. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa'ya 13 Aralık 1902 tarihinde yazdığı, bölgede işlenen suç ve cinayetlerle ilgili bir defter tutulmasını ancak bunun zaman alacak bir uygulama olması sebebiyle yabancıların itiraz edebileceğini dolayısıyla bu kayıtların günü gününe telgrafla bildirilmesini istedi. Bunun yanı sıra asayiş bozanlara karşı zaman kaybetmeden işlem yapılmasını ve bu işlemlerin de en küçük şikâyete bile imkân vermeyecek şekilde yapılması konusunda uyarılarda bulundu.⁷⁶⁸ Bu yazıda konunun önemi bir kez daha vurgulandı.

Hüseyin Hilmi Paşa, göreve başladığı tarihten itibaren bölgede adlî işleyişteki aksaklıklardan kaynaklanan şikâyetleri ortadan kaldıracak tedbirler almaya çalışmıştı. Birçok konuda olduğu gibi öncelikle adlî mekanizmanın içinde bulunduğu durumla ilgili rapor istedi. Bu doğrultuda Selanik Vilayeti Merkez Bidayet Hukuk Mahkemesi azası tarafından Hüseyin Hilmi Paşa'ya mahkemelerin işleyişindeki problemler ve çözüm önerileri kapsayan rapor bir hazırlandı. 4 Nisan 1903 tarihli bu raporda, mahkemelerin işleyişindeki problemlerden bahsedilirken, dava sonucunun geciktirilmesi, duruşma sırasında resmi elbise giyilmemesi, çalışma şartları ve mahkeme düzenindeki sıkıntıların ve buna bağlı olarak davacı ve davalılar arasında ortaya çıkan mağduriyetlere değinildi. Tüm bu işaret edilen aksaklıkların, duruşmaların gelişi güzel bir düzende yürütülmesine ve uzun dava süresi sebebiyle çoğu kimsenin mahkemelere gitmek istememesi gibi bir

⁷⁶⁶ İSAM/HHPE/ 1/ 11; İSAM/HHPE/ 1/ 31 /2-3.

⁷⁶⁷ Fatmagül Demirel, “Vilâyat-ı Selâse (Selanik, Manastır, Kosova) Adli Islahatı”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003) Cilt 1 (derleyen Ali Çaksu, Halit Eren), İstanbul, 2006, s. 468.

⁷⁶⁸ BOA. Y.PRK. A. 13/4. (30 Teşrinisani 1318 / 13 Aralık 1902).

sonuç doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁶⁹ Aynı raporda çözüm önerileri de ortaya konulmuştur. Buna göre; mahkeme düzeninin kurala bağlanması, resmi kıyafet giyilmesi, mahkeme karar defterinin tutulması, adliye çalışanlarının ücretlerinde iyileştirme yapılması, sanığa verilen cezanın açık şekilde okunması, dava vekillerinin duruşmaları uzatmasına engel olunması ve önemine göre günlük duruşma sayısı belirlenerek mahkemelerin randevu usulüne göre çalışılması gibi adli işleyişe resmiyet kazandıracak öneriler sunulmuştur. Bu önerilerin hayata geçirilmesi durumunda mahkeme düzeninin tekrar sağlanacağı böylece halkın mağduriyetlerinin de ortadan kalkacağı ifade edilmiştir.⁷⁷⁰ Bu raporda ortaya konulan aksaklığa Tahsin Uzer bir mahkeme sahnesinden bahsederken savcılık koltuğunda oturan iki kişilerin yaptıkları işin ehli olmadıklarını vurgularken şahit olduğu bu manzarayı gülünç olarak nitelendirmiştir.⁷⁷¹ Bu mahkeme sahnesi bu konuda ortaya konulan raporların ve bunun doğrultusunda yapılacak reformların da öneme işaret etmektedir. Bu doğrultuda adli yapının düzenlenmesi çalışmalarına öncelik verdi.⁷⁷²

Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başladıktan sonra Vilayât-ı Selâse'deki adliye teşkilatı yenilenme çalışmalarına hız verdi. Daha önce vilayet merkezlerinde kurulmuş olan bidayet ve istinaf mahkemeleri yeni dönemde hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış, yarısı Müslümanlardan diğer yarısı da gayrimüslimlerden oluşan mahkeme üyeleri Adliye nezareti tarafından atanmıştır. Bu dönemde Kosova merkezine bağlı 9 kazada, Selanik merkezine bağlı 11 kazada, Manastır merkezine bağlı 4 kazada bidayet mahkemesi açılmış bu mahkemelerde görevli personel nitelikli olanlardan seçilmiştir. Bunun yanı sıra yeterli olmadığı tespit edilen adliye memurları görevden alınmıştır.⁷⁷³ Yeterlilikten kasıt ise örneğin Manastır Valisi Ebubekir Sarım Bey 27 Nisan 1904'te Hüseyin Hilmi Paşa'ya vilayet merkezindeki İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri üyelerinin çoğunun bölgeye yabancı olduğunu mahalli dili bilmediklerini bunlara ek olarak da mahkeme tercümanlarının da yeterli olmadığını yazıyordu. Bunun sonucu olarak da Vali,

⁷⁶⁹ İSAM/HHPE/3/187/ 3-4. (22 Mart 1319 / 4 Nisan 1903).

⁷⁷⁰ İSAM/HHPE/3/187/ 5. (22 Mart 1319 / 4 Nisan 1903).

⁷⁷¹ Uzer, *Makedonya Eşkîyalık*, s.120.

⁷⁷² İSAM/HHPE/ 1 / 3. (29 Nisan 1319/12 Mayıs 1903).

⁷⁷³ Yarcı, "Osmanlı Diplomasinde", s.102.

mahkemelerin gerektiği gibi düzenli çalışmadığına dikkat çekiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa bunun üzerine Adliye Nezareti ile yaptığı görüşme sonucu gerekli izinleri aldıktan sonra bölge valilerine bir talimat gönderdi. Mahalli dilleri bilen azaların tespit edilerek kimlerin hangi mahkemede görevlendirilmesi gerektiğini bu kıstasa göre belirlenmesi istedi.⁷⁷⁴

Hüseyin Hilmi Paşa, Emile Berr'e verdiği mülakatta adli alanda yapılan çalışmalardan bahsederken: “*Temyiz mahkemelerini ve Makedonya'nın 3 vilayetindeki mahkemelerin yeniden düzenlendiğini belirtti. Ayrıca ihtiyacı olan yerlerde yaklaşık 300 ceza mahkemesi kurulduğu*” bilgisini paylaşmıştı.⁷⁷⁵ Mahkeme sürecinin yavaşlığına dair şikâyetlerin azaltılması için suçluların yakalanması ve mahkemeye sevkleri hızlandırılmıştır. Ayrıca mahkeme kayıtlarına dair defterler İstanbul'a gönderilmiştir. 29 Mayıs 1903 ile 13 Temmuz 1903 tarihleri arasında Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerinde yakalanan toplam 270 suçlu adliyeye sevk edilmiştir.⁷⁷⁶ Kısaca Hüseyin Hilmi Paşa bu konudaki her maddeyi en ufak ayrıntısına varıncaya kadar incelemiş ve takip etmiştir. Adli düzenlemelerin icrasına ve bu suretle düzenin sağlanmasıyla bizzat ilgilenmiştir.⁷⁷⁷

Adli mekanizmada reformlar sürdürülürken Mürzsteg tasarısı çerçevesinde bölgede göreve başlayan Avrupalı temsilcilere adli konularda şikâyetler artarak gitmeye devam etti. Adli şikâyetleri arttıran en önemli husus yerel halkın doğrudan sorunları Avrupalı görevlilere iletebilmesiydi. Konunun olumsuz yanlarından biri işlerin yavaşlamasına sebep olmasıydı. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa bir önlem olarak Avrupalı temsilcilerin şikâyet dilekçesi almalarını yasakladı.⁷⁷⁸ Ayrıca bu şikâyetler Avrupalı elçiler tarafından Padişaha ve hükümete iletiliyor ve reformların sonuçları hakkında soru işaretlerine sebep oluyordu.⁷⁷⁹ Örneğin İstanbul Rus büyükelçisi Hıristiyanların saldırıya uğradığı ve

⁷⁷⁴ Güler Yarcı, “Rumeli Adli İslahatından Bir Kesit: Vilâyat-ı Selâse (Manastır, Selanik, Kosova) İstinaf Mahkemeleri”, *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011 Bildiriler*, Yay. Haz. Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.I, Ankara, 2015, s.63.

⁷⁷⁵ Emile Berr, “Notre enquête en Turquie” *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁷⁷⁶ Demirel, “Vilâyat-ı Selâse Adli İslahatı”, s.469-470.

⁷⁷⁷ Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s.276-277.

⁷⁷⁸ Brailsford, *Macedonia: Its Races*, s.309.

⁷⁷⁹ İSAM/HHPE/ 1/ 11; İSAM/HHPE/ 1/ 31 /2,3; BOA. A.MKT. MHM.732/44, (9 Mayıs 1320 / 22 Mayıs 1904).

hâkimlerin Hıristiyanlara karşı tarafsız olmadığı şikâyetini iletmiştir.⁷⁸⁰ Hüseyin Hilmi Paşa Sadaret'e yaptığı açıklama da Adliye teşkilatı içinde az miktarda yetersiz ve gayretsiz personelin olduğunu, bunların bazı bölgelerde deneyimsiz ve yetersiz olmaları sebebiyle davalarda gecikmelere ve hatalı kararlar vermelerine sebep olmuştur diyerek bu konudaki eksikliğe dikkat çekmiştir. Ayrıca sürekli çalışan Kosova ve Manastır adliye müfettişleri, hâkimleri teftiş ettiklerini belirtmiştir. İnceleme sonucu usulsüzlükleri anlaşılanların Adliye Nezaretine bildirilmekte olduğu bilgisi de verildi. Hüseyin Hilmi Paşa verimsiz memurların yerinin değiştirildiğini örnek olarak da Selanik Adliye Müfettişi olan Emin Bey'in teftişlerinden istifade edilemediği için Ankara'ya tayin edildiğini gösterdi. Ayrıca halkın ve yabancı temsilcilerin şikâyetlerinin büyük bir kısmı soruşturma dairesinin uygulamaları ve incelemelerinden kaynaklanmakta olduğunu ifade etti. Müfettiş Paşa şikâyetlerin azaltılması için yargılamalarda soruşturma tahkikatlarının mükemmel yürütülmesi gerektiğini bu sebeple soruşturmaların hızlı ve dikkatle yapılabilmesi için kanunları bilen, tecrübeli sorgu hâkimlerine (müstantik) ihtiyaç olduğu ve maaşlarının da buna uygun olması gerektiğini ifade etti. Bu bilgilere ek olarak üç vilâyetin merkezi ile Serez, Drama, Priştine, Prizren, Serfice, Kevrice sancaklarında Bulgar çetecilerin soruşturmasıyla ilgilenilen bazı önemli ve büyük kazalarda sorgu hâkimlerinin sayısının ve maaşlarının arttırılması gerektiğini ifade etmiştir. Adli işlerin az ve önem arz etmediği kazalarda ise ceza başkanlıkları boş bırakılarak nâibler vasıtasıyla idare edilmesi ve henüz teşekkül edilmeyen mahallerde de mahkemelerin ertelenmesiyle elde edilecek tasarrufun sorgu hâkimlerinin ödeneğine yeteceği de belirtmiştir.⁷⁸¹ Çözümler adli olduğu kadar ekonomik olarak da yük getirmeyecek şekilde bulunmaya çalışıldı. Çünkü ekonomik sıkıntılar ıslahatların sağlıklı şekilde ilerlemişinin önünde büyük bir engeldi. Bir alanda yapılan iyileştirme bir başka alana olumsuz anlamda sirayet ediyordu. Bunun önüne geçebilmek için farklı noktaların değerlendirilmesi gerekiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yapmaya çalıştığı da tam olarak buydu. Yani bütüncül bir yaklaşımla yapılan düzenleme anlayışı.

⁷⁸⁰ BOA. A.MKT. MHM.732/44, (9 Mayıs 1320 / 22 Mayıs 1904).

⁷⁸¹ İSAM/HHPE/ 1 / 31 /3-4, (23 Ağustos 1320 / 5 Kasım 1904).

5.2.2. Genel Af ve Sonuçları

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne Avrupalı devletlerce Viyana Islahat programı adıyla yeni bir tasarı teklif edildi. Bu programda adli ıslahatlara ek olarak siyasi suçlulara af ilan edilmesi maddesi yer aldı. Osmanlı Devleti'nin 23 Şubat 1903'te onayladığı Viyana Islahat programıyla birlikte siyasi suçlulara af ilan edilmesi de kabul edilmiş oldu.⁷⁸² Nitekim Sadrazam Ferid Paşa, 23 Şubat 1903'de Hüseyin Hilmi Paşa'ya Umumî af ilan edileceğini bildiren bir yazı gönderdi.⁷⁸³ Af kapsamına siyasi suçlardan dolayı yargılanmakta olan veya cezası kesinleşmiş olan hükümlülerin yanında bir suça karışmadığı tespit edilenler alınarak tahliye edildiler.⁷⁸⁴ Bunun yanı sıra müfettişlik makamı 28 Şubat 1903'te bölge mahkemelerine gönderdiği yazıda, siyasi suç dışında başka bir suça karışmış tutuklu şahısların da bir an önce davalarının görülmesini istedi. Ayrıca tutuklu kişi sayısı tespit edilerek bölgedeki iş yükünün anlaşılması, mevcut dava yargılamalarının ne kadar süreceğine dair bilgilerin toplanmasını Selanik, Kosova ve Manastır adliye müfettişlikleriyle bölge mahkemelerinden istendi.⁷⁸⁵ Ancak böyle bir karar doğrudan devlet iradesiyle ortaya çıkmadığı ve zararlı yanları da olduğu için tahliye edilen şahısların memleketlerinde takip edilmeleri de istendi. Hüseyin Hilmi Paşa, ayrıca tahliye edilecek şahısların hangi köy ve kasabanın ahalisi olduğunun, şahıslar hakkında ayrıntılı bilgi içeren bir defter tutularak bir suretinin ilgili kazalara gönderilmesini emretti. Ayrıca ilgili kişilerin tahliye sonrası köy ve kazalarında uygunsuz bir harekete kalkışması durumunda derhal müdahale edilmesi gerektiği emrini Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderdiği konuyla ilgili 28 Şubat 1903'te Sadarete bilgi verdi.⁷⁸⁶ Af kanunuyla ilgili bir takım belirsizlikler tartışmam Af ilanı ile kararın kimleri kapsadığı da tartışma yaratmıştır. Bu sebeple Sadarettten yapılan açıklamada, affın sadece

⁷⁸² Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.171.

⁷⁸³ İSAM/HHPE/3/167. (10 Şubat 1318 / 23 Şubat 1903).

⁷⁸⁴ BOA. Y.PRK. MK. 12/55-3 (14 Şubat 1318 / 27 Şubat 1903).

⁷⁸⁵ BOA. Y.PRK. MK. 12/55-2 (15 Şubat 1318 / 28 Şubat 1903).

⁷⁸⁶ BOA. Y.PRK. MK. 12/55-2 (15 Şubat 1318 / 28 Şubat 1903).

Gayrimüslimleri değil Müslümanları da kapsadığı dolayısıyla bu konuda bir yanlışlık yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸⁷

Tahliyelerin başlamasıyla sayılar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa,9 Mayıs 1903 tarihinde Saderet'e çektiği telgrafta, af kapsamında tahliye olanların sayısını, Kosova'da 151, Manastırda 395, Selanik'te 274 kişi olmak üzere toplamda 820 kişi olarak bildirdi.⁷⁸⁸ Benzer rakamları Avrupalı gazetecilere verdiği mülakatta da verdi.⁷⁸⁹ Ayrıca Usturumca kazasında siyasi suçlu 39 kişinin tahliye edildiğini bildirilmiştir.⁷⁹⁰ Rus kaynaklarında afa 1080 kişinin ceza evinden tahliye edildiği bilgisi verilmiştir.⁷⁹¹ Batılı yazarların verdiği rakamlara 1903 yılında ceza evindeki toplam tutuklu sayısı Selanik'te 900, Üsküp'te 500 Manastır'da 850 olmak üzere toplam rakam 2250 civarındaydı. Bu rakamların kesin olmadığı ve daha fazla olabileceği de vurgulandı. Ayrıca siyasi tutukluların bir kısmının güvenlik gerekçesiyle Anadolu'daki hapishanelere nakledildiği bilgisi verildi.⁷⁹²

Af ilanı bölgede asayişin sağlanmasına katkı sağlamak için Batılı devletler tarafından ortaya atıldı. Ancak beklenenin aksine asayişe katkısından çok zararı olduğu ortaya çıktı. Çünkü tutuklu komita ve çete üyelerinin siyasi afa özgürlüklerine kavuşmalarına ve hızlıca kaldıkları yerden devam ederek çetelere veya örgüte katılmalarının önü açıldı.⁷⁹³ Sonuç olarak komita ve çete üyeleri siyasi afa tahliye edilmiş evlerine dönmek yerine yakalandıkları dağlara geri dönmüşler bu da komita ve çetelere güç kazandırmıştır. Sonuç olarak ıslahat tedbirleri Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler açısından kendi içinde oldukça çelişki yarattı. Bölgenin asayiş problemleriyle istikrarsızlaştırılması için çalışan Bulgar çeteler, bu tahliyeler sonrası daha da etkili olmaya başladı. Böylece komita ve

⁷⁸⁷ İSAM/HHPE/7/392 (19 Şubat 1318 / 4 Mart 1903).

⁷⁸⁸ BOA. Y.PRK. MK. 12/65 (24 Şubat 1318 / 9 Mart 1903).

⁷⁸⁹ Hüseyin Hilmi Paşa, *Le Temps* gazetesinin 21 Mart 1903 tarihli nüshasında gazetenin muhabirine verdiği mülakatta afa ilgili rakamları şöyle vermiştir: "Üsküp 118, Manastır 395, Selanik 274 toplamda 787 kişi ceza evinden tahliye edilmiştir". *A Travers La Macedonie, Le Temps*, 21 Mars 1903. (21 Mart 1903).

⁷⁹⁰ BOA. BEO. 2019/151399. (10 Zilhicce 1320 / 10 Mart 1903).

⁷⁹¹ Saygılı, *Sultan II. Abdülhamid'in*, s.176.

⁷⁹² Draganof, *Macedonia and The Reforms*, London, 1908, s.29.

⁷⁹³ Dermott, *For Freedom*, s.126.

çetelerin güçlenmesine ya da moral bulaması sebep olan gelişmeler Avrupalı devletlerin istediği ıslahatlar vasıtasıyla hayata geçirilmiş oldu. Nitekim Rusya'daki Sırp Büyükelçi bu kararın büyük bir hata olduğunu belirtiyordu.⁷⁹⁴

Siyasi af sonrası döneme denk gelen 1903 yazında, Vilayât-ı Selâse'de İç Makedonya Devrimci Örgütü tarafından İlinden Ayaklanması tertip edildi. Bu ayaklanmanın düzenlenmesinde doğrudan bir payı olmasa da kolaylaştırıcı bir etki yarattığı da görüldü. Çünkü Makedonya örgütlerinin ileri gelen figürleri siyasi afa hapisten çıkmış hızlıca çete saflarına katılmış bu da asayiş problemlerinin körüklenmesi katkı yapmıştı.⁷⁹⁵ Resneli Niyazi anılarında tam da bu mesele hakkında şu görüşlere yer veriyordu; “*Bu yersiz aflar dolayısıyla komitacılık, eşkıyalık ve isyanların kökünü kurutmanın imkânsızlığı herkesçe çok iyi anlaşılmıştı. Her gün aslı olmayan isyanlara karşı yeni yeni vaziyetler alınıyordu. Yeni askerî muntakalar tesis ediliyor, kumandası erkân-ı harp veya tecrübe edilmiş kabiliyetli zabıtlere veriliyor, büyük bir mesuliyet yükletiliyorsa da bütün yapılanlar, aflar dolayısıyla boşa gidiyordu.*”⁷⁹⁶ Bu ifadeler affın sonuçlarının Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmadığı gibi bölge de huzursuzluğun artmasına sebep oldu.

Bu durumun ortaya çıkardığı bir başka olumsuz sonuç da Viyana Islahat Programı ile Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olan af ilanının kullanımındaki yargı yetkisi bile elinden alındığı gerçeğiydi. Olaylarda suçlu bulunup tutuklananların, siyasî suçlu kabul edilerek serbest kalmaları Avrupa baskısı sayesinde sağlanmıştı. Böylece bu durum ayaklanmacılar açısından ekonomik ve siyasî olduğu kadar, hukukî olarak da Avrupa devletlerinin koruması altında olduklarına bir kanıt niteliğindedir.⁷⁹⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'da bu kararın yanlış olduğunu düşünenlerdendi. Avrupalı devletlerin olaylara yaklaşımındaki çelişkileri örnekler vererek açıkladığı gazete röportajında şunları söyler; “*Eylemlerin başında, bazı şefleri tutuklattım, ama onları geri bırakmak zorunda kaldım. Bu merhametin sonuçlarını gördük. İsyan bu adamları serbest bıraktıktan sonra kaygı verici duruma gelmeye başladı. Artık, askerler dağlarda onların ardında koşmaktadırlar.*

⁷⁹⁴ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.179.

⁷⁹⁵ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.178. ; Michael Palairt, *Macedonia: A Voyage through History (Vol. 2, From the Fifteenth Century to the Present, Vol.2., Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015, s.142.*

⁷⁹⁶ Resneli Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s.160.

⁷⁹⁷ Saatçi, “20. Yüzyıl Başında Makedonya”, s. 358.

Ama çok geç. Birliklerimiz tarafından gerçekleştirilen aşırılıklardan söz ediyoruz yalnızca, ama bunun önüne geçmek için sarf ettiğim çabalardan söz edilmiyor, Hıristiyan toplulukları hatta isyancı çeteleri sakinleştirmek ve bize dönmelerini sağlamak için harcadığım çabalardan bahsedilmiyor. Beni şaşkırtan, Avrupa'da bunca dürüst insanın bize karşı yalanlara itikat etmeleri ve bizi aşırılıklara sürükleyen düşmanlarımızın şiddet dolu tavırları olduğunu görmek istememeleridir."⁷⁹⁸ Tüm bu tespitler İllinden İsyanı sonrasında yapılmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa isyan sırasında gerçekleşen olayları yakından takip ettiği için ileri sürdüğü gerekçeleri somut kanıtlara dayandırarak anlattı.

Avrupalı devletlerin temsilciler siyasi af konusunda verdikleri kararın hatalı olduğunu açıkça ifade etmese de Mürzsteg Tasarısında siyasi af maddesinin olmaması benzer bir yanlışı tekrar etmediklerinin göstergesidir. Yeni tasarı radikal yenilikler içermesine rağmen siyasi affın olmaması asayişin temini adına yapılan yanlıştın Avrupalılarca da fark edildiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak Avrupalı devletlerin yeni tasarılarla mevcut siyasi dengeyi korumaya yönelik politikalarının bölgede huzursuzlukların bir kaynağı olduğu savının yanında bazı yabancı kaynaklarda da bölge için yararlı faaliyetler de bulunduğu hatta bu konuda övgüler aldığı ileri sürülmüştür. Örneğin; 1904-1905 yılları arasında, İngilizlerin denetimi altındaki Drama Sancağında göreceli olarak sükûnet olduğu işe yeni alınmış ve eğitilmiş jandarmalarla birlikte bölgeyi devriye gezen İngiliz subayların, "sakinleştirici etki" yarattıkları gerekçesiyle övgüler aldığı ileri sürülmüştür.⁷⁹⁹ Ancak Drama Sancağı zaten bölgedeki en sükûnetli yer olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. İngilizlerin bu bölgeyi tercihlerinde bunun etkisinin olduğu da bilinmektedir.

Tüm bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti ve Bulgar Prenslığı arasında 1904 Nisanında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada iki devlet karşılıklı olarak bölgede asayişin sağlanması için yapacaklarını taahhüt altına aldı. Anlaşmaya göre; Bulgar Prenslığı kendi topraklarında faaliyet gösteren komita ve çete faaliyetlerine yasak getirirken Osmanlı Devleti de, Makedonya için önceden açıklanan tüm reformları yürürlüğe koyacağına ve genel bir siyasi af çıkaracağına dair güvence verdi. Hükümet tarafından 13 Nisan 1904 açıklanan genel af ilanı Bulgar tarafında sevince neden oldu. Bu karar sonrası Grev,

⁷⁹⁸ Emile Berr, "Notre enquête en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.3.

⁷⁹⁹ Brooks, *Managing Macedonia*, s.10.

Lozançev ve Sugarev gibi İinden İsyanı'nın bazı liderleri de elçiler aracılığıyla Hilmi Paşa'ya teslim olabileceklerini ilettiler. Hilmi Paşa da onlara cevaben af kapsamına alınacaklarına dair güvence verdi. Vilayât-ı Selâse'de yaklaşık bir aylık sürede yani 9 Mayıs 1904'e kadar serbest bırakılan siyasi suçluların sayısı 1640 kişiyi buldu.⁸⁰⁰ Bu yeni siyasi af süreci bir öncekine göre başarılı oldu. Çünkü bölgedeki komita ve çeteciliğin beslendiği kaynak Bulgar topraklarıydı. Osmanlı yetkililerinin siyasi afla tahliye edilenlerin faaliyetlerinden çok Bulgaristan'daki faaliyetleri durdurulabilmesi durumunda istenen başarı elde edilebilirdi. Nitekim gerek İinden Ayaklanmasının yarattığı sarsıntı gerekse 1904 yılında imzalanan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki anlaşma Makedonya'da Bulgar komita ve çetelerinin gerilemesine sebep oldu. Bu sonuçlar itibarıyla Viyana İslahat tasarısıyla dış baskı ürünü bir siyasi affın sonuçlarıyla, meselesinin gerçek aktörleri tarafından ele alınarak yapılan siyasi affın sonuçları birbirinden farklı etki yaratmıştır. Bu sebeple iki siyasi af dönemi arasındaki fark sebebi bölgenin gerçek aktörleri meseleyi barışçıl bir şekilde ele alınarak gerçekçi bir politika ile yapılmasıdır. Kısaca bu durum yalnız tek tarafın yaptığı reformlarla değil karşılıklı destek politikasıyla işlerin çözülebileceğine önemli bir örnek olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa cephesinden bakıldığında ise af hükmünün hızlı ve denetimli bir şekilde uygulanmasında en üst makamdan takipçi olarak sürece destek vermiştir. Hilmi Paşa'nın birçok alandaki faaliyetinde olduğu gibi bu konuda da organizasyonu düzenleme ve işletme konusundaki başarısını göstermiştir.

5.2.3. Adli Denetim Girişimleri

Adli reform önerileri önce Rumeli Vilayeti Talimatnamesinde daha sonra Avrupalı güçlerin verdiği Viyana ve Mürtsteg Programlarında yer almıştır.⁸⁰¹ Ancak tüm reform programlarında adli ıslahat olsa da devletin bölgede asıl çözmesi gereken mesele çetecilik ve onun yarattığı etkilerdir. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa'nın birçok kez vurguladığı gibi çetecilik ve askerî şikâyetlere harcanan mesaiden sebebiyle diğer alanlarda icraat yapmaya gereken zaman ayrılamamıştır. Tüm bunlar yaşanırken Avrupalı Devletlerin etkisini giderek hissettirdikleri bir süreç devam etmiştir. Tasarı programlarının gerektiği gibi uygulanamadığı gerekçesiyle Avrupalı devletlerce ek tedbirler talep edilmiş bunun sonucu olarak Vilayât-ı Selâse'de başında Hüseyin Hilmi Paşa'nın olduğu uluslararası

⁸⁰⁰ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.232-233.

⁸⁰¹ Viyana Tasarısı maddeleri için bakınız: İSAM/ HHPE/3/158.

malî bir komisyon kurulmasını gemi diplomasisi yoluyla Padişah'a kabul ettirildi. Bu komisyonun kurulmasından sonra bu kez Osmanlı hükümeti, Avrupalı devletlere Vilayât-ı Selâse'deki ekonomik dar boğazı aşmak için gümrük vergilerinin arttırılması için baskı yaptı. Avrupalı devletler özellikle de İngiltere, yedi yıllığına yürürlükte kalacak olan gümrük vergisi zammını zor da olsa kabul etmiş ancak adlî ıslahat talep etmiştir. Bunun başlıca sebebi 1905 yılında Vilayât-ı Selâse'de görevli Avrupalı temsilciler bölgedeki adlî ve malî reformların yetersiz olduğuna dair raporlar vermiş olmasıydı. Bu sebeple de başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler daha fazla reform talebinde bulundu.⁸⁰² Bunun sonucunda 1906 yılının sonlarından itibaren Vilayât-ı Selâse'de bir adlî ıslahat tasarısı için görüşülmeye başlanmıştır. Rusya'nın bu konudaki teklifine göre Malî Komisyona başkanlık eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın, kurulması planlanan yabancı delegelerin olduğu adli komisyona da başkanlık etmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır. İngiliz teklifinde ise adlî denetimin malî komisyona bırakılması teklif edilmiştir. Ancak Avrupalı bürokratlar arasında bu teklifin devlette tepkiye yol açacağına dair görüşler ortaya çıkmıştır. Bu konuda ısrarcı olunmaması gerektiği de vurgulanmıştır.⁸⁰³ Tüm bunlar yaşanırken beklendiği üzere Padişah tüm bu tekliflere karşı çıkmıştır.⁸⁰⁴ Bu gelişmeler meydana gelirken Rumeli'de adlî ıslahat müzakerelerine Avrupalı devletlerarasında devam edildiği söylentileri üzerine hükümet önlem olarak bir ıslahat teklifi hazırlamış ve sefirlere sunulmuştur. Buna göre:

1. İdarî memurların adlî memurları etkilemesi önlenecek,
2. Adliye müfettişlerinin mahkemeler hakkındaki raporları Maliye Komisyonu'na da iletilecek,
3. Rusya teklifi doğrultusunda Hıristiyan müfettiş muavinleri veya Avusturya teklifi doğrultusunda Müslüman ve Hıristiyan adliye müfettişleri Maliye Komisyonu ile birlikte seçilip iradeyle tayin edilecek,
4. Alt kadrolardaki adliye memurlarının tayini Hüseyin Hilmi Paşa'ya bırakılacaktır.⁸⁰⁵

⁸⁰² Demirel, "Vilâyat-ı Selâse Adli Islahatı", s.471.

⁸⁰³ Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s.266.

⁸⁰⁴ Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde", s.102-103.

⁸⁰⁵ Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s.270-271.

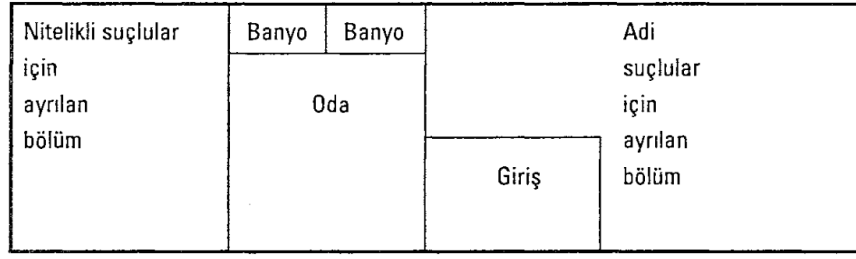
Ancak hükümetin bu teklifini olumlu bir adım olarak görmeyen Avrupalı devletler 15 Eylül 1907’de bir tasarı üzerinde anlaşmıştır. Buna göre, her üç vilayette bir Müslüman bir Hıristiyan adliye müfettişi bulunacak, adliye memurlarının sayısı arttırılacak ve divanı harp yargılamamaları adli kontrole tabi tutulacaktı. II. Abdülhamid, Avusturya ve Rusya’nın üzerinde uzlaştığı bu tasarıdan daha önceden haberdar olmuş bunun üzerine yabancıların teklifinden önce bir adli ıslahat yapılmasını istemiştir.⁸⁰⁶ Hükümet bu uyarı doğrultusunda bir heyet oluşturarak Vilayât-ı Selâse’ye göndermiştir. Heyet incelemeleri sonucunda Umumî Müfettişlik bölgesindeki adli eksiklikleri içeren bir rapor hazırladı.⁸⁰⁷ Bu raporda, şikâyet konusu olan siyasi suçluların yargılamalarının hızlıca yapılması için Kosova, Manastır ve Selanik’te Mahkeme-i Fevkalade açılması, mahkemelerde müdde-i Umumîlerin sayısının arttırılması, bazı adliye memurlarının görevden alınması gibi iyileştirmeler teklif edildi. Kosova ve Manastır Bidayet mahkemelerinin ihtiyaca cevap verdiği ancak Selanik’te iş yükünün fazla olduğu belirtildi. Ayrıca İstanbul’a temyize giden dosyaların bir an önce işleme alınması gerektiğine vurgulandı. Başka bir şikâyet konusunun da hapisane koşullarının iyi olmamasına yönelik olduğu görüldü. Teftiş heyeti bölgede yeni hapisanelerin yapılması halinde bu konudaki şikâyetlerin de ortadan kalkacağı ifade etti.⁸⁰⁸ Hükümet teftiş heyetinin önerilerini hayata geçirmek için hareket geçmiştir. Bölgede yeni mahkemeler açılmış, kurulan mahkemelere başkan ve üyeler Hukuk Mektebi mezunlarından seçilmiş, mahkemelere atana üyelerin yerel dillere hâkim olmasına ve mahkemelerde tercüman bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Hapisanelerdeki olumsuz koşulların ortadan kaldırılması için yeni hapisane inşa edilmesine karar verilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa merkeze 23 Şubat 1907’de gönderdiği yazısında Kosova’da 800 kişilik hapishanenin tamamlanarak mahkûmların bir kısmının buraya nakledildiğini, Siroz sancağında 400, Drama ve Prizren’de de 250’şer kişilik hapisane inşa edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Selanik’te 450 kişilik bir nezarethane, Selanik hapisanesinin içinde 60 kişilik bir hastane yapıldığı bilgisini paylaşmıştır.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ İSAM/HHPE/19/339/2. (29 Teşrînievvel 1323 / 11 Kasım 1907).

⁸⁰⁷ BOA. BEO. 3152/236371/1 (28 Ağustos 1323 / 10 Eylül 1907); Yarcı, “Osmanlı Diplomasinde”, s.103.

⁸⁰⁸ Demirel, “Vilâyat-ı Selâse Adli Islahatı”, s.473.

⁸⁰⁹ İSAM/HHPE/1/65 (7 Teşrînievvel 1323 / 20 Ekim 1907).

Şekil 1: Sarışaban Kazasında Yapılan Bir Hapishane Planı

Kaynak: İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul:2010, s.210.

1906 yapılarak hizmete giren hapishanenin planına bakıldığında şikâyet konu olan bir çok soruna çözüm bulunduğu görülüyor. Bu hapishanenin Drama'ya bağlı bir kaza olan Sarışaban'da inşa edildiği düşünüldüğünde iyileşmenin küçük yerleşim birimlerine kadar ulaştığı da görülüyordu.

Adli reformlar konusunda Avrupalı devletlerarasında tam bir fikir birliği olmadığı ortaya çıktı. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa bu ihtilafa dair Padişaha ve hükümete bilgi verdi. Avrupalı devletlerin adli kontrol isteklerinin tam bir anlaşma sağlanamadığı için tasarı olarak kalmasına sebep olmuştur. Avrupalıların malî alanda olduğu gibi adli alanda da hegemonya kurma çabaları düşüncede kalmıştır. Sonuç olarak Avrupa devletleri arasındaki fikir ayrılıkları ve 1908 yılındaki gerçekleşen Jön Türk devrimi sonucu Makedonya'daki reform tasarısının tümüyle kaldırılmasıyla son dönem ortaya atılan adli reformlar teklifleri hayata geçirilememiştir.⁸¹⁰

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladığı tarihten itibaren Adli düzenlemeleri ciddiyle ele aldı. Adliye teşkilatı düzenlemesinden mahkemelerin işleyişine, adli personelin niteliğinin artırılmasından maaşlarının iyileştirilmesine kadar birçok konuda gelişme sağlandı. Adli sorunlar, halkın Avrupalı temsilcilere en çok şikâyet ettiği ve bu yolla Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale için bahane yaratan bir alandı. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa, Adli alandaki düzenlemelerle hem bölgede düzenli bir yargı sistemi kurmayı hem de devlete müdahale için fırsat kollayan Avrupalı güçlere engel olmaya çalıştı. Bu dönemde Vilayât-ı Selâse'de bulunan mahkeme sayıları ve personel sayısı artırıldı. İşlerin hızlanması için yeni çözüm önerileri sunuldu.

⁸¹⁰ Tokay, *Makedonya Sorunu*, s.80.

Tutukluların yargılanma süreci hızlandırılırken, hükümlülerin mevcut şartları yeni hapisaneler inşa edilerek iyileştirildi. Bu sayede şikâyetlerin önüne geçilmek istendi. Ancak Avrupalı güçler müdahale için yeni fırsatlar yaratmak adına adlî reform isteklerinden vazgeçmedi. Hüseyin Hilmi Paşa, yoğun mesaisine rağmen Adlî alanda ortaya koyduğu icraatlarıyla bu konuda yetkinliğini ortaya koydu. Bir yandan bölgede adlî sisteminin gelişmesini sağlarken diğer yandan Avrupalı devletlerin müdahalesine engel olmaya çalıştı. Sonuç olarak bu amacına ulaştığını söylememiz mümkündür. Çünkü Vilayât-ı Selâse üzerinde adlî ıslahat teklifleri iletilse de başarılı faaliyetlerle bu engellenmiştir.

5.3. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

5.3.1. Vilayât-ı Selâse'de Eğitimin Durumu ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Faaliyetleri

1319 (1901-1902) yılı Maarif Salnamesine göre, Selanik Vilayetinde nüfus 1.028.377 olup, toplam öğrenci sayısı 98.459'dur. Toplam öğrenci sayısının nüfusa oranı ise binde 95.74'dür. Kosova Vilayetinde, nüfus 257.867 olup, toplam öğrenci sayısı 31.067'dir. Toplam öğrenci sayısının nüfusa oranı ise binde 120.4'dür. Manastır Vilayetinde nüfus 838.354 olup toplam öğrenci sayısı 51.286'dır. Bu vilayetteki toplam öğrenci sayısının nüfusa oranı ise binde 61.18'dir.⁸¹¹ XX. yüzyılın hemen başında istatistiklere yansıyan bu oranlar devletin diğer vilayetlerindeki oranlarla karşılaştırıldığında üst sıralarda yer almaktaydı. Ancak Makedonya Meselesinde eğitim yabancı ve azınlık okullarının faaliyetlerine ayrıca değinmek gereklidir.

Makedonya Meselesinin temelini oluşturan bölge milletlerin birbiriyle olan mücadelesi farklı alanlara da sirayet etti. Bu anlamda Makedonya'da milliyetçi hareketlerin ivme kazanmasında eğitim faaliyetleri çok önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti toplumsal yapıyı millet sistemi için dini inanışa göre şekillendirdi. Ancak özellikle Makedonya'da milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte işler daha karmaşık bir duruma geldi. Bu anlamda demografik yapıyı kendi lehlerine çevirmek isteyen ayrılıkçı unsurlar, eğitim yoluyla milli bilinçlenme gerçekleştirmek için sıkı bir mücadele başlattı. Bu yolla bölgede çoğunluğu elde etmeyi uman Bulgar, Yunan ve Sırp gruplar yoğun bir eğitim faaliyetine girişti. Bulgarlar, başını çektiği eğitim faaliyetlerinden yarar sağlayınca diğer milletlerde aynı yöntemi kullanmak istedi. Sırp yaşamayan bir yere Sırp Okulu, hiç Rum yaşamayan

⁸¹¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, Sene 1319, İstanbul Matbaa-i Âmire, s.616-770-886.

yere Rum Okulu açılmaya başlandı. Faaliyetlerin temelinde Makedon köylü çocuklarını çeşitli yöntemlerle Sırp, Rum veya Bulgar olduğuna inandırmaktı.⁸¹² Önemli olan hangi milliyete mensup oldukları değil kendilerini hangi millete ait hissettikleri ya da hissettirildikleriydi. Kısaca Makedonya'ya sahip olmak için millî bir benlik oluşturmak öncelikli hedefler arasına girdi. Bu strateji yalnızca sayısal üstünlüğü elde etmek için yapıldığı için birinin gerçekte hangi milliyete ait olduğunun bir önemi yoktu. Burada önemli olan insanların kendisini ne olarak ifade edecek olmasıydı. Bu sebeple Bulgarlar faaliyet alanlarını daha da genişleterek amaçlarına hizmet edecek hayır dernekler kurmaya başladı. Görüntü de kültürel gelişme katkı sağlayan dernekler olsalar da asıl amaçları politik çıkar elde etmektir.⁸¹³ Eğitim faaliyetleri Makedonya'da ayrılıkçı fikirleri yaymanın ve milli bilinç oluşturmanın en etkili yolu olarak kullanıldı. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin bölgede eğitim alanında da ıslahat yapması gerekiyordu. Bu durum bölgeye dair yapılan incelemeler sonucunda ortaya konan raporlarda da kendini göstermiştir. Said Paşa, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının yolu eğitim reformundan geçtiğini dolayısıyla diğer bütün gelişmelerin ön şartı olduğuna değinmişti. Açıklamalarının devamında, kamu işlerinin ehliyetli yönetimi, medeni bir toplum hayatı, yabancı düşmanlara karşı “*ve hatta bundan böyle, şimdi zihinleri eğitimle açılmış olan Hıristiyan halkları kontrol altında tutmak için*” eğitim reformunun şart olduğunu vurguladı.⁸¹⁴ Bölgenin eğitim durumunu ilişkin bir tespit de Yanya Mebusu Abdül Bey'den yaptı. 14 Ocak 1878 tarihinde Mebusan Meclisi konuşmasında; Eğitim olmadan hiçbir milletin ilerleyemeyeceğini, geri kalmışlığı aşmanın tek yolunun ise eğitimden geçtiğini vurguladı.⁸¹⁵ Eğitim önemi gerek devletin en üst kademesindeki Sadrazam Said Paşa gerekse bölge milletvekili tarafından vurgulandı. Ancak mevcut tespitler kadar önemli olan şey ortaya koyulan sorunları ve çözüm önerilerini hayata geçirmektir. Makedonya'nın bir barut fıçına döndüğü, çetecilik ve terör olaylarının üst düzeyde yaşandığı bir ortamda bu faaliyetler ne kadar sağlıklı sürdürülebilirdi.

⁸¹² Adanır, “Makedonya Sorunu ve Dimitar”, s.15.

⁸¹³ Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.109.

⁸¹⁴ Zeki Çevik, “II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa Ve Reformları”, *Turkish Studies*, Vol. 4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Erzincan, s.856-857.

⁸¹⁵ Kemal Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti*, Tiran-Arnavutluk, IRCICA 2003, s.45.

Milliyet bilincinin özellikle eğitim faaliyetleriyle oluşturulduğu Rumeli’de bu mücadele gerginlikleri arttırmaya başlamış ve farklı milletlerin çete savaşlarına dönüştü. Artan olaylar beklendiği gibi Avrupalı güçlerin ilgisini bölgeye çekti. Tüm bu olayların bir sonucu olarak Rumeli’ye Avrupalı devletlerin müdahale ihtimali belirdiğinde II. Abdülhamid, 30 Kasım 1902’de *Rumeli Umumî Müfettişliği Talimatnamesi* yayınladı. Talimatnamede eğitim konusu “Umûr-ı Ma’ârif” başlığı altında 13. ve 14. maddelerde ele alındı. Buna göre;

13 Madde: 50 veya daha fazla hanesi olan ancak okulu olmayan köylere ilköğretim; kazalara ilköğretim ve ortaokullar; liva ve vilayet merkezlerinde ise Ortaokul ve karma ortaokullar açılması,

14. Madde: Her vilayetin eğitim hissesinin 3/2’si o vilayetin genel eğitim giderine ve kalan 3/2’si ise yüksek mekteplere ayrılacağı kararları alındı.⁸¹⁶ Devlet bölgedeki öncelikli meselelerin yanında eğitim konusunda da bir reform girişiminde bulunmayı amaçladı. Çünkü eğitim konusunun ne kadar önemli olduğu reformlar hayata geçirilmeye başladığında da ortaya çıkacaktı.

Hüseyin Hilmi Paşa’nın yaptığı teftişlerde ve uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda birçok alanda eğitime ihtiyaç olduğu ve ilgili alanlarla ilgili okulların açılması önerileri getirildi. Örneğin Adliye alanında yapılan incelemelerde nitelikli bir adli mekanizma için bölgedeki görevlilerin niteliğinin artırılması için vilayet merkezlerinde İstanbul’dakilerine benzer hukuk okulları açılması önerilmişti.⁸¹⁷ Benzer teklifler askerî alanda da önerilmiştir. Askerînin yetiştirilmesi için de bir askerî okul kurulması önerilmiştir.⁸¹⁸ Bunun yanı sıra en önemli tespitlerden biri de Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki eğitime verilen önem farkıydı. Hüseyin Hilmi Paşa’ya Selanik’in çeşitli kazalarında kâtiplik yapan Ahmet Tevfik Bey’in 30 Mart 1903’te gönderdiği raporda halkın eğitim durumuna değinir. Buna göre; çoğu Müslüman köyünde okul olmadığı için eğitimden tamamen mahrum kalmıştır. Bulgarlar ise son 30 yıldır en ufak köyde bile rüştiye ve idadi derecesinde okul kurarak eğitim aldıklarını belirtmiştir. Raporda ayrıca bu okullarda çocuklara, Bulgarlara Ayastefanos Antlaşmasında verilen

⁸¹⁶ İSAM/HHPE/3/155/2.

⁸¹⁷ İSAM/HHPE/1/339/6; BOA. BEO. 3152/236374/1.

⁸¹⁸ İSAM/HHPE/10/571/8. (25 Kânunuevvel 1320 / 7 Ocak 1905).

toprakları kurtarmak için çalışmaları öğretiliyor deniyordu.⁸¹⁹ Bu rapor, eğitim yoluyla milliyetin insanların zihnine nasıl işlendiğini gözler önüne seriyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladığında bölgede yaptığı teftişler, ona gelen raporlar ve şikâyetlerin sonucunda ortaya çıkan en önemli gerçeklerden biri bölgede hem halkın hem de yönetici ve askerlerin eğitiminin eksikliği idi. Bu konuda ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Hilmi Paşa'nın göreve başladıktan sonra bölgedeki idarî ve askerî personelin bir an önce eğitim alması gerektiğini eğer uygunsa eğitilmiş ve deneyimli memurlarla yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini ve eğitimle alakalı bir de komisyon kurulmasını talep etti.⁸²⁰

Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra talimatnamede eğitim konusunda dair konularla ilgili çalışmalarına başladı. İlk iş olarak, talimatnamenin 13. maddesinde yer alan 50 veya daha fazla hane olan ancak iptidai olmayan köyleri tespit ettirmek için emir verdi. Hilmi Paşa bu doğrultuda kendine gelen bilgileri rapor olarak Padişaha ve hükümet sundu. Örneğin, Kosova vilayeti için verdiği rakamlara göre; en az 50 hane olan ancak iptidai içermeyen 619 köy olduğu ortaya çıkmıştı. Ayrıca istatistiklerden bu köylerin 390'nın Müslüman köyü, 96'sının ise Hıristiyan köyü olduğunu ve kalan 133'ünün ise dini olarak karışık köyler olduğunu belirtti.⁸²¹ Görüldüğü üzere bölgede en çok okul ihtiyacı olan köyler Müslümanlara aitti. Bu durum meselenin ciddiyetini de ortaya koymaktaydı.

Hüseyin Hilmi Paşa, eğitimin nitelikli hale getirilmesi için bazı önerilerde bulundu. Bölgede eğitim veren okulların eksik olmasının yanı sıra eğitimcilerin de oldukça az sayıda olduğunu belirtti. İstanbul'daki okulların öğretmen ihtiyacını karşılayamamasından dolayı bölgede öğretmen yetiştiren okullar açılmasını önerdi. İki yıllık eğitim yerine beş veya altı ay içinde verilecek bir eğitimle bölge halkından insanların öğretmen olarak yetiştirilmesini ve İstanbul'dan gelen öğretmenlere 300-400 kuruş ödemek yerine bu öğretmenlere 200 kuruş ödendiği takdirde malî açıdan da oldukça fayda sağlayacağını savunmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın raporuna göre; her okul için yerel bir öğretmen atanarak ve 200 kuruş maaş ödeyerek 619 köyün öğretmenlerine

⁸¹⁹ İSAM/HHPE/3/180. (17 Mart 1319 / 30 Mart 1903).

⁸²⁰ BOA. BEO. 1984/148773. (27 Şevval 1320 / 26 Ocak 1903).

⁸²¹ Emine Öhnan Evered "An Educational Prescription for the Sultan: Hüseyin Hilmi Paşa's Advice for the Maladies of Empire", https://www.jstor.org/stable/4284554?seq=1#page_scan_tab_contents *Erişim Tarihi: 12.12.2017*, s. 441-442.

ödenecek toplam maaş miktarı yaklaşık 1.485.600 kuruşa denk geliyordu.⁸²²Bu rakam zaten ekonomik olarak açık veren bir bölgeye yeni bir yükün binmesine sebep olacaktı. Raporlarda ortaya çıkan gerçek bölgede kalıcı bir reform yapabilmek için ön koşulun ciddi bir malî donanıma ihtiyaç olduğudur. Bu sebeple birçok konudaki soruna kalıcı çözüm getirebilecek teklif ve öneri ortaya koyulsa bile gerçekleştirilmesi için yeterli kaynaklara sahip olmamak bu reformların önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa reform çerçevesinde artacak masrafların karşılanması için vilayet gelirlerinden eğitime ayrılan bütçenin tamamının vilayette kalmasını ve gerekli harcamaların bu yolla yapılmasını teklif etti. Ayrıca yerli halkın bu okullara yardım edemeyeceği de ekledi.⁸²³ Yerli halkın ekonomik sıkıntı çektiği bir ortamda eğitim masrafları için halka yeni ekonomik yükler getirmek mümkün gözüküyordu. Onun nu teklifi halka yük getirmeden faaliyetleri yürütmektir. Mevcut durumda eğitim gelirlerinin üçte ikisi eğitim masraflarını karşılamak için vilayetlerde kalırken üçte biri İstanbul'a gönderilmekteydi. Vergilerin üçte biri İstanbul'a gönderdikten sonra, geriye 599.300 kuruş kalmaktaydı. Bu tutar, bölgenin toplam 668.970 kuruş olan eğitim masraflarını karşılayacak miktar bile değildi.⁸²⁴ Bu sebeple en azından kendi masraflarını karşılayacak bir eğitim sistemi kurgulamaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa dönem dönem bazı faaliyetlerinin boşa gittiğine bir sonuç alamadığına ve faaliyetlerinin haberleşmeden ibaret kaldığına dair şikâyeti padişaha iletti.⁸²⁵

Hüseyin Hilmi Paşa eğitim reformunun gerekli olduğunu düşünenlerdendi. Bunun yanı sıra göreve başladıktan sonra 12 Mayıs 1903'te padişaha reformlarla ilgili verdiği bilgide, okul açılmasının gerekliliğine dikkat çekti.⁸²⁶ Osmanlı Devleti'nin eğitim reformlarını

⁸²²Emine Önhan Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education: Accommodating Ethno-Religious Pluralism Amid Imperial Disintegration*, The University Of Arizona, (Doctor of Philosophy), Arizona, 2005, s.90-91.

⁸²³ Osmanlı eğitim sisteminde mahallelerdeki ve köylerdeki ilkokulların hem giderlerini karşılanması hem de okullara nezaret etme görevi köylülere ve köy yerel idarî örgütlerine verilmişti. Bu nedenle finansal yönden çoğunlukla en temel geçim kaynağı olan tarımdan elde edilen gelir ve de bunun oluşturduğu hayat tarzı köylerde ilkokulların yayılmasına karşı bir limit oluşturuyordu.

⁸²⁴ Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education*, s.91.

⁸²⁵ İSAM/HHPE/10/571/13. (30 Kânunuevvel 1320 / 12 Ocak 1905).

⁸²⁶ İSAM/HHPE/1/3/2. (29 Nisan 1319 / 12 Mayıs 1903).

başlatarak yeni okul açmak için vadettiği bazı planları maddi sıkıntılar nedeniyle ihmal etmesi, reform vaatlerinin hayata geçirilmediğine dair eleştirilere neden olacağına değindi. Bu sebeple ne kadar küçük olursa olsun, eğitim alanında bir takım faaliyet göstermenin zorunlu olduğunu ifade etti.⁸²⁷ Bu önerileri her ne kadar Kosova vilayeti için geçerli olsa da Vilayât-ı Selâse genelinde benzer sorunların olduğu bilinmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa görev süresi boyunca farklı alanlarda buna benzer uyarıyı pek çok kez yapmıştır. Çünkü onun daha önce de belirtildiği gibi Avrupalı temsilcilerin çok küçük olayları bile abartarak büyük bir meseleye dönüştürmeleri bölgede sıradan bir olay haline gelmişti.⁸²⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın vurguladığı gerçek şuydu: devlet az veya çok görünür olmasıydı. Avrupalıların ön yargılı yaklaşımları karşısında devletin faaliyet alanının olabildiğince geniş tutarak şikâyetleri en aza indirmeye çalışmıştır.

Eğitim vergisinin yalnızca Müslümanlara fayda sağladığı ileri sürülmesine rağmen Gayrimüslimler, çocuklarını devlet okullarına göndermeye eğilimli değildi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatlarından açıkça anlaşıldığı üzere bütün topluluğu temsil edecek şekilde davranıyordu. 18 Ocak 1903'te yazdığı tahriratta, Kosova'da eğitim vergisini bölgeye bırakılmasını istedi. Bu yolla devletin Müslümanlar için 75, Hıristiyan çocuklar için 25 toplamda ise en az yüz ilkokulun açılmasını istedi.⁸²⁹ Bu okullar öncelikle nahiye merkezlerinde, daha sonra en fazla haneye sahip olan fakat okulu olmayan köylerde açmaya başlayacaktır. Hüseyin Hilmi Paşa bölgedeki eğitim sorunlarına finansal destek bulduktan sonra Vilayât-ı Selâse'de öğretmen yetiştirme okullarının sayısının artırılması ve yaygınlaştırılmasının teşvik edilmesi gerektiğinin önemine değinmiştir. Buna görüşünü; “Bir okul binasının bitirilmesi ve masrafını karşılamamanın, ana hedefe ulaşmak için yeterli olmadığını ayrıca uygun öğretmenler istihdam etme ve bunlara kaynak sağlamanın önemli olduğunu” ifade etti.⁸³⁰

Hüseyin Hilmi Paşa birçok konuda olduğu gibi gazetecilere verdiği bilgilerde eğitime dair veriler de paylaştı. Emile Berr'e verdiği mülakatta eğitim alanında yaptıklarına kısaca değindi. Hilmi Paşa, talep eden Hıristiyan topluluklarına da okul yapma çabasında

⁸²⁷ Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education*, s.92.

⁸²⁸ İSAM/HHPE/1/31/2.

⁸²⁹ BOA. BOE. 1983/ 148700 (19 Şevval 1320 / 18 Ocak 1903).

⁸³⁰ Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education*, s.98-99.

olduğunu Köprülü’de 4 Bulgar Okulu kurduğu bilgisini verdi.⁸³¹ Kuşkusuz bu rakamları batı kamuoyundaki ön yargıları kırmak adına paylaşmıştı. Yapılan ıslahatların yalnızca Müslümanlara yarar sağladığına dair eleştirilere karşı Müfettiş Paşa bu ifadeleri kullanmıştı.

Bölgedeki eksiklerin tamamlanabilmesi için ekonomik yapının iyi olması gerekiyordu. Ancak devlet malî açıdan sıkıntı olduğu bir dönemde tüm ihtiyaçları istendiği şekilde karşılayamazdı. Bu sebeple bazı isteklerde kısıtlamaya gidildi. Maarif Nezareti Hüseyin Hilmi Paşa’nın önerilerine yetersiz ekonomik kaynak gereği önerilen rakamlarda tadilata giderek sınırlama getirdi. Buna göre yalnızca Kosova Vilayeti sınırlarında 600 civarında köyde okul açılması gerekirken bu sayı 100 ile sınırlandırıldı. Rumeli’nin tüm vilayetleri için, devlet tarafından desteklenecek okul sayısı 1500 gerekirken okul sayısı 400-500 ile sınırlandırmıştı.⁸³² Kuşkusuz yapılacak işlerin mali tablonun bozuk olduğu vilayetlerde oldukça masraflı olması bu sınırlamanın en önemli sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

Eğitimi önemli kılan bir başka sebepte bölge halkının eğitim yoluyla bilinçlendirilerek devlete düşman olmasının ve çetelere destek vermesinin önüne geçmektir. Bu durumun neden olduğu zarar birçok defa Hüseyin Hilmi Paşa tarafından ifade edilmiştir. Bölgede asayiş bozan komitacıların önemli bir kısmı eğitilmiş insanlardan oluşmaktaydı.⁸³³ Bu sebeple eğitimin yaygınlaştırılması ve devlet tarafından kontrol edilmesi bölgenin geleceği açısından oldukça önem arz etmiştir. Belli bir plan ve programa göre hareket eden eğitilmiş, aydın, öğretmen ve öğrencilerin yönlendirmesiyle hareket eden örgüt halkı kolayca etkileyebiliyordu.⁸³⁴ Hüseyin Hilmi Paşa çeteciliğe hizmet eden öğretmenlerin faaliyetlerini durdurmak için Osmanlı vatandaşı olmayanların gayrimüslim okullarında öğretmenlik yapmasını yasaklamıştır. Bunlara ek olarak bölgede öğretmen, komisyoncu, velasipedci (bisikletçi) görünümdeki kişilerden şüpheli olanlarını takip edilmesi için emir vermiştir.⁸³⁵ Vilayetlerde kurulacak okullarda yetiştirilecek öğretmenler vasıtasıyla bölge çocuklarını eğitme politikası güdülmüştür. Bu plan daha çok ekonomik olarak kazançlı

⁸³¹ Emile Berr, “Notre enquête en Turquie” *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, s.2

⁸³²Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education*, s.105.

⁸³³ Komitacılarla ilgili verilen kısa bilgilerde birçoğunun öğretmen olduğu göze çarpmaktadır. İSAM/HHPE/ 20 /1342.

⁸³⁴ Saatçi, *Makedonya Sorunu*, s.40.

⁸³⁵ *MMZC*, C:1, Birleşim 20, s.370-371.

görülse de komitacıların zararlı faaliyetlerini engellemek içinde önemli bir katkı sağlayabilirdi.⁸³⁶ Devletin denetiminde verilen eğitimle çocukların hem devlete hem de padişaha sadık kalması sağlanabilirdi.

Hüseyin Hilmi Paşa, sorunları aşmak için ortaya koyduğu çözüm önerileriyle ve aldığı önlemlerle devletin bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak istedi. Bu anlamda Hüseyin Hilmi Paşa eğitimin öneminin farkına varmış ve Umumî Müfettişliğin tüm yoğunluğuna rağmen devletin eğitim konusunda da önlemler almasını önemine istinaden faaliyetlerine yön vermiştir. Ancak bu alandaki faaliyetlerin istendiği kadar etkili bir şekilde yürütülememesinden bir devlet adamının da yapabileceklerinin sınırları olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra tüm alanlarda olduğu gibi reform çalışmalarının bir kadro işi olduğu gerçeği burada da kendini göstermiştir. Bu sebeple nitelikleri yetersiz bir kadro ile işlerin yürütülmesi bir yana daha da kötüye gitmesine neden olduğu da görülmüştür. Bunun yanı sıra malî zorluklar sebebiyle istenilen faaliyetler gerçekleştirilememiştir. Özellikle Müslümanların okullaşma oranının düşük olması bölge halkının eğitimden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Bunun olumsuz yanı ise istenilen ıslahatların tam anlamıyla gerçekleştirilememesidir. Bir başka sıkıntı ise siyasi gündemin daha fazla yer işgal etmesi ve Makedonya Meselesinde eğitim eksikliğinden kaynaklanan şikayetlerinin geri planda kalmasıdır. Gündemin yoğunluğu arasında Avrupalı devletlerin baskısını en aza indirebilmek için daha çok askerî, idarî, malî ve adlî reformlara ağırlık verilmek zorunda kalınmıştır. Eğitim alanında ortaya koyulan gelişmelerin sınırlı ve diğer alanlara göre atıl kalmasının altında yatan bu sebepler Hüseyin Hilmi Paşa'nın faaliyetleri içinde eğitim konusundaki gelişmeler daha az yer tutmasına sebep olmuştur.

⁸³⁶ Evered, *The Politics Of Late Ottoman Education*, s.100.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Berlin Anlaşmasından itibaren farklı etnik toplulukları barındırdığı coğrafyaların idaresini iki çetrefilli cephe üzerinden yürütmek ve buralardaki sorunları çözmek için yeni uygulamalar getirmek zorunda kalmıştır. Bu cephelerden birincisi kendi sınırları içerisinde farklı etnik unsurlar arasında denge sağlamak zorunda kalması; ikincisi de etnik unsurların varlığını ve haklarını gerekçe gösteren Avrupalı devletlerin iç işlerine müdahalesini bertaraf etme çabalarıdır. Bu zorlukları aşma uğraşları Osmanlı Devleti'nin iktidar sahasını daraltmamak ve iktidar gücünü azaltmamak adına yeni uygulamaları zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluklardan en dikkat çekici olanı merkezîyetçi yapılanmayı bozmamak için kurulan Umumî müfettişlik müessesesidir. Umumî müfettişlik, belirli bir bölgede valiler tarafından yönetilen vilayetlerin kontrolünü merkezileştiren ve orada yaşanan krizi çözmek için merkezin politikalarını tek elden yürüten ve denetleyen bir yapılanmayı içermektedir.

1878 Berlin Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarının yoğun olarak yaşadığı bölgelerinde ıslahat yapılmasına karar verildi. Bunlardan birisi Ermenilerin yoğun yaşadığı bölge olan Doğu Anadolu bir diğeri ise Bulgar, Yunan ve Sırp'ların yoğun yaşadığı Rumeli bölgesiydi. II. Abdülhamid yönetimi, sorunları diplomatik yonden çözüme ile Avrupalılar tarafından dayatılan ıslahatları ağırdan alma siyasetini birleştirmiş ve Makedonya'da ıslahat meselesini 20. yüzyıla taşımıştır. Ancak öncesinde Doğu Anadolu'da Ermenilerin isyan hareketleri sonucu Avrupa baskısıyla ıslahat uygulaması hayata geçirildi. Anadolu Islahatı adıyla reform programı yayınlanmış başına Ahmet Şakir Paşa getirildi. Benzer durum Makedonya'da da yaşanınca aynı politika yürüten II. Abdülhamid, ufukta görünen Avrupa müdahalesine karşı 2 Aralık 1902'de Rumeli Vilayetleri Talimatnamesiyle Makedonya'da bir Umumî Müfettişlik kurdu. Bu idarenin başına zor bölgelerdeki idarî başarıları, iş disiplini ve devlet kadrolarındaki deneyimi sebebiyle Hüseyin Hilmi Paşa'yı atadı. II. Abdülhamid döneminde devletin doğu ve batı sınırlarında ortaya çıkan Umumî Müfettişlik uygulamalarının ortak birkaç noktası olduğu tespit edildi. Bunlardan ilki uygulama bölgelerinde gayrimüslim nüfusun yoğunluğu ikincisi ise asayiş problemleri nedeniyle Avrupa ilgisinin yoğunlaştığı sorunlu bölgeler olmasıdır. Ancak bu ilgi Avrupalı

devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik çıkarları ve kendi aralarındaki rekabete göre şekillenen bir politika üretti.

Hüseyin Hilmi Paşa bölgeye valilerden daha geniş yetkilerle, atanarak bölgenin en üst düzey görevlisi olarak görevlendirildi. Devletin ondan beklentisi idarî, askerî, ekonomik, adlî ve eğitim alanlarında bölgedeki tüm faaliyetlerden sorumlu olmasıydı. II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin en uzak bölgelerinden biri olan Yemen'deki valilik görevinden sonra onu atamasının altında yatan sebepler Hüseyin Hilmi Paşa'nın sorunlu bölgelerde görev yapmış olması, görev yaptığı bölgelerde icraatlarıyla adından söz ettirmesi, dürüst ve sadık bir idareci olması ve bölgenin şartlarına göre kendini adapte edebilmesi olarak sayılabilir. Bu atama konusunda basındaki tepkilerden anlaşıldığına göre bu bölgede hiç görev yapmayan birinin böyle zor bir göreve atamış olmasının altına yatan sebep II. Abdülhamid'in Hüseyin Hilmi Paşa'ya olan güven ve inancından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa Umumî Müfettiş olarak yürüttüğü faaliyetlerinin tümünde devletin varlığını ve otoritesini hissettirmeyi amaçlayan icraatlara imza atmaya çalıştı. Otoritenin varlığını denge unsurunu göz ardı etmeden hissettirme çabaları da bir taraftan bölgedeki sorunun hassasiyetini ortaya koyarken diğer taraftan Hüseyin Hilmi Paşa'nın karakterini gözler önüne sermektedir.

Hüseyin Hilmi Paşa, öncelikle bölgenin genel durumunu görmek için bir teftiş gezisine çıktı. Yanı sıra bölgede görev yapan devlet adamlarından istediği raporlar vasıtasıyla bölgenin mevcut imkânları ve sorunlarına dair bilgi sahibi olmaya çalıştı. Kısaca devletin bölgedeki kapasitesini anlamaya çalışarak icraatlarını buna göre şekillendiren bir idare anlayışı takip etti. Bölgede en büyük sorun asayiş problemleriydi. Bu çerçevede bölgede öncelikle asayiş problemlerini çözmeye çalıştı. Asayiş problemlerine sebep olan komitacı ve çeteci faaliyetlerin devletin taşraya uzak kalmasından dolayı engellenemediğini ifade etti. Vilayet merkezlerine uzak kalan yerleşim yerlerinde devletin varlığını hissettirecek faaliyetlere önem verdi. Bu sebeple merkez kaymakamlıkları oluşturulmuş ve büyük idarî bölgelerde yeni yönetim birimleri oluşturularak yönetimde yaşanan aksaklıklar giderildi. Bu anlamda ortaya koyduğu çözüm önerileri bu anlamda oldukça gerçekçi ve uygulanabilirdi. Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, kısaca idarî anlamda taşrayı merkeze yaklaştırmayı amaçlayan bir politika takip etti. Taşra da devleti görünür kıldı.

Bir diğerk önemli değişiklik memur kadrosundaki gelişmelerde yaşandı. İcraatları, merkezi devletin idarî aygıtlarını vilayetler ve taşrada görünür hale getirdi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ıslahatları doğrudan takip etmesi yapılan icraatların başarıya ulaşma şansını arttırdı. Hayata geçirilmek istenen ıslahatların nitelikli bir kadro ile yapılabileceği kısa sürede anlaşıldı. Bu sebeple görevini ihmal eden, adı yolsuzluğa karışan, gerekli niteliğe sahip olmayan memurların zaman kaybedilmeden yerleri değiştirildi ya da bu memurlar görevden ihraç edildi. Yerlerine görev bilincinde olan ve nitelikli memurlar atandı. Ortaya konan icraatlarla Rumeli'de görev yapan memurların iş yapma biçimi, niteliği ve disiplini devletin diğerk bölgelerine göre oldukça iyi bir seviyeye ulaştı.

Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra bölgede yaşanan sorunların birbirini besleyen farklı dinamiklerden kaynaklandığını fark etti. Bu sebeple meselenin temelini inmeyi önemsendi. Böylece sorunların beslendiği kaynaklar bağlamında ele alınmasını ve çözüm pratiklerinin bu kaynakları kurutma amacıyla ortaya konulması gerektiğini düşünerek icraatlarını şekillendirdi. Örneğin bölgede farklı etnik unsurların istatistik ve sınırları meşru zemin olarak kullanıp hak iddia etmelerinin önüne geçmek için nüfus sayımı yaptırdı. Bu sayımın bölgedeki siyasi iklimin en hassas olduğu dönemde yapılması, Batı kamuoyuna karşı devletin elini güçlendiren bir veriye sahip olması adına önemli bir adımdı.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın önem verdiği bir başka konuda halkın ekonomik olarak rahatlamasını sağlayacak icraatlardır. Bu çerçevede halka ağır gelen Aşar vergisi ve onun toplanma usulünde değişiklik yapmak istedi ve bunu yaygınlaştırmak için çalıştı. Hüseyin Hilmi Paşa, vergi toplama usulündeki yapılacak değişiklikle halkın şikâyetlerinin ortadan kalkacağı ve halka ekonomik olarak fayda sağlayacağı kanaatindeydi. Bunlara ek olarak bölgede halkın doğrudan hayatına refah sağlayacak icraatlara önem verilmesi gerektiğini savundu. Çünkü bölgedeki örgütlerin halkı etkileme yollarından birisi çektikleri ekonomik sıkıntıların Osmanlı yönetimine son verildiğinde ortadan kaldırılacağı üzerineydi. Bu sebeple ekonomik olarak halkı rahatlatmak örgüt propagandasının önüne geçilmesine katkı sağlayacaktı. Ancak ekonomik olarak yalnız bölge halkı değil burada görev yapan memurların durumunda da iyileştirme yapılması gerekiydi. Bölgede görev yapan memurların maaşları arttırıldı. Bunun yanı sıra maaş ödemeleri düzenli bir hale getirildi.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın önemine vurgu yaptığı bir başka alan ise eğitim konusuydu. Bölgede halkın eğitim konusunda eksik kalmış olması birçok problemi beraberinde getiriyordu. Çünkü Müslüman halkın yaşadığı çoğu köyde okul yokken Gayrimüslim halk ise özellikle 1890'lardan itibaren bölgedeki Bulgar, Yunan ve Sırp okullarından eğitim aldı. Eğitim, Osmanlı Devleti'ne karşı nitelikli bir kitle yaratmak ve milli duyguları aşılama için bir araç olarak kullanıldı. Bu gerçeğin farkında olan Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede öğretmen, komisyoncu, velasipedci (bisikletçi) görünümdeki kişilerden şüpheli olanlarını takip ettirirken Osmanlı vatandaşı olmayanların öğretmenlik yapmasını yasakladı. Rumeli'de hem okul hem de öğretmen sayısı oldukça azdı. Bu sebeple İstanbul'a yazdığı raporlarda bölgede acilen yeni okullar açılması gerektiğini ve devletin bu konuda göstereceği zaafın Avrupalı devletlerce eleştiri konusu yapılabileceğini vurguladı. Ayrıca öğretmen okulları açılarak daha fazla öğretmenin taşraya gönderilmesini bu yolla halkı bilinçlendirerek devlete olan bağlılığın arttırılabileceğine dikkat çekti. Hüseyin Hilmi Paşa'yı zorlayan konulardan birisi de eğitilmiş memur kadrosunun eksikliği oldu. İslahatları sahada uygulayan memurlar gerekli niteliğe sahip değildi. Bu sebeple şikâyetler artarken işlerin aksadığı görüldü. Bu anlamda bölgede eğitim verecek askerî ve adli okulların kurulmasının önemi vurgulandı. Hüseyin Hilmi Paşa görev süresi boyunca eğitim konusunda girişimlerini sürdürdü.

Hüseyin Hilmi Paşa adli alandaki faaliyetleriyle bölgenin adli sisteminde bir hayli yenilik getirdi. Bu dönemde yeni mahkemeler kuruldu ve nitelikli personelin istihdamına önem verildi. Çünkü şikâyetlerin çoğu bu alandaki işlerin aksaklığından kaynaklanıyordu. Özellikle Avrupalı devletlerin bölgede şikâyetleri kullanarak etkisini arttırmaya çalıştığı bir ortamda en küçük soruna bile fırsat verilmemesi gerekiyordu. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa adli süreçlerin ciddiyetle takip edilmesi konusunda vilayetlerdeki görevlileri uyardı. Meselenin ciddiyetinin farkında olmayan memurlar görevden alındı. Mahkemelerin işleyişi ve görevli kişilerin yetkinliği olan kişilerin seçilmesi sağlandı. Bu dönemde yeni mahkeme binaları ve hapisaneler inşa edildi. Tüm bu gelişmelerin yanında Avrupalı devletlerin adli denetim isteklerini bertaraf etmek için elinden geleni yaptı. Avrupalı devletin arasındaki itilaflardan istifade edildi. Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladığı tarihten itibaren Adli düzenlemeleri ciddiyetle ele aldı. Adli yapının düzenlenmesinden mahkemelerin işleyişine, adli personelin niteliğinin arttırılmasından maaşlarının iyileştirilmesine kadar birçok konuda gelişme sağlandı. Adli sorunlar, halkın

Avrupalı temsilcilere en çok şikâyet ettiği ve bu yolla Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale için bahane yaratan bir alandı. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa, Adli alandaki düzenlemelerle hem bölgede düzenli bir yargı sistemi kurmayı hem de devlete müdahale için fırsat kollayan Avrupalı güçlere engel olmaya çalıştı.

Yukarıda belirtilen alanlarda yürütülen faaliyetlerin Hüseyin Hilmi Paşa açısından iki yönü ön plana çıkar. Bunlardan birincisi yapılan ıslahatların gerçekten bölgeye ve burada yaşayanlara fayda getireceğine inanması, ikincisi ise Avrupalı devletlerin baskı yapmak için bahane elde etmesine engel olmaktı. Bu sebeplerle Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatları bölgede etkin bir idare kurmasını sağladı. Artık bölgeye dair tüm olaylarla yakından ilgilenerek ona verilen yetkileri kullanmaktan geri durmayan bir yönetici veya Umumî Müfettiş görüntüsü sergiledi. Bölgede kalıcı bir asayiş ortamı sağlamaya odaklanan yoğun mesaisi arasında idarî, askerî, ekonomik, adli ve eğitim konularında da faaliyetler yürüttü. Yanı sıra diplomasiye önem vererek daha 1903 yılında çıkacak bir Balkan Savaşı'nın önüne geçilmesine katkı sağladı. Görev süresi boyunca bölgedeki devletlerin siyasi faaliyetlerini takip edip İstanbul'un Makedonya konusundaki politikalarının anlık değişimlerle güçlenmesine katkıda bulundu.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevi sırasında karşılaştığı zorluklar ise icraatlarının etkisini azaltmıştır. Vilayât-ı Selâse gibi büyük bir bölgeden sorumlu olması, bölgede görevli kadronun ıslahatları gerçekleştirmek için yeterli niteliğe sahip olmaması, personel eksikliği bu zorluklardan bazılarıdır. Bunlara ek olarak devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar bir başka engel yarattı. Çünkü bölgedeki her yeni gelişme daha fazla ekonomik yük getirirdi. Ekonomik yapının bozuk olması istenen icraatların gerçekleştirilememesinin önündeki büyük engellerden biri oldu. Bölgedeki sorunları çözebilecek icraatlar, kaynak yetersizliği sebebiyle ya kısıtlı uygulanmış ya da uygulamaya konulamayarak çoğunlukla tespit boyutunda kalmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaşadığı zorluklardan biri de merkezle iletişimde ortaya çıkan sıkıntılardır. İstanbul'a gönderdiği bilgilere bağlı olarak istediği izinleri alma konusunda gecikmeler yaşayan Müfettiş Paşa, icraatları hayata geçirmek konusunda sıkıntılar yaşadı. Hüseyin Hilmi Paşa hassas bir görev yürüttüğü için attığı her adımdan Padişah ve hükümeti bilgilendirmiş ve politikalarının uygulanması için merkezden sürekli izin istemişti. Bu başvurularına kimi zaman hiç cevap alamamıştır. Kimi zaman da kendisine

oldukça geç cevap verilmiş olması etkin karar verme sürecini etkilemiştir. Bu anlamda tek başına sorumluluk alarak icraat yapması da güçleşmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî müfettişliği yürütme tarzı, sorunlara yaklaşımı, Avrupa müdahalelerine verdiği tepkiler ve elbette merkezle iletişim kurma biçimi Makedonya meselesinin 1902-1908 arasında şekillenmesinde önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Sorunu ve bu sorunun çözümündeki dinamiklerden biri olduğu bu çalışmada ortaya çıkan önemli bir sonuçtur. Çünkü Umumî Müfettişlik görevini yürütme biçimi ve karakteri arasındaki bağıntı Makedonya meselesini doğrudan etkileyen unsurlardan biri oldu.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevinin en zorlu kısmı ise üç unsur arasında dengeli bir siyaset yürütmek zorunda kalması olmuştur. Bölgedeki etnik unsurlar, Avrupalı devletler ve merkez üç unsuru oluştururken bu üçlü unsurun her biri kendi arasında çetrefilli bir alan daha yaratmıştır. Örneğin bölgedeki etnik toplulukların Avrupalı devletlerle ilişkisi de, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etnik unsurlara yaklaşımı da, Avrupa devletleri ile Osmanlı arasındaki ilişkiler de Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî müfettişliğiyle bağlantılıdır. Bu nedenle Umumî müfettişin icraatları da bölgedeki etnik unsurlara ve Avrupalı devletlere yaklaşımı da Makedonya Meselesinin boyutlarını oluşturmakta, Hüseyin Hilmi Paşa'nın karakteri ve tavırları meselenin içerisine dâhil olmaktadır. Hüseyin Hilmi Paşa 6 yıl boyunca üç vilayette farklı sürelerde kalarak görevini sürdürmüş ve bölgenin bir süre daha Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına büyük katkı sağlamıştır. Yanı sıra devletin alması gereken önlemleri hayata geçirmede karşılaşıcağı sorunları da açıkça padişaha ve hükümete yazmıştır. Yaptığı görevin zorluğunu anlatırken; *“insanların birbirini öldürmesini engel olmak”* diye ifade ediyordu. Yabancı bir gazeteciye verdiği mülakatta ise görevini *“Tımarhane Bekçiliğine”* benzetiyordu.

Rumeli'deki etnik topluluklar batı kamuoyunun da yardımıyla Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesi için sıkı bir mücadele yürüttü. Avrupalı devletler ise Makedonya Meselesini savaşa girmeden çözmek istedi. II. Abdülhamid de benzer şekilde savaştan kaçınan bir politika takip etti. Dolayısıyla savaşmadan mevcut yapının korunması politikası, önce Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu Rumeli Vilayetleri Talimatnamesinin devamında ise Avrupalı devletlerce yapılan Viyana ve Müzsteg Tasarılarının maddelerinden anlaşılıyordu. Kısaca bu mesele bölgedeki etnik unsurların radikal müdahaleler istediği ancak Osmanlı Devleti ile Batı arasında Rumeli üzerinden

yürütülen ve savaşın uzağında duran siyasi mücadelenin görünür hali olmuştur. Bu nizamnamelerin maddelerine bakıldığında tarafların bu coğrafyadaki hâkimiyetini savaşmadan devam ettirmek istediği açıkça görülmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Rumeli Umumî Müfettişliği Talimatnamesinin ikinci maddesinde şart koşulan -Hariciye Nezareti tarafından seçilecek- Umum-ı Ecnebiye Müdürünün varlığını, Avrupalı devletlerin de bir Umumî Müfettişlik müessesesinin kurulmasını kabul etmesi her iki tarafın da savaş pratiğini istemediğine işarettir. Yine devamındaki tasarılar da Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgenin en yetkili görevlisi olmaya devam etmesi de bir başka işarettir.

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti ve bölgedeki etnik unsurların savaşa girmeden birbirlerine karşı yürüttükleri propaganda siyasetinin en önemli cephesi gazeteler oldu. Gazeteler üzerinden yürütülen faaliyetlerin en önemli amacı kamuoyu algısını yönlendirmektir. Kamuoyu algısını yönlendirmek üzerinden yürütülen siyasete etnik grupların isyan teşebbüsleri de dâhil olmuştur. Bu fiili teşebbüsler Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini zayıflatmaya yönelik hamleler olmasının yanında bazı Avrupa gazetelerinde bağımsızlık mücadelesi olarak gösterildiği için kamuoyu yaratmanın bir parçasına dönüşmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevini icra etme biçimi bütün bu sorunların kesiştiği noktada durduğu için anlamlıdır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu noktada dengeli bir siyaset yürütürken İstanbul'dan bağımsız hareket etmediği, yaptığı her uygulama ve planladığı her değişim hakkında Saray'a bilgi vermekten geri durmadı.

Osmanlı Devleti'nin bölgede savaşı ertelemek yahut savaşmadan meseleyi çözmek biçiminde özetlenecek siyasetini yürütmek için Hüseyin Hilmi Paşa görev süresi boyunca ılımlı ve itidalli tutum sergilediği görüldü. Hüseyin Hilmi Paşa özellikle Avrupalı devletlerin tutumları karşısında Osmanlı Devleti'ne dayatılan ıslahatları uzun mesai harcayarak hayata geçirmeye çalışmış tüm önlemlere rağmen kalıcı bir çözüm bulunamayacağını bilse de inançla icraatlarına devam etmiştir. Umumî Müfettişlik görevini çok hassas bir dönemde başarıyla yerine getirmiştir. Bu başarısı sayesinde II. Abdülhamid'in güvenini kazanmış kendisine birçok nişan ve taltif verilmiştir. Görev süresi bittiği hatta Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevi bırakmak istediği dönemde bile yerine daha iyi bir kişi bulunamadığı gerekçesiyle görev süresi uzatıldı.

İdarî, askerî, ekonomik, adlî ve eğitim ile ilgili konularda devletin işleyişine etki edecek nitelikte fikirleri bulunan değerli bir devlet adamı kimliğiyle öne çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliği, II. Abdülhamid döneminin merkezîyetçiliğinin bir

yansıması olarak görülebilir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa'ya attığı her adımda saraya haber vermesi sebebiyle Avrupalı temsilciler ve gazeteciler tarafından “*Sarayın Gölgesi*” benzetmesi yapıldı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın fes takması, gelenekçi bir devlet adamı olarak görülmesinde sembolik bir ayrıntı olarak sıkça dile getirildi. Bu eleştirel benzetmeye rağmen Avrupalı devletlerin Hüseyin Hilmi Paşa'nın devlet adamlığını beğendiğini ve Osmanlı Devleti'ni temsilen Hüseyin Hilmi Paşa ile muhatap olmaktan şikâyet etmediği görülmüştür. Bu tavrın Avrupa'da olumlu karşılanmasının sebepleri, Hüseyin Hilmi Paşa'nın diplomasi dilini başarıyla kullanması, gazetelerin önemini keşfetmiş olması, Avrupalı gazetecilerle ve Avrupalı temsilcilerle iletişimi kuvvetli tutarak kendini tanıttirmasının rolü büyüktür. Bunun yanı sıra etkili bir vücut dili, yabancı dildeki hâkimiyeti, dönemin Avrupalı devletlerinin politikasını bilerek ona göre davranan bir idareci olması, çalışkanlığı ve dürüstlüğü de bu etkide pay sahibidir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki hâkimiyetinin sorunlu haline gelmesinde en önemli sebep, Avrupalı devletlerin yürüttüğü politikalarıdır. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa bu konuda da oldukça temkinli ve dirayetli bir politikacı olduğunu göstermiştir. Avrupalı güçlerin savaşmadan Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki hâkimiyetini zayıflatmaya çalıştığı bir dönemde bölgedeki icraatlarıyla buna mukavemet göstermiştir. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa'nın imza attığı icraatlar, devletin Makedonya'daki hâkimiyetinin bir süre daha devam etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yabancı temsilcilerle kurduğu ilişkiler ve iş yapma prensipleri onun diplomatik olarak tecrübesini ortaya koymuştur. Bu anlamda Avrupalı devletlerin politikalarını tanıyan ve onlara göre şekil alan bir tavrı olduğu da görülmüştür.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevi sırasında önemli icraatlarından birisi de devletin batı kamuoyundaki imajına önem vermesidir. Bu sebeple basın konusunda son derece hassas davranmış ve bu konudaki faaliyetleri çok yakından takip etmiştir. Uluslararası bir mesele haline gelen Makedonya Sorununda Avrupalı güçlerin herhangi bir şikâyeti bile müdahale için fırsata dönüştürmeye çalışması bu alanda atılan adımların önemini ortaya koymuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu bağlamda Batı kamuoyunu etkileme konusunda oldukça başarılı işlere imza attığı görülmüştür. Yalnız Batılı gazetecileri değil ayrıca bölgeye yeni tasarı programlarıyla gelen Avrupalı temsilcileri de çalışma ahlakı ve özverili tavırlarıyla etkilemeyi başarmıştır. Birçok yabancı gazeteci ve devlet adamı onun zekâsına ve çalışkanlığına vurgu yapmıştır. Hatta Hüseyin Hilmi Paşa'yı devletin Makedonya'daki en iyi icraatı olarak görenler, gösterenler olmuştur. Yazdıkları

kitaplarda ona ayrı bir bölüm açmış Avrupa'nın en zeki insanları arasında gösterenler olmuştur. Bu yaklaşımıyla yabancı görevlileri ve gazetecileri etkilemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa ile görev süresi boyunca karşılaşan görevlilerin çoğu onun iş yapma biçiminden etkilenmiştir. Makedonya Meselesi ile ilgili yabancı yayınlarda mutlaka Hüseyin Hilmi Paşa'nın çalışkanlığına ve zekâsına vurgu yapılmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa, II. Abdülhamid'in merkezîyetçi siyasetinin uygulayıcısı olurken aynı zamanda Avrupalı devletlerin temsilcileriyle oldukça diplomatik bir ilişki kurmuştur. Umumî Müfettişlik makamı Hüseyin Hilmi Paşa aracılığıyla II. Abdülhamid'in Avrupalı devlet temsilcileriyle yüksek dereceli bir ilişki kurmak için ihdas ettiği bir yapıya da dönüşmüştür. Bu uygulama sayesinde hem merkezîyetçi bir yapı korunuyor hem de Avrupalı temsilcilerle bölgede Osmanlı Devleti'nin en yüksek rütbeli ve yetkili memuru vasıtasıyla ilişki kuruluyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede diplomasiyi sonuna kadar kullanan bir devlet adamı kimliğiyle hareket etmiş ve “*uyumlu akıl'a*” sahip bir idareci olmuştur. Kısaca yaptığı görevde Padişah ve Hükümet ile Avrupalı temsilciler arasında başarılı bir köprü vazifesi görmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa vasıtasıyla devlet hassas bir dönemde bölgedeki varlığını Umumî Müfettişlik dönemi öncesine göre daha etkin bir şekilde hissettirmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın görev yapma biçimi karakter özellikleriyle bütünleşmiştir. Oldukça detaycı ve her türlü ayrıntıyı sonuna kadar inceleyen, yazmayı çok seven bir idareci olmuştur. Umumî Müfettişlik makamını bölgenin en etkili gücü haline dönüştürmeyi başarmıştır. Öyle ki vilayet valilerini yalnız rapor veren bir memur konumuna getirmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu görevdeki başarısı onu Meşrutiyetin ilanı ile birlikte önce meclise Adliye Nazırı olarak taşımış daha sonra da Sadrazamlık koltuğuna oturmasına vesile olmuştur. Siyasi iklime çabucak sağladığı uyum da gözden kaçırılmaması gereken bir başka karakter özelliğidir. Hüseyin Hilmi Paşa II. Abdülhamid'in sadık bir idarecisi olarak İstibdat döneminin son, Meşrutiyetin ilanı ile İttihat Terakki Cemiyeti'nin de hürriyetperver ilk sadrazamı olmuştur.

Kriz yönetimi için ortaya çıkarılan bu Umumî Müfettişlik, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Vilayât-ı Selâse Müfettişliğinden sonra da devam etmiş, farklı yapılanma biçimleriyle ortaya çıksa da merkezi yönetim anlayışının kriz çözme müessesesi olarak varlığını Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. A.MTZ.(04).

BOA.A.MKT.MHM

BOA.BEO.

BOA. DH. MKT

BOA.HH.SAİD.MEM

BOA. HR. SYS.

BOA.HR.SFR.(04)

BOA.HR.İD

BOA. İ.DH.

BOA.İ.AS.

BOA.İ.HUS.

BOA. TFR.1.A

BOA. TFR.1.M.

BOA. TFR. 1. SL

BOA.TRF.1.UM.

BOA. Y.A. HUS.

BOA. Y.A.RES

BOA. Y.EE.

BOA Y.MTV.

BOA. Y.PRK. A.

BOA. Y.PRK.ASK.

BOA.Y.PRK.BŞK

BOA. Y. PRK. HR.

BOA.Y.PRK.MK.

BOA.Y.PRK.TKM

BOA.Y.PRK.UM.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Arşivi

Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (İSAM/HHPE)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

Kitaplar

- Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2001.
- Ahmet Reşit Rey (H. Nazım), *Canlı Tarihler: Ahmet Reşit Rey Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul:1945.
- Ahmed Selahaddin, *Makedonya Sorunu hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'alesi ve Balkan Harbi Ahiri*, Kanaat Matbaası, İstanbul:1331.
- Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:2003.
- Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV. Yay., Ankara:2002.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul:1994.
- Aksun, Ziya Nur, *II. Abülhamid Han*, Ötüken Yayınları, İstanbul:2010.
- Akyıldız, Ali, *Anka'nın Sonbaharı, Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul:2005.
- Akyıldız, Ali, Azmi Özcan, *Namık Kemal'den Mektup Var*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul:2013.
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul:2018.
- Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara:2000.
- Alyot, Halim, *Türkiye'de Zabıta*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Kanaat Basımevi, Ankara:1947.
- Anastasoff, Christ, *The Tragic Peninsula A History Of The Macedonian Movement For Independence Since 1878 With 10 Maps, 36 Illustrations, And A Research Bibliography On The Balkans*, Blackwell Wielandy Co. St. Locis, Mo., U. S. A.:1938.
- Anastasovki, Nick. *Contestations over Macedonian Identity 1870–1912*, School Of Social Sciences Melbourne, Victoria:2005.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:1997.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asyaya Enver Paşa*, C.I, Remzi Kitapevi, İstanbul:1970.

- Barker, Elisabeth, *Macedonia Its Place in Balkan Power Politics*, Greenwood Press, London/Newyork:1980.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara:1988.
- Bayur, Hilmi Kamil, *Sadrizam Kamil Paşa Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara:1954.
- Becherelli, Alberto *Serbia and The Balkan Wars in The Reports of The İtalian Military Attache in Belgrade*, Carlo Papa Di Costigliole, Serbian-Italian Relations: History and Modern Times : Collection of Works, Ed. Biljana Vucetic, The Institute of History, Belgrade, Vol: 28, Sapienza University of Rome, Belgrade:2015.
- Bouquet, Olivier, *Sultanın Paşaları(1839-1909)*, Çev. Devrim Çetin Kasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul:2016.
- Brailsford, H.Noel, *Macedonia, Its Races and Their Future*, London:1906.
- Brancoff, D.M., *La Macedonia Population Chretienne*, Librairie Plon, Paris:1905.
- Brooks, Julian, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention, and 'Proto-peacekeeping' in Ottoman Macedonia, 1902-1905*, (Doctor of Philosophy) Simon Fraser University, Spring:2014.
- Burgaç, Murat, *Trakya Umumî Müfettişliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir:2010.
- Chakaloff, George N., Stanislav J. Shoomkoff, *The Macedonian Problem and Its Proper Solution*, Philadelphia:1904.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, Özel Matbaası, Ankara:2010.
- Çetin, Emrah, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, TTK Basımevi, Ankara:2017.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C:5, Türkiye Yayınevi, İstanbul:1971.
- Demirci, H.Aliyar, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2006.
- Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri(1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul:2010.
- Dermott, Mercia Mac , *For Freedom And Perfection, The Life Of Yané Sandansky*, London:1988.

- Dermott, Mercia Mac, *Freedom or Death, The Life of Gotsé Delchev*, The Journeyman Press London & West Nyack:1978.
- Detrez, Raymond, *Historical Dictionary of Bulgaria*, 3. Edition, London:2015.
- Doukelli, Kyriaki, *Geschichte Makedoniens und Thrakiens von den Balkankriegen bis zum Ersten Weltkrieg: außenpolitische Ereignisse und ihre innenpolitischen Rückwirkungen*, Eine Quellenstudie, (Yayınlanmamış Doktora Tezi-Dissertation), Mannheim:2008
- Draganof, *Macedonia and The Reforms*, Trans. M. Victor Berard, London:1908.
- Düstur*, Tertip:2, Cilt 1.
- Engin, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul:1993.
- Evered, Emine Önhan, *The Politics Of Late Ottoman Education: Accommodating Ethno-Religious Pluralism Amid Imperial Disintegration*, The University Of Arizona, (Doctor of Philosophy), Arizona:2005.
- Fraser, John Foster, *Pictures From The Balkans*, Cassell and Company Ltd., London, New York, Toronto and Melbourne:1912.
- Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:2006.
- Georgeon, François, *Sultan II. Abdülhamid*, Çev.Ali Berktaş, Homer Kitapevi, İstanbul:2006.
- Georgevitch, T.R., *Macedonia*, London / Newyork: 1908.
- Gerd, Lora, *Russian Policy in the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878-1914)*, De Guyter Open, Berlin:2014.
- Gounaris, Basil C., *Stream Over Macedonia, 187-1912*, Columbia University Press, Newyork:1993.
- Graves, Robert, *Storm Centres of The Near East (Personal Memories 1879-1929)*, Hutchinson &Co. Ltd., London:1933
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, C.I, TBMM Vakfi Yayınları, Ankara:1996.
- Gürün, Kamuran *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1983.
- Hacısalihoglu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul:2008.
- Hürmen, Fatma Rezan, *Bürokrat Teyfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C.II, Pınar Yayınları, İstanbul:2006.

- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Maarif Matbaası, Dergâh Yayınları, C.III, İstanbul, 1982.
- İrtem, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayınları, İstanbul:1999.
- Kansu, Aykut 1908 Devrimi, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, 4 Baskı, İstanbul:2006.
- Karabekir, Kazım, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:2011.
- Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa(1895-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul:1993.
- Karakasidou, Anastasian, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çeviren Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul:2010.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C: VIII, 6. Baskı, TTK Basımevi, Ankara:2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, C: IX, TTK Basımevi, Ankara:1999.
- Karpat, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayıncılık, İstanbul:2012.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul:2010
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma*, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitapevi, İstanbul:2006.
- Kartal, Nazım, *İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara:2010.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)*, Klasik Yayınları, İstanbul:2008.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Kitap, İstanbul:2014.
- Koçak, Cemil, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul:2016
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:1999.
- Kulu, Şemsettin, *Sadrazam Sait Paşa Anılar*, Hürriyet Yayınları 184, İstanbul:1974.

- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Ricali ve Erkanı* (1839-1922), İSİS Ltd., İstanbul:1999.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul:2010.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara:1993.
- Macedonia And The Macedonian Population*, Salisbury Supply Co., Printers, London:1918.
- Macedonia Documents And Materials*, Ed. Prof. Voin Bozhinov, Prof. L. Panayotov, Bulgarian Academy Of Sciences Institute of History Bulgarian Language Institute, Sofia:1978.
- Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Yay. Haz. Orhan Sakin-Uğurhan Demirbaş, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 29, Ankara:1996.
- Mazower, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayıncılık, İstanbul:2014.
- Mazower, Mark, *Selanik, Hayaletler Şehri, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Kitabevi, İstanbul:2013.
- Moore, Arthur, *The Orient Express*, Constable & Company Ltd., London:1914.
- Moore, Frederick, *The Macedonian Commitees and The İnsurrection, The Balkan Question*, Ed: Luigi Villari, E.D.Dutton and Company, Newyork:1905.
- Orhun, Hayri ve diğerleri, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara:1969.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul:2005.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul:2004.
- Ortaylı, İlber,, *Türkiye İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara:2008.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 92, İstanbul:2008.
- Öntuğ, M. Murat, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya:2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.II, İstanbul:1993.

- Palaret, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Çev: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul:2000.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul:2013
- Pinon, Rene, *L'europe Et L'empire Ottoman*, Librairie Académique, Paris:1913.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul:2011.
- Ragıp, Mustafa, *Meşrutiyetten önce Manastırda Patlayan Tabanca*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul:2007.
- Resneli Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Örgün Yayınevi, İstanbul:2003.
- Saatçi, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya:2004.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 12. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul:2003.
- Saygılı, Hasip, *Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul:2016.
- Selvi, Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyân Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (1878-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul:2011.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26, Ankara:2017.
- Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım (1908-1913)*, Sadeleştiren: Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Eser, İstanbul:1978.
- Taş, Serap, *Umumî Müfettişlikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir:1997.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara:1999.
- Todorova, Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul:2015.
- Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul:1995.
- Tunalı Hilmi, *Makedonya Mazisi, Hali, İstikbali*, Mısır el Kahire: 1326.

- Tural, Erkan, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir:2006.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK Basımevi, Ankara:1949.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:1987.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul: 1976.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Gül Matbaası, İstanbul:1981.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:1999.
- Ülker, Mustafa Birol, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu, Yay.Haz. Ömer Faruk Bahadır, Asiye Kakırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız, İSAM Yayınları, İstanbul:2006.
- Ward, William, George Peabody Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Cambridge University Press, Newyork:2012.
- Wilkinson, H.R., *Maps and Politics*, Liverpool at the University Press, 1951.
- Wyon, Reginald, *The Balkans from Within*, London James Finch & Co. Ltd, London:1904.
- Young, George , *Nationalism and war in the Near East* , Ed.Leonard Henry Courtney London:1915.

Sürelî Yayınlar

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Bunbury Herald

Journal de Salonique,

Journal Des Debates

Kalem

L'Eclair, Messenger De Paris,

La Petite Republique,

Le Gil Blas, Gaulois,

Le Single,

La Liberte,

La Republique,

Le Figaro

Le Gqulois

Le Matin,

Le Rappel,

Le Temps

Le Petit Parisien,

London Daily News

Manastir

Milli Nevsal

Mower County Transcript,

Patrie

Reuve Des Reux Mondes

Servet-i Fünun,

Soleil

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

Türk Hayatı

Tanin

Takvimi Vekayi

The Age

The Butte İnter Mountain,

The Evening World

The Houston Daily Post

The Minneapolis Journal,

The New York Herald

The Times,

The San Francisco Call

The Washington Times

The Telegraph,

The Sun,

Wiener Zeitung,

Yedigün

Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VIII-IX/49-62, (1335-1337) s.63-74.

Adanır, Fikret, “Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof’un Anılarında II. Meşrutiyet”, *Birikim Dergisi*, Nr.9, İstanbul, 1975, s.14-26.

Ahmad, Feroz, “Husayn Hilmi Pasha”, *The Encyclopaedia of Islam (New Editon)*, Vol.III, 1971: Leiden, s.624.

Ak, Mehmet, “Makedonya’da Eşkıyalık ve Bulgar Asi Çakalarof”, *Mediterranean Journal of Humanities*, I/1, 2011, s. 13-32.

Akhund, Nahide “Stabilizing a Crisis and the Mürzsteg Agreement of 1903: International Efforts to Bring Peace to Macedonia”, *Hungarian Historical Review* 3, no:3 (2014), pp. 587-608.

- Alkan, Mustafa, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı I, 2015, s.242-255.
- Altıntaş, Ahmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri", *Tarihin Peşinde*, Sayı:16, 2016, s.1-16.
- Altıntaş, Selçuk, "Rusya Müslümanları Arasında Eski Bir Osmanlı Sadrazamı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hasan Sabri Ayvazov'a Verdiği Mülakat", *Kardeş Kalemler Dergisi*, Sayı: 53 / Mayıs 2011.
- Aydın, Mahir "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt. XVII, Sayı 21, Ankara 1997, s.71-125.
- Aydın, Mahir "Hüseyin Hilmi Paşa", *DİA*, Cilt: 18, 1998, s.550-551.
- Aydın, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s.209-234.
- Aydın, Mahir, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, İstanbul:1998, s.239-258.
- Bakırcılar, Nimet Ayşe, "Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'eleli ve Balkan Harb-i Ahiri", *History Studies*, Vol:3/ 1, 2011, s.15-43.
- Bayraktar, Kaya, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1908)", *Bilig*, Sayı:69, Bahar, 2014, s.1-28.
- Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'eleli'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul:1989, s.77-99.
- Çevik, Zeki, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa Ve Reformları", *Turkish Studies*, Vol. 4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Erzincan, 2009, s.838-865.
- Demirel, Fatmagül, "Vilayât-ı Selâse (Selanik, Manastır, Kosova) Adli Islahatı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003) Cilt 1 (derleyen Ali Çaksu, Halit Eren), İstanbul:2006, s. s.467-476.
- Dikici, Ali, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010. s.75-108.
- Dinçyürek, Sena Hatip, "Reading A Bureaucratic Career Backwards: How Did Hüseyin Hilmi Pasha Become The Inspectorgeneral Of Rumelia?", *Middle Eastern Studies*, 2017 Vol. 53, No. 3, s. 386-405.

- Evered, Emine Önhan, An Educational Prescription for the Sultan: Hüseyin Hilmi Paşa's Advice for the Maladies of Empire", https://www.jstor.org/stable/4284554?seq=1#page_scan_tab_contents *Erişim Tarihi: 12.12.2017*, pp. 439-459.
- Fortna, Benjamin C., "II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Türkiye Tarihi: Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, Çev. Zuhâl Bilgin, Ed. Reşat Kasaba, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 71-97.
- Gangloff, Sylvie, "Les Balkans vus depuis la Turquie : état des lieux des dernières publications", *Balkanologie*, Vol. IX, n° 1-2 | Décembre 2005, mis en ligne le 14 janvier 2010, <http://balkanologie.revues.org/603> , *Erişim Tarihi: 12.12.2017*, pp.313-336.
- Gencer, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA*, Cilt IV, s.225.
- Gencer, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *DİA*, Cilt V, s.516-517.
- Genç Yılmaz, Ayfer, "Devlet Kapasitesi ve Umumî Müfettişlikler, Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.I, Sayı I, İstanbul:2013, s.43-65.
- Gençoğlu, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2(1), s.29-50.
- Güler Yarcı, "Rumeli Adli İslahatından Bir Kesit: Vilâyât-ı Selâse (Manastır, Selanik, Kosova) İstinaf Mahkemeler", *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011 Bildiriler*, Yay. Haz. Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.I, Ankara, 2015, s.43-83.
- Güneş, İhsan, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları" *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: I, Ankara:1990, s.171-269.
- Hacısalihoglu, Mehmet, "Makedonya", *DİA*, Cilt 27, 2003, s.437-444.
- Işıksal, Turgut " Makedonya Üzerinde Oynan Oyunlar ve Bilinmeyen bir Nüfus Sayımı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 43, Nisan 1971, s.13-19.
- İpek, Nedim "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara:2002, s.16-22.
- Kaçmaz, Muhammet, "Balkan Coğrafyası", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Yrd.Doç.Dr. Zeynep İskefiyeli, Yrd.Doç.Dr.M.Bilal Çelik, Yrd.Doç.Dr. Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 1, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s.11-37.
- Kırmızı, Abdülhamit, "Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli İslahatı,1902-1908", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik, Serkan Yazıcı,

Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No 2, Sakarya, 2013.

Kırmızı, Abdülhamit, “Makedonya1903” *Yeni Türkiye* 68 (Mart-Haziran 2015), s.2922-2928.

Kırmızı, Abdülhamit, “Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler”, *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.228.

Kodaman, Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: XIII. Ankara:2002, s. 165-192.

Kornrumpf, Hans-Jürgen “Hüseyn Hilmi Pascha, Anmerkungen Zu Seiner Biographie” *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 76, Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Schülern (1986), pp. 193-198.

Kuzucu, Kemalettin, “Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk’un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), s.309-332.

Nedeljkovic, Slavisa, Стара Србија И Турске Реформе (Турски Реформни Програм Из 1902. Године) *Eski Sırbistan Ve Türk Reformu (1902 Türk Reform Programı)*, <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-7919/2006/0353-79190602233N.pdf> Erişim Tarihi 20.07.2017. s. 233-241.

Örenç, Ali Fuat, “Mutasarrıf”, *DİA*, Cilt XXXI, İstanbul:2006, s.377-379.

Özbek, Nadir, “ Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)” *Türkiye’de Ordu, Devlet Ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: Evren Balta Paker-İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2010, s.48-77

Özdağ, Abdullah, “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2014, Sayı 41, s. 147-159.

Panzac, Daniel “La population de la Macédoine au XIXe siècle (1820-1912)”, In: *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, n°66, Les Balkans à l’époque Ottomane, 1992, pp. 113-134.

Pinon, Rene, “La Question de Macédoine, II. Les Réformes” , *Revue des Deux Mondes*, 5 / 39, Haziran 1907, s.659-688

Saatçi Ata, Meltem Begüm, “Vilayet-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansıması”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXII, Haziran 2015, s.251-268.

- Saatçi, Meltem Begüm, “20. Yüzyıl Başında Makedonya Bölgesinde Devlete Karşı Ayaklanmalar Kresna'dan Kruşova'ya Örnekler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 17, Ankara:2005, s.349-366.
- Saatçi, Meltem Begüm, “XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, s.193.
- Savich, Carl, “International Intervention in Kosovo and Macedonia, 1909-1908 The Murzsteg Reform Plan”, <http://www.serbianna.com/columns/savich/096.shtml> Erişim tarihi: 09.09.2017.
- Saygılı, Hasip, “1903 Makedonya’ında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, Güz 2013, s.69-94.
- Saygılı, Hasip, “Sultan II. Abdülhamid’in Meşruiyet Krizi: 1903’te Mitroviçe’de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Öldürülmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 Bahar (20), Ankara, s.163-191.
- Saylak, Sevilya Aslanova, *Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)*, Akademik Bakış Dergisi, C.10, Sayı 19, Kış 2016, s. 107-139.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet “Yerel Yönetim Metinleri III; Tuna Vilayet Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 1996, s.67-81
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet “Yerel Yönetim Metinleri VI, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı:5, Eylül 1996, s. 89-103
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet “Yerel Yönetim Metinleri VII, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı:5, Kasım 1996, s. 89-99.
- Sungur, Mutullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi”. *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara:2002, s.1357-1383.
- Sürgevil, Sabri, “Makedonya Meselesi Hakkında Bir Layiha ve Düşünceler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.V, İzmir:1990, s. 135-168.
- Tekeli, İlhan, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı I- Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2007, s.67-77.
- Tokay, Gül, “XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2004, s.133-144.
- Tural, Erkan, “1864 ve 1871 Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumîyye-i Vilayat Talimatnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 14, Sayı 1, Ocak 2015, s.71-91
- Türkmen, Zekeriya, “ Makedonya Meselesi, Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere’nin Rolüne Dair Bir Vesika”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1989, s.61, s.85-106.

- Yakut, Kemal, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti*, Tiran-Arnavutluk, IRCICA 2003, s. 29-53.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *Yedigün*, No:164, Cilt 7, 1936, s.8,32.
- Yarcı, Güler, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı I, 2013. s. 76-114.
- Yeşilyurt, Yahya, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, *OTAM Dergisi*, 34 Güz, 2013, s. 257-285.

Diğer Kaynaklar

<https://www.alternatehistory.com/forum/threads/the-march-of-time-20th-century-history.272417/page-10> (Erişim Tarihi:20.01.2018)

http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN749591439&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=

http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN749591439&PHYSID=PHYS_0002&DMDID=DMDLOG_0001 (Erişim Tarihi: 09.12.2017.)

<http://www.obarsiv.com/ab-selanik-subesi.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2017.)

<http://www.lithoksou.net/p/oi-apografes-toy-xilmi-pasa-1988> (Erişim Tarihi: 9.9.2017).

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1905/jul/20/macedonian-financial-reforms#S4V0149P0_19050720_HOC_61 (Erişim Tarihi: 09.09.2017.)

http://hansard.millbanksystems.com/lords/1906/jul/02/the-turkish-customs-duties#S4V0159P0_19060702_HOL_44 (Erişim Tarihi: 10.09.2017.)

<http://radomirdnes.com/?p=34417> (Erişim Tarihi: 02.10.2017)

<http://www.ugd.edu.mk/> (Erişim Tarihi: 15.10.2017.)

<http://www.balkananalysis.com/blog/2006/03/24/grumbling-and-unease-the-murzsteg-reforms-implemented/> (Erişim Tarihi:05.09.2017).

https://thumbs.worthpoint.com/zoom/images1/1/0316/23/huseyin-hilmi-pasha-1855-1922-grand_1_23600eb31af60537584e367e6a6f5d5b.jpg (Erişim Tarihi: 07.12.2017)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emilio_Degiorgis_Italian_General_Arrives_in_Salonica_19_April_1904.jpg (Erişim Tarihi: 08.01.2018)

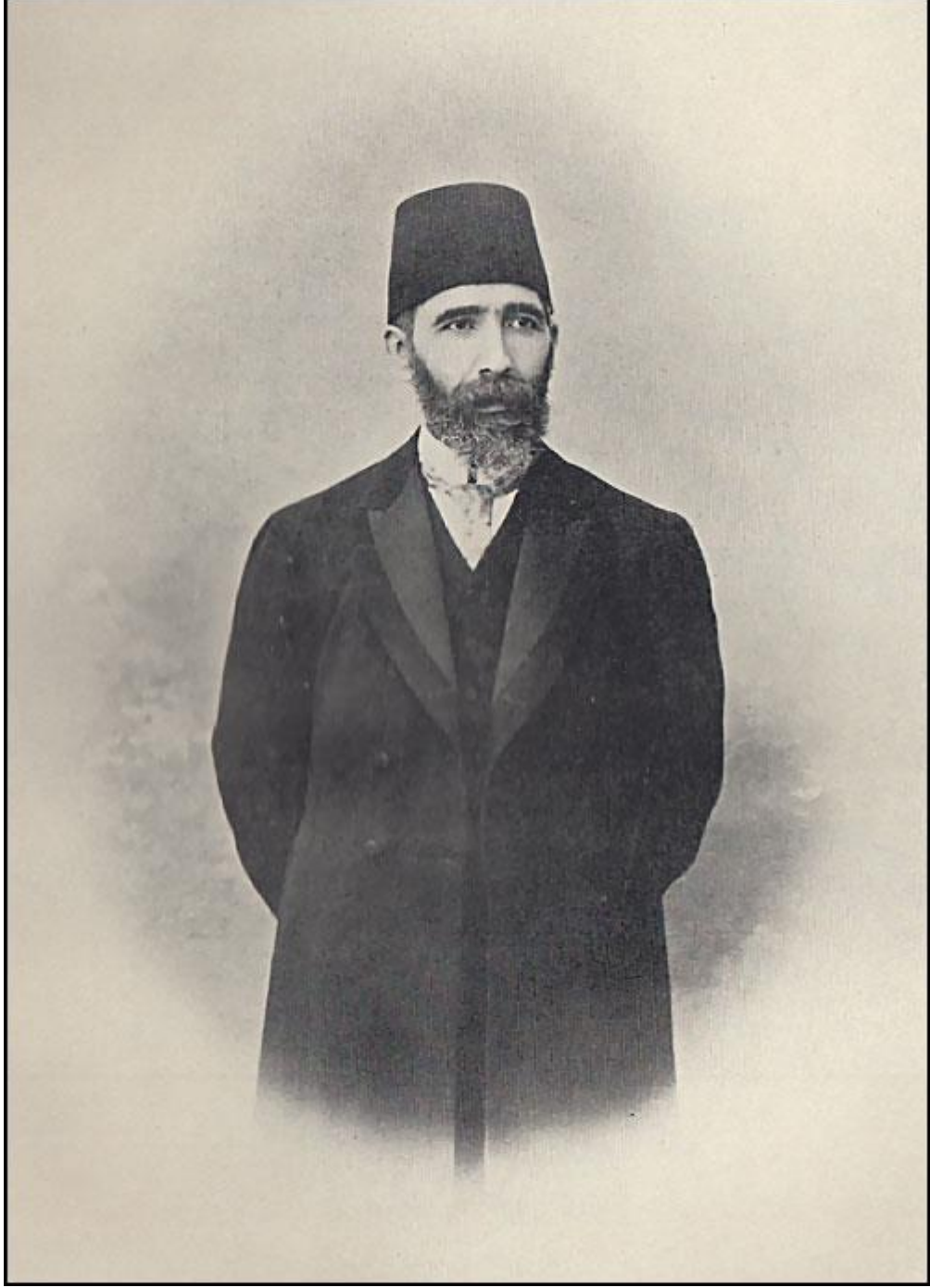
http://ogc.osd.mil/defense_ethics/resource_library/deskbook/dodig_ethics.pdf (Erişim Tarihi:02.02.2018)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vilayets_in_the_region_of_Macedonia_1907.png (Erişim Tarihi: 02.03.2018)

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201601211020342745-Rusya-Turkiye-Kazan-Huseyin-Hilmi-Pasa> (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

EKLER

Ek 1: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumî Müfettişliği Sırasında Çekilmiş Resmi

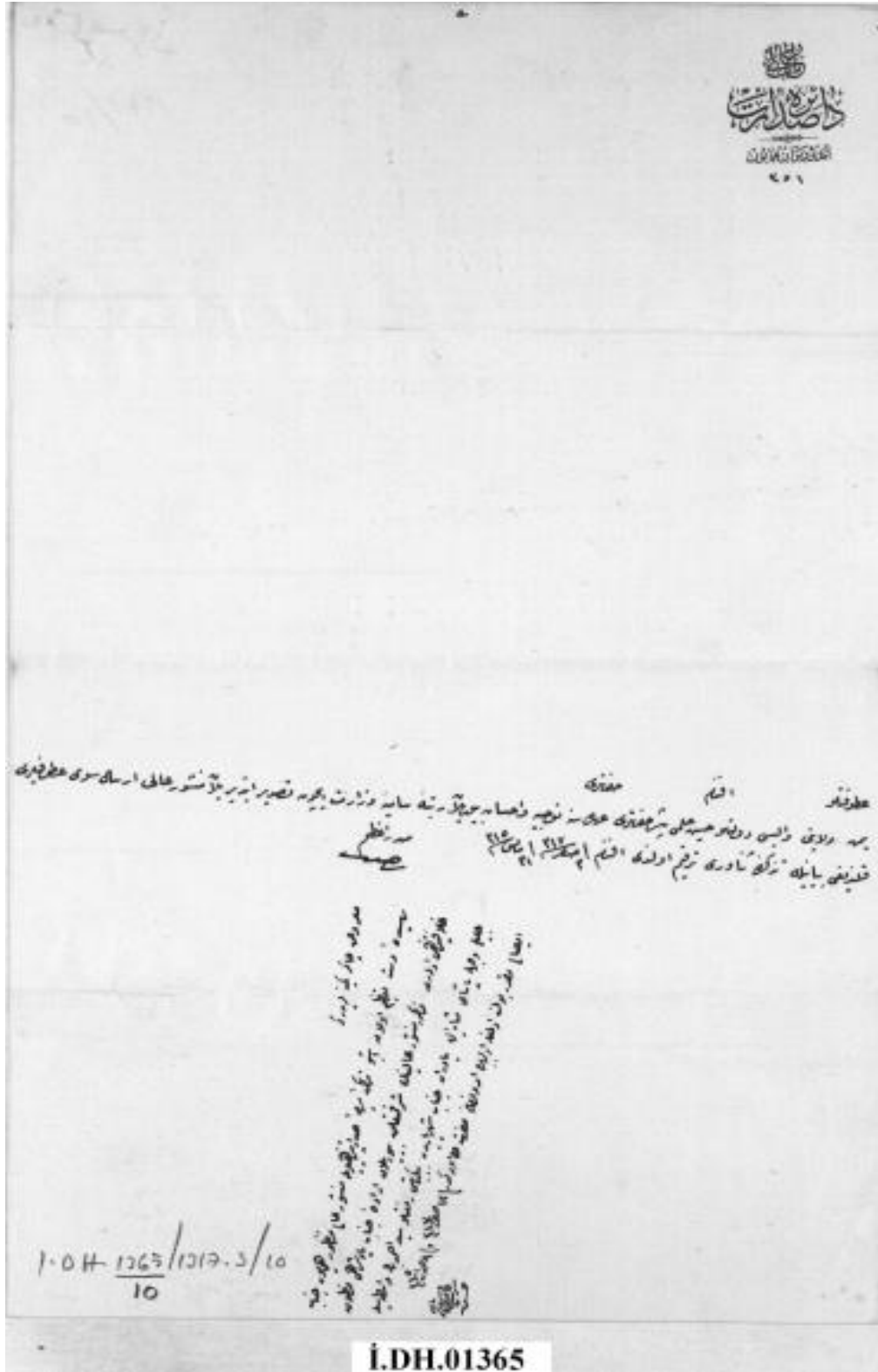

Kaynak: Robert Graves, *Storm Centers of The Near East*, London, 1933, s.202.

Ek 3: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Viyana Büyükelçiliği sırasında çekilmiş Aile Fotoğrafları

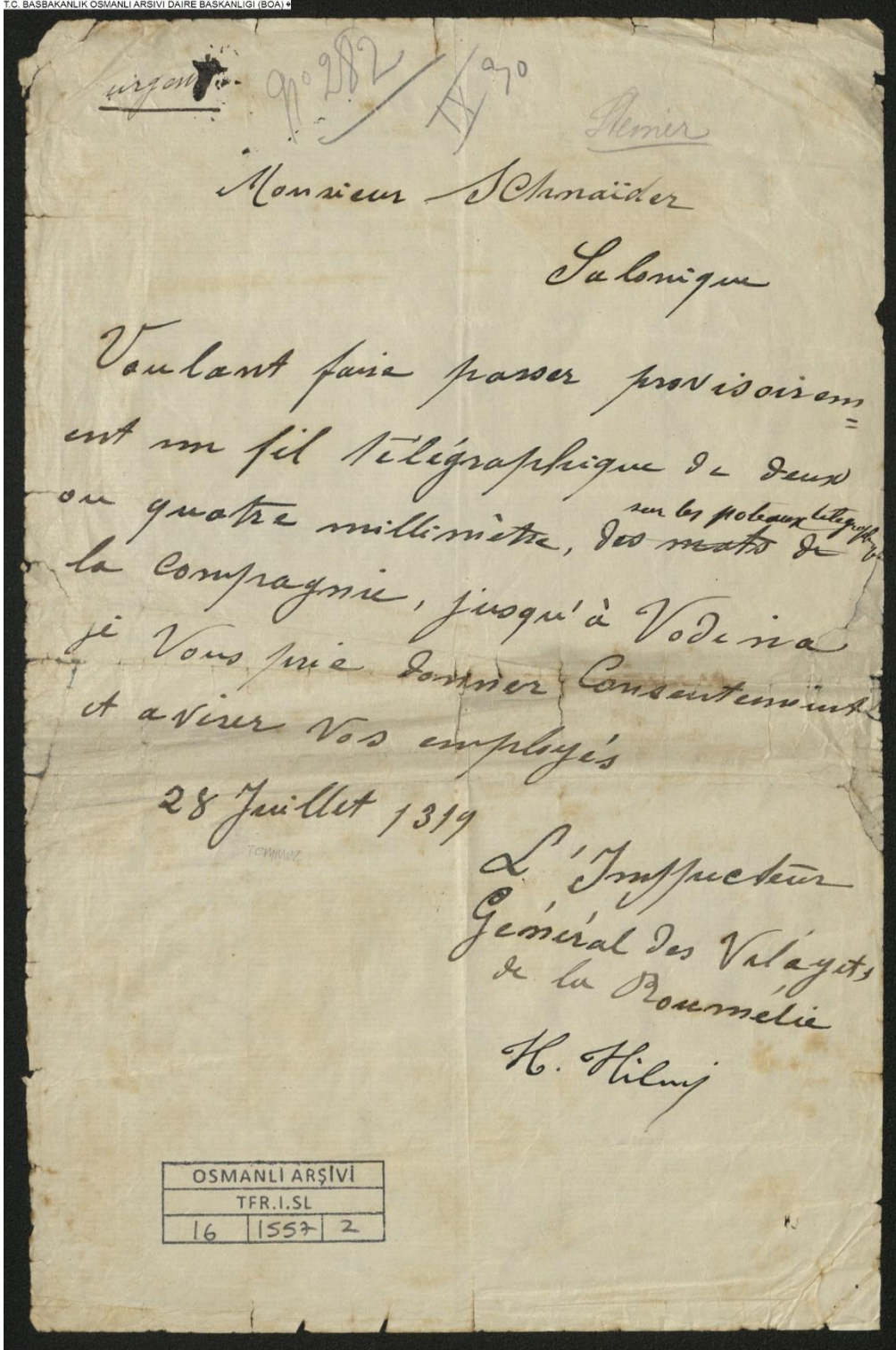

Ek 6:

Kaynak: BOA.I.DH. 1365/10.

Ek 7: Hüseyin Hilmi Paşa'nın El Yazısıyla Kaleme Aldığı Fransızca Mektup Örneği

TFR.I.SL.00016.01557.002

Kaynak: BOA.TRF.1.SL.16/1557-2.

Ek 8: Rusya Ziyareti sırasında çekilmiş fotoğrafı

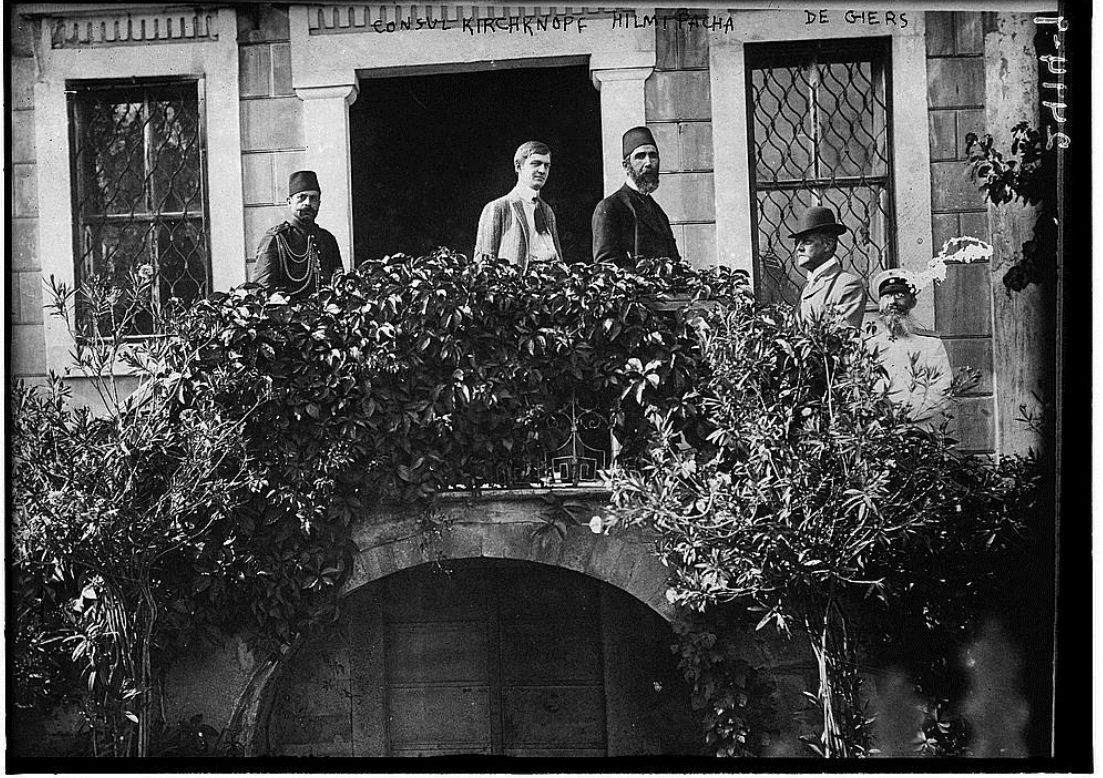

Kaynak: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201601211020342745-Rusya-Turkiye-Kazan-Huseyin-Hilmi-Pasa> (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

Ek 9: Hüseyin Hilmi Paşa Köşkü (Şişli)

Ek 10: Yabancı Temsilcilerle Görüşmeden Çıktığı Sırada Çekilmiş Fotoğrafl

Kaynak: <https://www.loc.gov/item/2014691363>

Ek 11: Hüseyin Hilmi Paşa Adına Bestelenen *Yaşasın Osmanlılar* Marşının Albüm Kapağı

Kaynak: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN749591439&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=

Ek 12: Yaşasın Osmanlı Marşı'nın Notları

Heil den Osmanen!
Türkischer Marsch.

Einleitung.
Marschtempo. M. Bittner-Waldmüller.

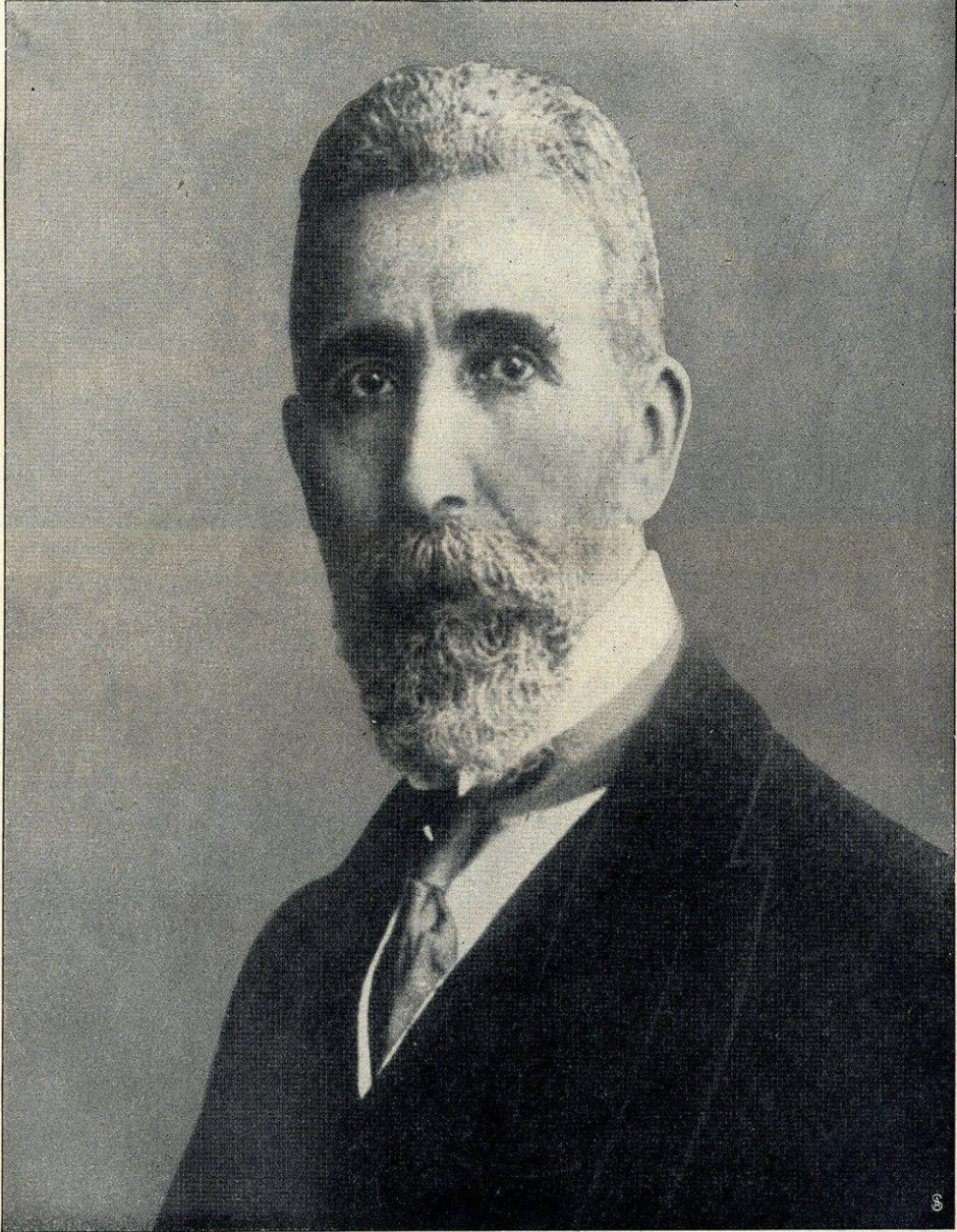
Piano.

F. B. & B. 5421.

Kaynak: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN749591439&PHYSID=P HYS_0002&DMDID=DMDLOG_0001

Ek 13: Yabancı Basında Hüseyin Hilmi Paşa

Nummer 32. **DIE WOCHE** Bilder vom Tage Seite 1325.

Türkischer Justizminister Hussein Hilmi-Pascha,
der durch sein energisches Auftreten die jungtürkische Opposition des Parlaments zu einem Vertrauensvotum nötigte.

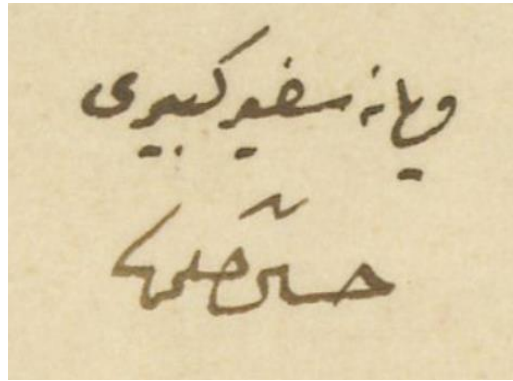
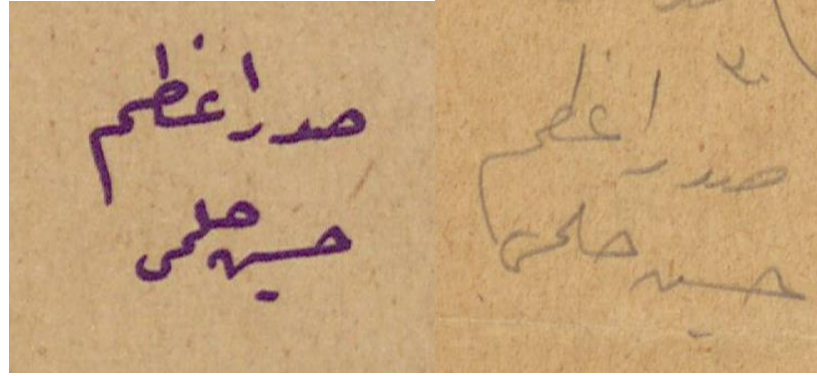
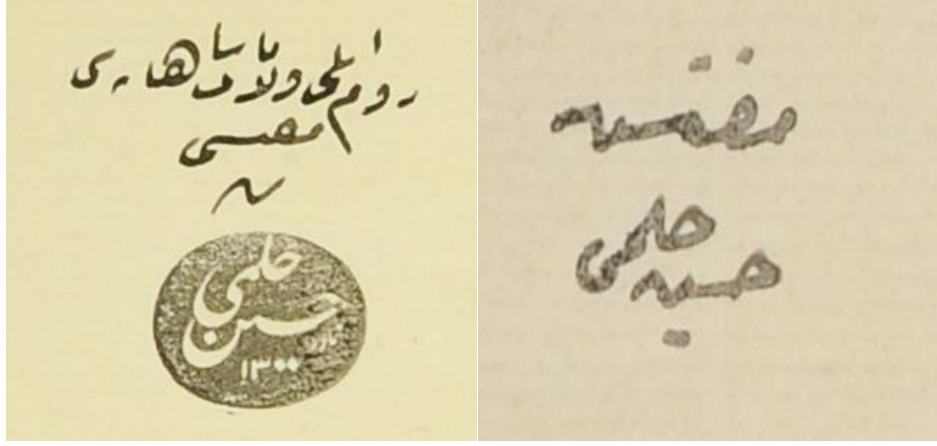
Phot. Trampus.

Ek 14: Said Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa Yemekte

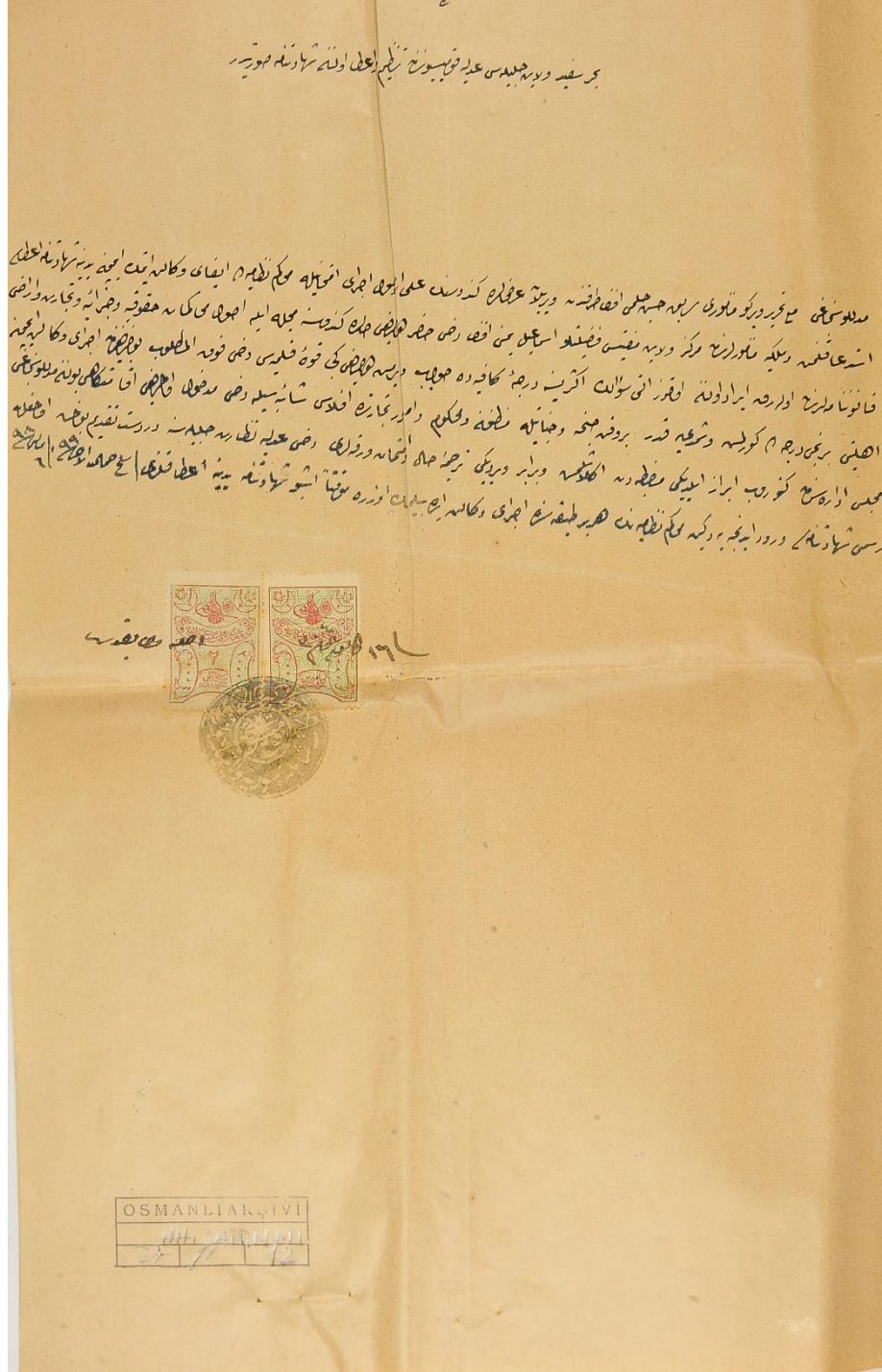

Kaynak:<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23784/001561406008.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Ek 15: Farklı Görevlerdeki İmzaları

Ek 16: İşe Girmek İçin Yapılan Sınava Dair Bilgileri

Kaynak: BOA.HH.SAİD.MEM. 27/11/12

Ek 17: Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa

دورساده لسخه سی
۱۰۰ پاردر
شرائط اشترا :
ولایته سنه لکی ۱۵۰
آلی آینی ۸۰ غروش اولوب
اوج آینی بوددر .
قبرله دن مقوا بورو ایله
مکتوبندرك ایچون سنوی
بکری غروش فصله آلتیر .

ساحب امتیاز ومدیری
احمد احسان
شرائط اشترا :
دورساده سنه لکی ۱۳۰
آلی آینی ۶۰
اوج آینی ۴۰ غروشدر .
پوسته ایله کوندریایرسه
ولایات بدل اخذ اولور .

نخستیه کوناری چیقار
منافع ملک ودولته خادم مصور عثمانلی غزته سی

1916
Dreleur - Propriétaire
AHMED IHSAN

SERVETIFUNOUN
JOURNAL ILLUSTRÉ TURC PARISSANT LE JEUDI
CONSTANTINOPLE.

182e année
BUREAU :
Vis-à-vis la Sublime Porte

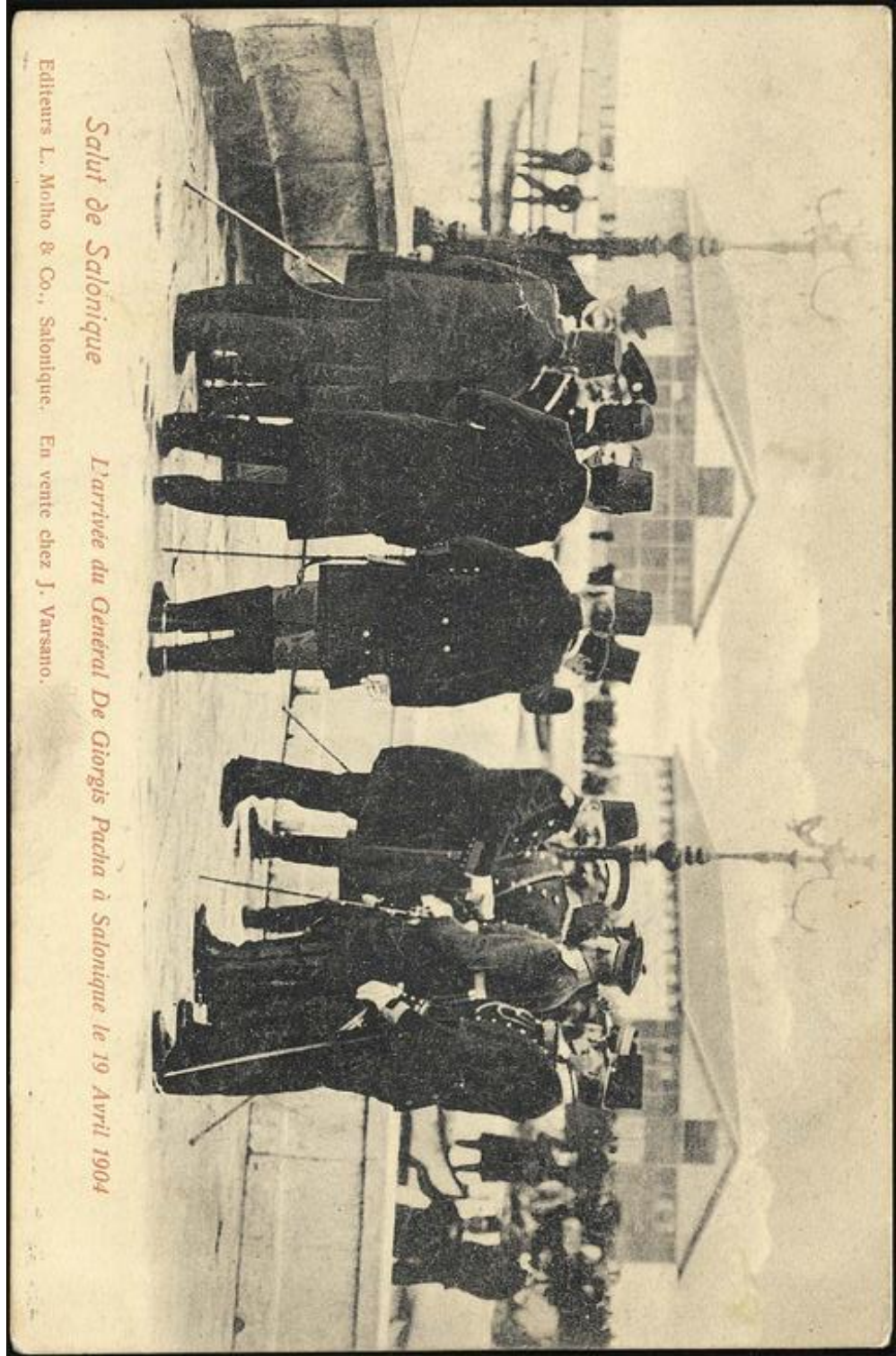
عدد : ۱۱۶
نخستیه ۴ کانون اول سنه ۲۲۴
اون سکرچی سنه — اونوز آلتیجی جلد

داخایه ناظر جدیدی حسین حلی پاشا
HUSSEIN HILMI PACHA,
Ministre de l'Intérieur.

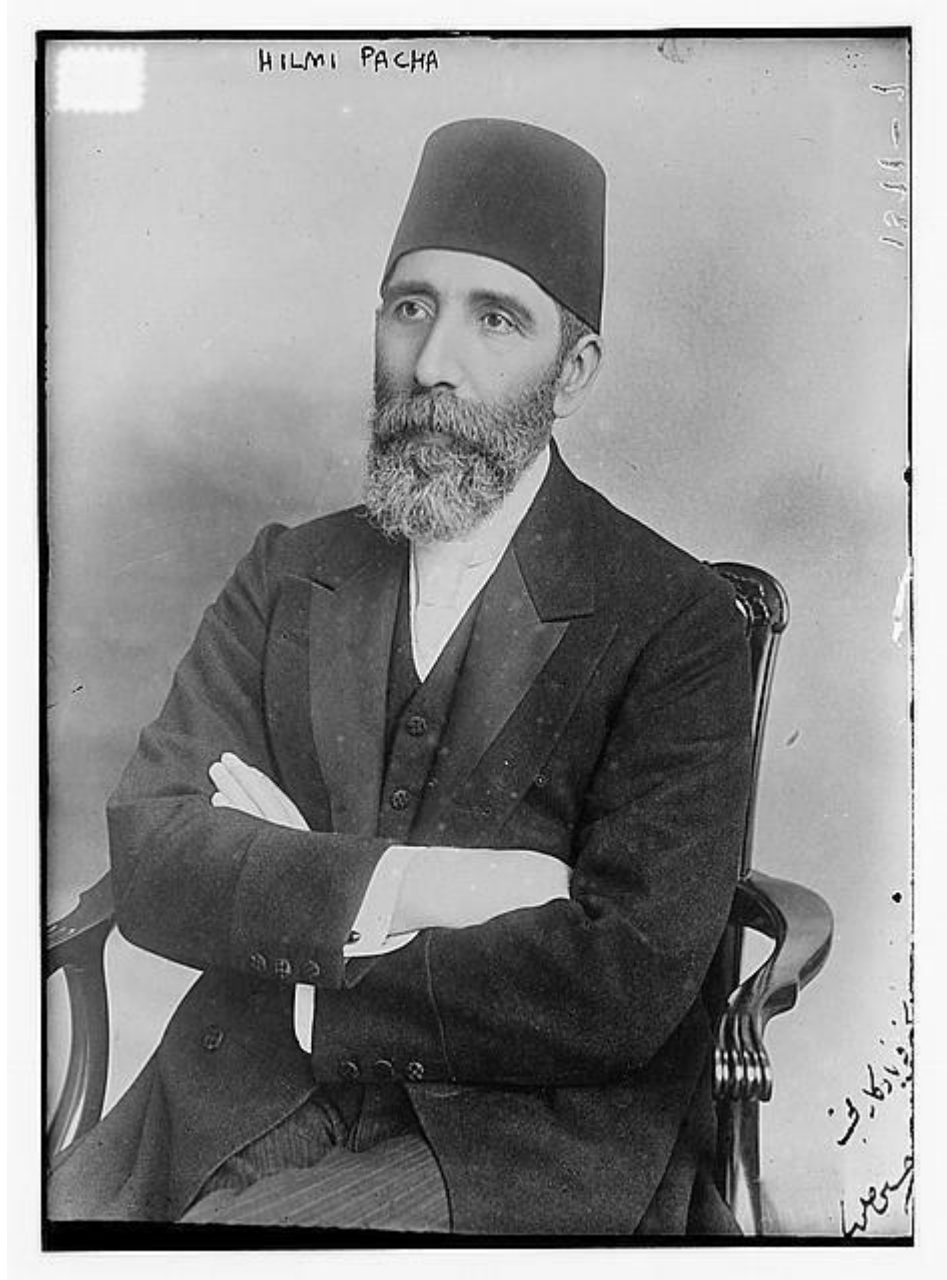
Kaynak: *Servet-i Fünun*, 4 Kânunuevvel 1324, s.1.

Ek 18: Degiorgis'in Selanik'e geldiği gün rıhtımda karşılanması

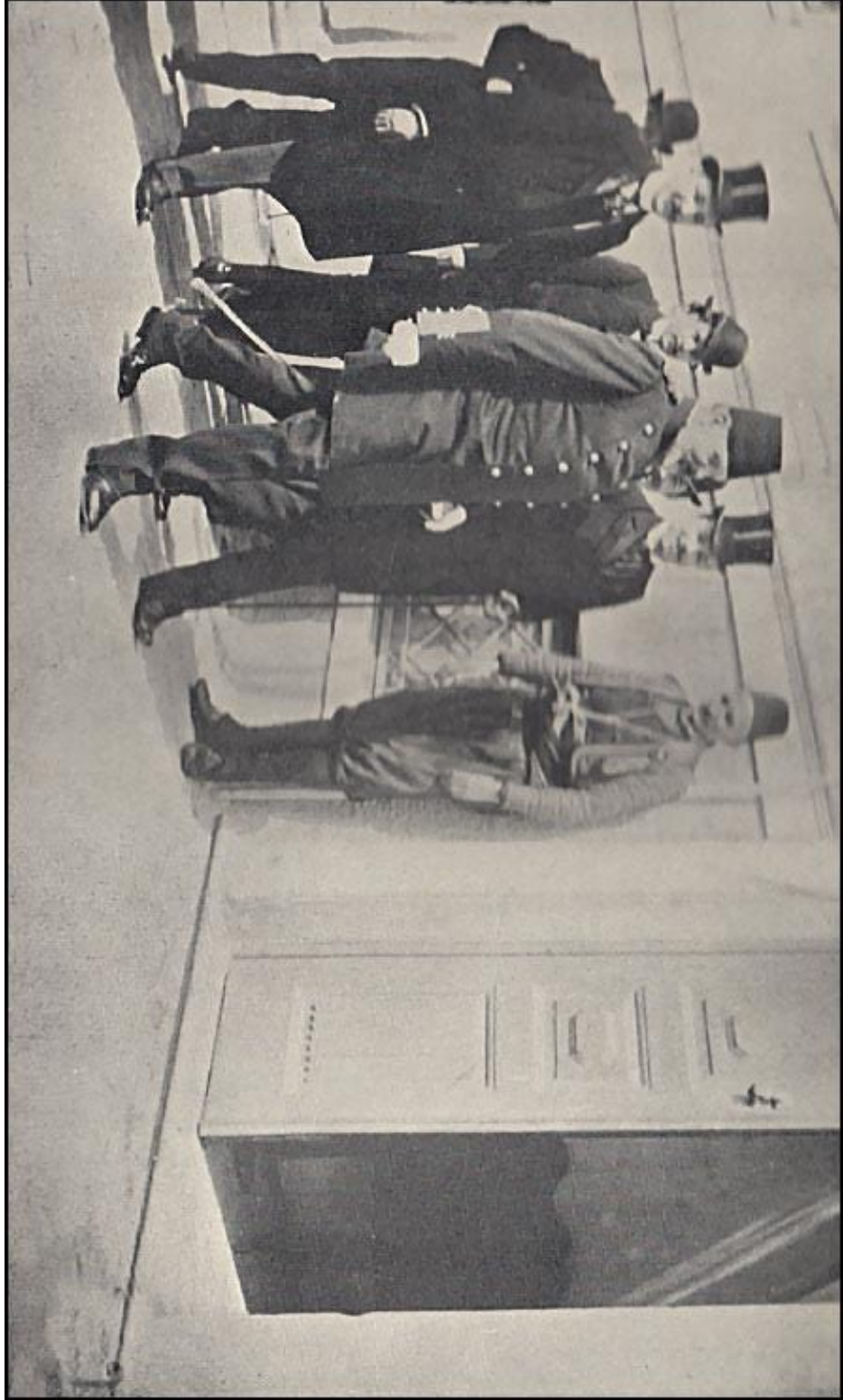
Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emilio_Degiorgis_Italian_General_Arrives_in_Salonica_19_April_1904.jpg

Ek 19: Hüseyin Hilmi Paşa Portresi

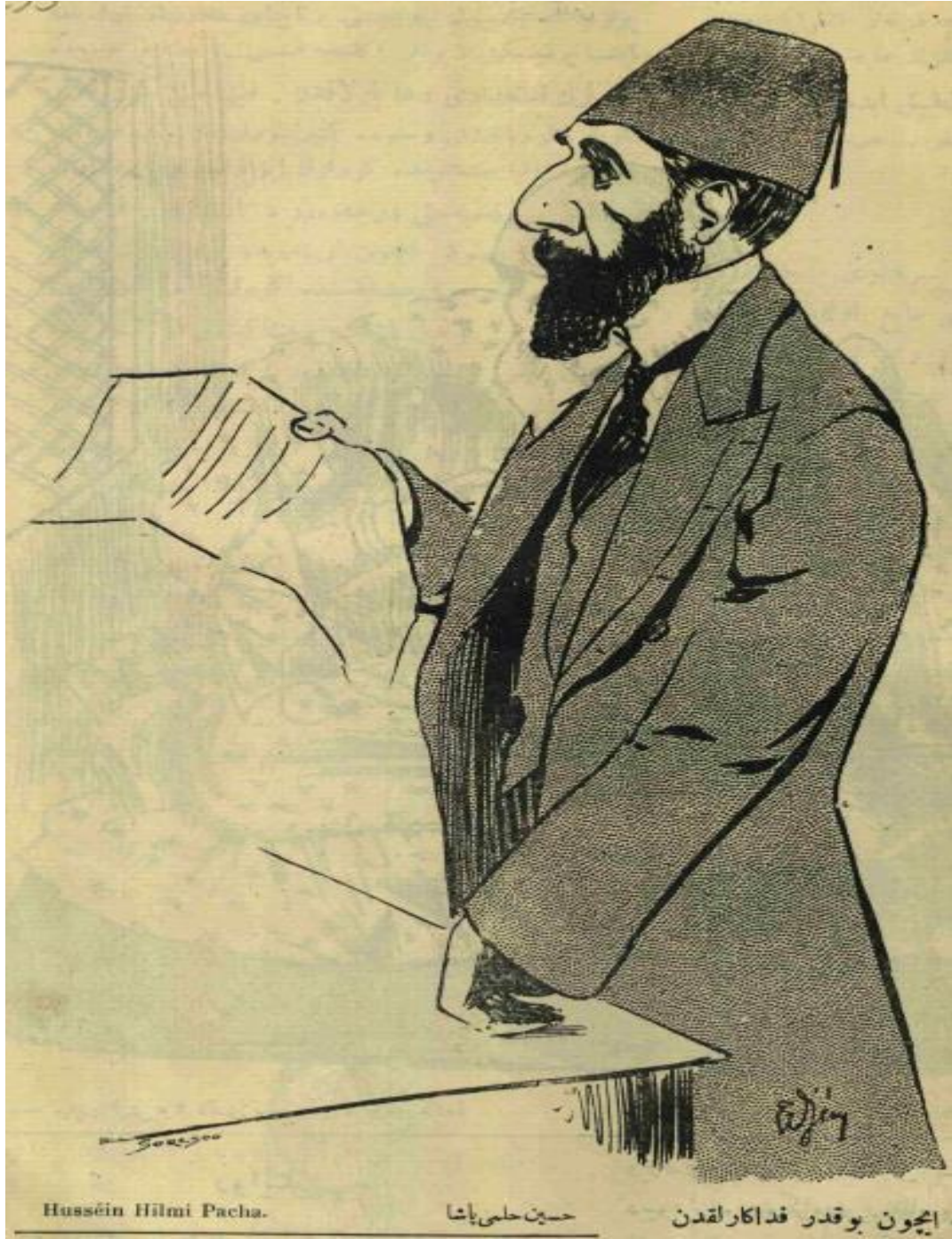
Kaynak: https://thumbs.worthpoint.com/zoom/images1/1/0316/23/huseyin-hilmi-pasha-1855-1922-grand_1_23600eb31af60537584e367e6a6f5d5b.jpg

Ek 20: Degiorgis Paşa

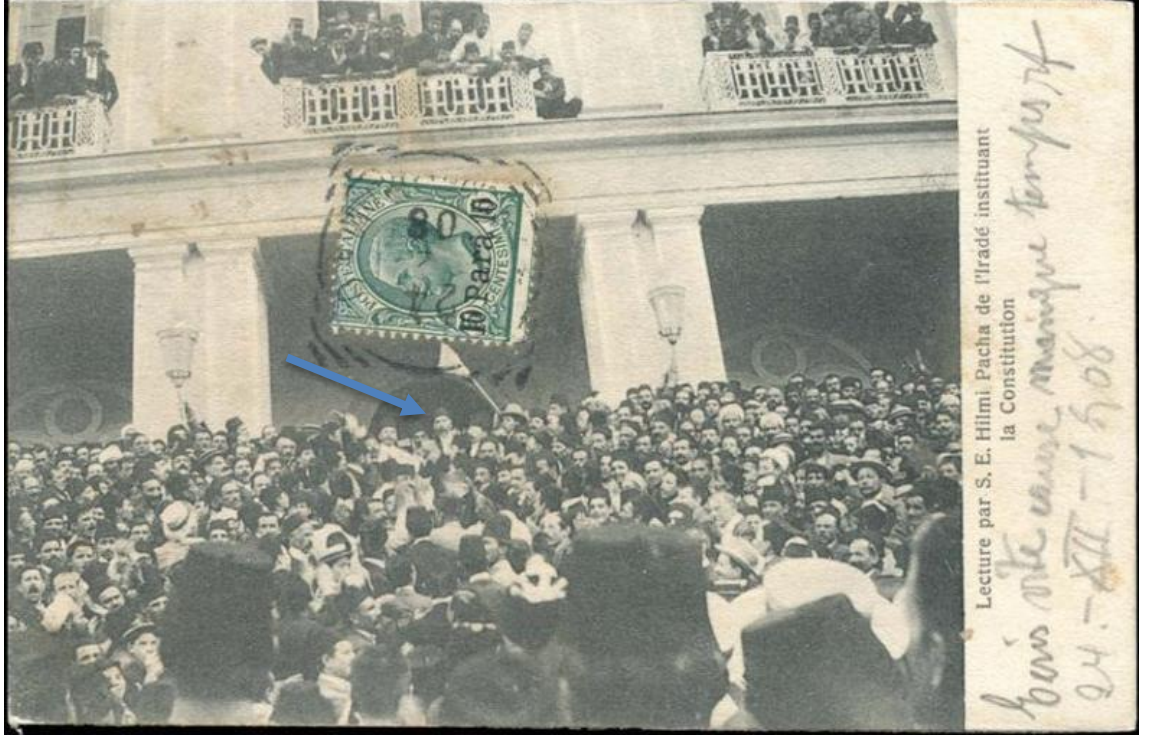
Kaynak: Robert Graves, *Storm Centers of The Near East*, London, 1933, s.206.

Ek: 23 Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükümet programını okurken temsilen resmi.

Kaynak: *Kalem Gazetesi* 14 Şubat 1324, s.5.

EK: 24 Hüseyin Hilmi Paşa'nın 24 Temmuz 1908'de Selanik Hükümet Konağında Meşrutiyet'in İlanını Halka Okuması (Hüseyin Hilmi Paşa ok işareti ile gösterilmiştir)

Kaynak:

<https://snappygoat.com/s/?q=hilmi+pasha#6a21f3ce86f2ea9f8fae6f21b6126052dac4ef1c,0,0>. (Erişim Tarihi: 24.01.2018)

ÖZGEÇMİŞ

Özgür Tilbe, 1982 yılında Tokat/ Niksar'da doğdu. İlkokula Niksar Ormancık Köyü'nde başladı. İlkokul ikinci sınıftan itibaren öğrenimine İstanbul'da devam etti. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Lise eğitimini ise Afyon Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladı. 2001 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazandı. 2005 yılında mezun oldu. 2008 yılında askerliğini kısa dönem er olarak Ankara'da tamamladı. 2009 yılında Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünde Okutman olarak başladı. Halen görevine devam etmektedir. Evli ve bir kız çocuğu babasıdır.